

TÜRK DİLİ I

ORTAK DERS

EDİTÖR: PROF. DR. HAYATİ DEVELİ

YAZARLAR

- PROF. DR. HAYATİ DEVELİ (5. Bölüm)
- PROF. DR. MUSTAFA BALCI (6. Bölüm)
- DOÇ. DR. MEHMET GÜRLEK (7., 10. ve 14. Bölümler)
- DOÇ. DR. DENİZ MELANLIOĞLU (1. ve 2. Bölümler)
- DOÇ. DR. AHMET NAİM ÇİÇEKLER (13. Bölüm)
- DOÇ. DR. AHMET NAİM ÇİÇEKLER DOÇ. DR. MURAT ELMALI (3. Bölüm)
- DOÇ. DR. İBRAHİM GÜLTEKİN (4. Bölüm)
- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER YAĞMUR (8., 9., 11. ve 12. Bölümler)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ
ORTAK DERS

TÜRK DİLİ I

EDİTÖR: PROF. DR. HAYATİ DEVELİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
1. İLETİŞİM ÜZERİNE.....	1
1.1. İletişimin Temel Öğeleri.....	7
1.2. İletişim Türleri.....	10
1.2.1. Etkilerine Göre İletişim.....	10
1.2.2. Yönüne Göre İletişim.....	11
1.2.3. Kullanılan Kod ve Sistemlere Göre İletişim.....	11
1.2.4. İlişki Sistemlerine Göre İletişim.....	13
2. DİL ÜZERİNE.....	26
2.1. Dilin Beyindeki Organizasyonu.....	34
2.2. Dil Becerileri.....	36
2.2.1. Dinleme Becerisi.....	37
2.2.2. Konuşma Becerisi.....	40
2.2.3. Okuma Becerisi.....	43
2.2.4. Yazma Becerisi.....	46
3. DİLİN BİREY VE TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ.....	60
3.1. Dil ve Toplum İlişkisi.....	65
3.2. Dil ve Cinsiyet.....	66
3.3. Dil Topluluğu.....	67
3.4. Söz Varlığı ve Toplum İlişkisi.....	68
3.5. Dil ve Toplumsal Uzlaşma.....	70
3.6. Dil Ölümü.....	71
3.7. Dilin Millet Hayatındaki Yeri.....	72
4. DİL TÜRLERİ.....	83
4.1. Ana Dil.....	90
4.2. Ana Dili.....	91
4.3. Devlet Dili.....	91
4.4. Konuşma Dili.....	91
4.5. Yazı Dili.....	92
4.6. Özel Dil.....	93
4.7. Lehçe.....	94
4.8. Şive.....	94

4.9. Ağız	94
4.10. Standart Dil.....	95
5. DİL İLİŞKİLERİ VE TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİNE ETKİSİ	108
5.1. Dil İlişkileri.....	113
5.1.1. Bilgi Ödünçlemesi	114
5.1.2. Özenti Ödünçlemesi.....	114
5.1.3. Söz Varlığı Ödünçlemesi	114
5.1.4. Dil Bilgisi Ödünçlemesi.....	115
5.2. Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi.....	116
5.2.1. Türkçe - Moğolca.....	117
5.2.2. Türkçe - Arapça - Farsça.....	118
5.2.3. Türkçe - Farsça	119
5.2.4. Türkçe - Arapça	120
5.3. Osmanlı Döneminde Türkçe.....	120
5.3.1. Türkçe - Ermenice.....	121
5.3.2. Türkçe - Yunanca.....	122
5.3.3. Türkçe ve Balkan Dilleri.....	122
5.4. Günümüz Türkçesi ve Dil İlişkileri	123
6. TÜRKÇENİN DİL AİLESİ VE KONUŞULDUĞU COĞRAFYA	126
6.1. Altay Dilleri Nazariyesi (Kuramı).....	132
6.1.1. Altay Dillerinin Tasnifi ve Özellikleri.....	133
6.1.2. Türk Dili ve Özellikleri.....	134
6.2. Türkçenin Konuşulduğu Coğrafya ve Yaygınlık Alanı.....	140
6.2.1. Türkiye Cumhuriyeti ve Çevresindeki Türk Dili	140
6.2.2. Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk Dili	143
7. TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI.....	163
7.1. Terimler	170
7.2. Deyimler	170
7.3. Atasözleri.....	173
7.4. İkilemeler.....	176
7.5. Ödünçleme (Alıntı Söz).....	177
7.5.1. Ödünçlemenin Özellikleri	177
7.6. Ağız Ögeleri	178

7.7. Dua-Beddua (Alkış-Kargış).....	179
7.8. Argo	180
7.9. Kalıp Sözler (İlişki Sözleri).....	182
8. TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ	186
8.1. Ünlüler	192
8.2. Ünsüzler.....	193
8.2.1. Boğumlanma noktasına (oluşum yerine) göre ünsüzler:.....	194
8.2.2. Boğumlanma tarzlarına göre ünsüzler:	197
8.2.3. Ton Alıp Almamalarına Göre Ünsüzler.....	198
8.2.4. Duyulma Derecelerine Göre Ünsüzler	199
8.3. Türkçedeki Bazı Ünlü ve Ünsüzlerle İlgili Genel Özellikler	200
8.3.1. Ünlülerle İlgili Durumlar	200
8.3.2. Ünsüzlerle İlgili Durumlar	201
8.4. Türkçede Vurgu	206
9. TÜRKÇENİN SES OLAYLARI	212
9.1. Ses Türemesi.....	219
9.1.1. Ünlü Türemesi	219
9.1.2. Ünsüz Türemesi	220
9.2. Ses Düşmesi.....	222
9.2.1. Ünlü Düşmesi.....	222
9.2.2. Ünsüz Düşmesi	225
9.3. Göçüşme	227
9.4. Benzeşme.....	228
9.4.1. Derecesine Göre Benzeşmeler	228
9.4.2. Yerine Göre Benzeşmeler	228
9.4.3. Benzeşen Seslerin Yakın ve Uzaklığına Göre Benzeşmeler.....	229
9.4.4. Ünlü Benzeşmeleri.....	229
9.4.5. Ünlü-Ünsüz Benzeşmeleri	230
9.4.6. Ünsüz-Ünlü Benzeşmesi	231
9.4.7. Ünsüz Benzeşmesi	232
10. ANLAM VE ANLAMBİLİMİ.....	236
10.1. Anlam	241
10.1.1. Temel Anlam	242

10.1.2. Yan Anlam	242
10.1.3. Mecaz Anlam	243
10.2. Anlambilimi	243
10.3. Eşzamanlı Anlambilimi	244
10.3.1. Eşseslilik	244
10.3.2. Çokanlamlılık	244
10.3.3. Eşanlamlılık	245
10.3.4. Karşıt Anlamlılık	245
10.4. Artzamanlı Anlambilimi	245
10.4.1 Deyim Aktarması	246
10.4.2. Ad Aktarması	247
10.4.3. Anlam Daralması	247
10.4.4. Anlam Genişlemesi	247
10.4.5. Genelleşme	248
10.4.6. Anlam İyileşmesi	248
10.4.7. Anlam Kötüleşmesi	249
10.4.8. Anlam Kayması	249
11. TÜRKÇEDE BİÇİM BİLGİSİ	252
11.1. Biçim Bilgisi	257
11.1.1. Genel Kavramlar	257
11.1.2. Kök	257
11.1.3. Gövde	258
11.1.4. Ek	259
11.1.5. Kelime	261
11.1.6. Türkçede Kelime Yapımı	261
11.2. Kelime Türleri	263
11.2.1. İsim	265
11.2.2. Sıfat	267
11.2.3. Zamir	268
11.2.4. Zarf	268
11.2.5. Edat	268
11.2.6. Bağlaç	269
11.2.7. Ünlem	269

11.2.8. Fiil	269
12. TÜRKÇEDE SÖZ DİZİMİ	276
12.1. Cümle.....	283
12.1.1. Cümlenin Ögeleri.....	284
12.1.2. Cümle Dışı Unsur (cdu)	286
12.2. Kelime Grupları	286
12.2.1. İsim Tamlaması.....	286
12.2.2. Sıfat Tamlaması	287
12.2.3. İsim-Fiil Grubu	288
12.2.4. Sıfat-Fiil Grubu	289
12.2.5. Zarf-Fiil Grubu.....	289
12.2.6. Tekrar Grubu.....	289
12.2.7. Edat Grubu	290
12.2.8. Bağlama Grubu	290
12.2.9. Unvan Grubu.....	291
12.2.10. Birleşik İsim Grubu.....	291
12.2.11. Ünlem Grubu	292
12.2.12. Sayı Grubu	292
12.2.13. Birleşik Fiil	292
12.2.14. Kısaltma Grupları.....	293
12.3. Cümle Türleri	294
12.3.1. Yapılarına Göre Cümleler.....	294
12.3.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler	297
12.3.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler.....	298
12.3.4. Anlamlarına Göre Cümleler.....	298
12.3.5. Eksilteli Cümle	300
13. HARF DEVRİMİ, DİL DEVRİMİ, TÜRK DİL KURUMUNUN ÇALIŞMALARI, ATATÜRK'ÜN TÜRKÇE GÖRÜŞÜ VE GÜNEŞ-DİL TEORİSİ	304
13.1. Dil Planlaması.....	309
13.2. Türkiye'de Dil Tartışmalarının Tarihî Seyri	310
13.3. Cumhuriyet Öncesi Dil Tartışmaları	311
13.4. Atatürk'ün Türkçe Hakkındaki Görüşleri.....	315
13.5. Harf Devrimi.....	316
13.6. Türk Dil Kurumunun Kurulması	317

13.6.1. Türk Dil Kurumu Bünyesinde Çalışan Akademik Kollar ve Faaliyetleri.....	317
13.6.2. Birinci Türk Dili Kurultayı	318
13.6.3. İkinci Türk Dili Kurultayı	319
13.6.4. Üçüncü Türk Dili Kurultayı.....	320
13.7. Güneş-Dil Teorisi	320
13.8. Günümüzde Dil Tartışmaları	322
14. GÜNCEL DİL SORUNLARI	328
14.1. Yazım Sorunları.....	334
14.1.1. Bazı Kelimelerin Yanlış Yazımı	334
14.1.2. Bazı Eklerin Yanlış Yazımı	335
14.1.3. Düzeltme İşaretini Kullanımı.....	337
14.1.4. Ayrı ve Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler.....	338
14.1.5. Sayıların Yazımında Yapılan Yanlışlıklar	339
14.1.6. Alıntı Kelimelerin Yazılışları	340
14.1.7. Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler	340
14.2. Söyleyiş Sorunları.....	341
14.2.1. Kısa İken Uzun Söylenen Heceler	343
14.2.2. Uzun İken Kısa Söylenen Heceler	344
14.2.3. İnce Söylenmesi Gerekirken Kalın Söylenen Sesler	345
14.2.4. Ses Fazlalığı	346
14.2.5. Ulama Eksikliği	346
14.2.6. Yumuşatılması Gereken Seslerin Sert Söylenmesi.....	347
14.2.7. Hatalı Yumuşatma.....	347
14.2.8. Hatalı Vurgu.....	347
14.3. Özensiz Dil Kullanımı	348
14.3.1. Diller Arası İlişkiler	349
14.3.2. Günümüz Türkçesindeki Yabancı Dil Unsurları	351
14.3.3. Özensiz Yazım	356

1. İLETİŞİM ÜZERİNE

Bu Bölümde Ne Öğreneceğiz?

2. İletişim

2.1. İletişimin Temel Öğeleri

2.2. İletişim Türleri

2.2.1. Etkilerine Göre İletişim

2.2.2. Yönüne Göre İletişim

2.2.3. Kullanılan Kod ve Sistemlere Göre İletişim

2.2.3.1. Sözlü İletişim

2.2.3.2. Yazılı İletişim

2.2.3.3. Sözsüz İletişim

2.2.4. İlişki Sistemlerine Göre İletişim

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Dil ve iletişim arasında nasıl bir ilişki vardır?
2. İletişim açısından dinleme nasıl bir işleve sahiptir?
3. Konuşma becerisinin fonksiyonu nedir?
4. Okuma becerisi nedir?
5. Yazma becerisi iletişimde nasıl kullanılır?
6. İletişim nedir?
7. İletişimin temel ögeleri hangileridir?
8. İletişim türleri nelerdir?
9. Öz geçmiş nedir, nasıl hazırlanır?

Anahtar Kavramlar

- Dil
- İletişim
- Kaynak
- Alıcı
- Kanal
- Mesaj
- Geribildirim
- Gürültü
- Yazılı iletişim
- Sözlü iletişim
- Sözsüz iletişim
- Empati
- Öz geçmiş

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İletişim	Dilin iletişimdeki yeri ve önemini fark eder. İletişimin temel öğelerini ayırt eder. İletişim türlerini bilir. İletişim türleri arasındaki farkları kavrar. Öz geçmiş yazar. Form doldurur.	Beyin fırtınası, anlatım, kavram haritası, soru-cevap

2. İLETİŞİM

“*İssiz bir adaya düşseniz yanınıza alacağınız üç eşya ne olurdu?*” sorusu günlük hayatta anket türü uygulamalarda pek çok kez karşınıza çıkmıştır. Hemen insan zihni kendince bir sıralama yapar ve mantıklı veya mantıksız ilk üçünü oluşturur. Peki, bu soru nasıl ortaya çıktı, hiç düşündünüz mü? Bu konuda kesin bir bilgiye henüz rastlanmamıştır ancak ıssız ada dendiğinde akla Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe’u gelmektedir. Eseri okumadıysanız bile kitapla ilgili kulak dolgunluğu muhakkak bir ön bilginiz vardır. Robinson Crusoe, geçirdiği gemi kazası neticesinde ıssız bir adaya düşer ve alışkın olmadığı zorlu şartlarda hayatta kalma mücadelesi verir. Bu mücadelede Cuma da kahramana eşlik eder. “*İssiz adada Cuma varsa ada nasıl ıssız oluyor, bence mantıksız!*” diyebilirsiniz, elbette bu bir kurgudur ancak Berk (2007) belirtilen duruma farklı bir bakış açısı ile yaklaşmakta ve Cuma’nın, Robinson’un varlığını sürdürebilmesi için iletişimsel bir gereklilik olduğunu savunmaktadır. Hatta roman, iletişim ve varlık sürdürme biçiminin kurgudan ve abartmadan arındırılarak, nesnel ve bilimsel süreçlerle işlenmesinin tipik örneğidir. İnsanın varlığını sürdürmek için birilerine gereksinim duyması yani iletişim kurma ihtiyacı bir bakıma kitabın çıkış noktasıdır, denilebilir. Dolayısıyla iletişim, insanın varlığını idame ettirme şeklidir.

“*Kim, kime hangi kanalı kullanarak ne diyor ve nasıl bir etki bırakıyor?*” soruları etrafında şekillenen (Lasswell, 2007) iletişim, en basit tanımıyla iki kişi arasındaki bilgi alışverişidir. Türkçe Sözlük (2005)’te iletişim, “Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim.” olarak ifade edilmektedir. Bir başka tanımda iletişim “Bilgi alışverişi, karşılıklı ileti aktarımı, iletim eyleminin çift yönlü görünümü aynı zamanda bir taraftan öbür tarafa bir bilginin, bir duygunun, bir düşüncenin aktarımı.” şeklinde açıklanmaktadır (Güz vd., 2002, s. 184). Dökmen (1998, s. 321) ise iletişimi, “Katılanların bilgi/ sembol üretmek birbiriyle ilettikleri ve bu iletileri anlamaya, yorumlamaya çalıştıkları bir süreç.” şeklinde tanımlamaktadır. Aksan (1998) ve Başkan (2003), iletişim yerine “bildirişim” kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Bildirişim, genellikle karşılıklı bilgi alışverişi anlamında kullanılmaktadır. Başkan (2003, s. 15) bildirişimi, “Bir gönderici tarafından öte yandaki bir alıcı üzerinde belli bir etki yaratmak amacıyla adına gösterge denilen anlam yüklü birimlerden yararlanarak karşı tarafa belirli bir bildiri ulaştırılması eylemi.” ifadesiyle vermektedir.

İletişim, bir kişi ya da kişiler kümesinin başka bir kişiye veya kişiler kümesine düşünce içeriğini iletmesidir. Bu düşünce içeriği, doğruluk veya yanlışlık bakımından bir tutumun, duygunun, dileğin, güzel-çirkin, iyi kötü gibi çeşitli normatif kavramlar bakımından değerlendirme konusu olan semantik bütünün dile getirilişi olarak ele alınabilir. Bu iletimin doğal aracı dildir (Çalışkan ve Yeşil, 2005).

İnsanlığın doğuşuyla başlayan iletişim, canlıların varlıklarını sürdürebilmesi için gereklidir. Bütün eylemlerin temelinde ileti iletmek, etkilemek, ikna etmek, yönlendirmek, etkileşim kısacası iletişim vardır. Bireyin iletişim kurma gerekliliği ve gereksinimin doğasında var olduğu ve doğası gereği çevresiyle etkileşime geçmeden varlığını sürdüremeyeceği belirtilmektedir (Fromm, 1982, s. 43). Birey iletişimde bulduğunda kendisini toplumsal bir varlık olarak kabul etmekte ve toplumun bir üyesi olarak kendinin farkına

varmaktadır. Cüceloğlu (2008)'na göre içeriği ne olursa olsun bir sorunu çözmek için insanların düşünce alışverişinde bulunmaları, bir başka ifadeyle iletişim kurmaları gerekir. İnsan yaşamında bu kadar anlamlı olan iletişim, hayatın her alanı için önemlidir. Dolayısıyla dili etkili kullanan etkili iletişim becerilerine sahip insanların varlığı, bir toplumun huzuru için ön koşuldur. Cüceloğlu (2016) da iletişimin hem kişisel hem toplumsal bir süreç olduğunu vurgulayarak gelişmiş iletişim becerilerinin hem bireyin hem de toplumun yaşamına zenginlik katacağını ifade etmekte ayrıca insan ilişkilerinin niteliğinin insanın yaşam kalitesini de belirlediğini dile getirmektedir.

İletişimin temel özelliklerini Baltaş ve Baltaş (1992) şu şekilde sıralamaktadır:

- İletişimin ilk dakikaları, iletişim süreci için önemlidir.
- İletişim sadece bilgi alışverişi değildir.
- İletişim bir bütündür.

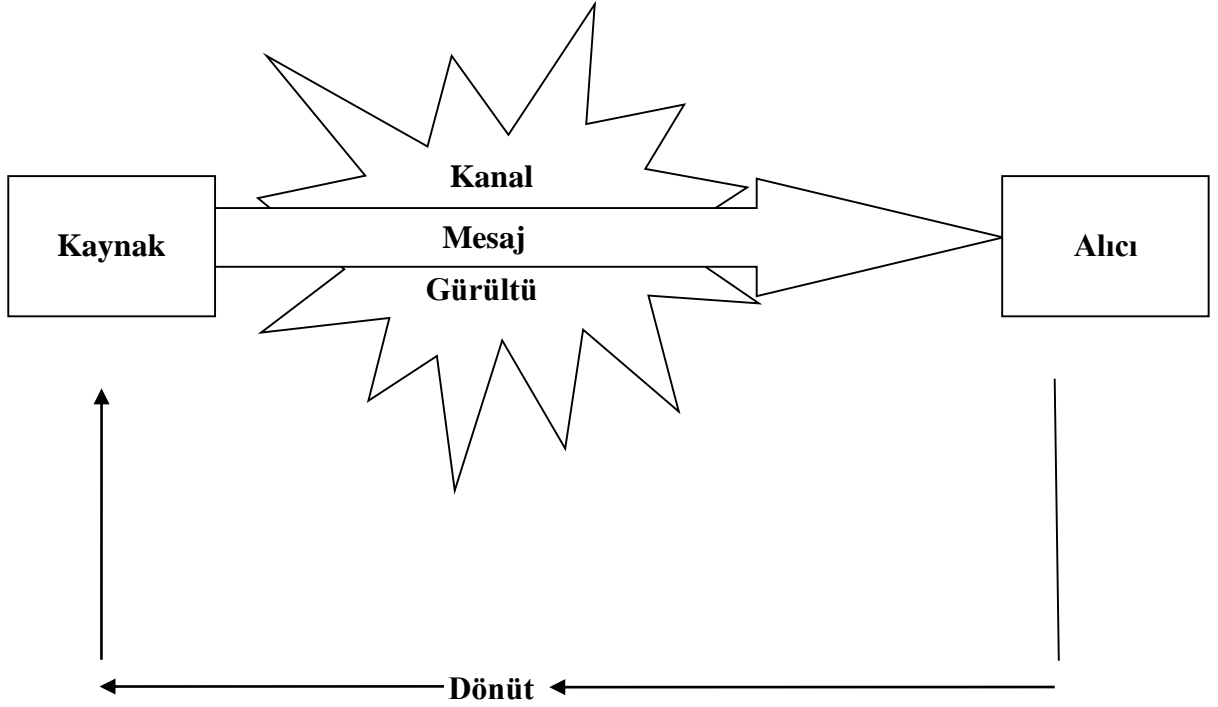
Kişiler arası etkileşimde ilk izlenim her zaman sürecin devam edip etmeyeceğini belirleyen önemli değişkenler arasında yer almaktadır. İletişimin ilk dakikalarında kişi, muhatabı hakkında bir hükme varmakta ve onu; “Çok tatlı bir inşan, hemen kanım kaynadı.”, “Burnu Kafdağı'nda, hiç hoşlanmadım.”, “İşe yaramaz bir insan olduğu belliydi.” gibi yargılarla etiketlemektedir. İşte bu etiketler, ya iletişimin kesilmesine ya gönülsüz sürdürülmesine yol açar ya da devam etmesini sağlar. Bir bakıma iletişimin ilk dakikaları, iletişimin kaderini belirler. Elbette bunlar, zamanla değişebilecek ön yargılar olarak da değerlendirilebilir ancak ön yargılar çabuk değişim gösteren bir özelliğe maalesef sahip değildir. Bu nedenle iletişim sadece bir bilgi alışverişi olmaktan çıkar ve içinde duyguların, kişilerin dünyalarının bir yansımasına dönüşür. Dolayısıyla iletişim, kişinin muhatabıyla kurduğu bir eyleme dönüşür ve bu eylem sözlü ve sözsüz iletişimin birlikte işe koşulmasıyla gerçekleşen bir bütünlük arz eder.

İletişim bir süreçtir; bu süreç, bir bireyin (konuşanın), öteki bireylerin (dinleyenlerin) davranışlarını değiştirmek amacıyla o bireylere (genellikle sözel) birtakım uyarılar göndermesiyle oluşur (Taşer, 2006). İletişim bir süreç olarak ele alındığında kaynaktan alıcıya uzanan bu sürecin işleminde birtakım unsurların bulunması gerekir. Bu unsurlar, iletişimin temel öğeleri olarak adlandırılmaktadır.

1.1. İletişimin Temel Öğeleri

Süreç, bir olayın düzenli olarak ve birbirini izleyen değişmelerle gelişmesi, başka bir olaya dönüşmesidir (Ozankaya, 1995, s. 110). Bu manada iletişimin tanımı ve niteliği dikkate alındığında iletişim bir süreçtir, denilebilir. Güngör (2013)'e göre bu süreç, karmaşık ve çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Sürecin nasıl işlerlik kazandığını anlamak için süreçteki temel öğeler hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. İletişim sürecini yapılandıran temel öğeler kaynak, mesaj, kanal, alıcı ve dönüttür (Ergin, 1995, s. 45). Bazı araştırmacılar, bu öğelere,

iletişimin bir çevre içinde gerçekleştiğini dile getirerek “gürültü”yü de eklemektedirler. Şekil 1’de iletişim sürecinde yer alan temel öğeler ifade edilmektedir.

Şekil 1. İletişim Sürecinde Yer Alan Öğeler

İlgili araştırmalarda iletişimin başlangıcının kaynak tarafından oluşturulduğu belirtilmektedir. İletişim sürecinin başlamasını sağlayan kaynağı Dökmen (1998, s. 321), “mesajın oluştuğu yer” olarak tanımlamaktadır. Kaynak tek bir kişi olabileceği gibi bir grup da olabilir. Kaynak belirli bir etki yaratmak isteyen ve yaratacağı etkiyi düşünmeden mesajı gönderen öğedir. İletişimin etkili bir şekilde gerçekleşebilmesi için kaynağın yerine getirmesi gereken birtakım sorumluluklar vardır. Bunlar şu şekilde maddelenebilir:

- Alıcıya uygun, açık ve anlaşılır mesajlar oluşturmak
- Mesajı en iyi ve etkili olacak yolla (kanalla) alıcıya ulaştırmak
- Geri bildirimleri doğru anlamak ve değerlendirmek (Kırmızı, 2007: 14)

İletişimde süreç, kaynaktan mesajın oluşmasıyla başlamaktadır. Çilenti (1988, s. 47)’ye göre kaynak için önemli olan yollanan mesajın anlamının, alıcı tarafından kendininkine yakın bir şekilde anlaşılmasıdır.

Kaynak tarafından oluşturulan sembollere “mesaj” denir. Araştırmacılar mesajı, “Bir şeyi aktarmayı, iletmeyi isteyen kaynağın ürettiği sözel, görsel ve görsel-ışitsel sembollerden oluşmuş somut bir üründür. Bir yaşantıya ait duygu ve düşüncelerin kodlanarak sözlü, sözsüz veya yazılı bir anlatımla alıcı kişiye ulaşmasını sağlayan sembollerdir.” şeklinde tanımlamaktadırlar (Batlaş ve Batlaş, 1992, s. 29). Kaynak, sahip olduğu bir duyguyu, bir düşüncüyü alıcı ile paylaşmak isterse onu, önce mimik, jest, hareket, ses, söz vb. gibi

sembollerden en az biriyle oluşturulmuş bir mesaj hâline getirmek sonra da bu mesajı, bir araçla alıcının duyu organlarından en az birine iletmek zorundadır.

Mesajın ilerlerken kat ettiği yol üzerinde bulunan bütün kolaylaştırıcılar kanal olarak düşünülebilir. Kanalin görevi, mesajın alıcıya ulaşmasını sağlamaktır. Kaynak ve hedef birimler arasında yer alan ve işaret hâline dönüşmüş mesajın gitmesine olanak sağlayan yola veya geçide, “kanal” adı verilir (Cüceloğlu, 2008). Kanal, göndericiden yola çıkan mesajın hedefe ulaşmasını sağlayan ileticidir (Dökmen, 1998, s. 321). Kaynak, düzenlediği mesajları kanaldan bir alıcıya iletildiği sürece iletişim gerçekleşmiş olur. İletişim sürecinde alıcı, iletilen mesajı çözümleyen taraftır. Alıcı tarafından işaret edilen taraf ya da taraflar, “kaynaktan gelen iletileri belli biyolojik ve psikososyal süreçlerden alıp yorumlayan ve bunlara sözlü, sözsüz tepkide bulunan kişi ya da gruplardır (Zıllıoğlu, 1996, s. 98). İletişim kanalları üç gruba ayrılır (Yüksel, 2013):

- Kaynak ile alıcının söz, yazı, resim, fotoğraf ve hareket gibi unsurlarla yüz yüze iletişim kurduğu *kişiler arası iletişim kanalı*
- Kaynak tarafından kodlanan mesajın televizyon, radyo vb. kitle iletişim kanalları vasıtasıyla alıcıya iletildiği *kitle iletişim kanalı*
- Beş duyu organının iletişim kanalı olarak kullanılması

Cüceloğlu (2008), iletişim sırasında ne kadar çok kanal aktif hâle getirilirse iletişimin etkililiğinin o derece artacağını ifade etmektedir. İletişimin gerçekleşebilmesinde ve etkili olmasında kanal seçimi büyük bir öneme sahiptir. Kanal seçimi yaparken iletişimde ulaşılmak istenen amaçların, hedefin özelliklerinin, zamanın, mekân olanaklarının göz önünde bulundurulması gerekir (Zıllıoğlu, 1996). Çok yönlü bir süreç olan iletişimin devamını etkileyen bir başka önemli özellik de alıcının mesajı çözüp değerlendirmesinden sonra yeni bir mesaj kodlaması ve geribildirimde bulunmasıdır (Batlaş ve Batlaş, 1992, s. 31). İletişim sürecinde kullanılan tüm öğeler geribildirim alınması için organize edilmekte; gerçek ve sağlıklı iletişim geribildirimle son şeklini almaktadır. Geribildirim, mesajın alıcı tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlamda Gürüz ve Temel (2011)’e göre geribildirim dört biçimde sağlanmaktadır:

- Pozitif-negatif geribildirim
- Hemen-gecikmiş geribildirim
- Düşük kontrol- yüksek kontrol geribildirim
- Eleştirel-destekleyici geribildirim

Alıcının mesajla ilgili olumlu yargılarının söylenmesi pozitif geri bildirim, olumsuz düşüncelerini belirtmesi ise negatif geri bildirim ifade etmektedir. Mesajın alınmasından hemen sonra geribildirimde bulunulması iletişim sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Geri bildirim ayaküstü (düşük kontrol) gerçekleştirilebileceği gibi belirli bir amaca hizmet etmek

(yüksek kontrol) için de düzenlenmiş olabilir. Hangisinin tercih edileceği ise iletişimin amacına göre şekillenmektedir. Geribildirim sorgulayıcı ise eleştirel geri bildirim, paylaşım odaklıysa destekleyici geri bildirim gerçekleşmektedir.

Bilgi kaynağından yola çıkan mesaj ile hedefe ulaşan mesaj arasında fark varsa bu farkı yaratan faktöre “gürültü” adı verilmekte ve kimi araştırmacılar tarafından bir iletişim ögesi olarak kabul edilmektedir. Kaynağın ilettiği mesaj ile alıcıya ulaşan mesajın arasındaki fark gürültüdür ve gürültü fiziksel (trafikteki, telefondaki sesler vb.), psikolojik (önyargılar, tutumlar vb.), nöro-fizyolojik (işitme kaybı gibi) ve kültürel (farklı kod sistemlerine sahip olma, kişisel deneyimler vb.) olmak üzere dört şekilde görülmektedir (Cüceloğlu, 2016):

Gürültünün yanı sıra iletişimin tam olarak gerçekleşmesini engelleyen başka unsurlar da bulunmaktadır. Gordon (1998), bu engelleri; emir vermek, gözdağı vermek, ahlak dersi vermek, yargılamak, eleştirmek, suçlamak, lakap takmak, alay etmek, aşırı övgüde bulunmak, verdiği sözü yerine getirmemek, konuyu saptırmak şeklinde sıralamaktadır. Sıralanan bu engellerin ortadan kaldırılması, etkileşime dayalı bir iletişimin gerçekleşmesi için bireylerin iletişim becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. İletişim becerileri empati temelinde etkin dinleme, kendini tam ve doğru biçimde ifade etme, duygu ve düşünceleri maske takmadan ben dili ile iletme, “ben” savaşı vermeden, başkalarını küçük görmeden kendi haklarını koruma, sözel mesajlarla sözel olmayan mesajları uyumlu olarak kullanma olarak örneklenebilir. (Yüksel, 2010). Bunun için iletişim türleri hakkında bilgi sahibi olmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.2. İletişim Türleri

İletişim sürecinde iletişimin amacına, hedef kitlenin özelliklerine, ortamına vb. göre iletişimin türü farklılaşmaktadır. Alanyazında iletişim türlerine yönelik farklı tasniflerin olduğu görülmektedir. Bu tasniflerde her ne kadar adlar farklılaşsa da içerikte ortaklıklar bulunmaktadır. Kaya (2016), iletişim türlerini altı, Üstünel (2011) dokuz, Zillioğlu (1996) ise sekiz başlık altında incelemektedir. Bu çalışmada yapılan sınıflamalardan hareketle yaygın kullanılanlar esas alınmıştır.

1.2.1. Etkilerine Göre İletişim

Etkilerine göre iletişim olumlu ve olumsuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Kaya, 2016). Olumlu iletişim özsaygı geliştirici dil, ben dili, etkin dinleme, tam mesaj yollama, duygu ve içerik yansıtma, kişiselleştirme, asgari düzeyde teşvik, konuşmaya açık davet ve karşılıklı sorun çözme becerisiyle gerçekleşir. Olumsuz iletişimde ise özsaygı zedeleyici dil ve sen dili kullanılırken birden fazla mesaj veya tamamlanmamış mesaj gönderilmek suretiyle iletişim engelleri ortaya çıkar (Voltan Acar, 2015). Etkili bir iletişim için olumlu iletişim gerçekleşmesi gerekir.

1.2.2. Yönüne Göre İletişim

Yönüne göre iletişimin tek ve çift yönlü olmak üzere iki türü vardır. Harold (1972)'a göre tek yönlü iletişim; mesajın kaynaktan alıcıya, alıcının aktif geribildirimini beklemeden ulaştırılmasıdır. Tek yönlü iletişimde muhatap bir kişi olabileceği gibi bir grup da olabilir. Bu iletişim türündeki amaç, Tutar (2004)'a göre etkileşimden ziyade bilgi aktarımını sağlamasıdır. Çift yönlü iletişim kaynağın mesajına, alıcının geribildirimde bulunması ile gerçekleşmektedir (Kaya, 2016). Buna göre tek yönlü ve çift yönlü iletişim arasındaki farklar şöyle verilebilir:

- Tek yönlü iletişimde kontrol kaynakta olduğu için çift yönlü iletişime göre daha hızlı ilerler.
- Tek yönlü iletişimde mesajın doğru ve tam bir şekilde alıcıya ulaşma durumundan emin olunamazken çift yönlü de mesajın anlaşılabilirliği kontrol edilebilir.
- Çift yönlü iletişimde alıcı, iletişime tek yönlüye göre daha odaklanmış bir hâledir.
- Tek yönlü iletişime nazaran çift yönlü iletişim daha demokratik bir iletişim biçimidir (Küçükaslan, 2014; Tutar, 2004).

Sıralanan maddelere bakıldığında tek yönlü iletişim, kişiler arası etkileşimi sağlamada çift yönlü iletişime göre yetersiz kalmaktadır denilebilir. İletişimin yönünü belirlemede iletişim ortamının belirleyici olduğu söylenebilir. Bir panel, konferans vb. dinlenirken genellikle iletişim tek yönlüdür ancak bir ders sürecinde iletişim çift yönlü olarak değerlendirilebilir.

1.2.3. Kullanılan Kod ve Sistemlere Göre İletişim

Dili kullanan insanoğlu duygu ve düşünceleri gerek sözlü gerek yazılı gerekse sözsüz iletilerle karşısındakine aktarmaktadır. Bu aktarım sırasında kişinin kendini nasıl ifade etmek istediği kullanacağı kod sistemini de belirlemektedir. Kullanılan kod sistemine göre iletişim türleri; sözlü, yazılı, sözsüz, simgesel ve sanatsal iletişim olmak üzere beş ana başlık altında toplanabilir.

2.2.3.1. Sözlü İletişim

Sözlü iletişim en önemli unsuru, dildir. Bu tür iletişimde iki farklı iletişimsel buluşma vardır (Bıçakçı, 1998). Biri aynı iletişim ortamının paylaşımına dayanan yüz yüze iletişimdir. Diğer ise teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeler neticesinde teknolojik araçlarla gerçekleştirilen iletişimdir (telefonla konuşma gibi). Robbins (1991), hızlı olması ve geri bildirimim hemen alınması nedeniyle en etkili iletişim biçiminin yüz yüze olan sözlü iletişim olduğunu belirtmektedir. Sözlü iletişim, dil ve dil ötesi olmak üzere iki temel niteliğe sahiptir. Dökmen (2008), iletişimde kişilerin “ne söyledikleri”nin dille, “nasıl söyledikleri”nin ise dil

ötesi iletişimle ilgili olduğunu söylemektedir. Buna göre anlatma becerilerinden bir olan konuşma sözlü iletişimin dil boyutunu oluştururken ses tonu, ses hızı, şiddeti gibi özellikler de dil ötesi iletişimin içeriğini temsil etmektedir. Dolayısıyla kişinin konuşma becerisindeki gelişimi ile anlamayı sağlayan dinlemedeki yeterliği sözlü iletişimin başarısını belirleyen temel değişkenlere dönüşmektedir¹. Becerilerle birlikte sahip olunan bireysel söz varlığı da neyin, ne ölçüde alıcıya aktarılacağına da sınırlarını çizmektedir.

Işık ve Biber (2010), sözlü iletişimin kapsamını genişleterek insanlar arasındaki her türlü karşılıklı konuşma ve yazışmayı sözlü iletişimin içinde düşünmektedirler. Ancak kimi kaynaklarda ayrı bir başlık altında değerlendirildiği görülmektedir. İletişimin dilsel boyutu dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin kullanımıyla gerçekleşmektedir. Bunların tek başlık altında değerlendirilmesi doğru bir yaklaşımdır ancak burada vurgu açısından bir ayrım söz konusudur.

2.2.3.2. Yazılı İletişim

Yazma ve okuma becerilerine dayanan yazılı iletişim, Yazılı iletişimde mesajlar, sözcüklerle kodlanarak yazılı formatta sunulur (Kaya, 2016). Yazılı iletişim, gönderici ve alıcının mesajı tekrar okumasına olanak vermesi, belgelerin saklanabilir olması sebebi ile hataların en aza indirilmesine olanak vermektedir (Usluata, 1995). Yazılı iletişim, daha çok iş hayatında ve devletle olan ilişkilerde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra edebiyatta yazar, eser ve okur arasında kurulan etkileşim de bir yazılı iletişim örneğidir. Sözlü iletişim ifade edilenler doğrultusunda sözel ve yazılı iletişim olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Sözel iletişim, dinleme ve konuşma becerilerinin; yazılı iletişim ise yazma ve okuma becerilerinin etkin kullanımı ile gerçekleşmektedir. Birey günlük hayatında en çok sözel iletişimi tercih etmektedir.

2.2.3.3. Sözsüz İletişim

Beden, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde verdiği mesajlarla bir iletişim kanalı olma özelliği taşımaktadır (Hartley ve Karınç, 2013). Bu anlamda sözsüz iletişim, insanların çeşitli iç ve dış uyarıcılara karşı söze dökemediklerini vücut hareketleri ile anlatmasıdır (Hellriegel vd., 1989). Sözsüz iletişim yoluyla konuşmadan birtakım anlamlar muhabata iletilebilir, örneğin baş sallanarak bir görüşün onaylandığı ifade edilebilir. Sözle birlikte kullanıldığında ise sözsüz iletişim sözle gönderilen mesajları pekiştirmekte ve açıkça dile getirilmemiş ayrıntıların fark edilmesini sağlamaktadır. Günlük yaşamda kimi zaman bilinçli kimi zaman bilinçsizce başvuru sözsüz iletişim unsurları oldukça sık kullanılmaktadır (Zılhoğlu, 1996). Hatta Cüceloğlu (2016)'na göre mesaj alışverişinin küçük bir bölümünü sözlü mesajlar oluştururken sözsüz mesajlar iletişimde daha büyük bir yer kaplamaktadır. Sözsüz iletişim, bir anlamda iletişimde duyguların aktarılmasını sağlar (kaşların çatılması gibi).

¹ Dil becerilerine ilişkin detaylı bilgi bölüm içerisinde verildiği için bu başlık altında tekrara düşmemek adına detaylandırılmamıştır.

Sözsüz iletişim; göz teması, jest ve mimikler, beden duruşu, özel alan, giyim, dokunma, söyleyiş biçimini içermektedir. Etkili bir iletişimden söz etmek için dil becerilerinin yanı sıra sözsüz iletişim becerilerine de sahip olmak gerekir. Lazar (2000), sözlü iletişimin jest ve mimiklerle, beden dilinin kullanımı ile desteklenmesinin iletişimi zenginleştirdiğini ve etkililiğini artırdığını vurgulamaktadır.

1.2.4. İlişki Sistemlerine Göre İletişim

İçsel, kişilerarası, grup içi iletişim ile kitle iletişimi, ilişki sistemine göre iletişim çeşitlerini oluşturmaktadır. İçsel iletişim, bireyin kendisiyle, iç dünyasıyla kurmuş olduğu iletişim biçimidir. Kişi-içi iletişim olarak da adlandırılmaktadır. Kaya (2016), kaynak da hedef de mesajı gönderen de alıp yorumlayan da kişinin kendisidir, şeklinde içsel iletişimi açıklamaktadır. Kişilerarası iletişim; çeşitli neden ve amaçlarla, farklı kurallarla yapılandırılmış yer ve zamanda, yüz yüze veya değişik araçlar kullanılarak anında veya zamansal farklılıklarla, toplumsal roller ve ilişkisellikler ile bireylerin kişisel özelliklerine göre değişen biçimlerde, değişen yakınlıkta, yoğunlukta olabilen iletişimi karşılamak için kullanılan bir kavramdır (Küçükaslan, 2014). Öğretmen-öğrenci etkileşimi, akran etkileşimi bu türe örnek olarak verilebilir. Birey, günlük hayatında farklı ortamlarda sürekli bir grubun üyesi durumundadır. Bu grupların varlıklarını devam ettirmesi iletişimin ne ölçüde etkili olduğu ile yakından ilgilidir. İlişki sistemine göre son türden söz etmek gerekirse televizyon, İnternet, dergi vb. iletişim araçları ile bireyin kurduğu iletişimin adıdır, kitle iletişimi. Kitle iletişiminde alıcının kaynağa geribildirimini oldukça sınırlı olduğu için süreçte tek yönlü bir iletişimden bahsedilebilir. Ancak kitle iletişiminin zamana yayılan ve toplumları derinden etkileyen bir yapısının olduğu da bilinmektedir.

Kısaca içerikleri hakkında bilgi verilen iletişim türlerinin yanı sıra alanyazında bireylerin konumlarına göre iletişim ve zaman ve mekân boyutuna göre iletişimden de bahsedilmektedir. Bireylerin konumlarına göre iletişimde belirleyici etmen statülerdir. Zaman ve mekân boyutundan kastedilen ise iletişimin yüz yüze mi, uzaktan mı gerçekleştiğiyle alakalıdır.

İletişimin amacı ve türü ne olursa olsun sağlıklı bir iletişim süreci için bireylerin empati/duygudaşlık adı verilen beceriye sahip olması gerekmektedir. Tabak (1999) empatiyi bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak olaylara o kişinin gözüyle bakması, o kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak algılaması ve bu durumu o insana iletmesi biçiminde açıklamaktadır. Dökmen (1998), empatiye dayalı iletişimde iletişim çatışmalarının ortadan kalktığını ifade etmektedir. Empati yeteneği güçlü bireylerin iletişimde daha başarılı olduğu bilinen bir gerçektir. Sağduyu ile kurulan iletişim, toplumun huzuru ve devamlılığı için de bir gerekliliktir, denilebilir.

Fark Edelim, Öğrenelim

Yazılı iletişim, sözlü iletişime göre her zaman daha zor bir görev olarak algılanır. Öz geçmiş oluşturma, form doldurma günlük hayatta en çok karşılaşılan yazılı iletişim biçimleridir. Bu türlerde yazılı iletişim kurarken dikkat edilecek noktaları sizin için derledik.

Öz Geçmiş

Bir kimsenin deneyimleri, kabiliyeti, yeteneği, iş yapma gücü vb. ortaya koyan belgeye öz geçmiş denmektedir. Bir iş başvurusunda bulunurken, bir programa kayıt yaptırırken öz geçmiş elzem bir belge olur. Kişinin kendi hakkında bilgi vermesi kolay değildir, bu nedenle öz geçmiş hazırlama sanıldığı kadar aksine zor bir iştir.

Bir öz geçmişte muhakkak yer alması gereken bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Ad-soyad
- Adres ve telefon bilgisi
- Eğitim durumu
- İş deneyimi
- Bildiği diller/ (varsa) aldığı sertifikalar
- Hobiler ve iş hayatı dışındaki faaliyetler
- Kariyer hedefleri

Yaygın olarak kullanılan üç öz geçmiş türü vardır.

Zaman Sıralı (Kronolojik) Öz Geçmiş

- Eğitim ve deneyim bilgileri tarih sırasına göre sondan başa doğru yazılır.
- Sürekliliği, kariyerde ilerlemeyi vurgular.
- Takip edilmesi kolaydır.

Kimler Tercih eder?

- Yeni mezunlar/ iş deneyimi az olanlar
- Sürekli aynı pozisyonda çalışanlar

İşlevsel Öz Geçmiş

- Farklı pozisyonlardaki deneyimler ayrı ayrı gruplandırılır.
- Güçlü yanlarınızı ve başarılı olduğunuz alanları öne çıkarır.
- Başvurulan pozisyon ile yeteneklerinizin uyuşmasını kolaylaştırır.

Kimler Tercih eder?

- İş deneyimi fazla olanlar
- Uzun süre çalışmaya ara verenler
- Sık iş değiştirenler

Yaratıcı Öz Geçmiş

- Bir standardı yoktur. Özgürdür. Kuralları kendin belirlersin.
- Değer katacağın ve güçlü olduğun yönleri daha kolay öne çıkarabilirsin.

Ne zaman tercih edilir?

- Yaratıcılığın önemli olduğu durumlarda

Zaman Sıralı Öz Geçmiş Örneği

1996 yılında Kırıkkale’de doğdum. 2002 yılında ilkokula başladım. İlkokulu Kırıkkale Dede Korkut İlköğretim Okulunda okuduktan sonra 2007 yılında Kırıkkale Atatürk İlköğretim Okulunda ortaokuluna devam ettim. 2010 yılında ortaöğretim başarı puanım ile Kırıkkale/Keskin Anadolu Öğretmen Lisesini kazandım. 2014 yılında okulumuz ilk mezunlarını verdi. Girdiğim YGS ve LYS sınavlarından aldığım puan ile 2014 yılında Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünü kazandım. 2015-2017 yılları arasında Kırıkkale Üniversitesi Türkçe Topluluğu başkanı seçildim ve çeşitli sosyal-kültürel etkinliklere öncülük etmeye çalıştım. Lisans eğitimimi Haziran 2018’de tamamladım. 2018 Temmuz ayında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans programına başladım. Dil işlevlerini konu alan bir yüksek lisans tezi hazırlıyorum. Bunun yanı sıra Yaratıcı Drama kursuna devam ediyorum. İlk düzey eğitimimi tamamladım, şu an ikinci düzey programındayım. Kendimi alanımla ilgili işlerde geliştirmeyi çok seviyorum.

Arzu Söngü

Adres Bilgisi:

Telefon numarası:

İşlevsel Öz Geçmiş Örneği

Prof. Dr. Hayati Develi	
Doğum yeri ve tarihi	Uşak, 1962
Lisans eğitimi aldığı üniversite, bölüm, tarih	Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; 1983
Akademik Unvanlar	• Doktora; İstanbul Üniversitesi; 1993• Doçentlik Unvanı; 1998• Profesörlük Unvanı; 2004
Üniversitelerde ve kamu kurumlarında aldığı akademik ve idari görevler	• İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı (2010),• İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü Başkanlığı (2010-2013),• İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü (2012-2013)• Yunus Emre Enstitüsü Başkanlığı (2013-2016)• Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi ve TÜBİTAK, SOBAG Grubu Danışma Kurulu Üyeliği (Devam)• YÖK Üyeliği (2016)• İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı (Devam)

Başlıca 5 eseri (kitap)	• Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 1-2 (İstanbul 2000-2001)• Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar (Doktora tezi, 1995)• XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair 'Risâle-i Garîbe', (1998) A. Sâî Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları), Çeviriyazı ve notlar : Hayati Develi, Sadeleştirme: Hayati Develi - Samih Rifat (2002) • Dil Doktoru: Dile ve Türkçeye Dair Yazılar (2006)
Ulusal ya da uluslararası alanda gerçekleştirdiği önemli projeler (varsa)	Türk Dil Kurumu Büyük Osmanlı Türkçesi Sözlüğü Çalışma Grubu Üyeliği

Yaratıcı Öz Geçmiş Örneği

1992 yılında Ankara’da doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Ankara’da tamamladım. 2011 yılında başladığım Kırıkkale Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümünden 2015 yılında mezun oldum. 2016 yılında aynı üniversitede yüksek lisans eğitimime başladım. 2018 yılında “Türkçe Öğrenen Yabancılar İçin Dede Korkut Hikâyelerini B1 Seviyesinde Sadeleştirilmesi” adlı tezimle yüksek lisansımı tamamladım. 2019 yılında Gazi Üniversitesinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi Ana bilim dalında doktora eğitimime başladım. Yabancılar için hazırlanan Türkçeye Yolculuk kitap setinde ve yardımcı okuma kitaplarında yazar olarak görev aldım. Bu çalışmalarda görev almak üretici yönümü geliştirdi ve özgüvenimi tazeledi. İnsanlarla iletişimim iyi olduğu kadar hayvan dostlarımla da güçlü iletişim kurarım. Bir köpeğim, bir kedim ve dört tane de muhabbet kuşum var. Hayvan haklarının korunması ile ilgili çalışmalarda gönüllü olarak görev alıyorum.

Güçlü Yönlerim

- Hedeflerim doğrultusunda sağlam adımlarla ilerlerim.
- Yaratıcılığımın ön plana çıktığı işlerde yer almayı severim.
- Yeni girdiğim ortamlara çabuk uyum sağlayabilirim.

Zayıf Yönlerim

- Karşıma çıkan ufak engeller motivasyonumun düşmesine sebep olabilir.
- Girdiğim sınavlarda heyecanımı kontrol edemem.
- Yalnızlıktan korkarım.

Aslı Akıncılar

Günümüzde öz geçmiş formlarının da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu formlar öz geçmiş oluşturan kişinin işini kolaylaştırmaktadır. Bu tür bir form doldururken sadece sizden istenen bilgileri vermeye, ayrıntıya girmemeye dikkat ediniz.

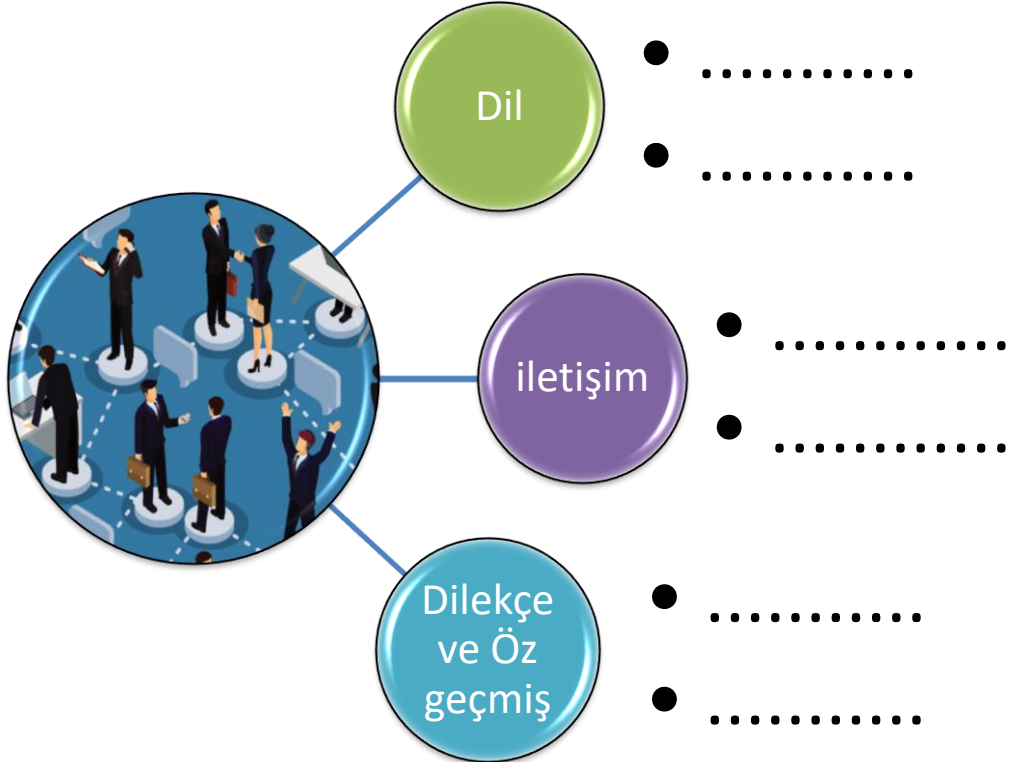
Kişisel Bilgiler	Adı-soyadı:
	Doğum tarihi ve yeri:
	Ev adresi:
	Telefon numarası:
	Mail adresi:
Eğitim Bilgileri	
İş Tecrübesi	
Katıldığı Kurslar ve Aldığı Sertifikalar	
Referanslar	
Diğer belirtilmek istenen hususlar	

Görüldüğü gibi farklı öz geçmiş türleri vardır. Sizin için en uygun olan öz geçmiş türünü seçip siz de öz geçmişinizi hazırlayınız.

Bu Bölümde Neler Öğrendik?

İletişim, bir taraftan öbür tarafa bir bilginin, bir duygunun, bir düşüncenin aktarımı, haberleşme demektir. İnsanlığın doğuşuyla başlayan iletişim, canlıların varlıklarını sürdürebilmesi için gereklidir. Bütün eylemlerin temelinde ileti iletmek, etkilemek, ikna etmek, yönlendirmek, etkileşim kısacası iletişim vardır. İletişimde süreç, kaynakta mesajın oluşmasıyla başlamaktadır. Kaynak tarafından oluşturulan sembollere mesaj denir. Mesajın ilerlerken kat ettiği yol üzerinde bulunan bütün kolaylaştırıcılar kanal olarak düşünülebilir. Kanalin görevi, mesajın alıcıya ulaşmasını sağlamaktır. İletişim sürecinde alıcı, iletilen mesajı çözümleyen taraftır. Çok yönlü bir süreç olan iletişimin devamını etkileyen bir başka önemli özellik de alıcının mesajı çözüp değerlendirmesinden sonra yeni bir mesaj kodlaması ve geribildirimde bulunmasıdır. Bilgi kaynağından yola çıkan mesaj ile hedefe ulaşan mesaj arasında fark varsa bu farkı yaratan faktöre gürültü denmektedir. Kısaca tanımlanan kaynak, alıcı, kanal, mesaj, geribildirim ve gürültü iletişimin temel öğeleri olarak bilinir. İletişim sürecinde iletişimin amacına, hedef kitlenin özelliklerine, ortamına vb. göre iletişimin türü farklılaşmaktadır. Buna göre etkilerine göre (olumlu/olumsuz), yönüne göre (tek yönlü çift yönlü), kullanılan kod ve sistemlere göre (sözlü, sözsüz, yazılı) ilişki sistemlerine göre (içsel, kişilerarası, grup içi iletişim ile kitle iletişimi) iletişim en yaygın kullanılan türler olarak değerlendirilir.

Siz de aşağıda verilen kavram haritasını doldurarak bu bölümde neler öğrendiğinizi değerlendirebilirsiniz.

Bölüm Soruları

1. Mesajın ilerlerken kat ettiği yol üzerindeki bütün kolaylaştırıcılara adı verilmektedir. **Bu cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?**

- A. Kaynak B. Gürültü C. Kanal D. Alıcı E. Geribildirim

2. **Aşağıdakilerden hangisi ilişki sistemlerine göre iletişim türlerinden biri değildir?**

- A. İçsel B. Grup içi C. Tek yönlü D. Kitle E. Kişilerarası

3. **Aşağıdakilerden hangisi bir geribildirim türü değildir?**

- A. Pozitif-negatif geribildirim
B. Hemen-gecikmiş geribildirim
C. Düşük kontrol- yüksek kontrol geribildirim
D. Empatik geribildirim
E. Eleştirel-destekleyici geribildirim

4. **Aşağıdakilerden hangisi kaynağın ürettiği sözel, görsel vb. sembollerden oluşan somut ürüne verilen addır?**

- A. Alıcı B. Geribildirim C. Gürültü D. Kanal E. Mesaj

5. **Aşağıdaki iletişim öğelerinden hangisi iletişimin sağlıklı bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir?**

- A. Kaynak B. Geribildirim C. Kanal D. Alıcı E. Gürültü

6. **Aşağıdakilerden hangisinin iletişimin temel ögesi olma durumu tartışmalıdır?**

- A. Gürültü B. Mesaj C. Kanal D. Alıcı E. Geribildirim

7. **İletişim türleri ile ilgili verilen aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?**

- A. Üzerinde uzlaşılan bir tür tasnifi yoktur.
B. Sık kullanılan dört iletişim türü vardır.
C. Empati, iletişim türlerinin hepsinde kullanılır.
D. Etkilerine göre iletişim üç başlıkta ele alınır.

E. Kod sitemine göre üç tür iletişim vardır.

8. Aşağıdakilerden hangisi tek yönlü iletişimin özelliklerinden biri değildir?

A. Kontrol kaynağında olduğu için daha hızlı ilerler.

B. Aktif geribildirim bir zorunluluk değildir.

C. Alıcı, dikkatini toplamada zorluk yaşayabilir.

D. Bilgi aktarımını esasında şekillenen bir türdür.

E. En demokratik iletişim türü olarak bilinir.

9. İletişimde duyguların aktarılmasına odaklanan iletişim türü aşağıdakilerden hangisidir?

A. Sözsüz

B. Yazılı

C. Sözlü

D. Çift yönlü

E. Olumlu

10. I. Yaratıcı öz geçmişte kişi güçlü ve zayıf yönlerini ön plana çıkarır.

II. İşlevsel öz geçmiş özellikle yeni mezunlar tarafından tercih edilir.

III. Kronolojik öz geçmişte verilen bilgilerin takibi diğer türlere göre daha kolaydır.

Buna göre öz geçmiş ile ilgili verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

A. Yalnız I

B. Yalnız II

C. Yalnız III

D. I-II

E. I-III

Cevap Anahtarı

1. C	2. C	3. D	4. E	5. B	6. A	7. D	8. E	9. A	10. E

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baltaş, Z. ve Baltaş, A. (1992). *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Berk, E. (2007). *Yazınsal İletişim ve Halkla İlişkiler*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Cüceloğlu, D. (2008). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2016). *İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çalışkan N ve Yeşil R (2005). Eğitim Sürecinde Öğretmenin Beden Dili. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 199-207.
- Çilenti, K. (1988). *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Dökmen Ü. (1998). *İletişim Çalışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dökmen, Ü. (2008). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, A. (1995). *Öğretim Teknolojisi - İletişim*. Ankara: PegemA Yayınları.
- Fromm, E. (1982). *Sağlıklı Toplum*. (Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gordon, T. (1998). *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*. (Çev. E. Aksay), İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Güngör, N. (2013). *İletişime Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürüz, D. ve Temel, E. A. (2011). *Kişilerarası İletişim, Bilgiler-Etkiler-Engeller*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Güz, N. vd. (2002). *Etkili İletişim Terimleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Hartley, P. (2014). *Kişilerarası İletişim* (Çev. Ülkü Doğanay). Ankara: İmge Yayınları.
- Hellriegel, D. ve Slocum, J. W. (1989). *Organizational Behavior*. USA: West Publishing Company
- Işık, M. ve Biber, L. (2010). İletişim, İletişim Süreci ve İletişim Çeşitleri. (Editör Metin Işık). *Genel ve Teknik İletişim* içinde. Konya: Eğitim Kitabevi. ss. 10-41.

Kaya, A (2016). İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler. (Editör A. Kaya). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* içinde. Ankara: PegemA Yayınları. ss. 2-29.

Kırmızı, H. (2007). *Genel ve Teknik İletişim*. Trabzon: Celepler.

Küçükaslan, N. (2014). *Etkili İletişim Teknikleri*. İstanbul: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Lasswell, H. D. (2007). The Structure and Function of Communication in Society. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24, 215-228.

Lazar, J. (2000). *İletişim Bilimi* (Çev. Cengiz Arık). Ankara: Vadi Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1995). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınları.

Robbins, S. P. (1991). *Örgütsel Davranışın Temelleri*. (Çev. S. A. Öztürk), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Tabak, R. S. (1999). *Sağlık İletişimi*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Taşer, S. (2006). *Konuşma Eğitimi*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.

Tutar, H. (2004). *Genel ve Teknik İletişim*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.

Usluata, A (1995). *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Üstünel, G. (2011). Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Tekirdağ.

Voltan Acar, N. (2015). *İnsan ilişkileri-İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.

Yüksel, H. (2013). Etkili İletişim. (Editör Uğur Demiray). *Konuşma ve Dinleme* içinde. Ankara: PegemA Yayınları. ss. 134-184.

Yüksel, Ş. F. (2010). İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış. (Editör A. Kaya). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* içinde. Ankara: PegemA Yayınları.

Zillioğlu, M (1996). *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi.

2. DİL ÜZERİNE

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1. Dil

1.1. Dilin Beyindeki Organizasyonu

1.2. Dil Becerileri

1.2.1. Dinleme Becerisi

1.2.2. Konuşma Becerisi

1.2.3. Okuma Becerisi

1.2.4. Yazma Becerisi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Dil nedir?
2. Dilin beyindeki organizasyonu nasıldır?
3. İletişim açısından dinleme nasıl bir işleve sahiptir?
4. Konuşma becerisinin fonksiyonu nedir?
5. Okuma becerisi nedir?
6. Yazma becerisi iletişimde nasıl kullanılır?
7. Dilekçe nasıl yazılır?
8. Kaç tür dilekçe vardır?

Anahtar Kavramlar

- Dil
- Dil-beyin ilişkisi
- Dil becerileri
- Dinleme
- Konuşma
- Okuma
- Yazma
- İletişim
- Dilekçe

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dil	Dil kavramını tanımlar. Dil, düşünce, kültür arasındaki ilişkiyi fark eder. Dilin beyindeki organizasyonunu kavrar. Dil becerinin iletişimdeki işlevini fark eder. Dilekçe yazar.	Beyin fırtınası, anlatım, kavram haritası, soru-cevap

Giriş

Küreselleşen dünyada Türkçenin geleceğini merak etmek, aslında Türklerin geleceğini merak etmektir. Cevap da buna bağlı olarak şöyle olur: Geleceğin dünyasında Türklerin yeri ne olarsa Türkçenin yeri de o olacaktır.

Hayati Develi, Dil Doktoru

“*Dil nedir?*” gibi bir soru ile karşılaşıldığında muhakkak herkesin zihninde oluşan bir tanım cümlesi vardır. Hatta pek çoğumuz bu soruya “*Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araçtır.*” şeklinde cevap verecektir. Ercilasun (2000), bu cevabın dilin sosyal ve kültürel boyutunu yok sayan mekanik bir tanım olduğunu ifade etmektedir. Çünkü dil, hayatın hemen bütün alanlarında çeşitli düşünceleri, duyguları, tutumları, inançları, değer yargılarını vb. anlama ve anlatmada; yaşanan olaylarla ilgili bilgileri, kültür birikimini aktarmada kullanılmaktadır. Bu nedenle dil, basit bir tanım cümlesine sığdırılmayacak kadar geniş anlam dünyasına sahip bir kavram olarak ele alınmaktadır ki bu değerlendirme neticesinde alanyazında pek çok dil tanımlaması olduğu hâlde üzerinde mutabık kalınmış bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. “*Dil nedir?*”, insanoglu tarafından yüzyıllardır cevaplanmaya çalışılmış ve muhtemelen ilerleyen yıllarda da cevaplanmaya çalışılacak bir soru olma özelliğini koruyacak gibi görünmektedir.

1. DİL ÜZERİNE

İnsanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen dildir. Bir an düşüncecek olursak dil olmadan bir ince duyguyu, bir şiiri, önemli bir olayı, bir buluşu, bizim için unutulamayacak kadar değerli bir anımızı, bir fizik ya da kimya olayını nasıl anlatabilir, nasıl kâğıda geçebiliriz? Yüzyıllar boyu bilimde, teknikte elde edilen gelişmeleri günümüzde başkalarına, gelecekte de sonraki kuşaklara nasıl aktarabiliriz? Nasıl oluyor da bir kimsenin bizden istediği bir işi, onun birkaç ağız hareketiyle gerçekleşen bir ses bileşimiyle, bir sözle yerine getirebiliyoruz? Bir evet sözcüğünün nasıl -söyleniş durumuna göre- beş altı anlamı olabiliyor? Üzerinde “Dur!” yazılı bir levha bizi bir anda durduruyor da Türkçe bilmeyen bir kimseye hiçbir şey anlatmıyor?

Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim

Dili, “bir sistemler sistemi” olarak niteleyen Saussure (1976)’e göre dil bir kelime listesi hüviyetinde değildir aksine ses, biçim, söz dizimi gibi kendi içinde özerk sistemlerin birbiriyle eşgüdüm içerisinde çalışmasıyla ortaya çıkan büyük bir sistemin adıdır. Ergenç (2000), insanın ayrıcalık belgesi olarak gördüğü dilin fizyolojik, biyolojik ve sosyal bir sürecin sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Türkçe Sözlük (2005)’te, “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban.” şeklinde açıklanan dile yönelik farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Aksan (1998, s. 55) dili, “Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge.” olarak ele alırken Korkmaz (2003, s. 67), “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülmesi çok yönlü ve gelişmiş bir sistem.” şeklinde açıklamaktadır. Banguoğlu (2015) dil için insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemi derken Ergin (1972, s. 1) ise “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine has kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessese.” şeklinde dili tarif etmektedir. Nöropsikolojik açıdan ise dil, uzun bir sosyal gelişme sürecinde yaratılan kodlar sistemidir (Ergenç, 1999). Yapılan tanımlardan hareketle dile yönelik vurgulanan ortak temel öğeleri Demirel (1999, s. 13) şu şekilde sıralamaktadır:

- Dil bir sistemdir.
- Dil seslerden oluşur.
- Dil bir düşünme aracıdır.

- Dil bir iletişim aracıdır.

Sıralanan maddeler dilin yüklendiği nitelikleri de göstermesi bakımından önemlidir. Dil, hem zihinsel gelişmenin göstergesi hem de anlamının aracıdır. Bu yönüyle dil, kişinin bilişsel ve sosyal gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Dil aynı zamanda bireyin sosyal beceriler edinmesinin ve bu becerileri kullanmasının da ön koşuludur.

Dilin özelliklerinden biri, düşünce ile iç içe olmasıdır. Düşünceler dil yardımıyla ortaya konarak başkalarına iletilmektedir. Russel (1973, s. 43)'a göre dil düşünceleri, fikirleri ortaya çıkarmanın bir yoludur. Bu nedenle bir dilde kullanılan kelimeler, düşüncenin gelişimini sağlayan temel unsurdur. Kelime ve kavram zenginliği düşünme sürecinde akıcılığa ve düşünce zenginliğine işaret etmektedir (Budak, 2000). İnsanın kelime ve kavram yönünden zengin bir birikime sahip olması, düşüncede de zengin olması anlamına gelmektedir. Dil ve onu oluşturan kelimeler, kişinin düşüncesinin kapsadığı her şeyle ilişkilidir. Kelimelerin düşünce sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu belirten Vendryes (2001, s. 32), “Acılarımızın da sevinçlerimizin de kaynağı büyük ölçüde onları belirten kelimelerdir. Acılarımızı dindirmek için de tek bir kelime yeter, tedirginlik için de öyle.” ifadesi ile dildeki kelimelerin gücünü vurgulamaktadır. Miyasoğlu (1999, s. 25), bireyin dilinin imkânları ölçüsünde düşündüğünü, dilde olmayan kavramlarla düşünemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla dil, bir bakıma düşüncenin de sınırlarını çizmektedir. Düşünce temelde soyuttur. Ancak dile aktarılacak suretiyle somut, algılanabilir bir hâl almaktadır. Algılama, anlama, bilme ve düşünme becerileri sayesinde dil toplum tarafından ortak kullanıma müsait sistemli bir yapıya bürünmektedir (Akarsu, 1998).

Dil, insanlar arası iletişimin en doğal, en yaygın ve en kolay yolu olduğu gibi millet olmanın ve millet hâlinde yaşamanın da gereğidir. Her dil etkinliği önce bireysel sonra da toplumsal özellikler arz eder. Dil, kültürün hem bir unsuru hem koruyucusu hem de aktarıcısı olması sebebiyle sadece insanlar arasında anlaşmayı gerçekleştirmekle kalmaz, kültürün nesilden nesile aktarılmasını da sağlar. Dolayısıyla dil kültürü oluşturan ve onu taşıyan bir unsura dönüşmektedir. Tural (1992, s. 109), kültürü şu şekilde açıklamaktadır:

Kültür, tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşim yoluyla nesilden nesile aktardığı manevi ve maddi yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki bir bileşimi olan, sebebi ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma benlik, kimlik ve kişilik ile mensubiyet şuuru kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren, değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.

Dil ve kültür, iç içe geçmiş iki kavramdır. Dilin içeriği ile kültürün içeriği, dilin varlık alanı ile kültürün varlık alanı daima birbirini tamamlar. Uygur (2013)'a göre dilde kültürün belirgin damgasını taşımayan hiçbir dilsel birime, hiçbir sözcüğe rastlanmaz. Dil ve kültürün yaşam alanlarının örtüşmediği hiçbir alan görülmez. Dil kültür ilişkisinin diğer bir boyutu da dilin, kültürü korumasıdır. Dil, onu konuşan milletin yaşam şeklini, diğer milletlerle kurduğu ilişkileri, dünyayı algılama biçimini, estetik zevkini kısaca milletin kültürünü yansıtır. Dil,

kültür konusunda oldukça muhafazakârdır. Mesela, “cemaziyelevvelini bilmek” deyimini kullananlar, cemaziyelevvel’in, bir dönem Türkler tarafından kullanılan hicri takvimde bir ay ismi olduğunu öğrenilebilir. Anlamı bilinmese dahi dil kelimeyi korur ve gerektiğinde kelime ile ilgili bilgilere ulaşılabilir. Bu deyim, yaşadığı ve kullanıldığı müddetçe taşıdığı kültürel bilgiler de yaşar. Oysa deyimle anlatılmak istenen düşünce ile bu ayın doğrudan bir ilişkisi yoktur. Dil, burada çift yönlü bir muhafazakârlık gösterir. Hem geçmişte kullanılan bir zaman ölçüsünü günümüze taşır hem de milletin bakış açısını gösterir (Uyar, 2007).

Dil, düşünce ve kültür ile sürekli etkileşim içinde olduğundan düşünce ve kültürde meydana gelen bir değişim dili de etkilemektedir (Günay, 2016). Çünkü dil, canlı bir varlıktır (Ergin, 1972) ve sürekli bir değişim ve gelişim döngüsündedir.

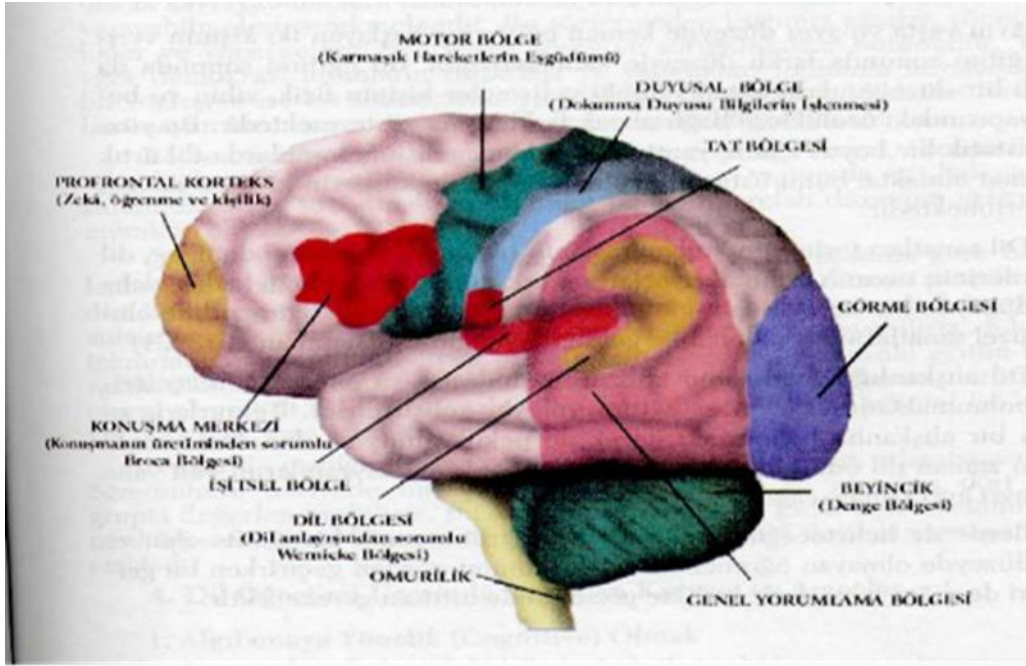
Dilin işleyişinde sesbilimsel, söz dizimsel ve anlambilimsel olmak üzere üç önemli bileşen bulunmaktadır (Chomsky, 1972). Günümüzde bu alanda yapılan araştırmaların bulguları, dilin kullanımbilimsel bir bileşenin daha olduğunu ortaya koymaktadır (Jackendoff, 1983). Sesbilimsel bileşen, bir dilin parçalı ses birimleri (ünlü, ünsüz) ile parçalarüstü (vurgu, ezgi gibi) ya da farklı bir ifade ile bürünsel özelliklerini işaret etmektedir. Bir bakıma sesbilimsel nitelik insanın düşüncelerini sahip olduğu dilin kodları ile somutlaması olarak da yorumlanabilir. Söz dizimsel bileşen, dilin tümce düzenini ifade ettiği için dilin yapısını ortaya koyan temel nitelik olarak değerlendirilebilir. Örneğin; ana dili Türkçe olan bir kimse, “*Ben geldim İstanbul’a okumaya.*” tümcesi ile karşılaştığında kulağı tırmalayan unsurlar hemen dikkatini çeker. Çünkü bu yapı, Türkçenin söz dizimine uygun değildir. Dolayısıyla söz dizimsel nitelikler, dilin gramer kurallarına da hâkimiyet gerektirmektedir. Anlam üretim sürecini ihtiva eden anlambilimsel bileşen dil, dünya ve zihnin ortak üretiminin genel adıdır. Bir bakıma insanın, dünyayı nasıl yorumladığı veya anlamlandırdığının da anahtarıdır. Mesela “*Defterinize, ağaç yazınız.*” gibi bir yönerge verildiğinde dilsel kod olarak deftere “a-ğ-a-ç” yazılır. Ancak “*Ağaç dendiğinde aklınıza ilk hangisi geliyor?*” sorusu yöneltildiğinde bireyden bireye farklı çağrışımlar ortaya çıkacaktır. İşte dil, dünya ve zihin üçgeni ile kastedilen budur. Son yıllarda üzerinde ısrarla durulan kullanımbilimsel bileşen ise dilsel üretimin gerçekleşmesini kapsamaktadır. Beyindeki dilin, diğer üç bileşenin çalışmasıyla oluşturduğu iletişimsel veriler, somuta dökülüp alıcı/dinleyici/okuyucu tarafından algılanma sürecine girdiğinde kullanımbilimsel bileşen de devreye girer (Ergenç, 2000).

İnsanların birbirlerini sağlıklı bir şekilde anlamaları ve anladıklarına cevaplar üretebilmeleri için dilin kurallarına uygun şekilde kullanılması gerekmektedir. Aynı zamanda dilin beyindeki organizasyonunun bilinmesinin bir dilin yapısını algılamak ve iletişimin nasıl gerçekleştiğinin somut bir şekilde kavranması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

2.1. Dilin Beyindeki Organizasyonu

Beyinde görme, işitme, anlama, konuşma gibi merkezler bulunmaktadır. Beynin hangi işlevinin hangi bölgede gerçekleştiğini ve nasıl değerlendirildiğini bilmek, beyindeki bu ilişkilerin nasıl dışa vurulduğunu tespit etmek, beyin-dil ilişkisini ortaya çıkartır ve bu bilgi dilin işleyişi hakkında bir fikir vermesi bakımından önemli görülmektedir (Karakuş, 2005, s. 90).

İnsan beyninde özellikle iki alanın dil işlevleriyle yakından ve doğrudan ilişkili olduğu, bunların dil ediniminde de başrol oynadığı klinik bulgularla belirlenmiş durumdadır. Bunlar, Broca ve Wernicke alanıdır. Wernicke alanı, beyinde görsel-işitsel çağrışım ve sözcük-nesne ilişkilerini sağlarken Broca alanı, dilin sesletim işlevini yerine getirmektedir. Bu iki alanın dışında dil merkezi olan bir alan daha vardır. Bu merkezin adı, “angüler girüs”tür ve daha karmaşık dil fonksiyonlarını ortaya koyar. Bu üç özel alanın birbirleriyle olan bağlantıları da konuşmada büyük bir öneme sahiptir. Broca ile Wernicke merkezleri arasındaki bağlantı insanların karşılıklı olarak duyma ve konuşma şeklinde kesintisiz iletişimlerine imkân verir. Bir insanın duyduğu bir şeyi, doğru olarak tekrarlaması da bu bağlantı ile olur. Wernicke ve Angüler girüs arasındaki bağlantı, anlama fonksiyonlarının hem işitsel hem de görsel olarak bir bütün hâlinde oluşmasını sağlar (Tanrıdağ, 1991).

Şekil 1. İnsan Beyninin Yapısı (Bilim ve Teknik, S. 389)

Şekil 1’de belirtilen alanların beynin hangi bölgesinde yer aldığı gösterilmektedir. Her ne kadar dilin yalnızca bu üç alanla sınırlı olamayacak denli karmaşık bir yapıya sahip olduğu günümüzde ısrarla vurgulansa da söz konusu alanların ve aralarındaki bağlantıların işlevlerini göz ardı etmek mümkün değildir. Dil işlevlerinin gerçekleşebilmesinde bu üç kortikal alan arasındaki bağlantı oldukça önemlidir. Broca ve Wernicke alanları arasındaki bağlantı sayesinde insanlar, karşılıklı duyma ve konuşma biçiminde kesintisiz bir iletişim sağlar. Wernicke alanıyla angüler girüs arasındaki bağlantı, anlama işlevinin tamamlanmasını sağlar. Doğuştan anatomik olarak var olan bu bağlantı, eğitim sonucu okuma-yazmanın öğrenilmesiyle işlerlik kazanır. Angüler girüs ile Broca alanı arasındaki bağlantının en önemli işlevi, sesli okumanın gerçekleşmesidir (Ergenç, 2000; Tanrıdağ, 1993). Beyindeki bu alanların kullanımı kişinin anlamasına ve kendini anlatmasına hizmet etmektedir. Anlama ve anlatmayı gerçekleştiren unsur ise dil becerileri olarak adlandırılan dinleme, okuma, konuşma ve yazmadır.

Broca, Wernicke ve angüler girüs, dilin anlama ve anlatma boyutunu ifade eden dil becerilerinin gerçekleştiği alanlar olarak hayati bir öneme sahiptir. İletişimin dil becerilerinin kullanımı ile gerçekleştiği dikkate alındığında bu bölgelerin işleyişi ve birbiri ile olan ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmanın önemli olduğu söylenebilir.

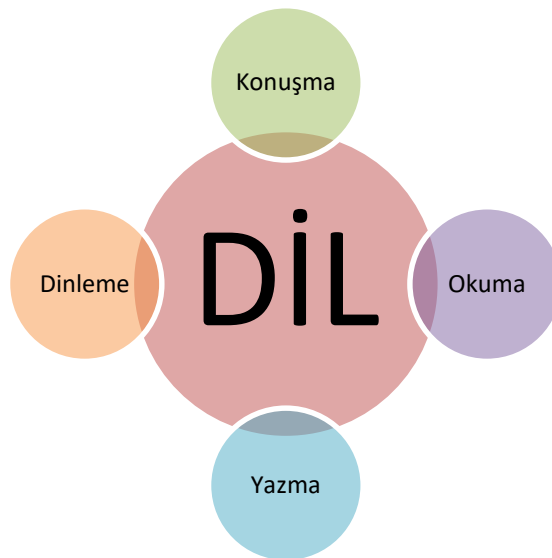
2.2. Dil Becerileri

“Türkçe biliyor musunuz? Bize Türkçe bildiğinizi nasıl ispat edersiniz?” gibi bir soru ile karşılaştığınızda kendinizi nasıl ifade edersiniz hiç düşündünüz mü? Genellikle bir dili bilme ölçütü, o dili konuşabilme becerisiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak ister ana dili ister yabancı dil olsun bir dili bilme sadece konuşma ile sınırlandırılmayacak kadar geniş bir beceri alanını kapsamaktadır. “Türkçe biliyor musunuz? Bize Türkçe bildiğinizi nasıl ispat edersiniz?” sorusuna bu anlamda tekrar dönelim:

Evet, Türkçe biliyorum. Çünkü;

1. Türkçe dinlediğimi anlayabiliyorum,
2. Türkçe konuşarak kendimi ifade edebiliyorum,
3. Türkçe okuduğumu anlayabiliyorum,

4. Türkçe yazarak kendimi ifade edebiliyorum, diyorsanız, siz ana dilinizin kod sistemine tamamen hâkimsiniz ve Türkçe biliyorsunuz. Bir dili bilmek, dil becerileri olarak adlandırılan dinleme, konuşma, okuma ve yazmada yetkinlik gerektirmektedir. Bu beceriler, her ne kadar birbirinden bağımsız gibi görünse de birbiriyle yakından ilişkilidir ve birinin eksikliği veya yetersizliği kişinin dil gelişimi açısından son derece olumsuz bir durum ve bir iletişim engelidir. Dil becerilerinin her bir ögesi, dilin görünümüdür. Dil becerilerinin dil ile olan ilişkisi şekil 2’de belirtilmektedir.

Şekil 2. Dil Becerilerinin Görünümü

Şekil 2’de görüldüğü gibi dil; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin birleşiminden oluşmaktadır. Bireyin dili edinme süreci ilk dinleme ile başlamakta, dinlemeyi konuşma izlemekte, okul çağı ile birlikte de okuma ve yazmayla süreç devam etmektedir. Her bir becerinin bireyin dili edinme sürecinde ne gibi fonksiyonlar yüklendiğini anlamak için ayrı olarak ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

2.2.1. Dinleme Becerisi

Çoğumuz karşımızdakini dinlerken başka şeylerle ilgileniyor, onu önemsemiyor ya da dinlediğimizi hissettirmiyor, dinlermiş gibi yapıyoruz. Hatta birimiz konuşurken bile diğerimiz başka şeylerle (cep telefonu) ilgileniyor. İletişim kurmanın en önemli araçlarından biri olan dinleme davranışını ıskalyoruz.

(<http://blog.milliyet.com.tr/dinlememek-uzerine--neden-dinlemiyoruz-/Blog/?BlogNo=575213>)

Dinleme; işitsel bir girdiyi anlamlandırmak (Brown 2011, s. 5); sözlü iletişim sürecinde konuşan tarafından ses birimleri vasıtasıyla gönderilen mesajların alıcı kişinin zihninde deşifre edilip bilgiye dönüştürüldüğü zihinsel bir süreç (Onan 2005, s. 157) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla dinleme, iletişimin gerçekleşmesi için iletiyi almak ve yorumlamak için gayret gösterme süreci şeklinde değerlendirilebilir. Bu sürecin temel niteliği ise fiziksel (dinlemenin gerçekleşmesi, duyma ve işitme farkı), zihinsel (anlama, yorumlama ve iletişim) ve psikolojik olmak üzere çok yönlü olmasıdır.

İşitilen seslerin anlamlandırılmasına dayanan dinleme, kazanılan ilk dil becerisi olma özelliğine sahiptir. Peterson ve Karschnik (2011) bireylerin günlük hayatlarının %55’ini dinlemeye ayırdıklarını dile getirmektedir. Tompkins (1998) ise bireyin diğer becerilere harcadığı toplam zaman kadar bir süreyi dinlemeye ayırdığını belirtmektedir. Bu nedenle Egan (2001)’a göre iletişimin sağlıklı bir şekilde başlatılması, sürdürülmesi ve sonlandırılması için gereken temel beceri konuşma, okuma ve yazmadan ziyade dinlemedir. Hem günlük hayatta hem de okul hayatında en çok başvurulan beceri olan dinleme, anne karnında başlayan bir süreci içermekte bu nedenle de fark edilmeden edinilen ve kullanılan bir beceri olarak değerlendirilmektedir. Bu yanlış kanı, dinlemenin “ihmal edilen beceri” olarak nitelenmesine yol açmaktadır. Oysa dinleme de diğer beceriler gibi eğitimle geliştirilebilir ve birey zamanla etkili bir dinleyici kimliği kazanabilir.

Bireyler, hem öğrenmek hem de zihinsel yapılarını geliştirmek amacıyla dinleme becerilerini kullanırlar. Bütün dinlemeler, dinlenen şeyi insanın kendisine açıklamasından oluşmaktadır. Konuşmacının söyledikleri, dinleyici tarafından kendi cümleleri ve yorumlarıyla kaydedilmektedir. Bu anlamda dinleme, düşünme faaliyetini artırmaktadır (İzin, 2005, s. 166). Düşünme gücü ve dinleme becerisi gelişmiş bir bireyin ise toplumda geri planda kalması mümkün görünmemektedir. Hyslop (1988), bütün başarılı insanların gerçekte iyi birer dinleyici olduklarını, dinlemenin insanlar arasında anlaşmayı kolaylaştırdığını, insanların birbirlerine olan saygı ve sevgisini en üst düzeye çıkardığını söylemektedir (Akt.

Umagan 2007, s. 151). Cihangir (2004, s. 11) de olumlu ilişkiler geliştirmede, insanlardan bilgi almada, başkalarını tanımada, anlamada ve onlara yardım etmede en temel unsurun dinleme olduğunu ifade etmektedir. Ancak Robertson (2004, s. 57)'a göre günümüzde insanlar yeterli dinleme verimliliğine sahip değildir. Bunda bireylerin, işitme ile dinlemeyi aynı olgu sanmaları ve dinlemeyi doğal bir süreç olarak değerlendirmelerinin de etkisi büyüktür (Akçataş, 2001, s. 65). İşitme, dinlemenin ilk şartı ama kendisi değildir. Dinleme sürecinin muhakkak anlamlandırma ile son bulması gerekmektedir. İşitmede ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Yalçın (2002, s. 123), iletişimde karşılaşılan güçlüklerin başında doğru dinleme alışkanlığının kazanılmamasının geldiğini ifade etmektedir. Günümüzdeki iletişim çatışmaları dikkate alındığında ifade edilen tespitin sonuçları açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum, bireyler arasında "iletişim yoksunluğu" veya "iletişim kopukluğu" meydana getirmektedir. Bu yoksunluk ise ya birbirlerini dinlemeyi bırakıp ağız dalaşma giren ya da birbirleriyle hiç konuşmayan bireylerin toplumda çoğalmasına yol açmakta böylece toplumun dengesinde bozulma meydana gelmektedir. Belirtilen iletişim çatışması ancak sistemli bir dinleme eğitimi ile giderilebilir. Dinleme becerisine yönelik verilen eğitimin iletişim çatışmalarını ve iletişim yoksunluğunu önlediği yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Moorhead-Winefield, 1991). Öyle ki dinleme eğitimi almamış birey, dinlediği şeylerin ancak dörtte birini hatırlayabilmektedir (Yalçın 2002, s. 128). Gordon (1998), bireye dinlemeye yönelik eğitim verildiğinde becerideki yetkinliğini, günlük yaşama taşıyabileceğini böylelikle bireyin kendinden kaynaklanabilecek iletişim çatışmalarının önüne geçebileceğini dile getirmektedir.

Anne karnında sesleri duyup tepki verme ile başlayan dinleme, okul yıllarına kadar aile ve çevrede kendiliğinden edinilen bir beceri olma özelliğine sahipken okulla birlikte sistemli bir şekilde geliştirilmeye başlanmaktadır. İlk edinilen dil becerisi olarak konuşma, okuma ve yazmaya da temel oluşturan dinleme, okullarda diğer becerilerle bir bütün olarak geliştirilmeye çalışılır. Göğüş (1978, s. 227–228) verilen dinleme eğitiminin başlıca amacının, işitme duyusunu öğrenmenin bir parçası hâline getirmek olduğunu ifade ederek bu amacın ayrıntılarını şu şekilde özetlemektedir:

- Söylenen sözü konu, zaman, yer, ad vb. kavramlarla tam anlamak için dinleyebilmek.
- Konuşulana, okunanı anlamak için dinleyebilmek.
- Arkadaşlık, iş ve başka insan ilişkilerinde nezaketle dinleme alışkanlığı kazanmak.
- Bilgi, düşünce, haber almak için dinleyebilmek.
- Boş zamanlarda müzik dinlemeye alışmak, tiyatro, sinema, radyo ve televizyondan yararlanmak için kesintisiz bir dinleme alışkanlığı kazanmak.
- Dinledikleri arasında sıra veya neden sonuç ilgisi kurma yeteneği kazanmak.

- Dinlediği konuşmanın ana düşüncesini kavramaya çalışmak.
- Dinlediğini değerlendirirken önyargılardan, kişisel sevgi ve karşıtlık duygusundan sıyrılabilmek, tarafsız olabilmek.
- Dinlediğinin eksik, yanlış, abartılı, gerçek, yararlı, yararsız vb. yönlerini seçmeyi öğrenebilmek.
- Dinlediğini çabucak değerlendirme yeteneği kazanmak.

Okul hayatında olduğu gibi günlük yaşamın da önemli bir bölümünün dinlemeyle geçtiği düşünüldüğünde dinleme kurallarını bilmeme ile başlayan silsilenin daha büyük dinleme sorunlara yol açacağı açıktır. İletişim çatışmalarının gerekçeleri sorgulandığında temel sorunun insanların birbirini dinlemelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Birbirini dinlememe ya da eksik dinleme; yanlış ya da eksik bilgiler edinme, hatalı davranışlarda bulunma, konuşmacının motivasyonunu kaybetmesi, diğer dil becerilerinin gelişimini engelleme gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Göğüş, 1978, s. 230).

Dinlemede yaşanan süreçler, ne dinlenildiği ve hangi amaçla dinlenildiğine göre farklılık göstermektedir. Otobüs terminalindeki bir duyuruyu dinlerken güdülen amaç ve yaşanan süreçle bir hikâyeyi dinlerken güdülen amaç ve yaşanan süreç birbirinden farklıdır. Doğan (2007, s. 34), günlük hayatta gerçekleşen dinleme etkinliklerini; bireysel dinlemeler (radyo dinleme, televizyon seyretme vb.), kişiler arası yapılan dinlemeler (telefonda konuşma, sohbet etme vb.), grup olarak dinlemeler (metroda, alışveriş merkezinde yapılan bir duyuruyu dinleme vb.) olarak sıralamaktadır. Dinleyicinin ilgi ve ihtiyaçları, konunun önemi gibi unsurlar dinleme faaliyetini farklılaştırır ve çeşitli dinleme türlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Sıklıkla kullanılan dinleme türleri; ayrıştırıcı, iletişimsel, estetik, bilgi için ve eleştirel dinlemedir.

Ayrıştırıcı dinleme, sesler arasındaki farklılıkları ayırt edebilmedir (Tompkins, 2005, s. 296). Konuşma dilindeki sesler, kelimelerin telaffuzları ile vurgu ve tonlama konusunda farkındalığı artırmak için kullanılır. İletişimsel dinleme, bireyin günlük hayatında çevresiyle iletişim kurarken kullandığı dinleme türüdür. Cramer (2004, s. 138), iletişimsel dinlemede üzerinde durulacak noktaları; dikkatini yoğunlaştırma, konuşmacıyı destekleme ve empati kurma olarak sıralamaktadır. Empati kurma, bireyin iletişimde bulunduğu kişi ya da çevreyi daha iyi anlamasına yardımcı olur. Estetik dinleme, eğlenme, hoşça vakit geçirme ya da zevk için bir okuyucuyu ya da konuşmacıyı dinlerken kullanılan dinleme türüdür (Özbay, 2009, s. 104). Ninni ile başlayan bu süreç tekerleme, sayışmaca, mani, masal, hikâye vb. ile devam eder. Estetik dinleme sırasında öğrencilerin edebî deneyimlerinden hareket edilmelidir (Kline, 1996, s. 37). Bilgi için dinleme, öğrenme için yapılan bütün dinleme türlerini kapsamaktadır. Tompkins (2005, s. 312), bu dinleme türünde dinleme amacının belirlenmesi, ana ve yardımcı fikirlerin bulunması, elde edilen bilgilerin beyinde organize edilmesi gibi öğelerin gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir. Eleştirel dinleme, dinlenenlerin doğru olup olmadığını kontrol etmedir. Bu tür dinlemede dinleyenler, alınan mesaj hakkında değerlendirmelerde bulunurlar. Dinlenenleri olduğu gibi kabul etmek yerine doğru ve

yanlışlarını değerlendirip bir sonuca varmak eleştirel dűřünme becerisinin gelişimi açısından da önemlidir.

Dinledięini anlamının tam anlamıyla gerçekleřmesi, bireyler arası iletiřim çatıřmalarının ortadan kalkmasını ve birbirini dinleyen insanlar ve buna baęlı olarak saęlıklı iliřkiler kurabilen bir toplum olma nitelięinin kazanılmasını saęlayacaktır. Dinleme içsel bir sűreci ihtiva ettięi için soyuttur. Bu nedenle kiřilerin öncelikle kendi dinleme sűrelerine yönelik farkındalık geliřtirmeleri gerekmektedir. Dinlemeyi öęrenmek ancak bu ařamadan sonra műmkűn grűnmektedir.

2.2.2. Konuşma Becerisi

Etkili Konuşmak İçin 8 Yöntem

Uzmanların etkili konuşma için nerileri şöyle: Sesli okuyun, ses tonunuzu iyi ayarlayın, etkili dinleyin, dinlediğiniz kadar konuşun, konuya hkim olun, beden dilini atlamayın.

<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/etkili-konusmak-icin-8-yontem-40536259>

Kiřinin kendini ifade etmek için en fazla kullandığı beceri konuşmadır. Konuşmanın bebeklik çağında edinilmeye başlanması ve gűnlűk hayatta aktif olarak kullanılmasına rağmen okul ve toplumda gerek hazırlıklı gerekse hazırlıksız konuşmalarda kişilerin birtakım problemlerle karşılaşıldığı özellikle bir topluluk nűnde konuşmaktan kaçındığı grűlmektedir.

Sese dayalı iletişimi gerçekleştiren konuşma becerisi, çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bunlardan bazıları řu şekilde ifade edilebilir: Konuřma eylemi, konuşucunun amacı ve sezdirmeleriyle dinleyicinin çıkarımlarının toplamıdır (Ergenç 1998). Konuřma, fonemlerin toplumun ortak fonetik kabulleri doğrultusunda ana dilinin kodları eşliğinde sűrekli yapılandırılması sűrecidir (Onan, 2011, s. 153). Duygu, dűřűnce, tasarım ve isteklerin sözle bildirilmesidir. Bařka bir ifade ile bir konunun zihinde tasarlandıktan sonra karşımızdakilere sözle iletilmesi işidir (Sever, 2000, s. 19). Bu tanımlardan da anlaşılacağı űzere konuşma; ses, telaffuz, anlatma, anlama, iletişim gibi pek çok kavramı içinde barındırmaktadır.

Dűřűncenin doęması ve bildirilmesi bakımından konuřma, kiřisel bir etkinliktir. Szűn bařkalarına yöneltilmesi bakımından ise toplumsal bir nitelik tařır (Gęűř, 1978, s. 174). Demirel (1999) bir konuřmanın fiziksel, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal olmak űzere dört nitelięi bulunduęunu söylemektedir. Bu nitelikler řu řekilde özetlenebilir:

- *Konuşmanın fiziksel niteliği:* Ses dalgalarının boşlukta yayılması ile gerçekleşen bir sűretir.

- *Konuşmanın fizyolojik niteliği:* İnsanda var olan beyin, sinir sistemi, akciğer, ses telleri, küçük dil, dil, damak, dudak ve diş gibi organların dengeli bir uyum içinde iş birliğiyle gerçekleşen bir süreçtir.

- *Konuşmanın psikolojik niteliği:* Anlambilime göre insanlar kavramların kendileri üzerinde değil o kavramlara ilişkin deneyimleri üzerinde düşünüp konuşmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde konuşma, dış dünyanın kendisi üzerine değil doğrudan doğruya dış dünyaya ilişkin tepkiler üzerine konuşulmuş olmaktadır.

- *Konuşmanın toplumsal niteliği:* Toplumsal hayatın bir ürünüdür. Başka bir ifadeyle konuşma, iletişim ihtiyacının sesli olarak giderilmesidir.

Bir konuşmanın etkili olmasını sağlayan temel etkenlerden ilki sestir. Vural (2003, s. 94), güzel ve etkili bir konuşmada sesin mükemmel çıkışının oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Sesin mükemmel bir şekilde sesletilmesi için sesin çıkışı ile nefesin kullanımı arasında bir uyum sağlanmalıdır. Bu uyumun gerçekleşmesi için sesin sahip olması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

- *İşitilebilirlik:* Konuşurken sesin dinleyiciler tarafından rahatça işitilebilmesi gerekir. Çok yavaş ya da çok yüksek tonlarda konuşmaktan sakınılmalıdır. Uygun ses yüksekliği, dinleyici kitlesini tamamen kuşatan sestir.

- *Akıcılık:* Yapılan konuşmanın cümlelerinde yer alan düşünceler, dinleyicilerin algılama hızına denk düşecek bir akıcılıkta sunulmalıdır. Akıcılık, hızla ilişkili önemli bir kavramdır. Konuşma hızı; konuşmacının coşku durumuna, mizacına, kişiliğine, konuşma yapılan yere ve dinleyicinin niteliğine göre değişebilmektedir.

- *Hoşa giderlik:* İyi bir konuşma sesinin sadece işitilebilir ve akıcı olması yeterli değildir ayrıca hoşa gider bir nitelik taşıması gerekir. Bir sesin hoşa giderliği, o sesin tonlamasıyla ilgilidir. Konuşurken çıkarılan seslerin titreşim sayısının az ya da çok oluşuna “ton” adı verilmektedir. Bir ses rahatlıkla işitilebiliyorsa, kolaylıkla takip edilebilen bir hızda konuşuluyorsa, ses tonu tınlı ve anlamlı biçimde bükümlü ise o ses, hoşa giderlik özelliği taşıyor, denilebilir.

- *Anlamlılık:* Konuşma sesi, dinleyiciye; iyi niyeti, amacı, ilgiyi, konuşmacının dostça tutumunu, konuya karşı beslenen inancı ve güveni yansıtmalıdır. Ses, iletim özelliğine sahip olarak kelimelerdeki anlamlardan çok daha fazlasını dinlemeye iletmektedir. Bu anlamlar, sesin kendinde yer almaktadır. Sahip olunan sesin niteliği ile onu kullanım biçimi, bu bakımdan büyük önem taşımaktadır.

- *Bükümlülük:* Sesin bükümlülüğü, sesin müzikselliği olarak tanımlanabilir. Düşünceler, ton ve hız değişiklikleri ile anlatılır. Bu değişiklikler ise düşüncelerin oluşum sürecinden kaynaklanan ve iletişim eylemini dinleyicilerin özelliklerine göre şekillendirme gerekliliğini belirleyen noktalardır (Taşer, 2006, s. 126–127; Vural, 2003, s. 94–112).

Yukarıda sıralanan kavramlar dikkate alındığında bir konuşmanın, dinleyenler üzerinde olumlu bir etki bırakabilmesinin ilk şartının sese dayalı unsurlar olduğu görülmektedir. Sesin yanında iyi bir konuşmanın taşınması gereken özellikler şu şekilde özetlenebilir:

- Konuşma, amacına uygun bir şekilde yapılmalıdır.
- Konuşma, ikna etme özelliğine sahip olmalıdır.
- Konuşmada doğru ve güvenilir bilgiler sunulmalıdır.
- Konuşmanın içeriği hedef kitlenin özelliklerine göre düzenlenmelidir.
- Konuşmanın içeriğini desteklemek için jest ve mimikler kullanılmalıdır.
- Konuşma sırasında birlikte düşünme, empati kurma, tartışma gibi yöntemlere başvurulmalıdır (Özkırmılı, 2002).

Mesleki, okul ve özel hayattaki başarıyı büyük ölçüde etkileyen faaliyet, bireyler ve birey-toplum arasında gerçekleşen sözlü iletişim olarak adlandırabilecek konuşmadır. İletişim ne kadar etkili ve açık olursa aynı oranda başarı sağlanır. (Kurudayıoğlu, 2003). Bu anlamda konuşma, bireyin toplumla ilişki kurmasını, topluma kendini ifade edebilmesini sağlayan en etkili araçtır. Bu etkili araç, kimi zaman yapılan konuşma hatalarından dolayı insanlar tarafından yeteri kadar iyi kullanılamamaktadır. Başlıca konuşma hataları şunlardır:

- Vurgu, tonlama, ritm, duraklama hataları yapma
- Mahallî söyleyişle konuşma
- Sesleri hatalı söyleme
- Yeterli kelime hazinesine sahip olmama
- Konuşma sırasında gereksiz vücut hareketleri yapma (Uçgun, 2007):.
- Konuşma sırasında gereksiz sesler çıkarma
- Konuşma amacını belirleyememe
- Konuşmayı belirli bir strateji etrafında gerçekleştiremememe

Sıralanan hataların giderilmesi etkili bir konuşmanın gerçekleşmesi için hayati bir öneme sahiptir. Günlük hayatta insanlar, çeşitli konuşma görevleriyle karşılaşmaktadırlar. Bu görevlerin içeriği, hedef kitlenin özellikleri, konuşmanın niteliği, konuşma konusu vb. göre çeşitlenmektedir. Bu çeşitlilik konuşma tür, yöntem ve tekniklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Konuşma türlerinin farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, (Güneş, 2016, s. 124) konuşma türlerini; konuşmanın amacına göre (eğlenmek için konuşma,

öğrenmek için konuşma, bilgilendirmek için konuşma), dinleyici ilişkisine göre (etkileşimsel ve etkileşimsel olmayan konuşma), konuşma biçimine göre (sorgulayıcı, ikna edici, betimleyici, bilgi verici konuşma), hazırlanma durumuna göre (hazırlıksız ve hazırlıklı konuşma) dört ana başlık altında değerlendirmektedir. Yaygın olarak alanyazında konuşma türleri hazırlıklı ve hazırlıksız olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

Hazırlıklı konuşmalar yeri ve zamanı önceden belirlenerek bir topluluk karşısında yapılan konuşmalardır ve genellikle bir konu hakkında bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Başlıca hazırlıklı konuşma türleri; konferans, münazara, sempozyum, panel, forum, açık oturum, söylev ve mülakattır. Hazırlıksız konuşmalarda ise yeri ve zamanı önceden belirlenmek mümkün değildir. Bu özellik nedeniyle hazırlıksız konuşmalar, gündelik hayatın hayatımızın bir parçası durumundadır. Yaygın kullanılan hazırlıksız konuşma türleri kendini tanıtmaya, tanışma ve tanıştırma, teşekkür etme, özür dileme, telefonla konuşma, karşılama ve uğurlama, selamlaşma, yol sorma, adres sorma, sohbet, soru-cevap şeklinde sıralanabilir (Temizyürek, Erdem ve Temizkan, 2017, s. 171-198). Okullarda eğitimi verilen konuşma türleri ise ikna etme, eleştirel konuşma, katılımlı konuşma, tartışma, kendisini karşısındakinin yerine koyarak konuşma, güdümlü konuşma, kelime ve kavram havuzundan seçerek konuşma, serbest konuşma ve yaratıcı konuşmadır (MEB, 2006). Görüldüğü gibi konuşma becerisine yönelik birçok konuşma türünden bahsedilmektedir. Kişi, konuşma amacına uygun seçeceği bir türle etkili bir konuşma gerçekleştirebilir, dinleyici kitlesini kendine hayran bırakabilir.

Sözlü iletişim konuşma ve dinleme becerisinin kullanımıyla gerçekleşmektedir. Sözlü iletişimdeki başarı düzeyinin etkin dinleme ve konuşmaya bağlı olmasına karşılık yeterince gelişmemiş konuşma ve dinleme becerileri, iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle iletişimin en temel unsurunu teşkil eden bu iki becerinin geliştirilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2.2.3. Okuma Becerisi

Kitap Okumanın Faydaları Nelerdir?

1. *Okumak düşünceyi besler, geliştirir, çabuklaştırır.*
2. *Kitap okuyan bir kişinin stresli ortamlar ve durumlar karşısında verdiği tepkiler daha sağlıklıdır.*
3. *Kitap okumak zihni açar.*
4. *Bilgi dağarcığını ve kelime haznesini zenginleştirir.*
5. *Genel kültürü artırır. Etkin bir kişi olmanın yolunu açar.*
6. *Anlama ve konuşma yeteneğini geliştirir.*
7. *Meslek ve öğrenim hayatında başarı sağlar.*

8. *Dünyaya farklı bir pencereden bakabilmeyi mümkün kılar.*

9. *Hayal gücünü geliştirir.*

Kaynak: <https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2019/03/11/kitap-okumanin-faydalari-nelerdir>

Okuma, bir yazının harflerini, kelimelerini tanımak, anlamlarını kavramak (Göğüş, 1978) olarak açıklansa da Karatay (2010), okumanın yazılı olan bir metni bilinen yazı karakterlerini sesli veya sessiz çözümlenmiş metnin içindeki duygu, düşünce ve iletileri kavramak olduğunu ifade etmektedir. Bamberger (1990)'e göre okuma, dil ve kişiliği sistematik olarak geliştirmenin en etkili araçlarından biridir. Okumak, insan hayatının yapı taşıdır çünkü insanı insan yapan, kişisel gelişimini sağlayan, düşünce yapısını, hayal dünyasını geliştiren, sözcük dağarcığını artıran, bilgi ve birikim kazandıran en önemli kaynaktır (Davarcı, 2013, s.1). Arıcı (2009) okumayı seven bireylerin, kitap yoluyla bilgi ve birikimleri artırmakta; hayatı, insanları, toplumu tanıma fırsatı bulmakta, duygu ve düşünce ufukları zenginleştirmekte, hatta kitaplar sayesinde rahatlamakta olduklarını dile getirmektedir.

Birey ister ana dilinde isterse yabancı dilde okusun ortada anlam çıkarması gereken bir yazılı metin vardır (Kasten ve Yıldırım, 2011, s. 5). Okuma süreci, anlama ile sonuçlanmıyorsa yapılan eylemin okuma olarak adlandırılması mümkün değildir. Sidekli (2010), böyle bir durumda okuma amacıyla başlayan sürecin başarısızlıkla sonuçlanacağını söylemektedir. Böyle bir durumda seslendirmenin gerçekleştiği ancak anlamın gerçekleşmediği adı okuma olmayan bir süreç söz konusu olacaktır. Anlama; dinleme, okuma ve görsel okuma yoluyla alınan bilgilerin üzerinde düşünme, nedenlerini araştırma, sonuçlar çıkarma ve değerlendirme biçimidir (Güneş, 2007, s. 229). Okuduğunu anlama ise okuma materyalinin kavranması işlemidir (Özdemir, 1990).

Okuma bir anlam kurma sürecidir. Okuma amacı bireyden bireye farklılık gösterse de okuma eylemini gerçekleştiren herkesin nihai hedef okuma materyalinden anlam çıkarma, farklı bir ifade ile metinle okurun iletişimini sağlamaktır. Bu iletişim, sadece okurla metin arasında değildir. Deneyimler sonucu oluşan bilgi, inançlar, değer yargıları, beklentiler vb. pek çok değişken bu iletişimin gerçekleşmesinde etkilidir (Balcı ve Melanlıoğlu, 2016). Okumada anlam kurma, okurun ön bilgileriyle zihinsel becerilerini işe koştugu bir süreçtir. Çünkü okurun ön bilgisi, ilgisi, ihtiyacı, okuma düzeyi gibi değişkenler anlam kurma sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Metin içi anlam kurma, metin dışı anlam kurma ve metinler arası anlam kurma şeklinde üç anlam kurma sürecinden söz edilebilir (Akyol, 2006, s. 203). Metin içi anlam kurma, sadece okuma materyalinin içeriğinden hareketle anlam kurmadır. Diğer iki anlam kurma becerisinin gerçekleşmesi için metin içi anlam kurma bir ön koşuldur. Akyol (2006, s. 204)'a göre metin dışı anlam kurma içten dışa veya dıştan içe olabilir. İçten dışa anlam kurmada metindeki bir kavram, düşünce, resim vb. okuyucuyu ön bilgileri ile ilişkilendirilebilir. Dıştan içe anlam kurmada ise okuyucu, metinde çözemediği bir kavramı, kelimeyi vb. dışarıdan yardım alarak çözüp metni yorumlamaya devam eder. Metin içi ve

metin dışı anlam kurmanın nasıl gerçekleştiği aşağıdaki metinden hareketle örneklendirilebilir.

Karikatür öğrencileri “Dede Korkut” temalı 96 eser üretti

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Karikatür Okulu öğrencileri, karikatür sanatı üzerine emek veriyor. Karikatürist Ahmet Altay tarafından eğitim alan karikatüre yetenekli gençler, yeteneklerini geliştirmeye devam ediyor. UNESCO tarafından 2019 Dede Korkut Yılı ilan edilmesiyle Karikatür Okulu öğrencileri, Dede Korkut temalı 96 eser üretti. Dede Korkut temalı eserler içerisinde seçilen 50 tanesi, 11. Kocaeli Kitap Fuarı’nda sergilenecek.

Kaynak: <https://www.haberturk.com/kocaeli-haberleri/68181739-karikatur-ogrencileri-dede-korkut-temali-96-eser-uretti>

Bu gazete haberine yönelik “Karikatür okulu öğrencilerine kim eğitim vermektedir? Öğrenciler, neden Dede Korkut temalı karikatürler çizmiştir?” gibi metnin içeriğine yönelik sorulacak sorularla metin içi anlam kurma sağlanabilir. “Dede Korkut hakkında neler biliyorsunuz?” şeklindeki bir soru ile ön bilgiler harekete geçirilerek içten dışa bir metin dışı anlam kurma yapılabilir. “UNESCO nedir?” sorusuyla da dıştan içe metin dışı anlam kurma gerçekleştirilebilir. Metinlerarası anlam kurmada metinlerden metin üretme vardır. Bir okurun metinlerarası anlam kurabilmesi için okuma alışkanlığı edinmiş olması gerekmektedir. Anlam kurma türleri içerisinde okurun en zorlandığı metinlerarası, anlam kurmadır ve gelişimi okurun okuma alışkanlığına sahip olma durumu ile yakından ilişkilidir.

Okuma alışkanlığı; bireyin bir gereksinim ve zevk kaynağı olarak algılaması sonucu okuma eylemini sürekli, düzenli ve eleştirel bir biçimde gerçekleştirmesidir (Yılmaz, 2004). Bütün okuma ve okuduğunu anlama süreci sonunda amaç bireyin okuma alışkanlığı kazanmasını, etkin bir okur kimliği ve buna bağlı olarak bir okuma kültürü oluşturabilmesini sağlamaktır (Dilidüzgün, 2006). Etkin okur kimliği kazanmak oldukça zordur (Ayyıldız, Bozkurt ve Canlı, 2006). Etkin okur, okuduğunu anlama becerisi kazanmış, metni yapısına uygun yöntemlerle okuyabilen, eleştirel bakış açısına sahip okurdur. Bu kimliğe sahip okur;

- Metnin düşünce ve duygu yapısını oluşturan unsurları belirleyerek yazarın amacını,
- Okunan metnin türünü,
- Metnin dil ve anlatımından yazarın konuya bakış açısını,
- Metin yapısında anlamayı destekleyen anahtar kavramları, cümleleri ve paragrafları belirleyerek bunların birbiri ile olan ilişkisini,
- Metnin duygusal ve düşünsel planını,
- Metin içindeki kelimelerin anlam içinde farklı kullanım şekillerini,

- Yazarın kullandığı anlatım biçimlerini ve düşünceyi geliştirme yollarını belirleyebilir (Özdemir, 1998).

Araştırmalar, yüksek okuma motivasyonu ve performansının okur kimliğinin oluşumuna olumlu yönde katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Williams ve Bauer, 2006). Okuma kültürüne sahip birey, aynı zamanda okuma amacına uygun okuma türünü belirleme becerisine de sahiptir. Okumada kullanılan türler; sesli okuma, sessiz okuma, göz atarak okuma, not alarak okuma, işaretleyerek okuma, özetleyerek okuma, tahmin ederek okuma, eleştirel okuma şeklinde çeşitlenmektedir. Sesli okuma, kelimelerin nasıl telaffuz edildiğini ve hangi bağlamda kullanıldığının belirlenmesinde kullanılırken sessiz okuma daha akıcı ve hızlı bir okumanın gerçekleşmesini sağlamaktadır. Göz atarak okumda amaç konunun ayrıntılara girilmeden, ana hatlarıyla kavranmasıyla özetleyerek okuma, konunun ana hatlarının kavranmasına yöneliktir. Not alarak okuma, okuru okuma sürecinde etkin kılmak ve okurun metne ilişkin bilgileri hatırlamasını sağlamak için kullanılmaktadır. İşaretleyerek okumada amaç, konuyu anlamaya yardımcı olacak anahtar kelime ve kavramlar ile önemli görülen yerlerin belirlenmesidir. Not alma yönteminden farklı olarak okur, önemli gördüğü yerleri metin üzerinde işaretler. Tahmin ederek okumaya okurun okuma sürecinde etkin kılınması için başvurulur. Eleştirel okuma ise okurun okudukları hakkında soru sorma alışkanlığı kazanarak konu hakkında düşünmesini; konuyu olumlu ve olumsuz yanlarıyla ve tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirmesini hedeflemektedir (MEB, 2006).

Okuma amacına göre okuma türünü belirleyebilen okur, yazılı iletişimi üst seviyede gerçekleştiriyor, demektir. Çünkü okuma iletişim gereksiniminden doğan, dört temel beceriden biridir. Eğitim süreci devam ettikçe okuma becerisinin önemi de artar. Bireyin bağımsız öğrenmesine kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemli bir beceridir.

2.2.4. Yazma Becerisi

Dil becerileri içinde yazma en son edinilen olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca kullanımındaki başarı, diğer becerilerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Yazma, duygu ve düşünceleri herhangi bir dilde kullanılan alfabedeki yazı karakterlerini, sembollerini, işaretlerini kullanarak başkalarına aktarma işidir (Karatay, 2015, s. 21). Güneş (2007, s. 161) becerinin zihinsel sürecine dikkat çekerek düşünmenin tekrar etme yöntemi, düşünme üzerine tekrar bir düşünme, gözden geçirme hatta daha sağlıklı düşünme yöntemi olarak yazmanın bilişsel bir sürecin ötesinde bir eylem olduğunu ifade etmektedir. Akbayır (2010, s. 2) da yazmayı, yazılan dilin dünyasında sistemli düşünme yöntemi kazanma becerisi olarak değerlendirmektedir.

Yazı, insanoğlunun bilgiye ulaşabilmesini, birbiriyle iletişim kurabilmesini sağlayan aynı zamanda kalıcı etkisi yüksek bir araçtır. Tavşanlı (2019, s. 1) da bu noktayı vurgulayan “İletişim için önemli bir araç olan yazma, kişiler arasında duygu, düşünce, bilgi ve fikir aktarımı yapılmasını kolaylaştırmakta ve böylece bireyler arasındaki bilgi alışverişini ve paylaşımı çoğaltmaktadır” ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Sever (2000) yazmayı, başkalarıyla iletişim kurmanın ve kendimizi ifade etmenin yollarından biri olarak görmektedir.

Yazma, birçok amaç için kullanılabilir bir araçtır. Bir olayı ya da bir konuyla ilgili görüşleri yazılı olarak kaydetmek ve bunları başkalarıyla daha sonra paylaşmak için yazılı anlatım seçilebileceği gibi alışverişe çıkarken liste oluşturmak, not almak, gelişen teknolojinin imkânlarıyla anlık bir şekilde bilgi paylaşmak, sohbet etmek için de yazıdan yararlanılabilir. Yazma, düşüncelerin yazılı iletişime dönüşmesi sürecidir. Günlük yaşamda yazma pek çok yönüyle kullanılmaktadır. Farklı mekânlarda yaşayan insanlar mektup, davetiye, telgraf, kısa mesaj, elektronik mektup, internette aynı anda yazışma (chat) gibi yazının kullanıldığı araçlar sayesinde birbirleriyle iletişim sağlayabilir (Özdemir, 2014). Başka bir ifadeyle yazma becerisinin; günlük ihtiyaçları karşılama, eğitim-öğretim hayatında başarılı olarak gelecek yaşantısını şekillendirme, kendini ifade edebilme ve kendisine anlatılanları anlama gibi ihtiyaçların karşılanmasında kullanıldığı söylenebilir (Tavşanlı, 2019).

Yazı, insan hafızasının yükünü azaltır, düşüncenin işlemesine, olgunlaşmasına ve zenginleşmesine yarar. Sözü düzenler, anlatımı kuvvetlendirir (Öztürk, 2007). Bu yönüyle yazma aşamalı bir süreci ihtiva eder. Özdemir (2004), yazma aşamalarını; yazmadan önce, yazarken, yazmadan sonra; Sharples (1998) hazırlık, düzenleme, düzeltme olmak üzere üçe ayırmışlardır. Gunning (2006); hazırlık, taslak oluşturma, düzenleme (düzenleyerek yazma), düzeltme ve paylaşma (yayımlama) olmak üzere planlama, taslak, içeriği gözden geçirme, dil bilgisi yönünde kontrol etme ve paylaşma olarak beşe ayırmışlardır. Elbette sıralanan bu adımlar günlük hayatta tutulan kısa notlar veya sosyal medya ortamında yazılan kısa mesajlardan ziyade belirli bir konu etrafında duygu ve düşüncelerin ifadesinde daha belirgin bir hâl almaktadır.

Yazma becerisinin gelişimi oldukça zor bir süreci ihtiva etmektedir. Bu zor süreçteki başarı ancak yazma uygulamaları yaparak elde edilebilir. Ancak insanlar, genellikle yazarak kendini ifade etmekten kaçınmaktadırlar. Konuyla ilgili yazmanın konuşmaya nazaran katı kurallar içermesi, daha fazla zamana ihtiyaç duyması gibi nedenler sıralanabilir. Yine yazma becerisinde konuşmada olduğu gibi yanlış anlaşılmalara anlık düzeltme yani telafi stratejilerini kullanma durumu söz konusu değildir. Böyle bir durum, kişiye yazma kaygısı yaşatmakta ve yazarak ile iletişim kurmak istememektedir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte dijital bir çağ yaşanmaktadır. Akıllı telefon, insanın ayrılmaz bir parçası hâline gelmişken tablet ve bilgisayar gibi teknolojik araçların yokluğu, insanı tedirgin ediyorken yazma da kâğıt ve kalemle bir ekrana taşınmıştır. “Artık kimse yazmıyor.” gibi bir serzenişle sık sık karşılaşılmaktadır. Belki de bu teknolojik çağın bir gereği olarak yazma alışkanlıkları da değişmiş olabilir. Günlük hayatta resmî işlerin takibinde, yakın çevre ile iletişimde yazma sıklıkla kullanılan bir beceri olma niteliği kazanmıştır. Elbette bu yazıların niteliği bir yaratma süreci gerektirmemektedir. Ancak yaratma sürecine yönelik de bir dijitalleşme söz konusudur, blog yazarlığı bunun en tipik örneğidir.

Peki, ne tür yazılar yazıyoruz? Dilekçe, blog, e-posta, sosyal medya mesajları, kartpostal, anı, biyografi, otobiyografi, efemera ve broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş vb. karma içerikli metinler), günlük, haber metni, reklam, kılavuzlar (kullanım kılavuzları, tarifname, talimatnameler vb.), gezi yazısı, makale/ fıkra/ söyleşi/deneme, mektup, özlü sözler (atasözü, deyim, duvar yazıları, döviz vb.), özlü sözler (vecize, atasözü,

deyim, aforizma, duvar yazıları, motto, döviz vb.), çizgi roman, fabl, hikâye, karikatür, masal/ efsane/ destan, mizahi fıkra, roman, tiyatro, mani/ ninni, şarkı/ türkü, şiir, tekerleme/ sayışmaca/ bilmece yazma amacına göre farklılaşan yazma türlerini ifade ediyor (MEB, 2019).

“Yazmak zor, konuşmayı tercih ederim.” gibi bir yaklaşım içinde olursa da aslında pek çoğumuz yazmayı günlük ihtiyaçlarımızı karşılamak için aktif olarak kullanmakta ve bu sayede uzak-yakın çevremiz ile iletişim kurmaktayız. Bu açıdan bakıldığında yazmanın gerek birey gerekse toplum odaklı iletişimin gerçekleşmesinde önemli bir dil becerisi olduğu, yazılı iletişimin kaynağı olduğu söylenebilir.

Dinleme, konuşma, okuma ve yazma iletişimin temel ögesi dilin anlama ve anlatma boyutunu oluşturan temel bileşenleridir. Kaldırım (2014)’a göre insanlık tarihi boyunca toplumlar, diller aracılığı ile birbirleri ile sözlü veya yazılı iletişime geçerek dili kullanmıştır, zaman zaman dili kullanma biçimleri değişse de dil becerileri her zaman iletişimin merkezindeki yerini ve önemini korumuştur. İletişimin ne anlama geldiğinin ve niteliğinin bu anlamda sorgulanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Fark Edelim, Öğrenelim

Dilekçe

Kurum ya da kuruluşlara bir isteği, şikâyeti anlatmak için kullanılan yazılı anlatım türüdür. İstek ve şikâyet dilekçesi olmak üzere iki tür dilekçe vardır. Dilekçe üç bölümden oluşmalıdır. Bu bölümler tanıtım, talep ve arz bölümleridir. Tanıtım bölümünde dilekçeyi yazan kişi kendisini açık bir şekilde tanıtmalıdır. Talep bölümünde, kurum ya da kuruluşa isteğini/şikâyetini anlatmalıdır. Son olarak arz bölümünde ise bir işin yapılması isteniyorsa “gerek”, bilgi verilmesi isteniyorsa “bilgi” ifadesi kullanılmalıdır.

- Dilekçeler beyaz ve çizgisiz bir kâğıda yazılır.
- Dilekçenin verileceği kurumun adı kısaltma yapılmadan baş harfi ya da bütün harfleri büyük olacak şekilde yazılır.
- Adres dilekçenin sol alt köşesine yazılır ve kısaltma

kullanılmaz.

- Tarih sağ alt köşeye ya da sağ üst köşeye yazılabilir.
- Dilekçelerde asla gereksiz ayrıntılara girilmez.

(Pilav ve Ünalın, 2012)

İstek Dilekçesi Örneği

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dekanlığına

İstanbul

Kırıkkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2. sınıf 3479939 numaralı öğrencisiyim.

2018-2019 Eğitim – Öğretim yılı Güz yarıyılı itibariyle Fakülteniz Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yatay geçiş yapmak istiyorum. Gerekli belgeler ekte sunulmuştur.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adres:

31.07.2019

Medrese Mahallesi

(imza)

Aşık Paşa Caddesi

Suna Gültekin

Ertaş Apartman No: 4

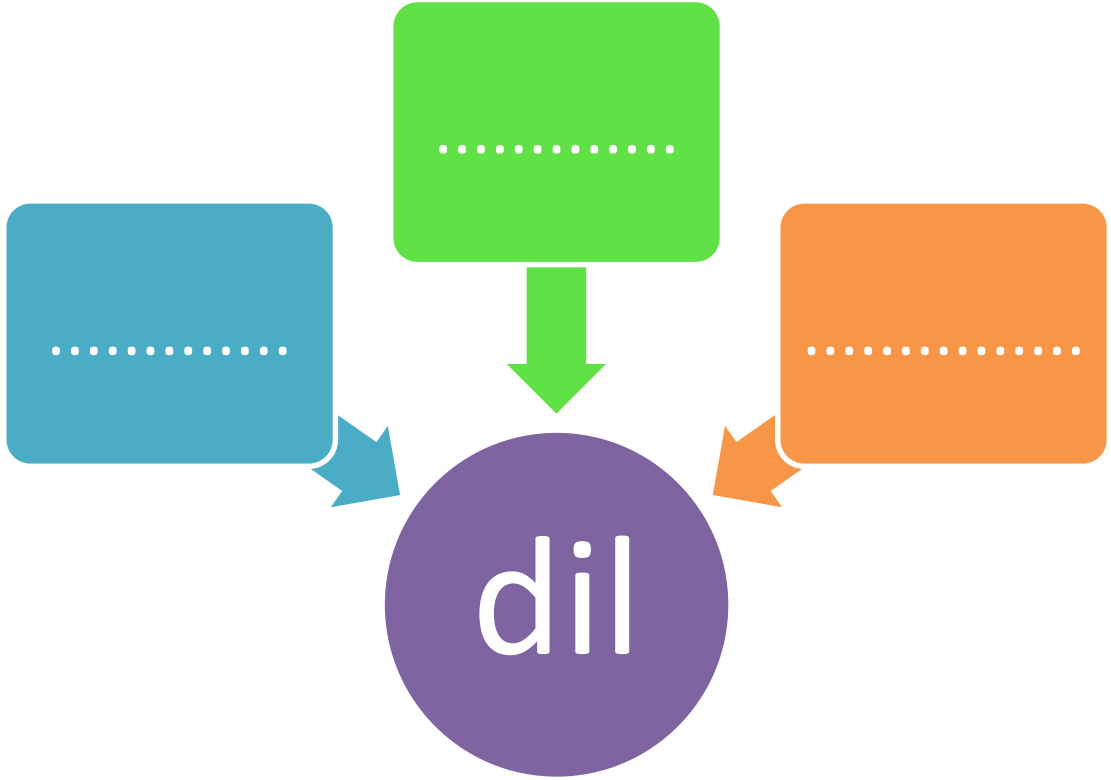
Kırıkkale

Telefon No: 0303 264 34 11

Bu Bölümde Neler Öğrendik?

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en etkili araçtır. Ancak bu tanım dilin ne olduğunu tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Dil, seslerden oluşan bir sistem olmasının yanı sıra düşünceyi sahip olduğu söz varlığı ile somutlayan bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda kültürün yapı taşı ve taşıyıcısıdır. Dil, dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri sayesinde işlevsel bir iletişim vasıtasına dönüşür. İlk edinilen dil becerisi dinlemedir. Dinleme süreci anne karnında başlar ve bu beceriyi sırasıyla konuşma, okuma ve yazma izler. Dinleme ve okuma, dilin anlama oluştururken konuşma ve yazma anlatma boyutunu oluşturur. Günlük hayat dikkate alındığında dinleme ve konuşmaya dayalı sözel iletişim becerilerinin okuma ve yazma odaklı yazılı iletişime nazaran daha sık kullanıldığı görülür.

Siz de aşağıda verilen kavram haritasını doldurarak bu bölümde neler öğrendiğinizi değerlendirebilirsiniz.

Bölüm Soruları

1. Sesin “ton”la ilgili olan özelliği aşağıdakilerden hangisidir?

A. Akıcılık B. Hoşa giderlik C. Bükümlülük D. Anlamlılık E. İşitilebilirlik

2. Mesajın ilerlerken kat ettiği yol üzerindeki bütün kolaylaştırıcılara ... adı verilmektedir. **Bu cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?**

A. Kaynak B. Gürültü C. Kanal D. Alıcı E. Geri bildirim

3. I. Konuşma insanda var olan beyin, sinir sistemi, akciğer, ses telleri gibi organların dengeli bir uyum içinde iş birliği ile gerçekleşen bir süreçtir.

II. İnsanlar kavramların kendileri üzerinde değil o kavramlara ilişkin deneyimleri üzerinde düşünüp konuşmaktadır.

Yukarıdaki maddeler aşağıdaki konuşma niteliklerinden hangisini karşılamaktadır?

A. Fizyolojik-psikolojik

B. Fiziksel-psikolojik

C. Fiziksel-fizyolojik

D. Psikolojik-toplumsal

E. Fizyolojik-toplumsal

4. “Canım, dün aradım seni.” cümlesiyle vurgu çalışması yapan bir grup öğrenci aşağıdaki dinleme türlerinden hangisini kullanmaktadır?

A. Estetik B. İletişimsel C. Bilgi için D. Eleştirel E. Ayırıştırıcı

5. Aşağıdakilerden hangisi dil ile ilgili yanlış bir bilgidir?

A. Ana dilin kod sistemini kazandırır.

B. Edinim süreci doğmadan önce başlar.

C. Edinilmesinde zorluk yaşanan yazmadır.

D. Sözlü ve yazılı iletişimin oluşmasını sağlar.

E. Kimi eğitimle geliştirilemeyen bir nitelik taşır.

6. Aşağıdakilerden hangisi “angüler girüs”ün beyinde dilin işleyişi ile ilgili görevini ifade etmektedir?

- A. Broca ve Wernicke alanı arasındaki bağlantıyı sağlar
- B. Broca alanı ile anlamayı gerçekleştirir.
- C. Wernicke alanı ile sesletimin gerçekleşmesini sağlar.
- D. Broca ve Wernicke alanlarını birbirinden ayırır.
- E. Wernicke alanı ile sözcük-nesne ilişkilerini gerçekleştirir.

7. I. Okuma bir anlam kurma sürecidir ve anlam kurma üç şekilde gerçekleşir.

II. Okuma amacına uygun okuma tür yöntem ve tekniği belirlenir.

III. Özetleyerek okuma ayrıntılara girmeden metnin ana hatlarıyla kavratılmasıdır.

Okuma becerisine yönelik verilen bu bilgilerden hangisi/hangileri doğrudur?

- A. Yalnız I B. Yalnız II C. Yalnız III D. I-II E. I-III

8. Aşağıdakilerden hangisi dilekçe ile ilgili yanlış bir bilgidir?

- A. Adres sol alt köşeye yazılır.
- B. Yazma nedeni ayrıntılı anlatılır.
- C. Beyaz ve çizgisiz bir kâğıda yazılır.
- D. Kısaltma yapılmadan kurum adı yazılır.
- E. Tarih sağ alt veya sağ üst köşede belirtilir.

9. Aşağıdakilerin hangisinde dil becerilerinin edinilme sırası doğru verilmiştir?

- A. Konuşma-dinleme-okuma-yazma
- B. Dinleme-okuma-yazma-konuşma
- C. Dinleme-konuşma-okuma-yazma
- D. Konuşma-okuma-dinleme-yazma
- E. Dinleme-yazma-konuşma-okuma

10. Aşağıdakilerden hangisi yazmaya yönelik yanlış bir bilgidir?

- A.** En zor edinilen dil becerisidir.
- B.** Okul çağı ile edinim süreci başlar.
- C.** Amaca göre kullanılan yazma türü değişir.
- D.** İletişimde en sık kullanılan beceridir.
- E.** Kişisel gelişime olumlu yönde katkı sağlar.

Cevap Anahtarı

1. B	2. C	3. A	4. E	5. E	6. A	7. D	8. B	9. C	10. D

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Dil Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Akbayır, S. (2010). *Yazılı Anlatım Nasıl Yazabilirim?*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Akçataş, A. (2001). İletişim Eksiklikleri ve Dilin Kullanımı. *Dil Dergisi*, (106), 61–66.
- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akyol, H (2006). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Arıncı, A. F. (2009). Okumayı Nasıl Sevdiler? Üniversite Öğrencileri İle Mülakatlar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 47-58.
- Ayyıldız, M., Bozkurt, Ü. ve Canlı, S. (2006). Okuma Kültürü Üzerine Bir Araştırma. *Millî Eğitim Dergisi*, (169), 1-14.
- Balcı, M. ve Melanlıoğlu, D. (2016). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Kelime Servetinin Oluşumunda Okur Kimliğinin Etkisi. *Millî Eğitim Dergisi*, (210), 489-506.
- Bamberger, R. (1990). *Okuma Alışkanlığını Geliştirme* (Çev. B. Çapar). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Brown, G. (2011), *Listening to Spoken English*. UK: Routledge Publishing.
- Budak, Y. (2000). Sözcük Öğretimi ve Sözlüğün İşlevi. *Dil Dergisi*, (92).
- Chomsky, N. (1972). *Language and Mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Cihangir, Z. (2004). *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Cramer, R. L. (2004). *The Language Arts A Blanced Approach to Teaching Reading, Writing, Listening, Talking and Thinking*. USA: Pearson Education Inc.
- Davarcı, N. (2013). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı İle Bilgisayar-İnternet Kullanımları Arındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Dilidüzgün, S. (2006). Eğitim Gerçeği Açısından 100 Temel Eser Tartışmaları. *Varlık Dergisi*, (1189), 23-27.

Doğan, Y. (2007). İlköğretim İkinci Kademedede Dil Becerisi Olarak Dinlemeyi Geliştirme Çalışmaları. Yayımlanmış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Ankara.

Egan, G. (2001). *The Skilled Helper*. Brooks Cole.

Ercilasun, A. B. (2000). Yirmi Birinci Yüzyıla Girerken Millî Kimlik Oluşturmada Dilin Önemi. *Türk Dili*, 579, 203-207.

Ergenç, İ. (1998). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Ergenç, İ. (1999). Dilbilimin Bakış Açısıyla Beyin. *Popüler Bilim*, Temmuz, 41-49.

Ergenç, İ. (2000). Dilin Beyindeki Organizasyonu ve Konuşmanın Gerçekleşmesi. (Editörler Karakaş, Aydın, Erdemir ve Özemsî). *Multidisipliner Yaklaşımla Beyin ve Kognisyon* içinde. Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.

Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gordon, T. (1998). *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*. (Çev. E. Aksay), İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.

Gunning, T. G. (2006). *Assessing and Correcting Reading and Writing Difficulties*. Boston: Pearson Education Inc.

Günay, D. V. (2016). *Dil, Kültür ve Ötesi*. İstanbul: Papatyabilim Üniversite Yayıncılığı.

Gündüz, B. (2015). Üniversite 1. Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı ve Eleştirel Okuma Becerileri Üzerine Bir Durum Çalışması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Güneş, F. (2016). *Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

İzin, N. (2005). Dil Becerilerinin Gelişiminde Özgüven. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Ankara.

Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT Press.

Kaldırım, A. (2014). 6+1 Analitik Yazma ve Değerlendirme Modelinin Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Becerilerine Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Karakuş, İ. (2005). *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*. Ankara: Can Yayınları.

Karatay, H. (2010). Türkçe Dersi Öğretim Araçlarında Yapılandırıcılık: Metinlerarasılık. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 155-178.

Karatay, H. (2015). Süreç Temelli Yazma Modelleri: Planlı Yazma ve Değerlendirme Modeli. (Editör Murat Özbay). *Yazma Eğitimi* içinde. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Kasten, W. C. ve Yıldırım, K. (2011). *Türk Öğrencilerinin İyi Birer Okuryazar Olmalarına Yönelik Öneriler*. Ankara: Maya Akademi

Kaya, A (2016). İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler. (Editör A. Kaya). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* içinde. Ankara: PegemA Yayınları. ss. 2-29.

Kline, J. A. (1996). *Listening Effectively*. Alabama: Air University Press.

Korkmaz, Z. (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Lasswell, H. D. (2007). The Structure and Function of Communication in Society. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24, 215-228.

MEB (2006). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7 ve 8. Sınıflar İçin). Ankara: MEB Yayınları.

MEB (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: MEB Yayınları.

Miyasoğlu, M. (1999). *Kültür Hayatımız*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Moorhead, R. ve Winefield, H. (1991). Teaching Coun-Seling Skills So Fourth-Year Medical Students: A Dilemma Concerning Goals. *Family Practice*, 8 (4), s. 343-346.

Onan, B. (2005). İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Dil Yapılarının Anlama Becerilerini (Okuma/ Dinleme) Geliştirmedeki Rolü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Onan, B. (2011). *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özbay, M. (2009). *Anlama Teknikleri II: Dinleme Eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap.

Özdemir, B. (2014). Analitik Yazma ve Değerlendirme Modelinin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Becerilerine ve Yazma Tutumlarına Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Özdemir, E. (1990). *Okuma Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özdemir, E. (1998). *Eleştirel Okuma*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Özdemir, E. (2004). Yazılı Anlatım Bilgileri. (Editör Hülya Pilancı). *Türk Dili* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. ss. 173-190.

Özkırmı, A. (2002). *Dil ve Anlatım*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, E. (2007). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Yaratıcı Yazma Becerilerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Peterson, R. D. ve ve Karschnik, J. K. J. (2011). *Coaching Communication*. Austin: İSpeak.

Pilav, S. ve Ünal, Ş. (2012). Eğitim Fakülteleri İçin Yazılı ve Sözlü Anlatım. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Robertson, A. K. (2004), *Etkili Dinleme*. (Çev. S. Yarmalı). İstanbul: Hayat Yayınları.

Russel, B. (1973). The Uses of Language Concepts and Processes (Editör Joseph A. Devite). Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.

Saussure, F. (1976). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. B. Vardar). Ankara: TDK Yayınları.

Sever, S. (2000). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sharpley, M. (1998). *How We Write: Writing as Creative Design*. London: Routledge.

Sidekli, S. (2010). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Anlama Becerilerini Geliştirme (Eylem Araştırması). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tanrıdağ, O. (1991). *Teoride ve Pratikte Davranış Nörolojisi*. Ankara: GATA Basımevi.

Tanrıdağ, O. (1993). *Afazi*. Ankara: GATA Basımevi.

Taşer, S. (2006). *Konuşma Eğitimi*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.

Tavşanlı, Ö. F. (2019). Süreç Temelli Yazma Modüler Programının İlkokul 2. Sınıf Öğrencilerinin Yazmaya İlişkin Tutum, Yazılı Anlatım Becerisi Ve Yazar Kimliği Üzerine

Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Temizyürek, F. ve Temizkan, M. ve Erdem, İ. (2017). *Konuşma Eğitimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Tompkins, G. E. (1998). *Language Arts Content and Teaching Strategies*. New Jersey: California State University, Prentice-Hall Inc.

Tompkins, G. E. (2005). *Language Arts and Practice*. New Jersey: California State University, Prentice-Hall Inc.

Tural, S. (1992). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdâd Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.

Uçgun, D. (2007). Konuşma Eğitimi Etkileyen Faktörler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 59-67.

Umagan, S. (2007). Dinleme. (Editörler Ahmet Kırkkılıç ve Hayati Akyol). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi* içinde. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Uyar, Y. (2007). Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uygur, N. (2013). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vendryes, J. V. (2001). *Dil ve Düşünce* (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vural, B. (2003). *Uygulama ve Örneklerle Doğru ve Güzel Konuşma (Fonetik-Diksiyon-Artikülasyon)*. İstanbul: Hayat.

Williams, L. ve Bauer, P. (2006). Pathways to Affective Accountability: Selecting, Locating, and Using Children's Books in Elementary School Classrooms. *The Reading Teacher*, (60), 14–22.

Yalçın, A. (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin Okuma Ve Kütüphaneyi Kullanma Alışkanlıklarında Ebeveynlerin Duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5 (2), 115-136.

3. DİLİN BİREY VE TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1. Dil ve Toplum İlişkisi**
- 3.2. Dil ve Cinsiyet**
- 3.3. Dil Topluluğu**
- 3.4. Dilin Söz Varlığı ve Toplum İlişkisi**
- 3.5. Dil ve Toplumsal Uzlaş**
- 3.6. Dil Ölümü**
- 3.7. Dilin Millet Hayatındaki Yeri**

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Ölen bir dilin yeniden canlandırılması mümkün müdür?
2. Bir milletin teşekkülünde dilin önemi nedir?
3. Dil ve cinsiyet arasında ilişki var mıdır?
4. Bir dilde farklı ağızların oluşması neye bağlıdır?
5. Toplumsal uzlaşma ne demektir?
6. Anadilin edinilmesinde ana etken nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dil ve Toplum İlişkisi	Dil ve toplum ilişkisini kavrar.	Dil ve toplum ilişkisi kavram ve örneklerle kavratılır.
Dil ve Cinsiyet	Dil ve cinsiyet ilişkisini kavrar.	Dil ve cinsiyet ilişkisi kavram ve örneklerle kavratılır.
Dilin Söz Varlığı ve Toplum İlişkisi	Toplumun dilin söz varlığı üzerine etkisini kavrar.	Toplumun dilin söz varlığı üzerindeki etkisi örneklerle kavratılır.
Dil Ölümü	Dil ölümünün literatürdeki karşılığını kavrar.	Dil ölümü örnekler ve literatür bilgisi ile kavratılır.
Dilin Millet Hayatındaki Yeri	Dilin millet hayatındaki yerini kavrar.	Dilin millet hayatındaki yeri bir okuma parçası ve örneklerle kavratılır.

Anahtar Kavramlar

- Dil ve Toplum İlişkisi
- Dil ve Cinsiyet
- Dillerin Söz Varlığı
- Dil Ölümü
- Dilin Millet Hayatındaki Yeri

3.1. Dil ve Toplum İlişkisi

Dil, insanlar ve nesiller arasında en önemli iletişim ve aktarım aracı olarak toplumların varlık sebeplerinden biri olmuştur. Dil ile dünyayı algılar, düşüncelerimizi şekillendiririz. Dil bununla sınırlı kalmayıp aynı zamanda gerçekliği de şekillendirir. Ortaya çıkan gerçeklik toplumsal bir algı oluşturur ve toplumun bütün bireyelerine aktarılır. Dolayısıyla dil çalışmalarında toplumun, toplumsal çalışmalarda da dilin göz ardı edilemeyeceği gerçeği ortaya çıkar. Çünkü insan olmadan dilin, dil olmadan da toplumun var olması mümkün değildir (Sevim, 2017: 10).

Toplumun temel yapı taşları olan insan ve dil arasında var olan bağ hem zihinsel hem de toplumsal süreçlerden etkilenmektedir. Bu açıdan bireyelerin toplumun bir yansıması olduğunu, bireyin davranışının üyesi olduğu toplumun davranışı olduğunu ve toplumun zihinsel süreçlerini yansıttığını söylemek mümkündür. Bireyeler de bu toplumsal aktarımı dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Diğer bir bakış açısıyla toplum, dili kullanan bireyeler sayesinde varlığını sürdürmektedir.

Dil ve toplum arasındaki ilişkiyle ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi, toplumsal yapının dile yansıtıldığı görüşü; ikincisi, toplumun dil yoluyla yapılandırıldığı görüşüdür (Çınga, 2004: 10). Birinci görüşe göre dil ile toplum arasındaki ilişkinin anlaşılması için öncelikle toplumsal yapıyı incelemek gerekmektedir. Çünkü toplum, dili zaman içerisinde kendine özgü bir biçimde şekillendirir ve ruhunu, düşünce tarzını, kültürel özelliklerini dile yansıtır. Diğer görüşe göre de bir toplumun dili incelendiğinde toplumda var olan her türlü dinamiğin öğrenilmesi mümkündür. Çünkü toplumsal yapı, dilin bize sunduğu imkânlar dâhilinde gelişme göstermektedir (Sevim, 2017: 11).

Dil genellikle bir düşünce aracı, bir düşünceyi bir kişiden diğerine aktaran bir aktarım sistemi olarak görülmektedir ve dilbilimciler daha çok dilin zihinde hangi modellerle organize edildiği ve insan topluluklarının sosyal yapısının dili nasıl ifade ve yorumla yansıttığı ile ilgilenmektedir (Finegan, 2008: 6). Çünkü dil, sözcüklere yüklenen anlamlarla hayat bulmaktadır ve Karaağaç'ın da ifade ettiği gibi sözcükler, bir nesne veya hareketin dil-düşünce dünyamız adına yapılmış bir tespittir ve bu bir cemiyetin bütün fertlerince ortaklaşa yapılmış bir tespit olduğundan, o cemiyetin aynı yer ve zamanı paylaşan üyeleri için sabittir; cemiyetin bütün üyeleri için nesne ve hareketle aynılık taşımaktadır (2002: 29). Bu bağlamda dil ve düşünce arasındaki ilişkiye ilk değinen kişi Herder olmuştur. Herder, dil ve düşüncenin birbirinden ayıramayacağını; dilin düşüncenin içeriğini ve biçimini yansıtan bir araç olduğunu belirtmektedir (Robins, 1997: 155-157). Bu şekilde dil ile düşünce karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Aynı zamanda dilin insanları tanımlarken kendi sınırları içinde kaldığını söylemek de mümkündür (Sevim, 2017: 11).

Dil ve düşünce arasındaki ilişkileri dilbilimsel bir çerçeveye taşıyarak dil, kültür, kimlik ve toplumu birlikte ele alan Sapir'e göre her dil gerçekliği o dili konuşanlara kendi açısından yansıtmaktadır. Çünkü dil, toplumsal gerçekliğin sembolik bir yansımasıdır. Bu gerçeklik içinde oluşan anlamlar, en çok o gerçekliği yaşayanlar için anlamlıdır (1949: 16,170). Whorf de Sapir'in düşüncelerini hipotez olarak yapılandırarak görüşlerini iki ilkeyle

açıklamaktadır: “Dilsel Belirleyicilik” ilkesine göre dil, o dili konuşan bireyin düşünme biçimlerini belirler ve bu biçimlemelere belli sınırlar getirir. “Dilsel Görecelilik” ilkesine göreyse bir dilde kodlanmış olan anlamlar bir başka dilde bulunmayabilir; dolayısıyla her dil bireyin içinde yaşadığı kültürel yapılanmanın olgularını anlamlandırır. Bu şekilde anadil, bir kişinin dünyayı algılama biçimlerini koşullamaktadır (1956:246). Bu bağlamda ana dilin derinliklerine gizlenmiş olan anlamların bireylerin deneyimleriyle oluştuğu, dilin toplum için bir ayna görevi gördüğü ve sosyokültürel bir yapı gösterdiği söylenebilmektedir. Çünkü bireyin dili kullanım tarzı, sosyal ve kültürel bilincin bir yansımasıdır.

Sosyal bir varlık olan insan, içinde doğduğu toplumun dilini ve değer yargılarını öğrenerek toplumsallaşmaktadır. Dilin, hem kültürü biçimlendiren hem de kültür tarafından biçimlendirilen bir özelliğe sahip olması dile kültürel açıdan bakmayı zorunlu kılmaktadır. Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi geliştirerek, toplumun ve kültürün bu ilişkideki rolüne değinen Humboldt; dilin, insan zihninin yaratıcı yeteneğinin sonucu ortaya çıktığını ve her dilin kullanıldığı topluluk için özel bir mülkiyet anlamına geldiğini, bir topluluğu anlamının en temel yollarından birinin o topluluğun dilini bilmek olduğunu belirtmektedir (1999:148). Çünkü her topluluk dili oluştururken günlük yaşamdan toplumsal rollere, cinsiyetlere bakış açısından değer yargılarına kadar sahip olduğu bütün özelliklerini dile yansıtmaktadır. Bu açıdan dil, sözcüklerden daha fazlasını içermektedir. Bu bağlamda bir dili tanımak, dilin konuşulduğu toplumun yapısını, alışkanlıklarını, geleneklerini, coğrafi biçimini, sanat anlayışını, inançlarını, tarihini, en önemlisi de bir öge olarak içinde bulunduğu kültürü tanımakla başlamaktadır (Dağabakan, 2016:210).

Dil mi düşünceyi, düşünce mi dili etkilemekte, yoksa tümü toplumsal gerçekliğin sağladıkları ile mi biçimlenmektedir? sorusu üzerinde odaklanan Searle, dil-düşünce-toplumsal gerçeklik olgusunu birleştirmekte, düşünce-bağımlı dil ve dil-bağımlı gerçeklik birimleri arasındaki ilişkinin tüm iletişim dizgesi açısından önem taşıdığını belirtmektedir (2005: 66). Daha açık bir ifadeyle toplumların tarihsel süreçte elde ettikleri deneyimleri ve kültürel özellikleri, düşüncelerini ve dolayısıyla da dilini şekillendirmektedir.

3.2. Dil ve Cinsiyet

Toplumların oluşturdukları kültürel özellikleri birbirinden farklı olduğu gibi her kültürün toplumdan beklentileri, toplumun kadın ve erkeğe biçtiği toplumsal rolleri de farklıdır. Söz konusu bu farklılıklar sadece eylemler ile sınırlı kalmayıp dil kullanımlarındaki tercihleri etkilemekte ve toplumsal yeniden üretimle süreklilik sağlamaktadır. Ayrıca cinsiyete dayalı dil kullanımlarında kadın ve erkeğe ait tek bir modelin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bireyin içinde bulunduğu toplumsal katmanlar, statü, meslek, eğitim seviyesi gibi etmenler de cinsiyet dışında dil kullanımlarını etkilemektedir. Her toplumda sosyal organizasyonlar farklı bir şekilde örgütlendiği için toplumsal davranış farklılıkları toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir (Sevim, 2017: 13).

Dil, toplum ve cinsiyet arasındaki ilişkinin belirlenmesinde iki yöntem kullanılmıştır. Birincisi dilin yapısı incelenerek, ikincisi dil kullanımlarından yola çıkarak toplumsal cinsiyetlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda Avrupa kıtasında özellikle Fransa’da feminist

hareketler sonucu dilin cinsiyetçiliği üzerine ilgi yoğunlaşmış ve dilde cinsiyet ayrımının bilimsel bir çerçeveye taşınmasıyla kadın dili araştırmaları da başlamıştır. Dilbilgisel açıdan cinsiyet ulamı bulunan Avrupa dillerinde çalışmalar toplumsal cinsiyet ve dil üzerine odaklanırken İngiltere ve Amerika’da dilin cinsiyetçi kullanımları üzerine, özellikle de konuşma süreçlerine odaklanmıştır (Sevim, 2017: 13).

Toplumsal cinsiyet farklı kültürlerde farklı biçimlerde tanımlanan, sosyal olarak kurulmuş erkeklik ve kadınlık kategorilerini ve her iki gruba atfedilen sosyal olarak empoze edilmiş yükümlülük ve davranışları ifade etmektedir (Bilton, 008: 129). Genel ayrımın aksine cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti tamamen birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını belirtilmektedir; çünkü kültürün kadından ve erkekten beklentileri kadının ve erkeğin fiziksel bedenlerine ilişkin gözlemlerden tamamen ayrı değildir (Lips, 2005: 205). Bunun sonucu olarak erkeklerden güçlü olmaları, ailelerini geçindirmeleri, çevre üzerinde belirli bir etkinlik ve kontrol sağlamaları; kadınlardan ise sabırlı, anlayışlı olmaları, evi çekip çevirmeleri, insan ilişkilerini düzenlemeleri (İmamoğlu,1991: 832) yönünde beklentilerin oluştuğunu belirtilmektedir. İki kavram arasında yapılan ayrımı farklı bir bakış açısıyla ele alan Young ise toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kavramlarının “kadın” kimliğini tanımlamada yetersiz kaldığını ifade etmekte ve Toril Moi’nin “yaşayan bedenler” kavramının çözüm olabileceğini düşünmektedir. Çünkü yaşayan beden; çoğul davranış olanaklarına dikkat ederek onların normatif heteroseksüel “eril” ve “dişil” ikiliğine zorunlu olarak indirgenemeyecek biçimde erkekler ile kadınların, kadınlar ile kadınların ve erkekler ile erkeklerin alışkanlıklarının ve etkileşimlerinin betimlenmesine imkân vermektedir (2009: 45).

Toplumsal cinsiyet, toplumsal roller aracılığıyla gerçekleşmekte ve toplumsal yaşamı düzenlemektedir. Toplum içinde güce bağlı olarak iş bölümü yaratmakta, cinsiyet ideolojileri oluşturmakta ve bunu yaparken de dili araç olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla dilsel malzemelerin toplumların cinsiyetlere bakış açısıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler taşıdığını söylemek mümkündür.

3.3. Dil Topluluğu

Dil, insanlara ilişkilerini kurmak ve sürdürmek yönünde yardım eden bir vasıttır. Dolayısıyla dilin toplumsal bir işlevi vardır. İnsanlar dili kendi toplumsal arka planlarına dayanarak kullanırlar. Doktorların, bilim adamlarının, akademisyenlerin, bakkalların, zanaatkârların kendilerine has jargonları vardır. Sadece bu gruba dâhil kişilerin anlayabileceği terminolojileri vardır. Mahallenin bıçkın abisi ile plazada dolgun maaşla çalışan birinin dil kullanımı, aynı dili konuşmalarına rağmen, farklı olacaktır. Çünkü yetiştikleri ortam onların sadece telaffuzlarını değil, kelime dağarcıklarını da etkilemektedir. Her ikisi de farklı bir “dil topluluğuna” (speech community)² aittir.

Chomsky’nin edimi (performans) ve Saussure’ün sözü (parole) burada devreye girmektedir. Kişiler içine doğdukları/kullandıkları dili kendi çevrelerine göre şekillendirmektedirler. Tabii bu şekillendirme bireylerin kendi isteklerine göre

² Bir dildeki aynı ağız konuşan ve konuşmada ve dili yorumlamada aynı kurallara sahip insan topluluğuna verilen ada denir.

gerçekleşmemektedir. Bir toplumsal kabülün olması bu şekillendirmede ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine toplum/kültür dili şekillendirmek isterse bu konuda tamamen de özgür değildir. Hem insan beyninin hem de dış dünyanın doğasının kısıtlamaları ile sınırlandırılmıştır. Toplum/kültürün hareket alanı doğanın çizdiği sınırların içindedir (Deutscher, 2013: 100.). Yani o toplumun içinde olmayan bir kavramı öğrenmekte bireyler zorluk çekeceklerdir. İlkel bir toplumda atomu parçalamak üzerine ya da televizyon üzerine konuşamazsınız. Çünkü onlarda bu bilimsel düzeyde kelime dağarcığı yoktur. Toplumsal hayatlarında da atomu parçalamak gibi bir eylem bulunmamaktadır. Yine hayatlarında televizyonla karşılaşmadıkları için televizyon hakkında bir algı onlarda oluşmayacaktır. Elbette kendi dillerinde bu bahsettiğimiz kavramlar için yeni kelimeler üretebilirler ama bu kelimeler toplumda karşılığı olmadığından kullanılmayacaktır. Onların toplumsal hayatını şekillendiren şey avcılık, tarım, doğa vb. olgulardır. Bu ilkel kabilelerin dilleri incelendiğinde de avcılıkla alakalı yüzlerce kelime karşımıza çıkacaktır. Burdan çıkarılması gereken sonuç ise toplumların kendi ihtiyaçları doğrultusunda dillerini, kelime dağarcıklarını geliştirdikleridir.

3.4. Söz Varlığı ve Toplum İlişkisi

Söz varlığı sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş, simgeleri, kodları ya da göstergeleri değil aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürün yansıtıcısını, dünya görüşünün bir kesitini de içine alır. Bir dilin kendi öğelerinden oluşan, kimi zaman yabancı öğelerin de girdiği temel söz varlığı içinde bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarının kavramları olan terimler; belli bir durumu, olayı, insanların tutum ve davranışlarını belirlemek üzere birden çok sözcükle anlatım bulan deyimler; bir ulusun bilgeliğini, yaşam deneyimlerini yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; dünya dillerinde benzerleri bulunmakla birlikte, ana dilimize büyük bir anlatım gücü kazandıran ikilemeler ve insanların toplum yaşamlarında, belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları kalıp sözler de yer alır (Aksan, 2004: 13).

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar bilgisayar, internet gibi günümüz dünyasının vazgeçilmezleri dünyamızda mevcut değildi. Doğal olarak onlarla alakalı kelimelerde insanların kelime dağarcığında bulunmamaktaydı. Ama insanlar bu teknolojiyle yaşamaya başlayınca o teknolojilere ait kelimeleri de dillerine kazandırdılar. Kimi diller bazı kelimeleri kaynak dilden olduğu gibi alırken kimi diller de kendi dilleri içinde yeni kelimeler ortaya çıkardılar.³

Dil-toplum ilişkisinden bahsetmek, dili konuşan kişilerle dil arasındaki ilişkiden bahsetmekle eş değerdir. Çünkü dil bir toplumun düşüncesinin sınırlarını çizen en önemli aygıttır. Toplum dilinin ölçüsünde düşünür. Bahsettiğimiz olgu gelişmiş toplumların daha gelişmiş dil düzeylerine, ilkel toplumların ise daha ilkel dil düzeylerine sahip oldukları değildir. Çünkü dilin karmaşıklığı o dilin kelime dağarcığıyla doğru orantılıdır. Birey dünyayı anadilindeki ayrımlar ve bu ayrımlar arasındaki ilişkilerle algılayıp yorumlayabilir (Bozgül,

³ Birçok dilde “computer” İngilizceden direkt alıntılanarak kullanılırken Türkçe gibi birçok dil de kendi dilsel ilişkileri içerisinde bu kavramı temsilen yeni kelimeler bulmuşlardır.

2004: 282). Dolayısıyla bir toplum, dilinin kelime dağarcınının izin verdiği ölçüde düşünebilir. Bu kelime dağarcığı da ilgili olduğu toplumun hayat tarzı, kültürü, ananesi hakkında bilgi verir. Yani dili sadece bir iletişim aracı olarak görmek yerine tarihî, politik ve kültürel bir yönlendirmenin de vazgeçilmez bir parçası olarak görmek gerekmektedir (Gönülal, 2011: 1129.).

“Dil kolektif bilinci oluşturduğu, ortak aklın ürünü olduğu gibi ortak millî hafızanın da yapıcısı, ortak millî hafızanın kendisidir. Türk milletine mensup insanların nesnelere ve eylemlere verdikleri isimler bu ortak bilinçle ortak hafızayla bütün Türk toplulukları arasında hemen hemen aynıdır benzerdir. Taş, ev, at, ata, ana/anne, alp, cesur, yiğit vb. isimlerle git-/kit-, ye-/yi-, yaşa-, sev-/seb-, oku-, inan- vb. fiiller küçük fonetik farklılıklar olsa da ortak çağrışım değerleriyle Türk millî hafızasının ortak ürünleri olarak geçmişten günümüze ulaşmıştır. Günümüzde de geniş Türk coğrafyasında farklı yazı dillerinde kullanılmakta, varlıklarını Türk millî hafızasının ürünleri olarak devam ettirmektedirler” (İlhan, 2012: 1519).

Dillerin kelime dağarcıklarını yazılı bir geleneğe sahip olan ve olmayan diller açısından karşılaştıran Deutscher (2013: 115) iki toplum arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır:

“Yazısı olmayan topluluklarda tam da pasif kelime dağarcığı diye bir şey olmadığı için kelime hazinesi ciddi biçimde sınırlanmış olur. Bir kuşak belli bir pasif kelime dağarcığına⁴ sahip olsa bile bunlar sonraki kuşağa aktarılmayacaktır: Bir kuşak tarafından aktif olarak kullanılmayan bir kelime, sonraki kuşak tarafından duyulmadan kalacak ve tamamen unutulacaktır.”

Özellikle dilin yapı taşlarından olan kelimelerin etiketlenme süreci tam da bu dil-toplum ilişkisini yansıtmaktadır. Kelimeler toplumun kabulü doğrusunda yeni anlamlar kazanır; anlam demetlerinden bazı anlamları kaybeder veya kazanır; başka bir anlama geçer ya da tamamen o dili konuşan toplumun hayatından çıkar. Türk Dil Devrimi bu uzlaşma çok güzel bir örnektir. O dönemde Türkçeye yeni kelimeler kazandırmak amacıyla birçok kelime ortaya çıkarılmış, eski kabul edilen Arapça ve Farsça kelimeler ise dilden çıkarılmaya çalışılmıştır. Toplum bu yeni ortaya çıkarılan kelimelerin içinden bazılarını kabul ederken sonradan üretilen kelimelerin birçoğunu ise kabul etmemiştir ve bu kelimeler bugün sadece o dönem hazırlanan Türkçe sözlükte kalmıştır. Bunun en büyük sebebi ise toplumun o kelimeler üzerinde bir uzlaşma göstermemesidir.

Tarih boyunca bütün insanların aynı dili kullanarak anlaşmalarını sağlamak için yapay diller de ortaya konulmuştur. “Esperanto (Polonyalı Doktor L.L. Zamanhof), Volapük (J.M. Schleyer), Ido (Fransız Le de Beaufont), Universal, Occidental, Bâlîben gibi bazı yapay diller oluşturulmuş ancak insanlığın ırkî ve millî kimlikler açısından farklılık arz eden yapısıyla uyum sağlamadığı için doğal olarak çok yaygın bir kullanım alanı bulamamışlardır.” (İlhan, 2012: 1520.) Hem Türk Dil Devrimi hem de yapay dillerden elde edilen deneyim göstermektedir ki bir dilin veya kelimenin toplum tarafından kabul edilebilmesi için bir

⁴ Bir bireyin aktif olarak kullanmasa da tanıdığı kelime dağarcığı demektir.

toplumsal uzlaşı şarttır. Yani o toplumun millî ve toplumsal özelliklerine uyması gerekmektedir.

3.5. Dil ve Toplumsal Uzlaşı

Toplumların birliktelik süreçleri dil sayesinde oluşmakta ve yine dil sayesinde devam etmektedir. “Her insan öteki insanlarla birlikte yaşamak zorunda olduğundan, başlangıçtan beri insanlar aralarında topluluklar kurmuşlar, yasalar koymuşlardır. Bu topluluklar da sonraki toplumların düzenli, yasalı yaşamını hazırlamıştır.” (Akarsu, 1998: 44.) Dil de insanların bu birlikte yaşamalarını sağlayan temel yapı taşıdır. Çünkü toplumu oluşturan bireyler toplumu oluşturan bütün öğeleri dil sayesinde işleyerek nesilden nesile aktarmaktadır. Dil ve toplum birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Çünkü diller toplumların ruhsal özellikleri sonucu oluşurlar ve belli sınırlar içinde ilerlerler. İnsan topluluklarını en doğru anlamamanın yolu yine dili anlamaktan geçer (Akarsu, 1998: 45.).

Diller, dünyanın her yerinde başkadır. Bir çocuğun bir dili öğrenmesi kazara içinde doğduğu toplumla alakalıdır. Yani insanoğlunun dil öğrenme süreci kalıtsal özellikleri ile değil içinde doğduğu toplumla doğrudan alakalıdır. Bugün Türkçe konuşan bizler Türk genlerine sahip olduğumuz için değil, Türkçe konuşulan bir toplumda doğduğumuz için Türkçe konuşarak hayatımızı idame ettirmekteyiz. Eğer dil öğrenme sürecinde genler etkili olsaydı bugün dünyanın birçok yerinde Türkçe bilmeyen Türk kökenlilerle karşılaşmayacaktık.

Diller arasındaki en bariz fark ise nesnelere ve kavramlara farklı etiketler takmalarıdır (Deutscher, 2013: 17). Çiçek kelimesi her bir dilde farklı etiketlene de yine de görüntüsü ve kokusu hoş olmaya devam edecektir. İsimlere ve kavramlara takılan etiketler ait oldukları kültürün keyfine göre biçimlendirilmektedir. Burada keyfilikten kasıt ilk olarak F. D. Saussure tarafından ortaya atılan dilin keyfilik (arbitrariness) ilkesidir. Yani sesi kavrama bağlayan bağın keyfi olması,⁵ bir nedene bağlı olmamasıdır. Çiçek etiketi Türk toplumu tarafından toplumsal bir uzlaşı ile o nesneye yapılandırılmıştır. Keza diğer dillerde kendi dil kuralları içerisinde bu nesneye ad vermişlerdir. Bunların her biri o toplum içerisinde cereyan eden bir süreçtir. Bu süreç bittiğinde ise dilin ölümü gibi bir durum ortaya çıkacaktır.

Bir dili Konuşan toplum içerisinde de farklılaşmalar olacaktır. Ağız (dialect) dediğimiz bu olgu da o toplumların zenginliğinin göstergesidir. “Her dilde yan yana yaşayan birçok ağız bulunur. Bunlar birbirlerinden bağımsız olarak gelişmeye devam ederler. Ancak toplum içi ilişkiler arttıkça ağızlardan biri “ortak ağız” hâlinde, diğerlerinden de kimi özellikler alarak gelişir.” (Develi: 2013, 44.) Ortak ağız hâline gelen bu ağıza prestij ağız da denilmektedir. Diğer ağızlar da kendi bölgelerinde konuşulmaktadır. Lâkin prestij ağızın diğer ağızlara karşı bir üstünlüğü de bulunmamaktadır. Buna rağmen özellikle televizyon ve internetin yayılması ile prestij ağızın diğer ağızlar üzerinde bir üstünlüğü olmaya başlamıştır. Bu tarz kitle iletişim araçlarında genellikle prestij ağız konuşulmaktadır. İşte bu kitle iletişim araçlarını kullanan bireyler de yavaş yavaş kendi ağız özelliklerini kaybedip prestij ağıza

⁵ Burada tek istisna yansıma (onomatope) seslerdir.

doğru evrilmektedirler. Bir dilin ağızları yöresel çeşitliliğin yansıtılması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu varyantlarda da bizler bir toplumsal etki ile karşılaşmaktayız. Bu da göstermektedir ki toplum ve dolayısıyla kültür bir dili şekillendirmede –dilinin izin verdiğ-i ölçüde- büyük önem arz etmektedir.⁶

3.6. Dil Ölümü

Dışarıdan bir müdahaleye maruz kalmayan ya da o dili konuşanların sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasî yapılarında bir değişme olmadığı zaman o dil önemli bir ölçüde yaşamaya devam eder (Karabulut, 2005: 34). Bununla birlikte toplumsal yapılar durağan değildir. Bu sebeple de diller değişmeye; yeni lehçeler meydana getirmeye ve de kendisinden baskın toplumlarla karşılaştığında ise ölmeye başlar. Bu değişmeler dünyadaki dillerin oluşmasına da aslında ön ayak olmaktadır. Bir dil ölürken o dilden birden fazla dil ortaya çıkabilmektedir.

Yeryüzünde konuşulan bir dilin değişik sebeplerle ortadan kalkmasına literatürde dil ölümü denilmektedir. Dil ölümü iki şekilde meydana gelir:

1. O dili konuşan son kişinin ölmesi;
2. “O dili kullanan toplumun konuşmayı unutması ile değil, toplumsal ve siyasal sebeplerden dolayı o dilin (eski dilin) başka bir baskın dil (yeni dil) tarafından zaman içerisinde yavaş yavaş kullanım dışına itilmesi ve etkisizleştirilmesi ile açıklanır” (Aitchison 1981: 209’dan aktaran Karabulut, 2005: 35.).

Dil ölümünün daha sık görüldüğü durum, bir dilin baskın bir dil tarafından kullanım dışına itilmesi şeklinde olmaktadır.

Dillerin tehlikeye düşmesinde şu beş faktör etkili olmaktadır:

1. Demografik etkenler; doğal felaketler
2. Savaş ve soykırımlar
3. Sosyal etkenler
4. Kültürel, ekonomik ve politik baskınlık
5. Kitle iletişim araçları (Fishman 1991’den aktaran Cerny: 52; Cyrstal, 2000.).

Toplum kendi baskın özelliklerini-toplum olma özelliğini kaybetmeye başladığında dilini de yavaş yavaş kaybetmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere dil-toplum ilişkisi birbirinden ayrılmaz olarak işleyişlerini devam ettirmektedir.

Dil ölümlerinin sebepleri genel olarak şu şekilde özetlenmektedir:

- a) Savaş, soykırım ve bunların sebep olduğu göç;

⁶ İlerleyen ünitelerde ağız konusu detaylı anlatılacağından burada kısaca geçilmiştir.

- b) Göç esnasında verilen insan kaybı ve az bir nüfusla güçlü bir dilin bünyesine yerleşmek;
- c) Başka bir dilin bünyesinde sığınmacı (bir nevi sürgün) hayatı yaşamak zorunda kalmak;
- d) Azınlık psikolojisinin tesiri ile sürgünde yaşanan paradoks;
- e) Fakirlik ve işsizliğin getirdiği yaşama zorluğu ve ekmek kazanma davasının daha önemli olması;
- f) Baskın dilin, iş bulmak ve iş çevrelerinde tutunabilmek için öğrenilme ve kullanılma gereği;
- g) Eğitim ve medya dilinin baskın dilde olması;
- h) Ana dilini öğretmede karşılaşılan maddi zorluklar (okul ve kuruluş eksikliği);
- i) Baskın dilin dayanılmaz cazibesi (Karabulut, 2005: 32-33).

Dil ölümü, gerek son konuşan kişinin ölümü gerekse de yukarıda özetlenen sebeplerden olsun ortada bir toplumun yok olması durumu vardır. Dil ve toplum arasındaki ilişki işte bu kadar içiçedir. Bugün Sümerlerde, Hititlerden, Likyalılardan eski -yok olmuş- bir toplum olarak bahsediyoruz. Yapılan kazılar sonucu çıkan kalıntılardan dillerine ait birçok veriye sahibiz. Ama o dillerin veya toplumların ise yeniden dirilme gibi bir durumu da ortada yoktur. Yani bir dili son konuşan kişi öldüğünde o dil, dolayısıyla da o toplum ölür. Zaten toplumun başka bir toplumun içinde asimile olması da toplumun öldüğünün göstergesidir.

Bir dil öldüğünde o dilin yeniden canlanması ise mümkün değildir. İbranice örneğinden bahsedeceksek ise o dil zaten dinî ritüellerde toplum tarafından kullanılmakta idi. Bundan dolayı tam anlamıyla ölmüş bir dil sayılamaz. Eğer ki bir dil dinî veya yüksek zümre tarafından kullanılmaya sahipse o dil de ölmez. Ku'an-ı Kerîm'im yazıldığı dil olan Arapça da bu statüdedir. Arapçayı müslümanlar ibadet ederken kullanacağı için Arap toplumuna yukarıda saydığımız sebeplerden biri olduğu takdirde bile Arapça yine yaşamaya devam edecektir.

3.7. Dilin Millet Hayatındaki Yeri

Diller ve dillerde yer alan kelimeler milletlerin kültürel hayatlarının sonucu ortaya çıkmış, milletlere mahsus özellikleri yansıtan kavramlardır (İlhan, 2012:1523). Çünkü kelimelerin ses değerleri dışında taşıdıkları anlamlar yüzyıllar içerisinde oluşmuş olup sanıldığından daha fazla ihtivaya sahiptir. Kaplan'a göre duygu ve düşünceleri nesilden nesile, insandan insana nakletme vasıtası olan dil, her türlü kültür faaliyetinin temelini teşkil eder (1997: 107) ve düşüncenin kabı olarak var olan yapıyı yansıtır. Dilin taşıyıcılık işlevi, yüzyıllar içinde oluşan eserlerin dilini inceleyerek toplumsal yapıyı dolayısıyla bir milletin yapısını tespit etmeye imkân sağlar (Sevim 2017: 96).

İnsan kalabalıklarını millet hâline getiren, kültür değerlerini oluşturan, yaşatan ve kuşaktan kuşağa aktaran dildir. Toplumlar millet olmayı bir dile sahip olmakla elde ederler ve millî varlıklarını da kendi dilleri ile koruyabilirler. Dil bir milletin millet olma şuru ve hafızasıdır. Dil, millet fertleri arasındaki anlaşmayı sağlayan, millî birliğin esasını ve özünü teşkil eden bir araçtır. Dil birliğini sağlayamamış, bir topluluğun millet kimliği kazanmasına imkân yoktur. Milletler ancak dilleri ve kültürleri sayesinde varlıklarını koruyabilirler. Kendi kültürlerini kaybederek başka bir milletin kültür dairesi içine giren milletler tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Tarihte binlerce yıl önce var olan askerî, siyasi ve hatta ekonomik bakımdan zamanının en güçlü devletlerini kurmuş olan Sümerler, Asurlular, Hititler, Lidyalılar, Fenikeliler gibi milletler, bugün sadece tarih kitaplarında kalmıştır. Bugün bu milletlerin devamı olan bir millet yoksa bu, onların son ferdine kadar başkaları tarafından öldürülmüş olmalarıyla değil, kendi kültürlerini yitirerek başka bir kültür dairesine girmiş olmalarıyla ancak izah edilebilir.

Milletlerin varlıklarını sürdürmeleri kuvvetli bir ‘millî kültür’e sahip olmaları ile mümkündür. Dilini geliştirip zenginleştiremeyen, yabancı dillerin istilasından korunamayan milletler ne millî bir kültür oluşturabilirler ne de oluşmuş kültürlerini koruyabilirler. Bugün dilimizin karşı karşıya kaldığı sorunları yalnız bir dil sorunu olarak görmemek gerekir. Burada asıl kaybolmakla karşı karşıya olan dilimiz değil, milli kimliğimizdir. Peyami Safa’ın ifadesiyle “Dilini kaybeden bir millet, her şeyini kaybetmiş demektir.” Kültürel yönden donanımlı ve güçlü milletler, siyasi varlıklarını yitirseler bile yaşamaya devam ederler ve askerî bakımdan güçlendikleri anda, daha önce kaybettikleri devletlerini yeniden kurma fırsatını yakalayabilirler. (Erdem, 17)

Dil, insanoğlunu yaratılmışların içinde en şerefli yapan bir aygıttır aslında. Dil insanoğlunun hayatını şekillendirmesine olanak sağlayan, onun hayatına hâkim bir aygıttır. İşte dil, insanoğlu için bu kadar önemliyken toplumun her alanına da nüfuz etmesi kaçınılmazdır. Dil, sadece bireylerin değil, bireylerin birleşerek oluşturdukları toplumun da en önemli parçasıdır. Türkülerimiz, şiirlerimiz, romanlarımız, mimarimiz vb. toplumun yapı taşı olan her şey dille iç içe, dilin sınırları içindedir.

Bir toplum dilini kaybettiği zaman kültürünü, benliğini, toplum olma vasfını da kaybeder. Dil bir milletin kimliği, hafızası, kültürüdür. Kısacası millet olmanın nüvesi aslında dilde saklıdır. Dilimize sahip çıktığımız zaman milletimize, egemenliğimize de sahip çıkmış oluruz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

- Dil, insanlar ve nesiller arasında en önemli iletişim ve aktarım aracı olarak toplumların varlık sebeplerinden biridir. Dil ile dünyayı algılar, düşüncelerimizi şekillendiririz. Dil bununla sınırlı kalmayıp aynı zamanda gerçekliği de şekillendirir. Ortaya çıkan gerçeklik toplumsal bir algı oluşturur ve toplumun bütün bireyelerine aktarılır. Dolayısıyla dil çalışmalarında toplumun, toplumsal çalışmalarda da dilin göz ardı edilemeyeceği gerçeği ortaya çıkar. Çünkü insan olmadan dilin, dil olmadan da toplumun var olması mümkün değildir.

- *Dil mi düşünceyi, düşünce mi dili etkilemekte, yoksa tümü toplumsal gerçekliğin sağladıkları ile mi biçimlenmektedir?* Sorusu üzerinde odaklanan Searle, dil-düşünce-toplumsal gerçeklik olgusunu birleştirmekte, düşünce-bağımlı dil ve dil-bağımlı gerçeklik birimleri arasındaki ilişkinin tüm iletişim dizgesi açısından önem taşıdığını belirtmektedir. Daha açık bir ifadeyle toplumların tarihsel süreçte elde ettikleri deneyimleri ve kültürel özellikleri, düşüncelerini ve dolayısıyla da dilini şekillendirmektedir.

- Dil-toplum ilişkisinden bahsetmek, dili konuşan kişilerle dil arasındaki ilişkiden bahsetmekle eş değerdir. Çünkü dil bir toplumun düşüncesinin sınırlarını çizen en önemli aygıttır. Toplum dilinin ölçüsünde düşünür. Bahsettiğimiz olgu gelişmiş toplumların daha gelişmiş dil düzeylerine, ilkel toplumların ise daha ilkel dil düzeylerine sahip oldukları değildir. Çünkü dilin karmaşıklığı o dilin kelime dağarcığıyla doğru orantılıdır. Birey dünyayı anadilindeki ayrımlar ve bu ayrımlar arasındaki ilişkilerle algılayıp yorumlayabilir.

- Toplumların oluşturdukları kültürel özellikleri birbirinden farklı olduğu gibi her kültürün toplumdaki beklentileri, toplumun kadın ve erkeğe biçtiği toplumsal rolleri de farklıdır. Söz konusu bu farklılıklar sadece eylemler ile sınırlı kalmayıp dil kullanımlarındaki tercihleri etkilemekte ve toplumsal yeniden üretimle süreklilik sağlamaktadır. Dil, toplum ve cinsiyet arasındaki ilişkinin belirlenmesinde iki yöntem kullanılmıştır. Birincisi dilin yapısı incelenerek, ikincisi dil kullanımlarından yola çıkarak toplumsal cinsiyetlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda Avrupa kıtasında özellikle Fransa'da feminist hareketler sonucu dilin cinsiyetçiliği üzerine ilgi yoğunlaşmış ve dilde cinsiyet ayrımının bilimsel bir çerçeveye taşınmasıyla kadın dili araştırmaları da başlamıştır. Dilbilgisel açıdan cinsiyet ulamı bulunan Avrupa dillerinde çalışmalar toplumsal cinsiyet ve dil üzerine odaklanırken İngiltere ve Amerika'da dilin cinsiyetçi kullanımları üzerine, özellikle de konuşma süreçlerine odaklanmıştır. Toplumsal cinsiyet, toplumsal roller aracılığıyla gerçekleşmekte ve toplumsal yaşamı düzenlemektedir. Toplum içinde güce bağlı olarak iş bölümü yaratmakta, cinsiyet ideolojileri oluşturmakta ve bunu yaparken de dili araç olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla dilsel malzemelerin toplumların cinsiyetlere bakış açısıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler taşıdığını söylemek mümkündür.

- Diller, dünyanın her yerinde başkadır. Bir çocuğun bir dili öğrenmesi kazara içinde doğduğu toplumla alakalıdır. Yani insanoğlunun dil öğrenme süreci kalıtsal özellikleri ile değil içinde doğduğu toplumla doğrudan alakalıdır. Bugün Türkçe konuşan bizler Türk genlerine sahip olduğumuz için değil, Türkçe konuşulan bir toplumda

doğduğumuz için Türkçe konuşarak hayatımızı idame ettirmekteyiz. Eğer dil öğrenme sürecinde genler etkili olsaydı bugün dünyanın birçok yerinde Türkçe bilmeyen Türk kökenlilerle karşılaşmayacaktık.

- Dil ölümünde gerek son konuşan kişinin ölümü gerek muhtelif dış etkenlerden olsun bir toplumun yok olması durumu vardır.

- Dil insanoğlunun hayatını şekillendirmesine olanak sağlayan, onun hayatına hâkim bir aygıttır. İşte dil, insanoğlu için bu kadar önemliyken toplumun her alanına da nüfuz etmesi kaçınılmazdır. Dil, sadece bireylerin değil, bireylerin birleşerek oluşturdukları toplumun da en önemli parçasıdır. Türkülerimiz, şiirlerimiz, romanlarımız, mimarimiz vb. toplumun yapı taşı olan her şey dille iç içe, dilin sınırları içindedir.

Okuma Parçası

Toplum ve Dil⁷

Sümer kralı Gılgameş Yaklaşık 4000 yıl önce “ismimi ünlü insanların isimlerinin yazılı olduğu yere yazdıracağım” diye övünürken aynı zamanda toplumun başlıca dil kullanımlarından birine işaret etmiştir: Birinin konumunu tanıtması. Toplumun büyük ve küçük konuları her zaman dil kullanımına yansımıştır. Zaten Eski Mısırlılar, “sözün, düşüncenin babası” olduğunu kabul ederek dilin toplumsal evin malzemesinin hem temeli hem de inşası olduğunu belirtmiştir. Toplumun nihai mimarisi ve yeniden biçimlendirilmesi dille ölçülür. Dil insanın tüm eylemlerine ses verir, bunu karmaşık ve incelikli yollarla gerçekleştirir. Uluslararası ilişkilerden özel ilişkilere kadar sosyal etkileşimin pek çok katmanı dil aracılığıyla yürütülür, etkin kılınır ve güçlendirilir.

Dil yalnızca nerden geldiğimizi, neyi benimsediğimizi ve kime ait olduğumuzu bildirmekle kalmaz, aynı zamanda, kendi bireysel, cinsel ve etnik haklarımıza sahip çıkıp yatırım yapmamız, toplumun talepleri arasında yolumuzu bulmamız ve başkalarına ne istediğimizi ve isteğimizi hayata nasıl geçireceğini bildirmemiz gibi konularda taktik ve stratejik olarak kullanılır. Tarih boyunca insanlar başkaları hakkında, yalnızca onların etnik diline, yerel ağzına, hatta bireysel sözcük seçimlerine bakarak hüküm verdiler- yani, onların toplumu içerisindeki yerlerini değerlendirdiler. Dilsel hüküm son hüküm oldu ve insanlık tarihinin tümünü şekillendirdi.

⁷ Steven Roger Fischer (2013), Dilin Tarihi (Çev. Muhtesim Gücenç), İstanbul, İş Bankası Yayınları.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi dil ölümünün sebeplerinden biri değildir?

- a) Göç esnasında verilen insan kaybı ve az bir nüfusla güçlü bir dilin bünyesine yerleşmek
- b) Başka bir dilin bünyesinde sığınmacı (bir nevi sürgün) hayatı yaşamak zorunda kalmak
- c) Azınlık psikolojisinin tesiri ile sürgünde yaşanan paradoks
- d) Fakirlik ve işsizliğin getirdiği yaşama zorluğu ve ekmek kazanma davasının daha önemli olması
- e) **Ana dili öğretmede karşılaşılan manevi zorluklar**

2) Aşağıdakilerden hangisi dillerin tehlikeye düşmesinde etkili olan faktörlerden biri değildir?

- a) Savaş ve soykırımlar
- b) **Siyasi yapının yıllarca değişmemesi**
- c) Sosyal etkenler
- d) Demografik etkenler; doğal felaketler
- e) Kültürel, ekonomik ve politik baskınlık

3) “Her dilde yan yana yaşayan birçok ağız bulunur. Bunlar birbirlerinden bağımsız olarak gelişmeye devam ederler. Ancak toplum içi ilişkiler arttıkça ağızlardan biri diğerlerinden de kimi özellikler alarak gelişir.”

Yukarıdaki ifade aşağıdaki kavramlardan hangisine aittir?

- a) Şive
- b) Lehçe
- c) Argo
- d) **Ortak ağız**
- e) Jargon

4) Dil ve toplum ilişkisi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

a) Dil, insanlar ve nesiller arasında en önemli iletişim ve aktarım aracı olarak toplumların varlık sebeplerinden biri olmuştur.

b) Dil ile ortaya çıkan gerçeklik toplumsal bir algı oluşturur ve toplumun bütün bireylerine aktarılır.

c) Toplumun temel yapı taşları olan insan ve dil arasında var olan bağ, hem zihinsel hem de toplumsal süreçlerden etkilenmektedir.

d) Toplum, dili kullanan bireyler sayesinde varlığını sürdürmektedir.

e) **Dil, toplum hayatında değişmeyen kurallar bütünüdür.**

5) “*Dil mi düşüncüyü, düşünce mi dili etkilemekte, yoksa tümü toplumsal gerçekliğin sağladıkları ile mi biçimlenmektedir?*” sorusu üzerine odaklanan dil bilimci aşağıdakilerden hangisidir?

a) Sapir

b) **Searle**

c) Bilton

d) Chomsky

e) Saussure

6) Milletlerin varlıklarını sürdürmeleri kuvvetli bir sahip olmaları ile mümkündür.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

a) Siyasi başarıya

b) Coğrafi konuma

c) **Millî kültüre**

d) Eğitim sistemine

e) Lidere

7) “Her insan öteki insanlarla birlikte yaşamak zorunda olduğundan başlangıçtan beri insanlar aralarında topluluklar kurmuşlar, yasalar koymuşlardır. Bu topluluklar da sonraki toplumların düzenli, yasalı yaşamını hazırlamıştır. Böylece toplumu oluşturan bireyler, toplumu oluşturan bütün öğeleri bu sayede işleyerek nesilden nesile aktarmışlardır.”

Yukarıdaki paragrafta bahsi geçen, insanların birlikte yaşamalarını sağlayan temel yapı taşı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) **Dil**
- b) Vatan
- c) Kanunlar
- d) Okuma yazma becerisi
- e) Devlet

- 8) I) Dilin siyasal yapıya yansıtıldığı görüş
- II) Dilin siyasi erk aracılığıyla yapılandırıldığı görüş
- III) Toplumsal yapının dile yansıtıldığı görüşü
- IV) Toplumun dil yoluyla yapılandırıldığı görüşü

Yukarıdakilerden hangisi/hangileri dil ve toplum arasındaki ilişkiyle ilgili görüşlerdendir?

- a) Yalnız III
- b) I ve II
- c) II ve III
- d) I ve IV
- e) **III ve IV**

9) I) Statü

II) Meslek

III) Eğitim

IV) Cinsiyet

Yukarıdaki etmenlerden hangisi/hangileri bireyin dil kullanımını etkilemektedir?

a) I ve III

b) II ve IV

c) I, III ve IV

d) II, III ve IV

e) **Hepsi**

10) Bireylerin yetiştikleri ortam onların sadece telaffuzlarını değil, kelime dağarcıklarını da etkilemektedir. Farklı ortamlarda yetişen bireylerin dillerinde görülen bu farklılığın asıl nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a) Bireylerin farklı sosyoekonomik şartlara sahip olmaları

b) Bireylerin popüler kültürden farklı düzeyde etkilenmeleri

c) **Bireylerin farklı dil topluluklarına ait olmaları**

d) Bireylerin ortak ağızı aynı düzeyde konuşamamaları

e) Bireylerin teknolojiye olan yatkınlıklarının farklı olması

Cevaplar:

1) e, 2) b, 3) d, 4) e, 5) b, 6) c, 7) a, 8) e, 9) e, 10) c

Kaynakça

- Akarsu, B.(1998), *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- Aksan, D. (2204), *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara, Engin Yayınevi.
- Bilton, T. (2008). *Sosyoloji*. K. İnal (çev.). Ankara, Siyasal Kitabevi
- Bozgöz, F. (2004), “Dil-Toplum İlişkisi ve Ari-Sami Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri”. *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 8 sayı 20.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Başak Ertürk (çev.). İstanbul, Metis Yayınları.
- Crystal, D. (2000), *Language Death*. Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Çıngır, N. S. (2004). *Dil Öğretiminde Cinsiyetçi Yaklaşımın Öğrencilerin Dil Kullanımına Etkisi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Deutscher, G. (2013), (Çev. Cemal Yardımcı), *Dilin Aynasından*. İstanbul, Metis Yayınları.
- Develi, H. (2013), *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul, Kesit Yayınları.
- Erdem, E. “Dil Kültür ve Medeniyet”, <https://www.tded.org.tr/icerikdokuman/126.-sayi-ekrem-erdem-makale-F-89.pdf> (08.09.2019).
- Finegan, E. (2008). *Language, It's Structure and Use*. Boston, USA, Thomsen Wadsworth,
- Fischer, S. R. (2013), *Dilin Tarihi* (Çev. Muhtesim Gücenç). İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Fishman, J. (1991), *Reversing Language Shift*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Gönülal, Y. Ö. (2011), “Dil-Toplum İlişkisi Açısından Türkiye’de 1940 Sonrası Dil Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*, 6/1 Yaz, ss. 1127-1137.
- Humboldt, W. (1999). *On language: The Diversity of human language- structure and its influence on the mental development of mankind*. (Translated by Peter Heath). Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- İlhan, N. (2012), “Toplumsal ve Ferdi Düşüncenin Dile Yansımaları (Dil-Düşünce İlişkileri)”. *Turkish Studies*, 7/3, Yaz, ss. 1517-1525.
- İmamoğlu, E. O. (1991). *Aile içinde Kadın-Erkek Roller*. Türk Aile Ansiklopedisi içinde (c.3), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

- Kaplan, M. (1997). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul, Dergah Yayınları.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Karabulut, F. (2005), “Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu”. *Bilig*, Güz, Sayı 35, ss. 17-47.
- Lips, M. M. (2005). *Sex and Gender*. New York, McGraw-Hill.
- Öztürk Dağabakan, F. (2016). “Bir Toplumdilbilimsel Değişken Olarak Türkiye’de Kadın Dili Araştırmaları ve Görsel Medyada Kadın Dil”. *Diyalog*, 1, 40- 54.
- Robins, R. H. (1997). *A Short History of Linguistics*. London, Longman.
- Searle, J. R. (2005). *Bilinç ve Dil*. M. Macit ve C. Özpilavcı (Çev.). İstanbul, Litera Yayıncılık.
- Sapir, E. (1949). *Culture, Language, and Personality*. Los Angeles, London, University of California Press Berkeley.
- Sevim, S. (2017), *Türk Romanında Kadın Dilinin Sözcük Sayım Programı (Linguistic Inquiry and Word Count/LIWC) ile Toplumsdilbilimsel Açından İncelenmesi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. New York: The Technology Press of Massachusetts, London, Chapman & Hall limited.
- Young, I. M. (2009). “Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet”. *Cogito*, 58, 39-56

4. DİL TÜRLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4. Dil Türleri

4.1. Ana Dil

4.2. Ana Dili

4.3. Devlet Dili

4.4. Konuşma Dili

4.5. Yazı Dili

4.6. Özel Dil

4.7. Lehçe

4.8. Şive

4.9. Ağız

4.10. Standart Dil

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Dil neden türlere ayrılmaktadır?
- 2) Dil türleri nelerdir?

Anahtar Kavramlar

- Dil
- Ana dil
- Ana dili
- Devlet dili
- Konuşma dili
- Yazı dili
- Özel dil
- Lehçe
- Şive
- Ağız
- Standart dil

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dil Türleri	Dilin özelliklerini kavrar. Ana dil özelliklerini kavrar. Ana dili özelliklerini kavrar. Ana dil ve ana dili farkını ayırt eder. Devlet dilinin özelliklerini kavrar. Konuşma dilinin özelliklerini kavrar. Yazı dilinin özelliklerini kavrar. Konuşma dili ve yazı dilinin farkını ayırt eder. Özel dilin özelliklerini bilir Lehçenin özelliklerini fark eder. Şivenin özelliklerini kavrar. Ağzın özelliklerini kavrar. Standart dilin özelliklerini bilir.	Dilin ne olduğu, özellikleri ve türleri kuramsal bilgi ve sunulan örneklerle kavratılır.

Giriş

Ünlü filozof Konfüçyüs, dilin önemini şu sözleriyle ifade eder: “... Bir ülkeyi idare edecek olsaydım, yapacağım ilk iş, hiç kuşkusuz dilini gözden geçirmek olurdu. Çünkü dil kusurlu ise kelimeler düşünceyi iyi ifade edemez. Düşünce iyi ifade edilemezse, görevler ve hizmetler gereği gibi yapılamaz. Görev ve hizmetin gerektiği şekilde yapılamadığı yerlerde âdet, kural ve kültür bozulur. Âdet, kural ve kültür bozulursa adalet yanlış yollara sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki hiçbir şey dil kadar önemli değildir!..”

Sosyal bir varlık olan insan içine doğduğu toplumda hayatını devam ettirmek, isteklerini söylemek ve gerçekleştirmek için dil denilen mucizeden yararlanmaktadır. Duygu ve düşüncelerimizi aktarmada kullanılan en etkili araç dildir. Bu dilin ana dili veya yabancı bir dil olması mühim değildir. Güneş (2017:26) de bu yönüyle dilin sosyal bir özellik taşıdığını, çevreyle etkileşimi ve bütünleşmeyi sağladığını ifade etmektedir. Muharrem Ergin dili, “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir kurumdur.” şeklinde tanımlar. (Ergin, 2010, 3). Bu tanım da göstermektedir ki dilin birbiriyle ilişkili olmak üzere bazı özellikleri vardır. Aşağıda sıraladığımız bu özellikler dünya üzerinde konuşulan bütün diller için ortaktır.

Dil iletişimi sağlamaktadır: Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta. Dilin bu özelliği tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmektedir. “*Birey çeşitli bilgi, duygu, düşünce ve gözlemlerini paylaşmak, yazılı ve sözlü olarak aktarılanları anlamak için dilden yararlanır. Bir iletişimci ya da verici olarak başkalarını etkilemek, görüş ve düşüncelerini kabul ettirmek için dili kullanır.*” (Güneş, 2017:26).

Dil, bir göstergeler sistemidir: Dilin göstergeler sistemi gösteren, gösterilen ve gösterge terimlerinden oluşmaktadır. Gösteren, nesnelerin ses işaretleri/harflerle ifade edilmiş hâlidir. Gösterilen, nesnelerin zihnimizdeki görüntüsüdür. Gösterge ise nesnelerin zihindeki görüntüsünün kişiye göre farklılık göstermesidir. Örneğin, “t-e-l-e-f-o-n” harfleriyle yazdığımız “telefon” kelimesi nesnenin gösterenidir. Telefonun zihnimizde bir iletişim aracı olarak görüntüsünün oluşması nesnenin gösterilenidir. Ancak insanların zihinlerinde canlanan telefonların hepsi aynı olmamaktadır. Kimimizin zihninde bir ev telefonu kiminin de pahalı bir cep telefonu canlanabilir. Bu da nesnenin göstergesidir.

Dil kurallardan oluşmaktadır: Dil bir kurallar bütünüdür. Her toplumun bir dili ve her dilin de kendine ait bir söz dizimi vardır (Günay, 2013:13). O hâlde diyebiliriz ki dil rastgele oluşmuş bir ses yığını değildir. İnsanların birbirlerini sağlıklı bir şekilde anlamaları ve anladıklarına cevaplar üretebilmeleri için dilin kurallarına uygun şekilde kullanılması gerekmektedir.

Dil, değişebilen bir varlıktır: Dil, sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde. Çünkü dil, toplumun aynasıdır. Toplumda meydana gelen herhangi bir değişiklik dilde de kendini göstermektedir.

Dil, başarının anahtarıdır: Dili kullanma becerisi ile başarı arasında doğru bir orantı vardır. Çünkü insan dil ile öğrenmekte ve öğrendiklerini dil ile paylaşmaktadır. Bu sebeple dil eğitiminin amacı anlama ve anlatma becerilerini geliştirmek olmalıdır.

Dil, kültürün aktarıcısıdır: Dil ve kültür arasında bölünmez bir ilişki vardır. Dil, kültüre yolunu gösteren bir pusuladır. Kültürü yaşatan, gelecek nesillere aktaran dildir. “Milletleri kitle ve yığın olmaktan kurtararak onlara millilik özelliği veren, şekil ve şahsiyet kazandıran dil, kültürün hem unsurlarından biri hem de taşıyıcısı, nakledicisi ve yayıcısıdır. Kültür içerisinde oluşan bütün değerler dilde varlık bulur, dilde anlam kazanır ve dil vasıtasıyla gelecek dönemlere taşınır.” (Pilav ve Ünalın, 2012:15).

Dil, düşünme ve düşündüklerimizi aktarma aracıdır: İnsan, düşünebildiği ve düşündüklerini ifade edebildiği sürece insandır. Bu yönüyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. Düşüncelerimizi ifade etmemizi sağlayan en etkili araç ise dildir (Yalçın ve Şengül, 2007:764-765). Çünkü dil ve düşünce birbirine sıkı sıkıya bağlanmış kavramlardır. Öyle ki dilin tanımını yapılırken bile “düşüncelerimizi aktarmaya yarayan” ifadesi kullanılmaktadır.

4. DİL TÜRLERİ

Dil, canlı bir varlıktır (Ergin, 2011) ve doğduğu andan günümüze kadar değişerek ve gelişerek gelmiştir. Bu değişkenlik dilin çeşitli türlere ayrılmasına neden olmuştur. İnsanlar da içine doğduğu dili her zaman aynı şekilde kullanmamaktadır. *“Günlük yaşamda kullanılan dil büyük ölçüde değişkenlik gösterir. Herhangi bir dil incelendiğinde dildeki değişkenlik olgusu kolayca görülebilir. Dili kullananlar da sürekli olarak olası biçimlerden birini seçme durumundadırlar. Hiç kimse sürekli aynı biçimde konuşmaz, dili kullananlar değişik nedenlerle değişik dil biçimlerinden ya da türlerinden yararlanırlar.”* (König, 1991:60). İşyerinde standart dil kullanan bir kişinin ailesiyle ya da yakın çevresiyle doğduğu bölgenin ağızıyla konuşması bu duruma örnek olarak verilebilir.

Bir dilin içinde çeşitli türler bulunabilir. Topaloğlu (1989’dan akt. Yüksekaya, 2008a) dilin halk dili, standart dil, konuşma dili, yazı dili, bilim dili, edebiyat dili, medeniyet dili, millî dil, resmî dil, ölü dil, yaşayan dil, karma dil, özel dil, yapma dil, ana dil, aracı dil, arı dil gibi çeşitli türlere ayrıldığını ifade etmektedir. Dilin bu türleri dilbilimciler tarafından oldukça ilgi çekici olarak görülmüş ve her dönemde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da dilin türlerinden bahsedilecektir. Ancak çalışmanın içeriği gereği türlerin hepsinden söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple en çok bilinen dil türlerinden bahsetmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

4.1. Ana Dil

TDK’de “Kendisinden başka diller veya lehçeler türemiş olan dil.” olarak tanımlanan ana dil, “temel dil, kaynak dil, ortak dil” olarak da adlandırılmaktadır (Oruç, 2016).

Bugün ses yapısı, şekil yapısı ve anlam bakımından birbirinden az çok farklılaşmış bulunan dil ve lehçelerin, kök bakımından bilinmeyen bir tarihte birleştikleri ortak dil: Ana Türkçe, Ana Moğolca, Ana Altayca, Roman dillerine kaynaklık eden Latince gibi (Korkmaz 1992: 8).

Belli dil öbekleri içinde toplanan ve akraba oldukları kabul edilen dillerin aslımı oluşturan kaynak dil. Altay dili Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın ana dili kabul edilir. Latince Roman dillerine göre bir ana dildir (Topalaoğlu 1989: 24).

Başka diller türetmiş olan dil. Örneğin, Latince, Roman dilleri için ana dildir. Başta Yakutça, Çuvaşça olmak üzere, Türk dil ve lehçeleri de başlangıcı bilinmeyen ana dilden gelmektedir (Koç 1992: 28).

Günümüzde “ana dil” ve “ana dili” terimleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak alanyazın incelendiğinde ise terimlerin birbirlerinin yerine kullanılmayacak kadar açık bir şekilde tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Türkiye’nin resmî dili Türkçedir. Türkiye’de eğitim denilince de akla Türkçe gelmektedir. Bugün hangi terim kullanılırsa kullanılsın Türkçe ile yapılan eğitim bütünleştirici ve birleştirici olmalıdır (Dolunay, 2013:36).

4.2. Ana Dili

Çocuğun ailesinden ve çevresinden edindiği dil olarak bilinen ana dilini Aksan (2009:81), “Başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dil.” olarak tanımlamaktadır.

Çocuk ana dilini anne karnında dinleme yoluyla edinir (Balcı, 2017:19), çevrede geliştirir. Bireyin duygu ve düşüncesini etkili bir şekilde anlatması, anlatılanları anlaması, içinde doğduğu kültürü yaşaması ve gelecek nesillere aktarması, bilim ve sanatta yaşanan ilerlemeler toplumun ana diline verdiği önem ile doğru orantılıdır. Ana diline önem vermeyen toplum, temeli sağlam atılmayan bir bina gibidir ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Ana dili, anlama ve anlatma becerilerinden oluşmaktadır. İnsanın ana dilini etkili bir şekilde kullanması ana dili eğitiminin kalitesine bağlıdır. Bu sebeple ana dili eğitimi, öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini etkili hâle getirecek şekilde tasarlanmalıdır (Önkaş, 2010).

4.3. Devlet Dili

Devlet dili TDK'nin resmî sitesinde “Bir devletin sınırları içerisinde yönetimde, hukukta, eğitimde ve ticaretle gerek sözlü gerekse yazılı iletişim de kullanılan, genellikle kanunla belirlenen dil, resmî dil.” şeklinde açıklanmaktadır. Devlet dili ile resmî dil eş anlamlıdır, diyebiliriz. Ancak Demir ve Yılmaz (2010), resmen tanınmış her dilin devlet dili olmayacağını da altını çizmektedirler.

Bir toplumda birden fazla dil kullanılabilir. Dillerin tamamı veya kullanım alanı en geniş olan dil, devlet dili olmaktadır. Örneğin, Kanada'da İngilizce ve Fransızca resmî dil olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan Lüksemburg da Almanca, Fransızca ve Lüksemburgca'yı eşit resmî dil olarak kabul etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet dili ise Türkçedir. Bu durum Anayasanın üçüncü maddesinde “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.” şeklinde ifade edilmektedir.

Bugün Türkiye'de farklı etnik gruplardan pek çok insan bir arada yaşamaktadır. Bu gruplar kendi aralarında genellikle ana dillerini konuşsalar da üst düzey kurum ve kuruluşlarda devlet dili olan Türkçeyi kullanmak zorundadırlar. Bu durum başka dillerle rekabet hâlinde olan Türkçenin (Demir ve Yılmaz, 2010) güçlü bir devlet dili olduğunu göstermektedir.

4.4. Konuşma Dili

Konuşma dili, “İşitme duyumuza seslenen işaretler sistemi”dir (Ediskun, 2010:18). İnsanın kendini sözlü olarak ifade ederken kullandığı dile konuşma dili denir. Konuşmanın insan hayatındaki yeri düşünüldüğünde konuşma dilinin iletişim açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

Konuşma dili, bölgelere ve kişilere göre farklılık gösterebilir. Bu durum konuşma dilinin değişebileceğini göstermektedir. Konuşma dili, katı bir dil değildir. Yazı dilinde olduğu gibi kurallara uyma zorunluluğu yoktur. *“Konuşma dili gelişigüzel dildir. Onda dilin ölçülerine yüzde yüz uyulmaz, dil kaidelerine, kelime sırasına dikkat edilmez.”* (Ergin, 2011:11).

Bir toplumda birden fazla konuşma dili vardır. Bu konuşma dillerinden bir tanesi yazı dilini oluşturmaktadır. Kansızoğlu (2012), konuşma dili olmadan yazı dilinin olamayacağını ancak yazı dili olmadan konuşma dilinin olacağını ifade etmektedir. Bu da konuşma dilinin, yazı dilinin temelini oluşturduğunu göstermektedir.

4.5. Yazı Dili

Yazı dili, kendimizi yazılı olarak ifade etmek istediğimizde kullandığımız dildir. Yazı dili aynı zamanda toplumun kültür dili ve edebiyat dilidir (Ergin, 2011; Kansızoğlu, 2012). Yazı dili, disiplinli bir dildir, kuralcıdır, hata kabul etmez. Konuşma dilinde uyulmayan kurallara yazı dilinde uyulmalıdır. Çünkü konuşma dili konuşulan ortamı etkilerken yazı dili yüzyıllar sonrasını bile etkileyebilecek bir güce sahiptir. *“Konuşmanın yayılım alanı dar; yazının yayılım alanı geniştir.”* (Dursunoğlu, 2006). Dolayısıyla ifade edilenlerin anlaşılabilirliğinin artması için dilin kurallarına uyulmalıdır.

Yazı dili ile konuşma dili arasında bazı farklar vardır:

- Konuşma dili canlıdır (Ergin, 2011) ve değişime açıktır. Konuşma dilinde meydana gelen bir değişim yazı dilini de etkilemektedir. Ancak yazı dili, belge değeri taşıdığı için konuşma dilinin aksine kalıcıdır, değişime direnmektedir (Sönmez, 1990; Dursunoğlu, 2006).
- Konuşmacı ve dinleyici genellikle aynı ortamdadır. Konuşma sonrasında dinleyiciler konuşmacıya soru sorabilir, konuşmayı yönlendirebilirler. Ancak yazar ve okuyucu zaman ve mekân olarak farklı ortamdadırlar.
- İstenilen zamanda ve mekânda konuşma yapılabilir. Konuşma dilinde bir kısıtlama söz konusu değildir. Ancak yazmak için belli bir zamana ve mekâna ihtiyaç vardır.
- Konuşma dilinde bir cümleyi birden fazla kez söyleyebilirken yazı dilinde bu durum yazının akıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir.
- Konuşma dilinde bir konudan başka bir konuya geçiş yapmak kolaydır. Yazı dilinde ise bu zordur. Anlatılanların mantık kurallarına uymaması, konudan sapılması yazının tutarlılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

İletişimin sözlü ve yazılı olmak üzere iki temel boyutu vardır. Sözlü iletişimde konuşma dili, yazılı iletişimde yazı dili kullanılır. Bunların sistemli, kurallara uygun bir şekilde kullanılması ise ana dili eğitiminin kalitesiyle doğru orantılıdır. Bu nedenle ana dili

eğitimi kuralların ezberlendirilmesinden ziyade çocuğun yaparak öğrenmesine fırsat verecek ve konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkı en aza indirecek şekilde düzenlenmelidir.

4.6. Özel Dil

Diller arasında lehçeden, şiveden ve ağızdan farklı olan diller de vardır. Bu dillere özel dil denilmektedir (Özdemir, 2000:25). Özel diller duyulmaması gereken konular için oluşturulmuş sadece konuşurlarının anladığı yer yer süslü dillerdir. TDK’de ise özel dil, “Aynı meslekten olanların veya aynı iş alanında çalışanların kendi aralarında konuştukları dil.” şeklinde tanımlanmaktadır.

Özel dillerin ortaya çıkış sebebi iletişimi sağlamaktır. Aynı zamanda özel diller bir dilin zenginliğini göstermesi açısından son derece önemli olup pek çok araştırmacının da ilgi ile çalıştığı bir alandır.

Argo, jargon ve gizli dil özel dil içinde yer alan terimlerdir (Yıldırım, 2012:567). Demir (2002) ise özel dili argo, meslek dili, esnaf dili, sosyal dil ve gizli dil alt başlıkları ile açıklamaktadır. Bu çalışmada ise özel diller arasında en çok bilinen argo ve jargona yer verilecektir.⁸

Toplum içinde bir kesimin anlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturduğu dil olan argo, özel diller içerisinde yer almakta olup oldukça sanatlı bir dildir (Aksan, 2009:89). Örneğin *inek*, sığıra verilen addır. Oysa bu kelime argoda çok çalışan insanlar için kullanılmaktadır. Bunun gibi bir şeyi yüksek bir yerden geçirmek anlamında kullanılan *aşırmaq* kelimesi argoda çalmak, araklamak anlamındadır.

Argo, çoğu kez ülkemizde “küfür” ile eş değeri tutulmuştur. Hatta argonun ahlaka aykırı olduğu düşüncesiyle bazı araştırmacılar çalışmalarında argo terimlere yer vermemişlerdir. Günümüzde ise argo toplumun her kesimi tarafından kullanılmakta ve pek çok araştırmaya konu olmaktadır (Çiftçi, 2006).

Özel diller içerisinde yer alan bir başka tür ise jargondur. TDK’de jargon, “Aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dilden ayrı olarak kullandıkları özel dil veya söz dağarcığı.” şeklinde tanımlanmaktadır. Hukukçuların ve tıpçıların konuştukları dil, jargona örnek olarak verilebilir (Metin, 2006).

Argo ve jargon genelde birbirine karıştırılan terimler olsa da jargon, argodan farklıdır. Bu farklılığı ise jargonun tanımında gizlidir. Argoda ortak dilden yararlanılırken jargonda ortak dilden yararlanılmaz hatta kullanılacak sözcüklerin yapısı bozulur. Bu sebeple jargonun konuşan kişiler dışında anlaşılması zordur (Aksan, 2009:90).

⁸ Detaylı bilgi için bu konu hakkında yapılmış diğer çalışmalara bakabilirsiniz (Batur, 2010; Caferoğlu, 1952; Çiftçi, 2006; Demir, 2002; Sevinçli, 2009; Yıldırım, 2012).

4.7. Lehçe

Toplulukların bağımsızlık sembolü olan, iletişim özelliğinin yanı sıra geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gören dilde zamanla farklı kollar oluşmuştur. Lehçe de bu kollardan biridir. Gramer Terimleri Sözlüğü (2003)'nde lehçe "Bir dilin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her biri." olarak tanımlanmaktadır.

Lehçelerde ses, şekil ve kelime ayrılıkları oldukça fazladır. Sibiry'a'nın kuzeyinde oturan Yakutların konuştuğu dil Yakutça, Volga'nın iki kolunun kesiştiği bölgede oturan Çuvaşların dili Çuvaşça Türkçenin lehçeleridir.

4.8. Şive

Şive "1. Söyleyiş özelliği, 2. Tarz, tavır, üslup, 3. Naz, eda.", "Bir dilin bilinen tarihî seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıklarını gösteren kolları." şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011; Ergin, 2011).

Lehçe ve şiveler dilin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Ancak alanyazın incelendiğinde lehçe ve şive konusunda bir adlandırma sorunu olduğu görülmektedir. "Lehçe mi şive mi?" sorusu araştırmacılar arasında hararetle tartışmalara neden olmuştur. Ancak bu tartışmanın günümüzde eskisi kadar gündemde olmadığını söylemek gerekir. Tekin (1992) kendisiyle yapılan bir söyleşide Fransızca asıllı aksan kelimesinin karşılığı olan şivenin dillerin sınıflandırılmasında kullanılmayacağını söyleyerek şive adlandırmasını kabul etmediğini göstermiştir. Ergin (2011) ise bu görüşlerin aksine Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi vb. Türkçenin şiveleri olarak kabul etmektedir.

4.9. Ağız

Bir dildeki kelimelerin söylenişi her zaman aynı olmamaktadır. Kelimeler kişilere ve bölgelere göre farklı seslendirilmektedir. Bu söyleyiş farklılıkları ise ağızları oluşturmaktadır: Yozgat, Çorum, Konya, Erzurum vb. Türkiye Türkçesinin ağızlarıdır.

Ağızlar; çevreden, kültürden, statüden, aileden etkilenmektedir. Gencan (2007:46), ağızların ortaya çıkışını üç madde ile açıklamaktadır:

a) *Konuşma, işitme aygıtlarının herkeste az çok ayrılık göstermesi... Pek ince olan bu başkalık, tanıdıklarımızı –yüzlerini görmeden- konuşmalarından tanımaya yetecek kadardır.*

b) *Yaşanılan bölge ve iklim – giyinişlerde, gövdelerde, huylarda olduğu gibi- söyleyişlerde de derin ayrılıklar yaratır.*

c) *Söyleyişlerin ve ağızların değişmesinde yabancı soylardan olanların da etkileri azımsanamaz. Yabancı ülkelerde yıllarca kalanların, hatta yabancı okullarda uzunca okuyanların söyleyişlerindeki başkalık kulağa çarpar.*

Ağızlar, konuşma dilini oluşturmaktadır. Yazı dilinde sadece İstanbul Türkçesi kullanılmaktadır. Örneğin, bazı bölgelerde “Gırşehir” olarak seslendirilen “Kırşehir” ili yazıda Kırşehir olarak yazılmaktadır. Bu yazı dilinin kurallara uyan bir dil olduğunu hatırlatmaktadır.

Ağızlar da tıpkı lehçe ve şiveler gibi Türkçenin zenginliğidir. Uysal (2009), ağızların dilin geçirdiği aşamaları ve geçmişini göstermesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bu nedenle araştırmacılara Türkçenin ağızları ile ilgili çalışmaların sayısını artırmaları tavsiye edilmektedir.

4.10. Standart Dil

Standart dil, bir toplumda diğer ağızlara göre konuşur sayısı daha fazla olan, kurallardan oluşan bir dildir ve toplum içinde konuşulan ağızlardan seçilir. “*Standart dilin de aslında belli bir ağza dayandığı unutulmamalıdır.*” (Yüksekkaya, 2008b).

Standart dil bir yazı dilidir (Demir, 2010). Örneğin, “Hava soğuk.” ve “Hava suug.” cümlelerini inceleyelim. “Hangisi doğrudur?” gibi bir soruyla karşılaştığınızda muhtemelen birinci cümlenin doğru olduğunu söyleyeceksiniz. Aslında her iki cümlede doğrudur. Çünkü ikisi de Türkçenin ağızlarına örnektir. Ancak yazı dili açısından incelediğimizde birinci cümle doğrudur. Çünkü standart Türkçeye uygundur ve yazıda kullanılmaktadır.

Standart dilin birtakım özellikleri vardır ve bu özellikleri Demir (2010) şöyle sıralamaktadır:

- *Standart dil kodlanmıştır. Standart dilin doğru yazılması için başvuru kaynakları hazırlanmıştır. /*

- *Standart dil sosyal prestij sağlar.*
- *Standart dil yerel ve sosyal iz taşımaz.*
- *Standart dil yazı dilidir.*
- *Standart dil yön göstericidir.*
- *Standart dilde varyasyon azlığı olur.*
- *Standart dilin geçerlilik alanı geniştir.*
- *Standart dil bağlayıcıdır.*
- *Standart dil kurumsaldır.*
- *Standart dil okullarda öğretilir.*
- *Standart dil bir üst dildir.*

- *Standart dil sembolik değere sahiptir.*

Standart dil; edebiyat dilidir, bilim dilidir, devlet dilidir. Dil türleri içinde sadece standart dilin bölgeler üstü bir özelliği vardır (İmer, 1987:218). Çünkü bütün üst düzey kurum ve kuruluşlarda, sanatsal, eğitsel vb. metinlerde standart dil kullanılmaktadır. Bu sebeple okullarda standart dilde konuşma ve yazma çalışmalarına önem verilmeli ve yapılan çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en temel araçtır. Günlük hayatta kullanılan her araç gibi dil de birtakım **özelliklere** sahiptir. Dil, sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedir. Bu değişim ve gelişim **dilin türlere** ayrılmasına sebep olmaktadır. **Devlet dili, standart dil, özel dil, ağız, şive, lehçe, konuşma dili, yazı dili, ana dil, ana dili** dil türlerinden bazılarıdır. Dil türleri Türkçenin zenginliğini göstermesi açısından önemlidir ve pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Bu çalışmada da dil ve dil türlerinden bahsedilmiştir.

Ünlü kişilerin hayat hikâyeleri niçin ilgi çekmektedir?

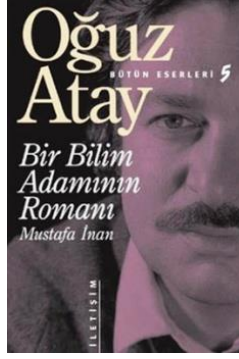
Biyografi Nedir?

Sanat, edebiyat, bilim, siyaset, sinema vb. alanlarda tanınmış kişilerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı yazılara biyografi denir. Tanınmış kişilerin hayatlarının ele alındığı romanlara *biyografik roman* denir. Biyografi, Türk edebiyatında genellikle tezkire olarak bilinmektedir. Ali Şîr Nevaî, 15. yüzyılda “Mecâlis’ün-Nefâis” adlı eseriyle Türk edebiyatında ilk tezkireyi kaleme almıştır.

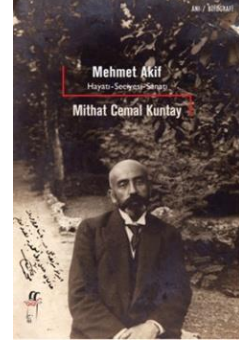
Biyografinin Özellikleri:

- Sıradan insanların değil sanat, edebiyat, bilim, siyaset, sinema vb. alanlarda tanınmış kişilerin biyografisi yazılır.
- Biyografisi yazılacak kişinin hayatı tarafsız bir gözle ele alınıp gerçeğe uygun biçimde yazılır.
- Biyografide amaç, söz konusu kişiyi tüm yönleriyle tanıtmaktır.
- Kişinin hayatı kronolojik bir sırayla kaleme alınır.
- Anlatılanlar bilgi, belge, tanık ve kanıtlara dayandırılmalıdır.
- Biyografilerde söz konusu kişilerin başarıları ve eserleri bütünüyle el alınır.
- Sade ve yalın bir dil kullanılarak anlaşılır bir üslupla yazılır.
- Biyografi kişinin kendisi tarafından değil, onunla ilgili bilgi ve belgelere sahip veya onun yaşamına tanıklık etmiş kişiler tarafından kaleme alınır.
- Yakınları veya ona sempati duyan kişiler tarafından yazılan biyografiler, taraflı olabileceği için inandırıcı ve güvenilir olmaz.
- Titiz bir araştırma sonucunda kaleme alınmış biyografiler belge özelliğine sahiptir.

Edebiyatımızdan Biyografi Örnekleri

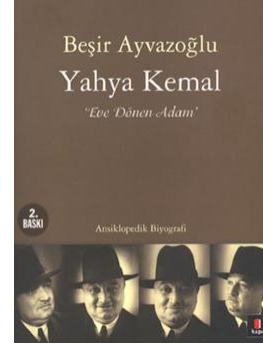
Oğuz Atay, Bir Bilim Adamının Romanı
Mustafa İnan

Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif,
Hayatı- Seciyesi- Sanatı

Nurullah Çetin, Behçet Necatigil
Hayatı, Sanatı ve Eserleri

Beşir Ayvazoğlu, Yahya Kemal 'Eve
Dönen Adam'

Biyografi Örneği: Kaşgarlı Mahmud

Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılda yaşamış bir Türk bilgini ve bir Türk dilcisidir. Bu gün için, onun hayatından çok, kişiliği ve eseri üzerinde bilgi sahibiyiz. Dîvânu Lugâti't-Türk ve Türk dilinin sentaksı (söz dizimi cevherleri) yani, cümle yapısı bilgileri diye çevirebileceğimiz Kitabü Cevahiri'n-Nahv fi Lugâti't-Türk adlı iki dev eserin sahibidir. Ancak bu eserlerden ikincisi bugün elimizde değildir. Türk dilinin ansiklopedik bir sözlüğü niteliğinde olan Dîvânu Lugâti't-Türk ise elimizdedir.

Kâşgarlı Mahmud'un hayatı üzerindeki bilgilerimiz az ve yetersizdir. Bu konuda bilebildiklerimiz yalnız onun Divanu Lûgati't-Türk'ünde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yer almış bilgilere dayanmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere Mahmud Kâşgarlı'dır. Kâşgar XI-XIII yüzyıllar arasındaki dönemde Karahanlılar ülkesinin başkentidir. Aynı zamanda XI. yüzyıl Orta-Asya'sının büyük ve önemli bir kültür merkezidir. Kâşgarlı Mahmud'un babası Hüseyin ve dedesi Muhammed, Kâşgar'ın kuzey-doğusunda bir kasaba olan Barsganlıdırlar. Mahmud'un kendisi Kâşgar'da doğmuştur.

Kâşgarlı Mahmud'un doğum ve ölüm yılları da kesin olarak belli değildir. Ancak XI. yüzyıl içinde yaşadığı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru öldüğü kabul edilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud soylu bir ailedendir. Ataları Emirler diye tanınan Karahanlı beyleridir. Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk'ün başında, soyca Türklerin en ileri gelenlerinden olduğunu söylemekte, Karahanlı sülâlesinin tanınmış kişilerinden rivayetler aktarmakta, Karahanlı devlet teşkilâtı ve saray gelenekleri üzerine geniş bilgiler vermektedir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmud iyi bir nişancı ve iyi bir askerdir.

Kaynak eserlerde Kâşgarlı Mahmud hakkında bilgi bulunmamasının sebebi, Kâşgarlı Mahmud'un ilk ana kaynak sayılan kendi eserinde, hayatı ile ilgili çok az bilgi vermiş olmasından ileri gelmektedir.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi dilin özelliklerinden değildir?

- a) Dil, bir iletişim aracıdır.
- b) Dil, bir öğrenme aracıdır.
- c) Dil, kültürün aktarıcısıdır.
- d) Dil, kurallardan oluşmaktadır.
- e) Dil, değişmeyen bir varlıktır.

2) “Nesnelerin zihindeki görüntülerinin kişiye göre farklılık göstermesine denir.”

Yukarıdaki boşluğa aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- a) gösterge
- b) simge
- c) gösterilen
- d) gösteren
- e) kod

3) “*Bu kitap çok güzel.*” cümlesinde kitap kelimesini oluşturan “k-i-t-a-p” seslerinin karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) kanal
- b) gösterge
- c) gösteren
- d) ileti
- e) gösterilen

4) “Bir dilin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her birine denir.”

Yukarıdaki boşluğa aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- a) ağız

b) standart dil

c) şive

d) lehçe

e) ana dil

5) Aşağıdakilerden hangisi konuşma ve yazı dili arasındaki farklardan biri değildir?

a) Konuşma dili değişebilirken yazı dili değişime direnmektedir.

b) Konuşma dili bir taneyken yazı dili birden fazladır.

c) Konuşma dilinde kurallara yüzde yüz uyulmazken yazı dilinde kurallara uyulur.

d) Konuşma dilinde başka bir konuya geçmek yazı diline göre daha kolaydır.

e) Yazı dilinin yayılım alanı konuşma diline göre daha geniştir.

6) “Aynı meslekte olanların veya aynı iş alanında çalışanların kendi aralarında konuştuğu dil.” olarak bilinen dil türü aşağıdakilerden hangisidir?

a) özel dil b) lehçe c) şive d) devlet dili e) ağız

7) Bir kelimenin bölgelere göre farklı şekillerde telaffuz edilmesine ne ad verilir?

a) argo b) jargon c) ağız d) lehçe e) şive

8) **İnek:** Çok çalışkan öğrenci

Aşırmak: Çalmak

Bomba: Güzel kadın

Çuvallamak: Başaramamak

Yukarıdaki kelime ve kelime grupları Türkçede hangi dil türü ile ifade edilir?

a) şive b) lehçe c) ağız d) jargon e) argo

9) Aşağıdaki cümlelerin hangisinde boş bırakılan yere ayraç içinde verilen türün getirilmesi uygun olur?

a) Bir dilin bilinen tarihî seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıklarını gösteren kollarına denir. (lehçe)

b) Bir toplumda diğer ağızlara göre konuşur sayısı daha fazla olan dile denir. (yazı dili)

c) Yönetimde, hukukta, eğitimde kullanılan, genellikle kanunla belirlenen dile denir. (özel dil)

d) Çocuğun ailesinden ve yakın çevresinden öğrendiği dile denir. (ana dili)

e) Aynı meslek grubundaki insanların ortak dilden ayrı olarak kullandıkları dile denir. (argo)

10) I. Edebiyat dilidir.

II. Kolayca değişebilir.

III. Kurallara uyulur.

IV. Yazılı iletişimde kullanılır.

V. Yazı dili standart dildir.

Yazı diliyle ilgili yukarıdakilerden hangisi söylenemez?

a) I b) II c) III d) IV e) V

11. Aşağıdakilerden hangisi biyografiye ait özelliklerden biri değildir?

a) Gerçeğe uygun biçimde yazılır.

b) Söz konusu kişi bütün yönleriyle ele alınır.

c) Sade ve anlaşılır bir dille yazılır.

d) Biyografiler belge özelliği taşımazlar.

e) Olaylar kronolojik sırayla verilir.

12. Türk edebiyatında ilk tezkire/biyografi örneğini kim yazmıştır?

a) Fuzûlî

b) Ali Şîr Nevaî

c) Kâşgarlı Mahmud

d) Hüseyin Baykara

e) Fuad Köprülü

13. Türk edebiyatında biyografinin karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

a) tezkire

b) cönk

c) fıkra

d) koşma

e) söyleşi

14. Biyografi hangi amaçla yazılır?

a) Bir eseri değerlendirmek için

- b)** Bir fikri benimsetmek için
- c)** Bir olayı anlatmak için
- d)** Bir kişiyi tanıtmak için
- e)** Bir yeri tanıtmak için

15. Biyografi yazacak kişi yazmaya başlamadan önce ne/neler yapmalıdır?

- a)** Biyografisini yazacağı kişiyle tanışmalıdır.
- b)** Biyografisini yazacağı kişiden izin almalıdır.
- c)** Biyografisini yazacağı kişiyle ilgili ayrıntılı bir araştırma yapmalıdır.
- d)** Biyografisini yazmak için kendi görüşlerine ve fikirlerine uygun birini seçmelidir.
- e)** Biyografisini yazacağı kişiyle mutlaka röportaj yapmalıdır.

Cevaplar

1) e, 2) a, 3) c, 4) d, 5) b, 6) a, 7) c, 8) e, 9) d, 10) b, 11) d, 12) b, 13) a, 14) d, 15) c

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balcı, M. (2017). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Temel Kavramlar. Hayati Develi vd. (Ed.). *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* içinde (s. 13-41). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Batur, Z. (2010). Kitle İletişim Araçlarının Oluşturduğu Yeni Bir Dil Katmanı: Öğretmen Adaylarının Kullandığı Kitle İletişim Jargonu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 63-73.
- Caferoğlu, A. (1952). Erkilet Çerçilerinin Argosu Dilce. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (4), 334-344.
- Çiftçi, M. (2006). Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI (2), 297-301.
- Demir, N. (2002). Türkiye'de Özel Diller. *Yeni Türkiye 43, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I*, 422-428.
- Demir, N. (2010). Türkçede Varyasyon Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(2), 93-106.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Dolunay, S. K. (2013). Ana Dili ve Ana Dil Terimleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 32-37.
- Dursunoğlu, H. (2006). Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişkisi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, 1-21.
- Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ertem, R. Ve Kocakaplan, İ. (2018) *Üniversitelerde Türk Dili ve Kompozisyon*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gencan, N. T. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç.

- Günay, D. V. (2013). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Güneş, F. (2017). *Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller*. Ankara: Pegem Akademi.
- İmer, K. (1987). Toplum Dil Biliminin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetin 60 Yıldönümü Armağanı*, 213- 230.
- Kansızoğlu, B. H. (2012). Konuşma Dili ve Yazı Dili Etkileşimi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1)*, 217-235.
- Kocaman, A. (1992). Türkoloji Üzerine Prof. Dr. Talat Tekin ile Söyleşi. *Dilbilim Araştırmaları*, 5-9.
- Koç, Nurettin (1992), Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (1995). Kaşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lugâti't-Türk, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, Ankara: TDK Yay. 629.
- Korkmaz, Zeynep (1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları 575, Ankara.
- König, G. Ç. (1991). Toplumdilbilim Açısından “Dil” ve “Dil Türleri” Kavramları Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, 59-70.
- Metin, E. (2006). *Kent Folkloruna Bir Örnek: Doktor Folkloru*. Millî Folklor, 18(71).
- Oruç, Ş. (2016). Türkçede Ana Dil ve Ana Dili. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 311-322.
- Önkaş, A. N. (2010). Ana Dili Öğretimine Yeni Yaklaşımlar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 24, 121-128.
- Özdemir, E. (2000). *Erdemin Başı Dil Türkçemiz Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Pilav, S. ve Ünalın, Ş. (2012). *Eğitim Fakülteleri İçin Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sevinçli, E. (2009). Özel / Gizli Bir Dil: Çepni Dili. *Journal of Yaşar University*, 4(13), 1923-1949.
- Sönmez, S. (1990). Sözlü Dil/ Yazılı Dil. *Dilbilim Araştırmaları*, 119-122.
- Toplaoğlu, Ahmet (1989), Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uysal, N. İ. (2009). *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, K. S. ve Şengül, M. (2007). Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 749-769.

Yıldırım, F. (2012). Derleme Sözlüğü'ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 565-578.

Yüksekkaya, S. G. (2008a). Standart Dil ile Halk Dili Arasındaki Anlam ve Kullanım Farklılıkları Üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri - 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüksekkaya, S. G. (2008b). Standart Dil ile Halk Dilinde Ortak Kullanılan Sözcüklerin Dil Düzeyleri Üzerine. *I. Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Dil ve Edebiyat Sempozyumu- 9-12 Nisan 2008*, Yakın Doğu Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Lefkoşa-KKTC.

İnternet Kaynakları

Gramer Terimleri Sözlüğü (2003). <http://tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

<http://tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

5. DİL İLİŞKİLERİ VE TÜRKCENİN DÜNYA DİLLERİNE ETKİSİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. Dil İlişkileri

5.1.1. Bilgi Ödünçlemesi

5.1.2. Özenti Ödünçlemesi

5.1.3. Söz Varlığı Ödünçlemesi

5.1.4. Dil Bilgisi Ödünçlemesi

5.2. Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi

5.2.1. Türkçe - Moğolca

5.2.2. Türkçe - Arapça - Farsça

5.2.3. Türkçe - Farsça

5.2.4. Türkçe - Arapça

5.3. Osmanlı Döneminde Türkçe

5.3.1. Türkçe - Ermenice

5.3.2. Türkçe - Yunanca

5.3.3. Türkçe ve Balkan Dilleri

5.4. Günümüz Türkçesi ve Dil İlişkileri

Bölüm Hakkında Bilgi Oluşturan Sorular

- 1) Ödünçleme kavramı hakkında bilgi veriniz.
- 2) Türkçenin dünya dillerine etkisi hakkında bilgi veriniz.
- 3) Osmanlı döneminde Türkçenin dil ilişkileri hakkında bilgi veriniz.
- 4) Günümüz Türkçesi ve dil ilişkileri hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dilde Ödünçleme	Dillerin nasıl ödünçlemeler yapabileceğini kavrar.	Dillerin nasıl ödünçlemeler yapabileceğini kavratılır.
Türkçenin Tarihî Seyri İçerisinde Dil Ödünçlemeleri	Türkçenin tarihî seyri içerisinde dil ödünçlemelerini kavrar.	Türkçenin tarihî seyri içerisinde dil ödünçlemeleri kavratılır.
Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi	Türkçenin dünya dillerine etkisini kavrar.	Türkçenin dünya dillerine etkisi kavratılır.
Osmanlı Döneminde Türkçenin Özellikleri	Osmanlı döneminde Türkçenin özelliklerini kavrar.	Osmanlı döneminde Türkçenin özellikleri kavratılır.

Anahtar Kavramlar

- Dilde ödünçleme
- Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri
- Osmanlı döneminde Türkçe

5.1. Dil İlişkileri

İnsan toplumlarının yaşama tarzı ve bilgi birikimi demek olan kültür, her toplumun kendi üretimiyle zenginleşip geliştiği gibi, toplumlar arası ilişkiler sonucu kültür unsurlarının değişimi yoluyla da gelişir ve zenginleşir. Toplumlar arası ilişkiler ise ticaret, eğitim, din, edebiyat, mimari, müzik, tarım, savaş gibi alanlarda gerçekleşir ve bilgi veya nesnelerin değiş tokuşuna yol açar.

Kültürdeki bu değişimler, kültürün taşıyıcısı olan dile de yansır ve dilde değişmelere yol açar.

Bir toplumun dili, yaşama biçimi ile yakından ilgilidir. Bir halkın yaşadığı coğrafya, üretim-tüketim ilişkileri, iklim, komşu halklarla olan ilişkileri dilinin yapısı üzerinde derin izler bırakır. Herhangi bir toplumun başlangıçta dilin söz varlığını kendi arasındaki uzlaşmalarla belirlediği kabul edilse bile izole olmamış toplumların başka toplumlarla temasının dil üzerinde etkisinin görüleceği açıktır. Bu etkileşme ne kadar farklı alanlarda ve uzun süre cereyan ederse dil üzerindeki etkisi de o kadar geniş ve kalıcı olur. Dil etkileşmesinin ses bilgisi, yapı bilgisi, söz dizimi ve kelime varlığı üzerinde izleri görülür. Bu temasın ve etkileşmenin tamamı *dil ilişkileri* (language contacts) kavramı ile açıklanır ve izlenir.

Kültürel temas sonucu ortaya çıkan dil etkileşmesinin sonuçlarına *ödüncleme* (borrowing) denir. Zamana yayılan bu temaslar sonucunda bir dilin kelime varlığına başka dillerden alınmış kelimeler, tabirler, deyimler eklendiği gibi, dil bilgisi yapısına da eklemelerin olduğu görülür. Mesela günümüz İngilizcesindeki *economy* kelimesi Latince yoluyla Eski Yunanca *oikonomia* “ev idaresi” kelimesinden alınmıştır. İngilizcedeki *they* ve *them* zamirleri ise Norveç dilinden alınmadır. Türkçe *namaz*, *abdest*, *oruç* gibi kelimeler Eski Farsçadan alınmış, Arapça *kahve* kelimesi Türkçe üzerinden birçok dile (*kahve*, *kave*, *kava*, *cafe*, *coffie* vs.) girmiş; Türkçe *dolma* kelimesi komşu dillerin birçoğunda yer bulmuştur. Ödünclemeler sadece kelimelerle sınırlı değildir. Mesela Türkçe Hint-Avrupa dillerinin birleşik cümle yapısını Sogdca ve Farsça üzerinden almış, bu yapının teşkilinde kullanılan *ki* edatı da Türkçenin bir unsuru hâline gelmiştir. Batı Ermenicesinin söz dizimi Özne+Yüklem+Tümleç yapısında iken Özne+Tümleç+Yüklem yapısında cümlelerin görülmesi Türkçenin etkisiyle olmuştur (Karaağaç, 2008: XXXII):

Tesi zthčunn or jeger i vraj carin
(Gördüm kuşu öten ağaçta)

Cari vra jergoy thrčuny tesa
(Ağaçta öten kuşu gördüm)

Ödünçlemeleri kültürel özelliklerine göre iki gruba ayırabiliriz:

- 1) Bilgi ödünçlemesi (cultural borrowings)
- 2) Özenti ödünçlemesi (prestige borrowings)

5.1.1. Bilgi Ödünçlemesi

Bazı alıntılar toplumlar arası bir bilgi alışverişi şeklinde gerçekleşir. Temas hâlinde olan iki toplumdan A toplumunda olmayan “yeni bilgi” B toplumundan alındığında “yeni bilgi”nin göstereni olan kelime de ödünçlenmiş olur. İnsan varlığının her alanıyla ilgili olabilen bu kelimeler *bilgi ödünçlemesi* (cultural borrowings) olarak adlandırılır. Her türlü kültürel temasın sonucunda diller karşılıklı olarak kelime alışverişinde bulunurlar. Türklerin İslam dinine geçtikleri yüzyıllarda aldıkları *namaz*, *abdest*, *oruç* gibi kelimeler bir bilgi ödünçlemesidir. Yine Anadolu’da tarım ve denizcilikle ilgili pek çok Rumca (Yunanca) kelime Türkçeye girmiştir; çünkü Türkler bu kelimelerin gösterdiği bilgiye sahip değildiler. Aynı şekilde Türkçeden birçok kelime de Rumcaya (Yunancaya) girmiş ve bu karşılıklı alışveriş yüzyıllarca sürmüştür.

5.1.2. Özenti Ödünçlemesi

A dilinde karşılığı olan, alınması gerekmeyen kelime ve dil unsurlarının B diline alınması genellikle yüksek veya üst kabul edilen bir kültür düzeyinden daha aşağıda veya zayıf bir kültür düzeyine dil unsuru transferi şeklinde olur. Kültürel açıdan baskın, siyasi açıdan yönetici durumunda bulunan bir üst kültüre özenme; üst kültürdeki yaşama biçimini taklit etme arzusu bu gibi alıntıların asli sebebidir. Mesela Türkçede *göz*, *baş* gibi kelimeler varken Farsçadan *çeşm*, *ser* gibi kelimelerin Türkçeye girmesi bir ihtiyaçtan çok taklide veya özentiye dayandığı için *özenti ödünçlemesi* olarak değerlendirilebilir.

Ödünçlemeler, dilbilgisel nitelikleri bakımından iki ana grupta değerlendirilir:

- 1) Söz varlığı ödünçlemesi (lexical borrowings)
- 2) Dil bilgisi ödünçlemesi (grammatical borrowings)

5.1.3. Söz Varlığı Ödünçlemesi

Bir dilden başka bir dile, bir lehçeden/ağızdan başka bir lehçeye/ağıza geçen sözlerden ibarettir. Bunlar bilgi ödünçlemesi veya özenti ödünçlemesi olarak bir dile girmiş olabilirler. Bilinen bütün dillerde başka dillerden girmiş söz varlığı unsurları bulunmaktadır. Bu, evrensel kültürün bütün beşeriyetin ortak ürünü olması ile ilgilidir. Fizik, matematik, tıp, botanik, din, edebiyat, müzik gibi birçok bilgi alanıyla ilgili temel kavramlar toplumlar arasında dolaşmakta, ufak tefek değişikliklerle birçok dünya dilinde yerini almaktadır. Bugün dünya üzerinde kullanılan sayı sistemlerinin yaygın olarak Hint sayı sistemine dayandığını, bilinen pek çok yazı sisteminin Fenike alfabesinden kaynaklandığını hatırlamak yeterlidir.

Kahve kelimesi muhtemelen Etiyopya'nın *Kaffa* bölgesinin adını taşımaktadır. Burada yetişen kahve çekirdekleri Yemen'de bir ihraç ürününe dönüşmüş, zamanla Arapça *kahva* kelimesi Türkçe *kahve* yoluyla İtalyancaya *caffè* [kaffe] ve İtalyancadan da diğer Avrupa dillerine geçmiştir. İngilizce *coffee* [kafi], Fransızca *café* [kaffi], Almanca *kaffee*, İspanyolca *café* [kafe]. Aynı kelime Balkan dillerine yine Türkçe üzerinden girmiştir: Boşnakça *kafe* veya *kava*, Yunanca *kafes*, Bulgarca *kafe* vs.

Bir başka örnek olarak da *atom* kelimesi gösterilebilir. Eski Yunanca a+tomos “bölünemez, parçalanamaz” anlamına gelen kelime 19. yüzyılın başlarından itibaren bir kimya terimi olarak kullanılmaya başlamış ve bugün bütün dünya dillerinde yerini almıştır.

Yunancadaki *pitta* (düz, ince ekmek) kelimesi Türkiye Türkçesine *pide* şeklinde girmiş; aynı kelime İtalyancanın bir şivesindeki *pizza* şekliyle Amerikan İngilizcesinde yer edinmiş ve buradan bütün dünyaya yayılmıştır. Aynı kökten gelen *pide* ve *pizza* kelimeleri Türk mutfağında birbirine rakip olmuşlardır.

5.1.4. Dil Bilgisi Ödünçlemesi

Temasta bulunan A ve B dilleri dil bilgisinin her düzleminde birbiri üzerinde etki yaratırlar. Ses bilgisi, şekil yapısı, söz dizimi ve anlam bilgisi alanlarında karşılıklı alışverişler olur. Türk dilinde esasen /j/ ses birimi yokken Farsça ve Fransızca gibi dillerden alınan kelimeler yoluyla bugün bu ses birimini taşıyan kelimeler Türkçede kullanılmaktadır: *jâle*, *jandarma*, *jeton* vs.

Türkçe +CI +IK, -IcI gibi biçim birimleri Farsça, halk Arapçası, Ermenice, Rumca (Yunanca) ve birçok Balkan dilindeki kelimelerde kullanılmaktadır. Türkçede Farsça ve Arapçanın şekil unsurları kullanılmıştır. Bugünkü Türkçede de bu süreç devam etmektedir. Yapılarını yanlış çözümlenerek de olsa “alkolik” kelimesine benzeterek türetilmiş “işkolik”, “gezikolik” gibi kelimeler; “otomatik” kelimesine benzeterek yapılmış “sayımatik”, “sıramatik” gibi kelimeler birer dil bilgisi ödünçlemesi sayılabilir.

Maşallah, *inşallah*, *Allahu a'lem* gibi Arapça cümlecikler Türkçede kendine yer bulurken *Bayram mübarek*, *Allah'a emanet* gibi Türkçe cümlecikler de Boşnakçada kendine yer bulmuştur.

Dil ilişkisi sonucu ortaya çıkan bu ödünçleme tipleri insan toplumları arasındaki kültürel alışverişin ne kadar yoğun olduğunu gösteren belgelerdir. Gelişmiş kültür toplumları izole olarak yaşamazlar ve kendi kültürlerini, dolayısıyla dillerini komşu dillerden derledikleri unsurlarla zenginleştirirler. Bu ilişkiler çoğu zaman kültürel açıdan zengin ve üretken, siyasal ve ticari açıdan baskın toplumlardan diğerlerine doğru bir akışa sahiptir. Ancak alışverişin dengeli olduğu birçok durum olduğu gibi en zayıf kültür ve diller de komşularına her zaman bazı kelimeler vermişlerdir.

5.2. Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi

Türk dili ile yazılı belgeler yaklaşık 1500 yıl öncesine, Göktürk Kağanlığı dönemine uzanır; ancak bundan önce de Türk dilinin uzun bir geçmişi olduğu komşu kültürlerin dillerinde veya belgelerinde korunmuştur. Yazıyı bulan ve bu yazı sistemiyle bize hayli metin bırakan ilk kültür Sümer kültürüdür. Bu kültürün diline ait metinlerin incelenmesi sonucu, Sümerce olmadığı bilinen kelimelerden 168 kadarının Türkçe kökenli kelime olduğu, tarihî ses denklikleriyle ortaya konmuştur. (Tuna, 1997) Mesela *dar-* kelimesinin Türkçe *yar-* “ikiye ayırmak”, *dib* kelimesinin *yip* “ip”, *gişig*’in *eşik* “kapı”, *gud*’un *ud* “öküz, sığır” olduğu anlaşılmıştır. Elbette bu kelimeler Türkçenin yaklaşık 3000-4000 yıl öncesine ait “Ana Türkçe” veya “İlk Türkçe” dediğimiz dönemlerine ait olmalıdır.

Eski Türkçe adını verdiğimiz ve Türkçe yazılı metinlere dayanan dönemden başlayarak bu güne kadar Türk halklarının ve Türk dilinin çok geniş bir coğrafyada, farklı topluluklar hâlinde yerleşik veya hareketli olarak var olduklarını görürüz. Tarihî ve günümüzdeki yerleşimleri bir araya getirdiğimizde Türk dilinin kuzeydoğu Sibirya’dan kuzey Hindistan’a, Çin’in içlerinden bütün Orta Asya, Ön Asya, Anadolu, Yunanistan yarımadası ve Balkanları içinde alarak Viyana önlerine, Deşt-i Kıpçak diye bilinen Kuzey Karadeniz düzlüklerinden İdil ırmağı boyunca Moskova yakınlarına, Irak ve Arap yarımadası dâhil olmak üzere Mısır’dan Fas’a kadar uzanan Kuzey Afrika topraklarına yayıldığı görülmektedir. Bu çok geniş coğrafyada yüzyıllar boyunca onlarca halkla iç içe yaşayan Türk dili, bu halkların dilinden birçok kelime derlemiş ve birçok kelimeyi ve dil özelliğini de bu dillere ve kültürlere aktarmış, taşımıştır.

Türkçenin yazılı olmadığı dönemlerde Sümerceyle olan ilişkilerinden yukarıda bahsetmiştik. Yine yazılı dönem öncesinde ve sonrasında Fin-Ugor dilleriyle Türk dilleri arasında temas ve alışveriş olduğu bilinmektedir.

Yazılı dönem öncesinde Samoyed diline giren *yur* “yüz” kelimesinin Türkçenin Batı Hun kolundan alınma olduğu bilinmektedir.

Fincede Türkçe kökenli yüzden fazla kelime tespit edilmiştir: Fin. al “alt” < Türk. al “ön”, paslikka < başlık, kasari < kazan, kussakka < kuşak vs.

Aynı dil ailesinden Maricede de Türkçe kökenli kelimeler ve dil bilgisi unsurları vardır. Marice, Türkçenin bir kolu olan Çuvaşçadan hem söz varlığı unsurları almış hem de ses bilgisi ve şekilbilgisi açısından etkilenmiştir. (Durmuş, 2012:1-5) Fin-Ugor grubunun Ugor dalına mensup olan Macarca ile Türkçenin ilişkileri hem çok eski hem de çok zengindir. Türk. *Arbagçı/arvişçi* “büyücü” > Mac. *Orvos* “doktor”, *ács* “ağaç”, *bor* “şarap”, *iker* “ikiz”, *bocsan-* “boşanmak, kurtulmak, affedilmek”, *csavar* “çevirmek” vs. (Karaağaç, 2008:XXXV). Osmanlı dönemindeki yoğun temaslar da Macarcada birçok Türkçe kelime bırakmıştır: *basa* “paşa”, *papucs* “papuç”, *kobak* “kabak”, *bicsak* “bıçak”, *kapu* “kapı”, *katrán* “katran”, *kavuk* “kavuk”, *dalma* “lahana dolması”, *kurban* “kurban”, *penczere* “pencere” vs. (Güngörmüş, 2004: 179-200).

Yazının kullanılmaya başladığı dönem, MS 8. yüzyıldan itibaren, Türklerin daha hareketli olduğu, yazılı metinler sayesinde kültürel ilişkilerinin daha ayrıntılı takip edilebildiği bir dönemdir. 8.-10. yüzyıllarda Türkçenin Çince, Soğdca, Toharca ve Moğolca gibi dillerle olan teması daha ayrıntılı bilinmektedir.

En önemli metinler olan Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarının birer yüzlerinin Çince olması, Türklerin Çince ile temaslarının derecesini göstermektedir. Türkçeye Çince'den giren *inci*, *mantı*, *çay*, *sin* “mezar”, *tayfun* gibi birçok kelime vardır. Çince'deki Türkçe ödünçlemeleri tespit etmek ise Çin yazısının özelliğinden dolayı güç bir iştir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmada Çince'de Türkçe kökenli veya Türkçe üzerinden geçmiş 300 kadar kelime tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı Hun döneminden girmiş kelime veya unvanlar, bir kısmı ise sonraki dönemlerde girmiş kelimelerdir.

àiwūchì “danışma bürosu” < Tü. *ayruçi*; *bā'érsī* “pars” < Tü. *bars*; *àidēng nínglì* “Ay tanrısı” < Tü. *āi-tāngri*; *bùérhūti* “Kartal” < Tü. *bürküt*; *dēnglì* “Gök, ilah” < Tü. *tāngri*; *kèdūn* “hatun, hükümdar eşi” < Tü. *Qatun*; *sū* “Su” < Tü. *Su*; *wūshākè* “küçük” < Tü. *Uşaq* vs. (İnayet, 81-99, İzmir 2006.)

Türkçenin Orta Asya'da yoğun temas hâlinde olduğu diller arasında Soğdca, Toharca Sanskritçe gibi Hint-Avrupa dil ailesine mensup dillerden bahsedilmelidir.

Uygur Türklerinin 8. yüzyılın sonlarından itibaren Sogd alfabesini ve bu alfabeyle dayalı Uygur alfabesini kullandıkları görülür. Yeni girilen Maniheizm ve daha sonra Turfan bölgesinde yayılan Budizm tesiriyle bu inanışların temel kitapları Türkçeye çevrilmiş, birçok kavram Çince ve Sanskritçeden Türkçeye geçmiştir. Soğdçanın *uştmaḥ* “cennet” kelimesi Türkçede *uçmak* olarak yüzyıllar boyunca yaşamış, sonra yerini *cennet*'e terk etmiştir. “Cehennem” anlamında kullanılan *tamu* kelimesi de Soğdçadan alınmış bir kelimeydi. Yunus Emre'nin bir şiirinde şöyle geçer:

Yidi tamu sekiz uçmak her birinün vardur yolu
Her bir yolda bin çârşû Allâh sana sundum elüm

Soğdçadan dilimize geçmiş bir başka kelime de *kent*'tir (< kend). Azerbaycan Türkçesinde “köy” anlamında kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde Dil Devrimi'nden sonra *şehir* yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Çanaç “korkak, gevşek”, *çömerük* “gözü az gören”, *karşı* “han sarayı” gibi kelimeler de Toharcadan Türkçeye geçmiştir.

5.2.1. Türkçe - Moğolca

Türkçenin yoğun kültürel temas hâlinde olduğu dillerin başında Moğolca gelir. Moğolca ile Türkçenin Altay dil ailesinin iki üyesi oldukları, dolayısıyla genetik olarak akraba oldukları görüşü yaygındır. Bu görüşe karşı çıkan, bu iki dil arasındaki ortaklıkların iki toplumun yüzyıllardır süren komşuluklarından kaynaklandığını iddia edenler de vardır. Moğolca ile Türkçe arasında genetik akrabalık olsa bile, iki dil arasında yine kelime ve dil

bilgisel unsur alışverişi olmuştur. Göktürkçe ve Eski Uygurca döneminde son derece sınırlı olan bu ödünçlemeler, 13. yüzyıldan itibaren Moğolların yayılmasıyla birlikte çoğalmıştır.

Bugünkü Türkçede kullanılan *ağa*, *kaburga*, *karanu* “karanlık”, *kurultay*, *maral*, *nöker*, *sadak*, *serin*, *sicim*, *tepsi* gibi kelimeler Moğolcadan ödünçlemedir.

Asuru “çok, fazlasıyla”, *basa* “yine, tekrar”, *tetürü* “ama, bununla birlikte” *turkaru* “daima, aralıksız” gibi edatlar Türkçeden alınmadır. (Poppe, 1989:143-150)

Moğolca +IIG eki de Türkçeden alınma olup birçok kelimenin türetilmesinde kullanılmıştır: *noyanlig*, *bayalig* “refah”, *bagaturlig* “yiğitlik”, *temürlig* “demirli”, *bökeliğ* “güçlü, sağlam”. Bu eki taşıyan doğrudan Türkçeden alınmış pekçok kelime vardır: *çeçeğlig* “çiçekli”, *yimişlig* “meyveli”, *yarlık* “ferman”, *külüğ* “yiğit, kahraman”, *kalkanlig* “kalkanlı”, *tuglug* “tuğlu”, *kutlug* “kutlu” vs. (Hovdhaugen, 1975: 71-77)

“Moğolların Gizli Tarihi” isimli metinde geçen Türkçe ödünçlemelere birkaç örnek: *al*, “kırmızı, al”, *alaçuk* “çadır”, *oorçak* “hırsız”, *terme* “bayram çadırı”, *mung* “keder, bun” (Rassadin, 2010: 211-216)

Moğolca ve Türkçede birbirinin aynı veya fonetik olarak küçük farkları olan onlarca fiil vardır: *avla-* “avlamak”, *biti-* / *biçi-* “yazmak” > *biç-*, *bol-* / *ol-* “olmak” > *bol-*, *yarlıka-* “buyurmuk, emretmek” > *carlıkla-*, *yasa-* “yapmak, kurmak” > *casa-*, *kon-* “konaklamak” > *konu-* “gecelemek”, *sön-* “sönmek, bitmek” > *sönü-* “sönmek, bitmek” vs. (Şcerbak: 2011:9-32)

5.2.2. Türkçe - Arapça - Farsça

Türklerin İslam kültür dairesine girmeleri, büyük Türk kitlelerinin Altay dağları ve Moğolistan bozkırları olduğu kabul edilen ana yurtlarından batıya doğru başlayan uzun göçleri sürecinde gerçekleşmiş; karşılaşılan yeni diller, yeni yaşam koşulları ve İslamiyet’in öğretileri Türk kültürü ve dili üzerinde çok derin ve silinmez değişimlere vesile olmuştur. İslamiyet, Arapça konuşan bir toplumda başladı ve Kur’an’ın Arapça olması dolayısıyla Arapçayla birlikte yeryüzüne yayıldı. Bu yayılma sonucunda İslam devletinin dili Arapça olmuş; Arapça Mısır ve Kuzey Afrika örneğinde olduğu gibi birçok dili asimile etmiş veya kullanımını sınırlandırmıştır. Türkler İslamiyet ile Maveraünnehir bölgesinde karşılaştıklarında Arapça artık çok güçlü bir devlet, edebiyat ve bilim dili idi. Arapça hızla yayıldığı eski Pers İmparatorluğu bölgesinde Farsçayı sınırlı bir konuşma dili durumuna itmiş, hatta Farsça unutulmaya başlamıştır.

Türkler de İslam kültür dairesine girdikten sonra Arapçanın yoğun etkisinde kalmışlar, Soğd temelli Uygur yazısından büyük ölçüde Arap yazısına geçmişler, dinin temel kavramlarını Arapçadan almaya başlamışlardır. Ancak Müslüman Araplar, Türkleri askerî açıdan büyük bir yenilgiye uğratamamışlar; bu ilişki denk kuvvetlerin zaman zaman karşıtlığı, zaman zaman da ittifakı şeklinde sürmüş; Türkler kendi siyasi yapılarını kaybetmeden Karahanlı devleti yöneticilerinin Müslümanlığı seçmesiyle kitlesel olarak din değiştirmişlerdir. Bu sayede Türkçe kendi bağımsızlığını korumuş, gerekli kültürel/dinî

unsurları almakla yetinmiştir. İlk Müslüman Türk hakanından yaklaşık yüz yıl kadar sonra telif edilen *Kutadgu Bilig* isimli siyasetname, İslam kültürünü ve felsefesini özümsemiş, yeteri kadar Arapça unsuru ödünçlemiş ancak kendi yapısını da korumuş bir dilin şaheseridir.

İlk Müslüman Türklerin bu yeni dini Farsça konuşanlardan öğrendiği söylenebilir. İslamiyet'in temel dini kavramlarından olan *salât* yerine Farsça *namâz*; *vudû* yerine Farsça *abdest*; *savm* yerine Eski Farsça *oruç* kelimeleri bunlardandır.

Yüzyıllar boyunca *Allah* yerine *Tanrı* (Tanrı teala vs.), *cennet* yerine *uçmak*, *cehennem* yerine *tamu* gibi kelimeler kullanılmıştır.

Farsça, Türk sultanların himayesinde canlanarak bütün Ön Asya'da bir edebiyat ve kültür dili olarak gelişmiş, yayılmıştır. Türk nüfusun bu bölgede daha çok ana dili Farsça olan halklarla yan yana yaşaması, İslam kültürüne ait bilgilerin doğrudan Arapçadan değil de Farsçadan aktarılmasına yol açmış; birçok Arapça söz varlığı Farsçadaki biçimi ve anlamıyla Türkçeye geçmiştir. Bu aynı zamanda Farsça kelimelerin de Türkçeye girmesi anlamına geliyordu. Farsçayla bu yakın temas sadece söz varlığını etkilememiş, Hint-Avrupa dillerine özgü birleşik cümle yapısının da Türkçede yayılmasına yol açmıştır.

Türkçe, kaynak dil olarak Arapça ve Farsçadan kelime devşirmeye 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş; yüzlerce Arapça ve Farsça kelime, bu sefer Türkçede kazandıkları biçim ve anlamlarıyla Balkan ve Avrupa dillerine geçmiştir.

Türklerin başlangıçta itibaren Ön Asya, Arabistan ve Kuzey Afrika bölgelerinde yönetici olmaları, doğal bir sonuç olarak Türkçenin bu bölgedeki diller üzerinde etkili olmasına yol açmıştır. Farsçada ve bilhassa konuşma Arapçasında bulunan binlerce kelime bu yoğun etkileşimin sonucudur.

5.2.3. Türkçe - Farsça

Günümüz Farsçasında kullanılan yüzlerce Türkçe kelimedenden birkaç örnek: *beyrak* “bayrak”, *başlok* “başlık, şapka”, *batlak* “bataklık”, *boşkab* “yemek kabı, tencere”, *kaşok* “kaşık”, *olgu* “örnek, nümune (< ülgü)”, *omaç* “bir tür yemek”, *hacıyatmaz*, *yatakan* “motor piston yatağı”, *yardankoli* “sıradan kimse, avam (<yaradan kulu)”, *yagî* “serkeş, eşkıya”, *yaşmak* “örtü”, *yedek*, *yedek keşiden* “yedek çekmek”, *yermalasi* “yer elması”, *yağma* “yağma” vs.

Farsçada sadece Türkçe söz varlığı değil, dilbilgisel unsurlar da yerleşmiştir. İsim yapma eki +çi ile Farsçada türetilmiş pek çok kelime bugün de canlı olarak kullanılmaktadır: *ahurçi* “hayvan bakıcısı, seyis”, *aşçi* “aşçı”, *biçakçi*, *çapçi* “matbaacı”, *çörekçi* “ekmekçi” *postçi* “postacı”, *dokkançi* “dükkançı”, *şekarçi* “avcı, şikârci”, *telefonçi* “telefoncu” vs.

Fiilden isim yapma eki –mA ile yapılmış kelimeler de Farsçaya girmiştir: *basme* “basma işi, tab”, *çekme* “bir tür çizme”, *sürme* “sürme”

Türkçe sıfat-fiil tabanları *kerde*, *dâden* gibi yardımcı fiili ile fiilleştirilir: *agırlamış* *kerden* “ağırlamak, saygı göstermek”, *bağlamış* *kerden* “bağlamak”, *baş-kanat dâden* “desteklemek”, *başlamış* *kerden* “başlamak”, *küç dâden* “çaba göstermek”, *yulma kerden* “yolmak” vs. Türkçeden bazı ikilemeler de girmiştir: *alış değış*, *alış viriş* “alışveriş”, *bizek düzek* “bezek süs”, *çakar çukur* “çakır çukur” vs. (Balcı, 2014)

Türkçe, Farsça kelimelerin Balkan ve Avrupa dillerine taşınmasında da aracı olmuştur.

5.2.4. Türkçe - Arapça

Arapçadan Türkçeye yüzlerce kelime girmiştir. Bunların büyük bir kısmı *bilgi ödünçlemesi* türünden din ve bilim alanına dair kelimelerdir. Medreselerde eğitimin Arapça yapılması, ibadet dilinin Arapça olması Türkler ve bütün Müslüman aydınlar için Arapçayı zorunlu hâle getirmiş, yüzlerce Arapça kelime ve tabir İslam medeniyetinin ortak unsurları olarak diğer halkların diline yerleşmiştir.

Türklerle Arapların bin seneyi aşan kültürel temasları sonucunda elbette Türkçeden de Arapçaya kelime ve tabirler girmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen *gasak* ~ *gassâk* (< Türk. Kusak, kustumuk), *gulâm* (< Türk. oğlan veya kulun), *talâk* (< Türk. tul, tulak “boşanmış”) gibi kelimelerin Türkçe kökenli olduğu ileri sürülmüştür. (Açıkgöz, 2004:37-74) Bunun dışında esasen sadece yazı dili olarak kullanılan “Fasih Arapça”da çok fazla sayıda Türkçe kelime bulunmaz. “Ammi Arapça”da, yani konuşma Arapçasında ise yüzlerce Türkçe kelime bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı maddi kültür unsurları, idari ve askerî terimler, günlük hayata dair tabirlerdir.

Halk Arapçasına söz varlığı unsurları yanında dil bilgisi unsurları da girmiş, Türkçe eklerle yeni kelimeler üretilmiştir.

Örnekler: *açığ*, *aşşı* “aşçı”, *alay*, *alaşvareş* “alışveriş”, *altun* “altın”, *arabaji* “arabacı”, *arkadaş*, *avantaci*, *ayag*, *bahşış*, *baluk* “balık”, *baltaci* “öncü, emir eri”, *başağa*, *başsavuş* “baş çavuş”, *bayrak*, *barakat varsen* “bereket versin”, *biçak* “bıçak”, *boyaci*, *cezme* ~ *cuzma* “çizme”, *da'vacı* “davacı”, *demir*, *aczaçi* “eczacı”, *eldiven* ~ *ildiven* “eldiven”, *gecelik*, *gözlük* ~ *kuzluk* “gözlük”, *gmarçi* ~ *cumrukşi* “gümrükçü”, *hişmâssa* “hiç olmazsa”, *saçak* “saçak”, *sagsalim*, *sabrak* “süpürge”, *sinci tâk* “Süngü tak!”, *yagneş* ~ *yagmiş* “yanlış”, *yüzbaşı* “yüzbaşı” vs.

Bu birkaç örnekten Arapçanın muhtelif diyalektlerinde kullanılan Türkçe kelimelerin genel nitelikleri belli olmaktadır. Bunlar daha çok maddi kültür unsurlarıyla ilgili, bir kısmı ise idari ve askeri terminolojiye aittir.

5.3. Osmanlı Döneminde Türkçe

Türklerin Anadolu'da kurdukları siyasi yapılar 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti tarafından birleştirilerek geniş bir imparatorluğa dönüştü. Arabistan yarımadası, Irak ve Suriye, Doğu Afrika'nın bir kısmı, Mısır ve Fas hariç bütün Kuzey Afrika, Kafkaslar, Kuzey Karadeniz'de bugün Rusya ve Ukrayna'ya ait topraklar, Yunanistan ve bütün Balkanlar,

Macaristan bu imparatorluğun yönetim sınırlarına dâhil oldu. Osmanlı Devleti'nin günlük hayatta, edebiyatta, eğitimde ve yönetimde hâkim ve geçerli dil Türkçe idi. Arapça medreselerdeki ilmi faaliyetlerde, Farsça ise bazı sufi kesimler arasında ve aydınlar arasında kullanılırdı. Onlarca farklı dil ve diyalekt de günlük konuşmada varlıklarını bir arada sürdürürlerdi. Türkçe bu çok halklı ve çok dilli toplumun ortak dili hâline gelmişti. İtalyan sözlükçü Giovanni Molino, 1641 tarihli sözlüğünün ön sözünde Osmanlı Devletinin dili olan Türkçe'nin bu devletin sınırları içinde 55 krallık ve beylik, 33 ulus tarafından günlük iletişimde kullanıldığını söyler. (Tanış, 1989: XXXVII) Gerçekten de Türkçe yedi yüz yıl boyunca Anadolu ve Balkanlardaki halkların ortak dili olmuş; edebiyat, ticaret ve yönetim bu dille sürdürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin giderek yayılması ve yenilmez bir güç olması, Avrupalı entelektüeller ve idareciler için Türkçeyi öğrenmeyi bir zorunluluk hâline getirmiş; Türklerle ister ticaret ister savaş yoluyla olsun kurulan temaslar birçok kelimenin Balkan ve Avrupa dillerine girmesine yol açmıştır. Bugün Anadolu ve Balkanlardaki pek çok dilde yüzlerce ve bazılarında binlerce Türkçeden alınma kelimeler bulunmaktadır.

Ermenice ve Rumca bu dillerin başında gelir.

5.3.1. Türkçe - Ermenice

Ermeni halkı ile Türklerin teması, çok kadim bir tarihe sahiptir. VII.-VIII. yüzyıllardan itibaren Ermeni kaynaklarında Türkçe isimler ve kelimeler görülmeye başlar. Kuzey Karadeniz ve Kafkaslardaki Ermeniler, birçok Hristiyanlık metnini Ermeni harfleriyle ve Kıpçak Türk dili ile kayda geçirmişlerdir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri sadece dinî metinlerle sınırlı olmayıp edebi ve idari metinler de pek çoktur. Türkoloji literatüründe *Ermeni Kıpçakçası* denilen bu metinler iki dil arasındaki temasın ne kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. (Pritsak, 1979:131-140.)

Ermeniler, Anadolu'da da Türk dilini gündelik işlerinde ve edebiyat faaliyetlerinde kullanmaya devam etmişlerdir. Ermeni "aşug"ları yüzyıllar boyunca Türkçe koşmalar söylemişlerdir. (Türkmen, 1985:1-8) Yenileşme döneminde de Ermeni yazarların Ermeni harfleriyle Türkçe hikâye, roman ve tiyatro yazdıkları görülmektedir. (Kutalmış, 2003) Hem günlük hayattaki etkileşim, hem de edebi ve idari etkiler, Ermenice üzerinde yoğun bir Türkçe tesir oluşturmuştur. Günümüz Türkçesinde Ermenice alıntılar bilhassa hayvancılık ve tarım alanında Doğu Anadolu diyalektlerinde daha sık karşımıza çıkarken standart dilde yaklaşık 20 civarında kelime kullanılmaktadır. Günümüz Türkçesinde kullanılan bazı kelimelere bakıldığında bunların önemli bir kısmının argo olarak kullanıldığı görülmektedir: *anzarot*, *astik* "pezevenk", *avanak*, *dasnik* "pezevenk", *godoş* "pezevenk", *haç*, *hoşur* "değersiz, şişman", *kama*, *keş* "aptal", *ket* "engel", *madımak*, *madik*, *mertek*, *moruk*, *zangoç* vs.

Türkçeden Ermeniceye dört binden fazla kelime girmiş, bunun yanında birçok dilbilgisel unsur da Ermenicede kendine yer edinmiştir. Türkçenin Ermenicenin söz dizimi üzerinde de etkili olduğunu dersimizin başında söylemiştik. Türkçe +çi, +lik, +li gibi yapım ekleri ve bunlarla türetilmiş kelimeler pek çoktur: *avçi*, *aynaçi*, *balıkçi*, *kuyumci*, *mahallebici*,

yagci, bereketli, bıyıklı, marifetli, şekerli, talihli, zararlı, bolluk, çamurluk, önlük, samanlık vs. Türkçe sıfatfiil tabanları yardımcı fiillerle yüklemleştirdirilmektedir: *boyalamış inel* “boyamak”, *bozarmış illal* “bozarmak”, *dalaşmış illal* “dalaşmak, kavga etmek”, *fırlanmış illal* “fırlamak”, *kapanmış illal* “kapanmak”, *kullanmış illal* “kullanmak” vs. (Karaağaç, 2008: XXVIII-XXXIV)

5.3.2. Türkçe - Yunanca

Türklerin Anadolu’da karşılaştıkları, temas hâlinde oldukları; bazen savaş, bazen barış, ticaret vb. yollarla kültür alışverişi yaptıkları esas kültür alanı Yunan kültürüdür. Bu temas ve alışveriş, denilebilir ki, günümüze kadar sürmüştür. Türkler ve onlarla birlikte İslam medeniyeti hızla Anadolu’nun hâkim unsuru hâline gelmiş, kendi müesseselerini kurmuş ve Anadolu halklarıyla temas hâlinde kendi kültürünü geliştirmiştir. Türklerin zayıf oldukları alanlarda yerli halkların bilgilerini de devşirdikleri, özümstedikleri görülür. Tarım, denizcilik, balıkçılık, müzik ve günlük hayatın diğer alanlarında bu alışverişin verimli sonuçları her iki dilde de kendini hissettirir. Tabii, Türkçenin ve Türk kültürünün yıllar geçtikçe daha hâkim hâle gelmesi, Müslüman Türklerin kültürel değerlerinin yüceltilmesine ve üst katman hâline gelmesine sebep olmuş, Yunancadan ilk yüzyıllarda tarım, denizcilik gibi alanlarda epeyce kelime devşirildikten sonra Türkçe unsurlar yavaş yavaş daha fazla olarak Yunan diline girmeye başlamıştır. Bugün Türk ve Yunan dil ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların bize öğrettiğine göre Türkçede, birçoğu ağızlarda ve bir kısmı da standart dilde olmak üzere 600 kadar Yunanca kökenli kelime vardır. Yunancadaki Türkçe kelimelerin sayısı ise 3000 civarındadır. (Karaağaç, 2008: LXIII-LXIV) Bu iki dildeki yaşayan ortak kelime sayısı ise 430 civarında tespit edilmiştir. (Yağbasan, 2010:378)

Örnekler: *baklavas* “baklava”, *bamia* “bamya”, *bourecki* “börek”, *tsorbas* “çorba”, *dolamadaka* “dolma”, *giouetsi* “güveç”, *imambaildi* “imambayıldı”, *spanaki* “ıspanak”, *kadaifi* “kadayif”, *kokoretsi* “kokoreç”, *kurambies* “kurabiye”, *manavis* “manav”, *maruli* “marul”, *batzias* “baca”, *tsanaki* “çanak”, *tsatala* “çatal”, *tsurapis* “çorap”, *ntereki* “direk”, *kariola* “karyola”, *kitapi* “kitap”, *konaki* “konak”, *kontaki* “kontakt”, *tapsi* “tepsi”, *sapuni* “sabun”, *mangali* “mangal”, *nargiles* “nargile”, *yakas* “yaka”, *kapaki* “kapak” vs.

5.3.3. Türkçe ve Balkan Dilleri

Türkçe Balkanlarda birçok dille komşu olmuş, birçok dilin konuşulduğu bu coğrafyada idari, ticari ve ilmî-edebeî faaliyetlerin ortak dili olmuştur. Boşnak, Arnavut, Hırvat, Pomak vs. farklı halklara mensup entelektüeller, ilim adamları ortak bir dille, Türkçe ile eserler vermişler; Türk nüfusun az olduğu yerlerde bile Türkçe bir “şehirli” dili olarak itibar görmüştür. Bugün müstakil ve gelişkin birer yazı dili olan bu dillerin hepsinde Türkçe ödünçlemeler vardır ve bu ödünçlemeler sadece kelimelerden ibaret olmayıp dil bilgisinin her alanına yayılmıştır. Balkanların hemen her köşesinde “Allah’a emanet, Bayram mübarek, buyrun, haydi” gibi Türkçe tabirleri günlük hayatın bir parçası olarak görmek mümkündür.

Balkanların Müslüman ahalisi arasında canlı olan tekke kültüründe bugün hâlâ Yunus Emre’nin, Aziz Mahmud Hüdayî’nin ilahileri Türkçe olarak terennüm edilmektedir.

5.4. Günümüz Türkçesi ve Dil İlişkileri

Türkçe üretken ve etkili bir toplumun dili olarak yaklaşık 80 milyon kişi tarafından birinci dil olarak kullanılmakta, sadece Türkiye sınırlarında değil Balkanlarda, Avrupa ülkelerinde, Amerika'da konuşulmakta, okunmakta ve dinlenmektedir. Bir devlet, edebiyat, bilim ve ticaret dili olarak dünyanın en yaygın, en etkili dillerinden biridir. British Council'in Birleşik Krallık ülkelerinde önümüzdeki on yıl içinde diplomatik, ticari, siyasi, kültürel sebeplerle, güvenlik ve bilimsel değişim ihtiyaçlarıyla öğretilmesi gerekli diller hakkında yaptığı araştırmada Türkçe 8.lik sırasını Rusça ile paylaşmıştır. (<https://www.britishcouncil.org>, 2016) Almanya gibi 4 milyonun üzerinde Türkiye kökenli insanın yaşadığı; Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan gibi Türkiye ile yakın kültürel, diplomatik ve ticari ilişkileri olan; tarihlerine ait kayıtları Türkçe olarak tutulmuş ülkelerde bu ihtiyacın daha yüksek olacağı kabul edilebilir.

Türkçe, yükselen bu etkisinin yanında bilhassa İngilizceden pek çok kelime almaya devam etmektedir. Bu alıntıların önemli bir kısmı *bilgi ödünçlemesi* olarak değerlendirilebilir, ancak daha yüksek kültürleri taklit ihtiyacıyla ortaya çıkan özentili alıntılara da dikkat edilmesi gerekir. Birçok insanın "plaza dili" diye nitelendirdiği gereksiz yabancı kelimelerle doldurulmuş dil kullanımı, gündelik hayatta az veya çok karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi gereksiz kullanımlardan kaçmak her entelektüelin hassasiyet göstermesi gereken bir durumdur.

Kaynakça

Açıkgöz, Halil (2004): “Kur’an’da Türkçe Kelime Var mı?”, Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi (29-30 Nisan 2004), Akçağ Yayınları, Ankara, 37-74.

Balcı, Mustafa (2014): Türkçe-Farsça İlişkileri: Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme, Çizgi Kitabevi.

Durmuş, Oğuzhan (2012): “Çuvaş-Mari Dil İlişkilerine Genel Bir Bakış I: (Çuvaşçanın Mariceye Etkisi)”, Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, (Ed.) Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 1-5.

Güngörmüş, Naciye (2004): “Macarcadaki Türkçe Kökenli Sözcüklerde Anlam Değişmeleri ve Anlam Kaymaları”, Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi (29-30 Nisan 2004), Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 179-200.

Hovdhaugen, Even (1975): “The Mongolian Suffix LIG and Its Turkic Origin”, Researches in Altaic Languages, Akademiai Kiado, Budapest, s. 71-77.

<https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/languages-for-the-future-report.pdf>, (4/12/2016)

İnayet, Alimcan (2006): “Doğrudan ve Dolaylı olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, Sayı 1, s. 81-99, İzmir.

Karaağaç, Günay (2008): Türkçe Verintiler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.

Kutalmış, Mehmet (2003): "Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Eserlerin Türk-Ermeni İlişkilerindeki Yeri", Ermeni Araştırmaları Kongresi, Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri III. Cilt, Ankara.

Öner F. ve Mustafa Öner (2004): “Fincede Türkçe Alıntılar”, Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi (29-30 Nisan 2004), Akçağ Yayınları, Ankara.

Poppe, N. (1989): “Türk Dili Kaynaklı Birkaç Moğolca Zarf Üzerine”, Çeviren: Hülya Savran, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Armağanı, Malatya, 143-150.

Pritsak, O. (1979): “Ermeni Kıpçakçası”, Çeviren: M. Akalın, Tarihî Türk Şîveleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 131-140.

Rassadin, V.İ. (2010): “Moğolların Gizli Tarihi’nde Türkçe Unsurlar”, Çevirenler: Reshida Adzhumerova – Emine Atmaca, Dil Araştırmaları, Sayı: 6, Bahar, s. 211-216.

Şcerbak, A. (2011): “Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, Manas Journal of Social Studies, sayı 25, s. 9-32.

Tanış, Asım (1989) : Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi, Ankara, s. XXXVII.

Tuna, Osman Nedim (1997): Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkmen, Fikret (1985): “Türkçe Söyleyen Ermeni Aşugları”, Ege Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, c. 4, İzmir, s. 1-8.

Yağbasan, Mustafa (2010): “Kültürlerarası Etkileşim Bağlamında Türkçe ve Yunanca'daki Ortak Sözvarlığının Değerlendirilmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1, s.378.

6. TÜRKÇENİN DİL AİLESİ VE KONUŞULDUĞU COĞRAFYA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6. TÜRKÇENİN DİL AİLESİ VE KONUŞULDUĞU COĞRAFYA

6.1. Altay Dilleri Nazariyesi

6.1.1. Altay Dillerinin Tasnifi ve Özellikleri

6.1.2. Türk Dili ve Özellikleri

6.2. Türkçenin Konuşulduğu Coğrafya ve Yaygınlık Alanı

6.2.1. Türkiye Cumhuriyeti ve Çevresindeki Türk Dili

6.2.2. Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk Dili

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Türkçe köken bakımından hangi dil ailesine dâhil edilmektedir?
2. Altay dillerinin özellikleri nedir?
3. Türk dilinin özellikleri nelerdir?
4. Türkçe hangi coğrafyalarda yaygın olarak kullanılmaktadır?

Anahtar Kavramlar

- Altay dilleri kuramı
- Altay dilleri
- Altay dillerinin özellikleri
- Türk dili
- İlk Türkçe dönemi
- Eski Türkçe dönemi
- Orta Türkçe dönemi
- Batı Türkçesi
- Eski Anadolu Türkçesi
- Osmanlı Türkçesi
- Türkiye Türkçesi
- Türkçenin özellikleri
- Türk dilinin coğrafyası

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altay dilleri kuramı	Altay dilleri kuramını kavrar. Altay dillerinin tasnifini bilir. Altay dillerinin özelliklerini kavrar.	Altay dilleri ve Altay dilleri kuramını nazari bilgiyle kavratılır.
Türk dili ve özellikleri	Türk dilinin tarihî dönemlerini kavrar. Türk dilinin tarihî dönemlerinin özelliklerini fark eder. Türkiye Türkçesinin özelliklerini kavrar.	Türk dilinin tarihî dönemleri, Türkiye Türkçesinin özellikleri kuramsal bilgiyle ve örneklerle kavratılır.
Türk dilinin konuşulduğu coğrafya ve yaygınlık alanı	Türkiye Cumhuriyeti ve çevresindeki Türk dilinin kullanım alanını bilir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda kullanılan Türk dilinin kullanım alanını kavrar.	Kuramsal bilgi, sayısal verilerle desteklenerek kavratılır.

Giriş

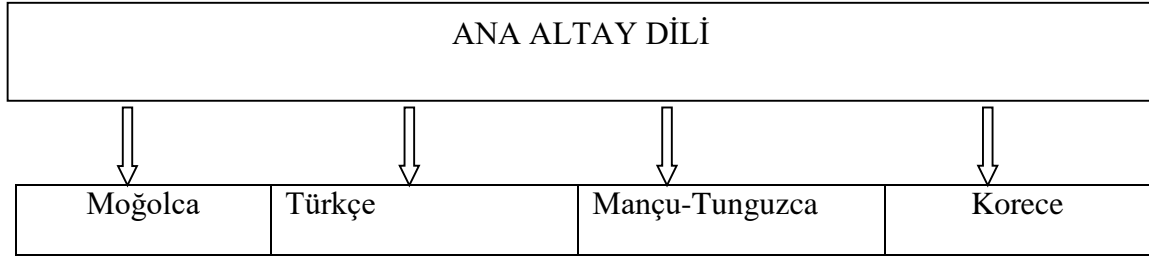
İnsan yaşarken yeknesak bir çizgi çizmez. Günlük hayatta sürekli aynı işleri tekrarlarsa bile yaşadıkları farklılıklar gösterir, tıpkı diller gibi. Hiç düşündünüz mü, diller nasıl doğdu? Neden pek çok farklı dil var? Peki, Türkçe nasıl ortaya çıktı, bir ailesi var mı? Aile, Türkçe Sözlük'te (2005) aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin genel adı olarak nitelenmektedir. Ancak sadece insana mahsus bir kavram değildir aile, dillerin de ailesi vardır. Dillerin kökensel, sesbilgisel, biçimbilgisel vb. farklılıkları günümüzde, tam sayı bilinmemekle birlikte, yaklaşık 6000 değişik dilin konuşulmasını mümkün kılmakta ve sıralanan bu niteliklerdeki ortaklıklar da dil ailelerinin oluşmasını sağlamaktadır (Karaman, 2017). Ergin'e (1972:5-6) göre her milletin kendine ait "bir gizli antlaşmalar sistemi" yani dili bulunmaktadır. Dil ve millet arasındaki ünsiyeti gözler önüne sermek için de her milletin dili, kendi millet ismi ile adlandırılmaktadır: Türkçe, Arapça, Yunanca.

Diller müstakil yapılar gibi görünse de bazen aralarındaki ortaklıklar, aynı kaynağa mensup akraba dillerin mevcut olduğunu göstermektedir. Mesela Türkçe ve Japoncanın akraba olabileceği hiç aklınıza geldi mi? Bu anlamda Türkçenin dil ailesi hakkında bilgi sahibi olmak aynı zamanda yaşanan coğrafyayı da gözler önüne sermesi, diller arasındaki ilişkiyi sezdirmesi açısından önemlidir.

6.1. Altay Dilleri Nazariyesi (Kuramı)

Dünya üzerindeki diller hakkında yapılan çalışmalar, diller arasındaki benzerliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu benzerlikler sonucunda da çeşitli dil ailelerinin varlığı tespit edilmiştir. Şüphesiz ki bu dil ailelerinin her biri dilbilimcilerin ilgi odağı hâindedir. Ancak Ural-Altay dil ailesi meselesi başlı başına bir araştırma konusu olarak görülmüş ancak akrabalık bağı ispatlanamamıştır. Nihayetinde dilbilimciler Altay dillerini ayrı bir kol olarak incelemişlerdir. Bunun sonucunda da hâlâ üzerinde çalışılan ve muhtemelen çalışılmaya devam edilecek olan Altay dilleri kuramı doğmuştur. Osman Nedim Tuna'nın (1992:9) tarifi ile Altay dilleri kuramı, "Türk, Moğol, Tunguz (Mançu dahil), Kore ve Japon dillerinin, Altay dili adı verilen, ortak bir kaynaktan geldiği görüşünü savunan bir" nazariyedir. Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncanın akraba olduğunu savunan görüşe Altay dilleri kuramı, bu diller ile ilgilenen bilim insanlarına ise "Altayist" denmektedir. Altay dilleri ile ilgili çalışmalar 18. yüzyılda başlamıştır. Strahlenberg, N. Poppe, Castren, Schott, Talat Tekin, Ahmet Temir, Osman Nedim Tuna gibi isimler Altay dilleri ile ilgili çalışmalar yapmış bilim adamlarıdır. Ancak Altay dilleri nazariyesinin kurucusu olarak Ramstedt kabul edilmektedir. Ramstedt, Türkçe- Moğolca ile ilgili araştırmalar yaparak z/r ve ş/l sesleri arasındaki denklilikleri bulmuştur (Ercilasun, 2015:19). Aynı zamanda Ramstedt'e göre Altay dillerinin Ana Korece, Ana Türkçe, Ana Moğolca ve Ana Mançu-Tunguzca olmak üzere dört kolu bulunduğu düşünülmektedir (Demir ve Yılmaz, 2010:58).

Tablo 1. Ramstedt'in Ana Altay Dili Şeması (Akar, 2010:27)

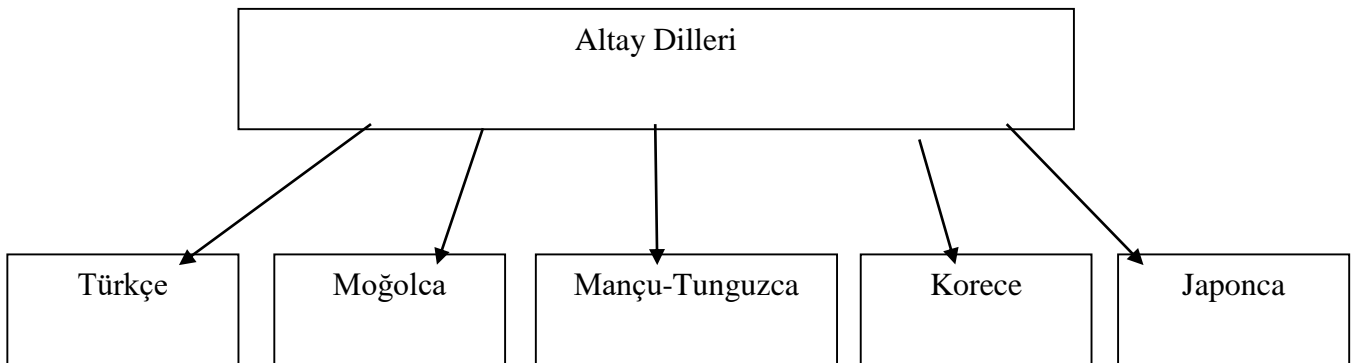
Ramstedt'ten sonra Altay dilleri kuramının en önemli araştırmacısı olarak N. Poppe gösterilmektedir. Poppe, Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca dillerinin akraba olduğunu hatta bu akrabalığın tesadüfe dayanmayıp aksine kelimeler arasında kök akrabalığını gösteren deliller olduğunu ifade etmiştir. Ancak bütün bu delillere rağmen Altay dilleri arasında bir benzerliğin, akrabalığın olmadığını, kelimelerin ödünçlemelere dayandığını savunan bilim adamları da mevcuttur. Aleksandr M. Şçerbak, J. Kruger, Lajos Ligeti, Denis Sinor, Doerfer bu bilim adamlarının başlıcalarıdır (Akar, 2010). Zikredilen isimlerden Doerfer, böyle bir akrabalığın mümkün olmadığını on dört maddede topladığı itirazlarıyla karşı çıkmıştır. Bahis mevzuu kurama karşı çıkanların en önemli itirazları, eski devirlere gidildikçe ortak söz varlığının tespit edilememesi noktasında olmuştur. Diğer dil aileleri arasında mevcut olan benzerliklerin yanında ortak söz varlığının mevcudiyeti akrabalık ilişkisinin varlığını ispat edebilecek durumdayken Altay dilleri tabir edilen diller arasında ortak söz varlığı ikna edici miktara ulaşmamaktadır.

Altay dillerinin temel özelliklerini bilmenin yapılan tasnif konusunda bir ön bilgi oluşturacağı düşünülmektedir.

6.1.1. Altay Dillerinin Tasnifi ve Özellikleri

Altay dilleri; Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncadan oluşmaktadır.

Tablo 2. Altay Dillerinin Tasnifi

Tablo 2'de görüldüğü gibi Altay dilleri beş ana başlık altında ele alınmaktadır. Türkçe, konuşur sayısı bakımından Altay dillerinin en büyük dilidir (Akar, 2010). Moğolca, Altay dillerinin Türkçeden sonraki en büyük koludur. Altayistlere göre Türkçe ve Moğolca

arasındaki benzerlik diğer dillere oranla daha fazladır. Aynı zamanda Altayistler Moğolcada arkaik unsurların daha fazla olduğunu ifade etmektedirler (Caferoğlu, 2000) ki bu da Moğolcayı Altay dil ailesinin en önemli dillerinden biri hâline getirmektedir. Mançu-Tunguzca Rusça ve Çincenin etkisinden dolayı konuşur sayısı azalmakta olan bir Altay dili koludur. Demir (2012:136), bu durumun sebebini şöyle açıklamaktadır:

“Bugün genç kuşakların çoğunlukla birinci dil olarak Rusça veya Çince konuşmaları sebebiyle Mançu-Tunguzca konuşurlarının sayısı büyük ölçüde azalmıştır. Mançucanın yok olmak üzere olduğu, Rusya’daki Tunguz topluluğunun sadece % 37’sinin; Çin’deki Tunguz topluluğunun ise ancak % 22’sinin kendi dillerini konuşabildiği tespit edilmiştir.”

Görüldüğü gibi bir dilin konuşulma sahasının daralması, o dilin etki alanını daraltmakta ve neredeyse unutulmaya yüz tutmasına yol açmaktadır.

Hem Güney Kore hem de Kuzey Kore’de resmî dil olan Korece de Altay dillerindedir. Altay dillerinin sonucusu ise Japoncadır. Japoncanın bu gruba dâhil olup olmaması tartışmalı bir konudur ancak söz başında ünsüz öbeklerinin olmaması, sondan eklemeli bir dil olması, cümlelerin özne-tamlayıcı-yüklem şeklinde sıralanması, ses uyumlarının varlığı, Japoncanın Altay dil ailesi içerisinde değerlendirilmesini sağlamaktadır (Demir ve Yılmaz, 2010: 69). Altay dilleri arasında birtakım ortak özellikler bulunmaktadır. Bu özellikleri Gülensoy (1994:15) şu şekilde sıralamaktadır:

- Ses bilgisi bakımından kelime yapımı ve çekimi son eklerle olur.
- Kelimelerde cinsiyet ayrımı yapılmaz.
- Sayı sıfatlarından sonra gelen ekler, özel durumlar dışında, çokluk eki getirilmez.
- Cümle kuruluşu bakımından, söz diziminde, belirten unsur, belirtilen unsurdan önce gelir ve şekil değiştirmez.
- Cümle kuruluşunda özne fiilden önce ve genellikle başta, fiil ise sonda bulunur.

Şimdi Altay dilleri içerisinde zikredilen Türkçenin özelliklerini daha ayrıntılı inceleyelim.

6.1.2. Türk Dili ve Özellikleri

Türk dili, Türk milletinin konuştuğu dilin adıdır. Türk dili veya Türkçe denildiğinde genellikle akla Türkiye Türkçesi gelmektedir. Ancak Türk dilini sadece Türkiye Türkçesi ile sınırlandırmak doğru değildir. Çünkü Türkçe bugün batıda Balkanların uçlarından doğuda

Büyük Okyanus'a, kuzeyde Buz Denizi'nden, güneyde Tibet'e kadar uzanan çok geniş bir alanda konuşulmaktadır (Özyetkin, 2006).

Türkçe çok eski ve köklü bir dildir. Günümüze gelinceye kadar pek çok dönemden geçmiş, çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu dönemlerin anlatılması Türkçenin özelliklerini sağlıklı öğrenmek açısından önemlidir.

İlk Türkçe Dönemi: Türkçenin karanlık dönemlerinden olup bu döneme ait herhangi bir yazılı metin bulunmamaktadır.

Eski Türkçe Dönemi: Bu dönem, Türkçenin yazılı metinlerinin oluşmaya başladığı dönemdir. *Göktürk Yazıtları (Tonyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan Anıtları), Kırgızlara ait olduğu düşünülen Yenisey Yazıtları, Uygurlara ait olan Altun Yaruk, Sekiz Yükme, Irk Bitig, Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* vb. bu dönemde yazılmış ismi anılması gereken önemli metinlerdir.

Örnek Metin

Kül Tigin Yazıtı

(G 1) Tengri teğ Tengride bolmuş Türük Bilge Kağan, bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil, ulayu iniygünüm, oğlanım, birki uğuşum bodunum, birye Şadapıt beğler, yırya Tarkat buyruk beğler, Otuz (Tatar) (G 2) Tokuz Oğuz beğleri bodunı, bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıngla:

Günümüz Türkçesiyle

(G 1) (Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan'lar (ve) kumandan beyler, Otuz (Tatar) (G 2) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin:

Talat Tekin, Orhon Yazıtları

Orta Türkçe Dönemi: Bu dönem Türkçenin yazı dili açısından zengin olduğu bir dönemdir. Çünkü Orta Türkçe döneminde Karahanlı, Harezmi-Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri olmak üzere üç yazı dili oluşmuştur.

Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçelerinin devamı niteliğindedir (Atabey, 2004:28). *Kutadgu Bilig, Divânü Lugati't Türk, Atabetü'l-hakayık ve Divân-ı Hikmet* bu dönemin önemli eserlerindedir.

Örnek Metin

Dîvânü Lugati't Türk'ten

Atasözleri

1. Aç ne yemes tok ne temes.
2. Adhm kişi nengi neng sanmas.
3. Ağız yese köz uyadhur.
4. Ağılda oğlag togsa, arikta otı öner.
5. Alım keç kalsa adhaklanur.

Günümüz Türkçesiyle

- Aç ne yemez, tok ne demez.
Başkasının malı mal sayılmaz.
Ağız yese göz utanır.
Ağılda oğlak doğar, dereye otu biter.
Alacaklı, geç kalırsa ayaklanır.

Besim Atalay, Divanu Lûgati't Türk

Harezmi-Kıpçakça, Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir köprü görevi üstlenmektedir (Demir ve Yılmaz, 2010). *Muînü'l-mürîd*, *Mukaddimetü'l-edeb*, *Nehcü'l-ferâdis*, *Kıyasü'l-enbiyâ* Harezmi Türkçesinin; *Codex Cumanicus*, *Hüsrev ü Şirin*, *Gülistan Tercümesi*, *El-Kavaninü'l-küllîye li Zabti'l-lûgati't Türkiyye*, *Kitâbü'l-idrâk li Lisâni'l-etrâk*, *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lûgati't Türkiyye* Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerindedir.

Örnek Metin

Codex Cumanicus'tan

Bilmece

- Tap tap tamızık
Tamadırgan tamızık
Kölegesini bar
Köyedırgan tamızık
Ol Kölebek

Günümüz Türkçesiyle

- Bul bul! Bulmaca.
Damlayan damlacıktır.
Gölgesi vardır.
Yanacak bir çıradır.
O kelebek

Mustafa Argunşah, Codex Cumanicus

Orta Türkçenin son döneminde Çağatay Türkçesi vardır. Çağatay Türkçesi, Doğu Türkçesi olarak da bilinmektedir. *Muhâkemetü'l-lugateyn*, *Babürnâme*, *Sultan Hüseyin Baykara Divanı*, *Şecere-i Türkî*, *Şecere-i Terâkime* bu dönemin önemli eserlerindedir.

Örnek Metin

Muhâkemetü'l- Lügatayn'den

Ammâ Türkniñ ulugdın kiçigige diginçe ve nökerdin bigige diginçe sart tilidin behremenddürler. Andak kim öz hord ahvâlîğa köre ayta alurlar. Belki ba'zı fesâhat u belâgat bile hem tekellüm kılurlar.

Günümüz Türkçesiyle

Fakat Türkler, büyükten küçüğüne, hizmetçiden beyine kadar Sart dilinden nasiplerini almışlardır. Öyle ki içinde buldukları vaziyetin uygunluğu nisbetinde konuşabildikleri gibi, bazısı kesinlikle doğru ve güzel olarak da konuşur.

Sema Barutçu Özönder, Ali Şîr Nevâyî- Muhâkemetü'l- Lügatayn- İki Dilin Muhakemesi

Batı Türkçesi: Bu dönem Oğuz Türkçesi olarak da bilinir ve Batı Türkçesinin *Azerbaycan Türkçesi*, *Gagavuz Türkçesi*, *Türkmen Türkçesi* ve *Türkiye Türkçesi* olmak üzere dört lehçesi vardır (Atabey, 2004:35). Türkiye Türkçesi tarihî olarak Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi -Klasik Osmanlıca, Yeni Osmanlıca- ve Türkiye Türkçesi şeklinde üç döneme ayrılır. (Timurtaş, 2003:319).

Eski Anadolu Türkçesi: Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca olarak da bilinen bu dönem Selçuklular, Beylikler Dönemi ve Osmanlılar Dönemi olmak üzere yaygın kabule göre üç devreye ayrılmaktadır. (Korkmaz 2010) *Süheyl ü Nevbahar*, *Kelile ve Dimne*, *Siyer-i Nebi*, *Garibnâme*, *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Yunus Emre'nin şiirleri* bu dönemde yazılmış eserlerdir.

Örnek Metin

Yunus Emre'den

Her davadan geçen kişi Hakk'tan yana uçan kişi
Aşk şarabın içen kişi gâh esrik gâh mestân ola
Görmez misin sen arıyı er bir çiçekten bal eder
Sinek ile pervanenin yuvasında bal olmaya
Âşıkların hâlini âşık olanlar bilir
Aşk bir gizli hazinedir gizli gerektir esrar
Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan
Halka müderris ise hakikatte âsidir

Hayati Develi, Yunus Emre Divanı'ndan Seçmeler

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesi veya kısaca Osmanlıca, Osmanlı Devleti'nin yazı dilidir. Bu dönem, Arapça ve Farsçanın yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olarak bilinmektedir ve bu dillerin de etkisiyle klasik edebiyat ortaya çıkmıştır (Atabey, 2004:39).

Örnek Metin

Fuzuli'den

Çeşm-i sûret-bâzuma müjgan saf'-ı hengâmedür

Kana batmış her müjem bir şûh-ı gül-gûn câmedür

Tâ hatun üzre ham-ı ebrûlarun ser-germiyem

Her sözüm derd-i dil imlâsına bir ser-nâmedür

Günümüz Türkçesiyle

Suret "resim" oynatan gözüme, kirpikler oyun seyrine gelenler safıdır.

Kana batmış kirpiklerimin her biri kırmızı elbise giymiş bir güzeldir

Ayva tüylerinin üzerindeki kaşlarının kıvrımına âşık olalıberi

Her sözüm gönül derdi yazısına bir başlıktır

Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi

Türkiye Türkçesi: Batı Türkçesinin son kolu olup bugün Türkiye sınırları içerisinde kullanılan konuşma ve yazı dilidir. Hâlen daha devam etmekte olan bu devre, 1908 meşrutiyetinden sonra başlamıştır. Bu yeni evrenin 1908 meşrutiyetinden sonra başlayan ve Cumhuriyete kadar devam eden ilk safhası Türkiye Türkçesinin başlangıç devri niteliğindedir (Ergin, 1972).

Türkiye Türkçesinin başlıca özellikleri şu şekilde verilebilir. Öncelikle Türkçe'nin en bariz özelliklerinden bir olan ses uyumlarını zikretmek mümkündür:

1. Türkçede art damak (kalın ünlü) ünlüsünden sonra art damak, ön damak ünlüsünden (ince ünlü) sonra ön damak ünlüsü kullanılır. Başka bir ifade ile Türkçede damak (kalınlık-inceciklik) uyumu vardır.

a	a, ı	masa	ı	ı, a	kırmızı
e	e, i	ceket	i	i, e	çizgi
o	u, a	boyun	u	u, a	umut
ö	ü, e	önce	ü	ü, e	ütü

2. Türkçede dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu vardır.

3. Türkçede ünlü-ünsüz uyumu vardır.

4. Türkçede ünsüz uyumu vardır. Sadasız ünsüzden sonra sadasız, sadalı ünsüzden sonra sadalı kullanılır: kitapçı, dolapta; dağda, düğünde vb.

5. Türkçe kelimelerde aslı uzun ünlü bulunmaz. Eski Türkçedeki sınırlı sayıda örnek Türkiye Türkçesinde kısalmıştır. Bir kelimedede uzun ünlü varsa bu kelime köken itibariyle Türkçe değildir. Mesela: dergâh, dükkân vb.

6. “c, f, ğ, h, j, l, m, n, p, r, s, ş, v, z, ı” ünsüzleri Türkçede kelime başında bulunmaz.

İstisnaları:

- k > h kangı > hangi gibi değişen kelimeler.
- Şırlı veya hırlı gibi yansıma kelimeler.
- Ne ve türevleri (niçin, neden, nasıl).
- Şimdi, vur kelimeleri.

7. “b, c, d, g, ğ” ünsüzleri Türkçede kelime sonunda bulunmaz. “ad, od, sac” kelimeleri bu kuralın istisnalarıdır.

8. Bir kelimedede iki ünlü yan yana yazılmaz: saat, şair, şiir vb.

9. Türkçede aslı olarak ikiz ünlü yoktur.

10. Türkçede kelime kökünde ikiz ünsüz yoktur. Yabancı dillerden alınan ve Arapça kökenli kelimeler bu kuralın istisnalarıdır. Örneğin: cennet, pizza, hisset, reddetmek vb.

11. Türkçe kelimelerde ilk heceden sonra /o/ ve /ö/ bulunmaz.

12. Türkçede hece sonunda belli ünsüz çiftleri bulunabilir.

- l, n, r, s ünsüzlerinden sonra ç, t, p, k, s ünsüzleri gelir: alt, ölç, örs vb.
- Yabancı dillerden alınan kelimelerle söz sonunda bulunabilen ünsüz çiftlerinin sayısı artmıştır: aşk, film, nötr vb.
- Kimi yabancı kökenli kelimelerdeki ünsüz çiftleri arasında ünlü türemesi görülür: ilm > ilim gibi.

13. Türkçede aslı olarak c, f, v, ğ ünsüzleri ilk hecede bulunmaz.

14. Türkçede kelime kökünde veya hece sonunda yan yana üç ünsüz bulunmaz.

15. Türkçede söz başında iki ünsüz bulunmaz: tren, spor, grup vb. kelimeler alıntıdır.

16. /ğ/ ilk hece sonunda bulunabilir: ağ, dağ vb.

Her dilin kendine mahsus kuralları vardır. Elbette Türk dili için de aynı durum geçerlidir. Bazı istisnalar haricinde Türkçenin genel kuralları bu şekilde sıralanabilir. Bir kelimenin Türkçe olup olmadığını anlamada veya Türk dilini etkili kullanmada verilen kuralların bilinmesi faydalı olacaktır.

6.2. Türkçenin Konuşulduğu Coğrafya ve Yaygınlık Alanı

Türk dili, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin de yer aldığı Altay dillerinin en fazla konuşura sahip kolunu oluşturmaktadır. Bu veri Türk dili açısından oldukça önemlidir çünkü bir dilin dünya dilleri arasındaki niteliğini belirleyen ana unsurlardan biri konuşulduğu coğrafya başka bir ifade ile yaygınlık alanıdır. Ercilasun (2013), ülkemizde “Türkçe”nin dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Dar anlamda Türkçe, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile vaktiyle Osmanlı idaresi altında bulunan Balkanlar ve Irak, Suriye gibi ülkelerde yaşayan Türkler tarafından kullanılan dil demektir. Elbette buna anılan ülkelerden Avrupa, Amerika, Avustralya gibi kıtalara göç etmiş Türklerin dili de dâhildir. Geniş anlamda ise Türkçe, Türk soylu toplulukların tamamının dilini ifade eder. Bu anlamda Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Kırgız, Kazak, Tatar, Başkurt vb. lehçelerin hepsine Türkçe denir. Bu bölümde Türkçenin yaygınlık alanına, dar ve geniş olmak üzere iki bağlamda da değinilecektir.

Kuzey Buz Denizi’nden Hindistan’ın kuzeyine, Çin Halk Cumhuriyeti’nin içlerinden Avrupa’nın en uç noktasına kadar uzanan yaklaşık 12 milyon kilometrekarelik bir coğrafyayı kaplayan (Akalin, 2009) Türkçeyi, yayılma alanı bakımından değerlendirirken üç ana kol üzerinden bir tasnif yapılmaktadır. Buna göre Oğuz, Kıpçak ve Uygur - Karluk kolu, coğrafi sınıflamanın ana değişkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ana eksen kabul edildiği için Özkan’ın (2017) Türkçenin konuşulduğu coğrafyaya yönelik yaptığı tasnif esas alınmıştır. Buna göre ana başlıklar Türkiye Cumhuriyeti ve Çevresindeki Türk Dili ve Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk Dili’dir.

6.2.1. Türkiye Cumhuriyeti ve Çevresindeki Türk Dili

Türkiye Türkçesi, Türkçenin en yaygın kullanım alanına sahip koludur. Asıl kullanım alanı Türkiye Cumhuriyeti (82 milyon) olan Türkiye Türkçesi, Balkanlar’da, Orta Doğu’da ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde konuşulan dil olma özelliğine sahiptir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yazı dili olarak Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Bugün Kıbrıs’ta 160 bin kişi tarafından Türkçe konuşulmaktadır. Eğitim dili Türkçedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin resmî yayın kurulu Bayrak Radyo Televizyonu Türkiye Türkçesi ile yayın yapmakta, Türkiye’den yayın yapan radyo ve televizyonlar da Kıbrıs’tan rahatlıkla dinlenip seyredilebilmektedir (Özkan, 2017:42).

Irak ve Suriye topraklarında, Türkçe konuşan insan sayısı oldukça fazladır. Ancak Suriye'deki iç savaş nedeniyle yaşanan göçler sonucunda bugün Suriye'de Türkçe konuşanların oranı hakkında bir yargıya varmak neredeyse imkânsızdır. Irak'ın kuzeyinde Telafer, Musul, Erbil, Kerkük, Karatepe gibi yerleşim yerlerinde yoğun olarak yaşayan Türkmenlerin nüfusu 2 milyonun üzerindedir (Özkan, 2017:78). Ancak bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar, bugünkü Türk nüfusu hakkında kesin bilgilere ulaşılmasını engellemektedir. Bu bölgeler dışında, Ürdün (18-20 bin), Lübnan (2-3 bin) gibi ülkelerde göçebe hayat tarzını sürdüren birtakım Türk unsurların varlığı bilinmektedir. Ayrıca İsrail'de Türkiye'den göç eden İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa kökenli Yahudiler Türkçe konuşuru olarak zikredilebilir.

Tarih boyunca farklı kültür ve inançların bir arada yaşadığı coğrafyaların başında gelen Balkanlar; Avrupa'nın güneydoğusunda Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ile Türkiye'nin bir bölümünü içine alan yarımada'yı kapsamaktadır. Balkan yarımadası, bir coğrafya parçası olarak adını dâhi Türkçeden almaktadır ve bir coğrafi terim olarak Balkan "sıradağ" ya da "dağlık" anlamına gelmektedir (Toprak, 2011). Bu coğrafyada Türkçenin bir iletişim aracı olarak kullanılmasının yanında uzun süren birlikte yaşamışlık sonucunda Türkçe unsurlar tüm Balkan dillerine etki etmiştir. Bugün Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Arnavutça, Romence, Bulgarca, Yunanca ve Makedoncada Türk dilinden geçmiş unsurların varlığı dikkat çekmektedir (Kırbaç ve Kırbaç 2007). Balkan coğrafyasında Türkçenin kullanım alanı Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığının verilerine göre şu şekilde özetlenebilir:

Bosna Hersek; doğusunda Sırbistan, kuzeyinde ve batısında Hırvatistan, güneyinde ise Karadağ'ın yer aldığı bir Balkan ülkesidir. Ülke hem coğrafi hem de siyasi yapılanma açısından Bosna ve Hersek olmak iki kısımdan meydana gelmektedir. Ülkede 10 bin civarında kişi tarafından Türkçe konuşulmaktadır. Ayrıca örgün eğitim kurumlarında Türkçe, seçmeli yabancı dil olarak öğretilmektedir. Yunus Emre Enstitülerine bağlı kültür merkezlerinde Türkçe kursları düzenlenmektedir. Saraybosna, Mostar, Tuzla ve Zenitsa şehirlerindeki üniversitelerde de Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri bulunmaktadır.

Kosova; kuzeyde ve doğuda Sırbistan, güneyde Makedonya ve Arnavutluk, batıda ise Karadağ ile komşu olan bir Balkan ülkesidir. Osmanlı döneminde bölgede özellikle Piriştine ve Pirizren'in kültür merkezi olduğu, yetişen sanatçılardan anlaşılmaktadır (Levhî, Mesihî gibi) (Çulha, 2008). Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 5. maddesinde "*Kosova Cumhuriyeti'nin resmî dilleri Arnavutça ve Sırpçadır. Türkçe, Boşnakça ve Romca belediyeler seviyesinde resmî statüye sahiptir.*" denmektedir. Buna göre Türkçe, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları; Piriştine, Pirizren, Mitroviça, Vıçitırın, Gilan ve Mamuşa'da belediyeler statüsünde resmî dildir (Yörüsün, Kardeş ve Erdoğan, 2016). Başka bir ifadeyle bu bölgelerde yaşayan Türkler, resmî kurumlarla olan işlerini Türkçe gerçekleştirebilmektedir. Ülke vatandaşı konumundaki azınlıklar, kendi ana dillerinde eğitim alma hakkına da sahiptirler. Bugün Kosova'da 50 binin üzerinde kişi Türkçe ile iletişim kurabilmektedir.

Makedonya kuzeyde Sırbistan ve Kosova, batıda Arnavutluk, güneyde Yunanistan, doğuda Bulgaristan ile komşu olan bir Balkan ülkesidir. Makedonya Anayasası'nın 44. maddesinde “*Makedonya’da yaşayan tüm vatandaşların ilkokuldan liseye kadar ana dillerinde eğitim görme hakkı vardır.*” denilmektedir (Özdemir, Ruşid, Çevik, Yerlikaya ve Ali; 2016:213). Bugün Makedonya’da kimi okullarda sadece Türkçe kiminde karma olmak üzere yirmi sekiz ilköğretim (Tefeyyüz, Mustafa Kemal Atatürk, Kardeşlik, Birlik gibi), on bir ortaöğretim (Nikola Şteyn Tıp Meslek Lisesi, Hamidiye Medresesi gibi) okulunda Türkçe öğretilmektedir. Bu sayı geçmişle kıyaslandığında her ne kadar az gibi algılsa da günümüzde Türkçe öğretim faaliyetlerinin devam etmesi oldukça Türkçe açısından umut verici bir gelişme olarak görülmelidir. Makedonya’da Türkçe konuşanların sayısı yaklaşık 80 bindir.

Güneydoğu Avrupa’da yer alan Arnavutluk, kuzeyde Karadağ, kuzeydoğuda Sırbistan, doğuda Makedonya ve güneyde Yunanistan’ın yer aldığı bir Balkan ülkesi olmanın yanı sıra batıda Adriyatik ve güneybatıda da İyonya Denizi’ne kıyısı bulunmaktadır. Bu topraklar; Taşlıcalı Yahya, Şemsettin Sami, Hasan Tahsin, Mehmet Akif gibi Türkçe ile sanat ve ilim yapan pek çok insan yetiştirmiştir (Artun, 2013). Bugün yaklaşık 2 bin kişi Arnavutluk’ta Türkçe konuşmaktadır.

Orta Avrupa’nın güney doğusunda yer alan Romanya, kuzeyde ve kuzeydoğuda Ukrayna, kuzeydoğuda Moldova, kuzeybatıda Macaristan, güneybatıda Sırbistan, güneyde Bulgaristan ile komşu olan bir Balkan ülkesidir. Günümüzde Türkler, Romanya’nın Deliorman’ın yer aldığı Dobruca ve Köstence bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Dobruca bölgesinin güneyi Bulgaristan, kuzeyi ise Romanya topraklarına dâhildir (Karpat, 1994). 80 bin Türkçe konuşan insana ev sahipliği yapan bu bölgede Türkçe eğitimi; 70 okulda 3603 öğrenci ve 51 öğretici ile gerçekleştirilmektedir. Bugün Türkçe öğretilen okul sayısı 70’e yükselmiştir (Sevindik, Okur ve Curtomer, 2016:430). Ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşların da Türkçe öğretim faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir.

Bulgaristan, Batıda Sırbistan ve Makedonya, doğuda Karadeniz, kuzeyde Romanya, güneyde Yunanistan güneydoğuda Türkiye ile sınırı olan bir Balkan ülkesidir. Bugün Bulgaristan’da Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerler; Razgrad (Deliormanlı), Silistre, Turgovishte (Eski Cuma), Shumen (Şumnu), Dobriç (Hacıoğlu Pazarcık), Burgas, Ruse (Ruşçuk), Haskova (Hasköy) ve Blagoevgrad (Yukarı Cuma)’dır (Eminov, 2010). Bölgede altı yüz binden fazla Türkçe konuşuru vardır. (<http://www.milliyet.com.tr/dunya/bulgaristanda-kac-turk-yasiyor-1417216> erişim:18.9.2019)

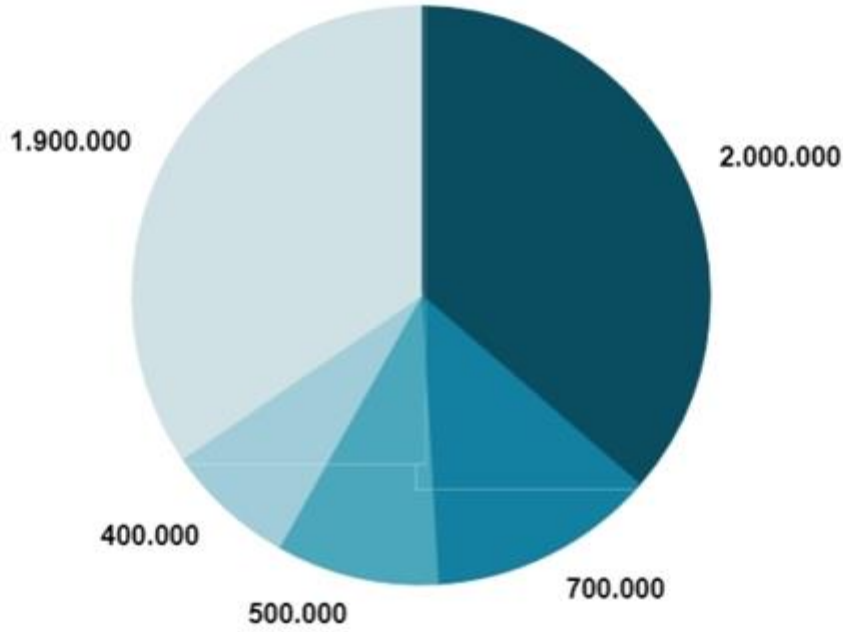
Yunanistan, Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile sınırları çizilmiş Balkanlar’ın güneyinde yer alan bir ülkedir. Yunanistan’da Türkçe eğitimi denildiğinde akla gelen bölge, Batı Trakya’dır. Batı Trakya’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerler; Gümölcine, Dedeoğaç, Sofulu ve İskeçe’dir. Türkçe bugün Batı Trakya bölgesinde yaşayan yüz binin üzerinde Türk tarafından konuşulmaktadır (Achmet, 2005:97).

Ayrıca uzun zaman önce çeşitli nedenlerle Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya giden veya orada yaşamaya başlayan Türkler de yaygın olarak Türkiye Türkçesi kullanmaktadır ki

oran olarak hiç de azımsanamayacak bir sayıya sahiptirler (5 milyon). Aşağıdaki grafikte ülkelere göre nüfusun dağılımı gösterilmektedir.

Ülkelere göre Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının dağılımı

■ Almanya ■ Fransa ■ Hollanda ■ Birleşik Krallık ■ Diğerleri

Grafik 1. Batı Avrupa Ülkelerinde Türk Nüfusunun Dağılımı

(Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873>)

Grafik 1 incelendiğinde Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı ülkelerin başında Almanya gelmektedir. 1961’de başlayan büyük işçi göçü ile birlikte ülkeye yerleşmeye başlayan Türklerin bugünkü nüfusu 2 milyondur. Batı Avrupa ülkelerinde Türk çocukları, okullarda seçmeli Türkçe ve Türk Kültürü dersi ile Türkçelerini geliştirmeye çabalamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye menşeli çeşitli kurum ve kuruluşların da Türkçeyi öğretmeye ve geliştirmeye yönelik faaliyetlere destek verdiği görülmektedir.

6.2.2. Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk Dili

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte asli unsurunu Türk boy ve topluluklarının oluşturduğu Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan adıyla beş Türk devleti ve Türklerin azınlık olarak veya özerk bölgelerde yaşadığı Rusya Federasyonu (Tatar Türkleri), Ukrayna (Tatar Türkleri), Tacikistan ve Moldovya (Gagavuz Türkleri) dört devlet kurulmuştur. Bugünkü Bağımsız Devletler Topluluğu’nun nüfusu ile ilgili bilgiler 1989’da Sovyetler Birliği tarafından yapılan son nüfus sayımı verileridir (Özkan, 2017:99). Bu veriler Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Sovyetler Birliği Tarafından Yapılan Son Nüfus Sayımı Verileri

Topluluk	1989 Nüfusu	Ana dili kullanımı
Özbek	16.686.240	98,3
Kazak	8.137.878	97
Azerbaycan	6.791.106	97,6
Tatar	6.645.588	83,2
Türkmen	2.718.297	98,5
Kırgız	2.530.998	97,8
Çuvaş	1.839.228	76,5
Başkurt	1.449.462	72,3
Karakalpak	423.436	94,1
Saha	382.255	93,8
Kumuk	282.178	97,4
Kırım Tatar	268.739	92,5
Uygur	262.738	86,5
Ahıska	207.369	91
Tuva	206.924	98,5
Gagavuz	197.164	87,4
Karaçay	156.140	96,7
Malkar	88.771	92,9
Hakas	81.428	76,1
Nogay	75.564	89,9
Altay	71.317	84,4
Şor	16.572	57,7
Karay	2.803	25,1

(Özkan, 2017:101)

Tablo 3'e bakıldığında Türk toplulukların ana dilini kullanma durumlarına ilişkin oranlar oldukça yüksektir. Türk topluluklarının ana dillerini bu kadar yüksek oranda kullanmaları, Sovyetler Birliği'nin geniş bir coğrafyaya yayılması ve anayasada ana dili kullanımının güvence altına alınması ile açıklanabilir.

Tablodan hareketle öncelikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan toplulukların durumu ele alınacaktır. Ülker, Türk dilinin kullanımı açısından değerlendirilirken ülkelerin konumu hakkında bilgi sahibi olmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Aşağıdaki haritada Türk Cumhuriyetleri yer almaktadır.

(<https://www.harita.gov.tr/urun-212-bagimsiz-turk-cumhuriyetleri-siyasi-haritasi.html>)

Azerbaycan Türkçesinin yaygınlık alanı; Azerbaycan, İran'ın kuzey bölgeleri, Gürcistan ve Ermenistan'dır (Gömeç, 2006). 1999 nüfus sayımına göre Azerbaycan Türklerinin nüfusu 7 milyonun üzerindedir. Bu alan ülke dışındaki bölgelerle birlikte 50 milyonu bulmaktadır. Ayrıca Gürcistan ve Ermenistan'da da Azerbaycan Türklerinin varlığı bilinmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin yaygın olarak konuşulduğu bir başka coğrafya da İran'dır. Tebriz, Hoy, Urumiye, Tahran gibi birçok İran şehrinde yaygın olarak yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısı kesin olarak bilinmemekte ancak Türkmen, Kaşgay, Afşar gibi diğer Türk topluluklarıyla birlikte ülke nüfusunun yarısını teşkil ettiği tahmin edilmektedir.

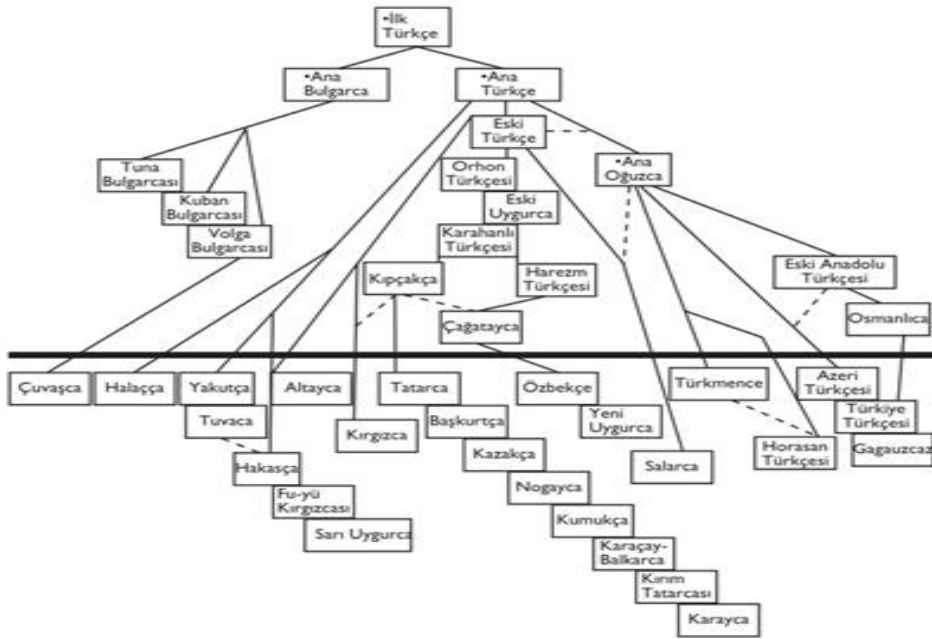
Üçte ikisi Karakum Çölü ile kaplı bulunan Türkmenistan'ın nüfusu 4 milyonun üzerindedir. Türkmen Türkçesi dilsel benzerlikler bakımından Türkiye, Gagavuz ve

Azerbaycan Türkçeleri ile birlikte değerlendirilmektedir (Özkan, 2017:129-130). Türkmenistan'ın yanı sıra Afganistan ve Kuzeydoğu İran'da da Türkmen Türkçesinin kullanım alanı bulunmaktadır.

Türklerin 6. yüzyıldan beri yaşadıkları Özbekistan'da Özbek kimliğini oluşumu, 15. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Özbek Türkleri, Özbekistan'dan hariç Kırgızistan'ın Oş, Tacikistan'ın Hisar ve Hocent, Kazakistan'ın Çimkent ve Cambul bölgelerinde yaşamaktadır. 2001 ile birlikte ülkede Özbek nüfusu yirmi milyonun üzerindedir. Özbek Türkçesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin bir devamı olarak ortaya çıkan Harezmi Türkçesinin devamı olarak 20. yüzyılın başına kadar varlığı devam eden Çağatay Türkçesinin teşekkülü ile oluşmuştur (Özkan, 2017:115-116).

Kazakistan ve Çin'de kullanım alanı olan Kazak Türkçesi konuşuru sayısı günümüzde 10 milyona yaklaşırken Kırgızistan ve Çin'de konuşulan Kırgız Türkçesini 2,5 milyon kişi tarafından kullanılmaktadır. Her iki dil de Türkçenin kuzeybatı (Kıpçak) koluna mensuptur (Gömeç, 2006).

Türk dilinin konuşulduğu coğrafya hakkında bilgi sahibi olma ve geçmişten bugüne Türkçenin gelişimini takip etme açısından Şekil 2 yol gösterici bir etkiye sahiptir.

Şekil 2. Türk Dilinin Tasnifi (Tekin ve Ölmez, 1999)

Şekil 2 incelendiğinde kullanım sahası olarak gruplandırılarak verilen diller arasındaki ilişki de açığa çıkmaktadır. Mesela başta Sovyetler Birliği topraklarında daha sonra birliğin dağılmasıyla birlikte Moldovya topraklarında kullanılan Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi ile benzer nitelikler sergilemekte ve yaklaşık 200 bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Birleşik Devlet Topluluğu dışında Azerbaycan Türkçesi bağlamında İran zikredilmişti, ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadığı Türkmen, Özbek, Avşar boylarının yurdu olarak Afganistan,

Kırgız, Uygur ve Kazak Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan'ın bağlı olduğu Çin'e de burada zikredilmesi gerekir.

Türkçenin konuşulduğu coğrafya ve yayılma alanı ile ilgili baskın örnekler üzerinden bu bölümde bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Böylelikle günlük hayatımızı idame ettirmek için belki de hiç düşünmeden kullandığımız Türk dilinin gücü hakkında bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Bu Bölümde Neler Öğrendik?

Diller müstakil yapılar gibi görünse de bazen aralarındaki ortaklıklar, aynı kaynağa mensup akraba dillerdir. Şüphesiz ki bu dil ailelerinin her biri dilbilimcilerin ilgi odağı hâlinedir. Ancak Ural- Altay dil ailesi ise başlı başına bir araştırma konusu olarak görülmüş hatta dilbilimciler Altay dillerini ayrı bir kol olarak incelemişlerdir. Bunun sonucunda da hâlâ üzerinde çalışılan ve muhtemelen çalışılmaya devam edilecek olan Altay dilleri kuramı doğmuştur. Altay dilleri; Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncadan oluşmaktadır. Sıralanan dillerin akraba olduğunu savunan görüşe Altay dilleri kuramı denmektedir. Altay dilleri arasında ortak özellikler şunlardır:

- Ses bilgisi bakımından kelime yapımı ve çekimi son eklerle olur.
- Kelimelerde cinsiyet ayrımı yapılmaz.
- İsim çekiminde yalın hâl eksizdir.
- Sayı sıfatlarından sonra gelen ekler, özel durumlar dışında, çokluk eki getirilmez.
- Cümle bilgisi bakımından, söz diziminde, belirten unsur, belirtilen unsurdan önce gelir ve şekil değiştirmez.
- Cümle kuruluşunda özne fiilden önce ve genellikle başta, fiil ise sonda bulunur.

Türk dili, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin de yer aldığı Altay dil ailesinin en fazla konuşura sahip kolunu oluşturmaktadır. Kuzey Buz Denizi'nden Hindistan'ın kuzeyine, Çin Halk Cumhuriyeti'nin içlerinden Avrupa'nın en uç noktasına kadar uzanan yaklaşık 12 milyon kilometrekarelik bir coğrafyayı kaplayan Türkçeyi, yayılma alanı bakımından değerlendirirken Türkiye Cumhuriyeti ve Çevresindeki Türk Dili ve Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk Dili tasnifi kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ve çevresindeki Türk dili; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Orta Doğu, Balkanlar olarak ele alınabilir. Bağımsız Devletler Topluluğunda Türk dili ise Türkî cumhuriyetler, Gagavuzlar, Uygurlar vb. şeklinde düşünülebilir.

Türk dilinin mensup olduğu dil ailesi ve konuşulduğu coğrafya hakkında bilgi sahibi olmak ana dilimize yönelik bir farkındalık kazanmak açısından önemli görülmektedir.

FARK EDELİM, ÖĞRENELİM⁹

I. RAPOR

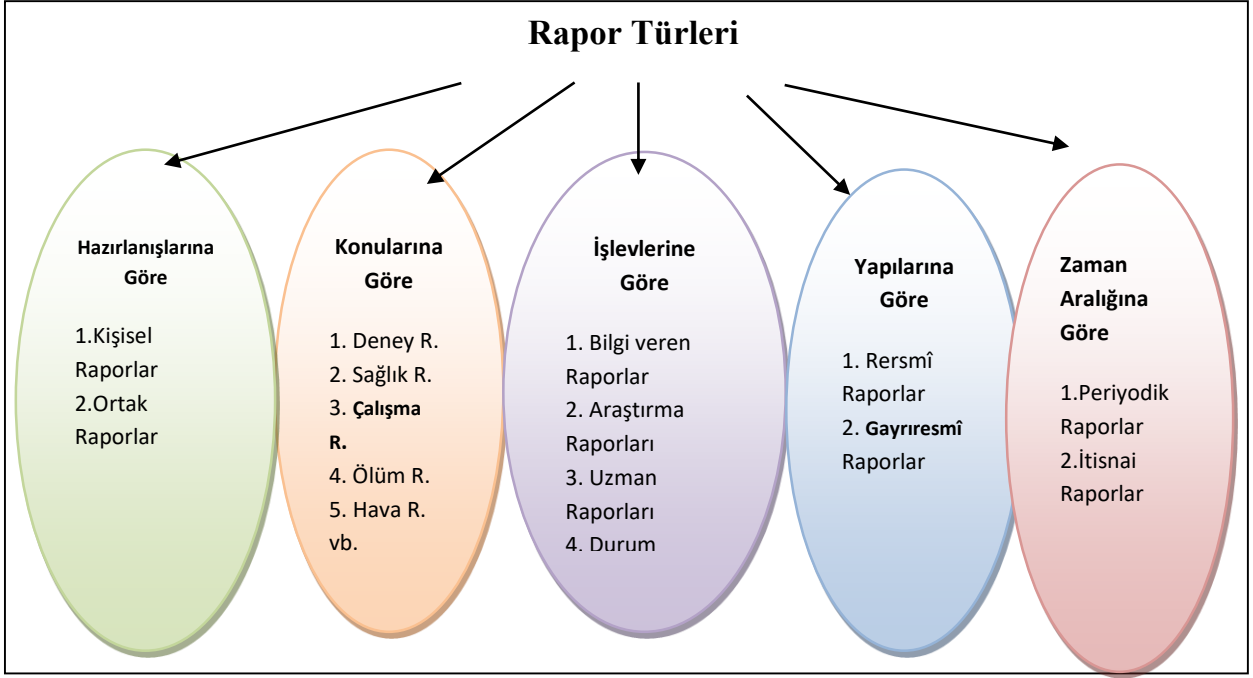
RAPOR

Herhangi bir konu veya olayla ilgili inceleme sonucunu tespit ederek bildiren yazılara rapor denir. Rapor, tür bakımından tutanak ile benzerlik göstermektedir. Ancak bir tutanak metninde olay olduğu gibi anlatılırken raporda kişisel yorumlara da yer verilmektedir. Rapor yazmanın amacı bir konunun eksikliklerini veya yanlışları belirlemek veya aksayan yönlerini araştırmak olabilir. Raporlar bir kurum veya yetkililerin isteği doğrultusunda alanında uzman kişiler tarafından hazırlanmaktadır. Bu bakımdan raporu hazırlayan kişilerin tarafsız olması oldukça önemlidir.

Bir rapor hazırlanırken dikkat edilecek özellikler şöyle sıralanabilir:

- Konunun uzmanı olmak.
- Raporun konusunu iyi kavramış olmak.
- Konuyla ilgili kaynakları taramak.
- Objektif davranmak.
- Raporlarda ileri sürülen olumlu ya da olumsuz görüşleri kesin deliller ile somut bir biçimde açıklamak.
- Raporları belli bir plân dâhilinde hazırlamak ve varılan yargıyı açıkça belirtmek.
- Gereksiz ayrıntılara girmeden özlü bir biçimde sınırlandırmak.
- Açık ve net bir ifade kullanmak. Yanlış anlaşılmaya meydan vermemek.

⁹ Bu bölümde türlere yönelik verilen bilgilerde şu kaynaktan yararlanılmıştır: Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. ve Yelok, S. (2012). Yazılı Anlatım. Ankara: Yargı Yayınevi.

Şekilde verilen rapor türleri dışında **özel rapor biçimleri** de vardır. Bunlar:

- İş Raporları
- Şirket Faaliyet Raporları
- Denetim Raporları
- Danışman Raporları
- Teknik Raporlar

Rapor Çizelgesinin Özellikleri

Her raporun bir başlığı olmalı ve başlık raporun konusunu belirtmelidir. Raporun sunulacağı makam adı kısaltma yapılmadan yazılmalıdır. Raporu hazırlayan kişi ya da kişilerin adları, soyadları ve unvanları mutlaka belirtilmeli ve raporun sonunda ıslak imzaları olmalı. Rapor hazırlama sürecinin başlangıç ve bitiş tarihleri belirtilmeli ve raporun amacına net bir şekilde yer verilmeli.

Raporlar giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşur. Giriş bölümünde kısa ve konuya uygun bir giriş yapılmalı. Gelişme bölümü raporun en önemli bölümüdür. Bu bölümde durum tespiti yapılır, eksikler belirtilir, yanlışlar açıklanır, tanık ifadelerine yer verilir. Tespit edilen eksiklikler ve yanlışlar maddeler hâlinde sıralanır ve sonuç bölümüne geçilir. Bu bölümde soruna bir çözüm getirilir. Eksikliklere ya da hatalara yönelik önerilerde bulunulur. Önerilere uyulduğu takdirde ne gibi kazanımlara ulaşacakları açıklanır. Konuya

ilişkin belgeler varsa raporun sonunda ek olarak sunulur. Ayrıca raporu hazırlarken kullanılan kaynaklar kaynakça başlığı altında verilir.

Rapor Örneği 1

(Ortak Rapor)

..... LİSESİ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kültür Edebiyat Kulübünün 2014-2015 ders yılı çalışma raporudur:

Okulumuz Kültür Edebiyat Kulübü Genel Kurulu, rehber öğretmenlerin başkanlığında 25.10.2014 tarihinde toplanarak yıllık çalışma programını hazırlamıştır. Genel Kurulumuz 27.10.2014 tarihinde tekrar toplanarak, bu programa son şeklini vermiş ve oybirliğiyle kabul etmiştir.

Kulübümüzün 27.10.2014 -19.06.2015 tarihleri arasında yaptığı çalışmalar şunlardır:

a) 10 Kasım 2014 tarihinde «Atatürk'ü Anma Toplantısı» yapılmış, Atatürk, şiir ve konuşmalarla çeşitli yönlerden tanıtılmıştır.

b) 15 Aralık 2014-19 Mayıs 2015 tarihleri arasında «Sınıflararası Bilgi Yarışması» yapılmış, 1.2.3. olan sınıflar ödüllendirilmiştir.

c) 20 Aralık 2014 tarihinden okulun kapandığı 19 Haziran 2015 tarihine kadar on beş günde bir değişen «KÖŞEMİZ» isimli bir duvar gazetesi çıkarılarak, arkadaşlarımızın çalışmaları yansıtılmıştır.

d) Ocak ayı içerisinde öğretmenlerimizin ve arkadaşlarımızın katkısı ile Atatürk'ün 100. doğum yılı anısına bir dergi çıkarılmıştır.

e) Mart ayında okul çapında «Şiir Okuma ve Yazma Yarışması» düzenlenmiştir.

f) Namık Kemal, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Aşık Veysel, Yunus Emre ve Mevlana gibi tanınmış; şair, yazar ve düşünürlerimiz doğum veya ölüm günlerinde yapılan törenlerle arkadaşlarımıza tanıtılmıştır.

g) 18 Mart, 23 Nisan, 19 Mayıs ve 29 Mayıs gibi, tarihimizin önemli günleri, yapılan

törenlerle anılmıştır.

h) Mayıs ayında «Atatürkçülük» konulu kompozisyon yarışması yapılmış, derece alan arkadaşlarımız ödüllendirilmiştir.

ı) Okulumuz folklor, müzik ve tiyatro kulüpleriyle işbirliği yapılarak 17 Haziran 2015 tarihinde «Okul Günü» adıyla bir müzik, folklor, temsil ve şiir günü düzenlenmiştir.

Bilginize saygılarımızla sunarız.

19.6.2015

..... **Lisesi Kültür Edebiyat Kulübü**

(Yönetim Kurulu üyelerinin ad ve soyadları ile imzaları)

Rapor Örneği 2

(Deney Raporu)

DENEY RAPORU			
OKULUN ADI	KONYA ÖZEL BAŞAK LİSESİ		
ÖĞRETİM YILI	2007–2008	TARİH	02.10.2007
DENEYİN YAPILDIĞI SINIF	9C		
GRUP ÖĞRENCİLERİNİN ADI - SOYADI	Ali ERSU, Emre ZENGİN, Mustafa AKKAN, Cemal KABAR		
DENEYİN ADI	Sıvıların öz kütlesi nasıl bulunur?		
DENEYİN AMACI	Bilinmeyen sıvıların öz kütlesini belirlemek		
DENEY MALZEMELERİ	Dereceli silindir (10 ml), Beher glas (100 ml), Terazi, Bilinmeyen sıvı		

DENEYİN YAPILIŐI:

Deney Düzeneginin Kurulumu:

—Temiz ve kuru olan 10 ml’lik bir dereceli silindir tartılır. Sonuçlar Gözlemler ve veri tabloları bölümündeki tabloya yazılır.

Deneyin Yapılıőı:

- 1.100 ml’lik beher glas içinde öz kütlesi bilinmeyen sıvı alınır.
- 2.Bu sıvının bir bölümü dereceli silindir içine konur.
- 3.Bilinmeyen sıvının hacmi okunur ve Gözlemler ve veri tabloları bölümündeki tabloya yazılır.
- 4.İçinde bilinmeyen sıvı bulunan dereceli silindir terazi ile tartılır. Elde edilen sonuç tabloya toplam kütle olarak yazılır

SONUÇ:

Deneyde yaptığımız ölçümleri aşağıdaki tabloya yazınız.

Toplam kütle (m ₂)	Sıvının kütlesi (m ₂ -m ₁)	Dereceli silindirin kütlesi (m ₁)	Sıvının hacmi (v)
29,7	10	19,7	10
23,6	5,9	19,7	7

DEĞERLENDİRMELER:

- 1.Elde ettiğiniz sonucu diğer grupların sonuçları ile karşılaştırınız. Sonuçlardaki farklılığın nedeni ne olabilir?
- 2.Sıvıları birbirinden ayırt etmek için öz kütlelerinin bilinmesi daima yeterli midir?
- 3.İki sıvı karıştırılınca öz kütle farkından dolayı neden iki ayrı faz oluşturmadı? Hangi sıvıları kullansaydık iki ayrı faz oluşurdu.

(İmza)

Faruk BATAN

Kimya Öğretmeni

Hazırlanışlarına, konularına, fonksiyonlarına, yapılarına ve zaman aralıklarına göre farklı rapor türleri vardır. Siz de etrafınızdaki olaylardan hareketle bir tür seçiniz ve türe uygun bir rapor hazırlayınız.

II GEZİ

Gezi Yazısı Nedir?

Gezip görülen yerlerin edebî bir üslup içinde anlatılmasına gezi yazısı (seyahatname) denir. Gezi yazılarında doğal güzelliklerin yanı sıra o bölgenin insanı, tarihi, gelenekleri, görenekleri de anlatılır. Gezi yazılarında gözlem önemlidir. Çünkü anlatılanların gerçeğe uygun olması gerekmektedir. Bu sebeple yazar yazısında fotoğraflardan da yararlanmalıdır.

İsterseniz şimdi bir gezi yazısından kısa bir bölüm okuyalım.

Erzurum Kalesi

Bayır üzerinde, kare şeklinde, kefeki taşından yapılmış çepeçevre iki katlı hisardır. Her iki duvarın arası 70 adımdır. Buraya Hisariçe derler. Çepeçevre hendeği vardır. Hendeğinin eni 80 adım olup derinliği 20 ziradır. Ama Gürcü ve Erzincan kapılarının derinliği o kadar değildir. Üzerlerinden köprü ile geçilir, iki kat demir kapılardır. Bu iki kapı arasında Revan'ın alımında kullanılan 10 tane balyemez top vardır. Tebriz kapısı tarafındaki duvar yüksek olmakla beraber iç kaleye bitişik olduğundan tek kattır. Ancak çok sağlamdır. Kirpi gibi toprakla donanmıştır. Toprak hep Darağacı Mahallesi'ne, Gümüşlü Kümbet tarafına bakar. Dışarı kaleye havale olunmuş, göğe ser çekmiş, tuğla minare gibi yüksek bir kulesi var. "Kesik Kule" adıyla tanınmış, üstü tahta örtülü yüce bir köşktür. 10 tane sürahi başlı topu vardır ki kalenin dört çevresindeki ovalara kuş uçurmazlar. Kulenin boyu 100 ziradır. İç kalenin duvarının boyu 60 ziradır. Sair duvarlar ellişer zira yüksekliğindedir. Çepeçevre kalenin iki katı 210 kule ile 2980 bedeni havidir. Hepsi kurşun mazgallı beden ve çıkıntılardır. Kalede 1700 ev vardır. Hep toprak örtülü, eski biçem evlerdir. Erzurum Eyaleti'nde gördüğümüz köy ve kasabalar hep toprak örtülü yerlerdir.

Erzurum Sarayları

Paşa Sarayı 110 tane kat kat odalar, altı üstü divanhane ve köşkler olup cennet bahçesine benzeyen bahçesinde Tayyar Mehmet Paşa Köşkü, Tekeli Paşa Köşkü vardır. Tekeli Paşanın tarihi şudur:

Tak üzre tak-ı tumturak.

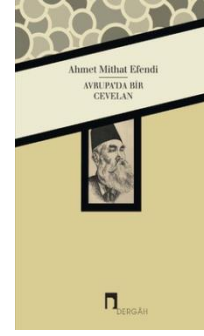
Paşa Efendimiz Defterdaroğlu Mehmet Paşa Köşkü'nün bir hamamı, güzel sulu birçok çeşmesi, dışarı avlusunun çevresinde ve ahırların üstünde karakullukçu odaları var. Saray meydanında her zaman cirit oynanır. Bu sarayın iki kapısı var. Biri Divan Kapısı ki şadırvan üzerinde büyük bir kapıdır. Biri Uğrun Kapısı'dır ki her zaman kapalıdır. Öteki saraylar Şeriat Mahkemesi Sarayı, Cafer Efendi Sarayı, Küçük Abaza Paşa Sarayı, Kefen İğnesioğlu Sarayı, Hanım Sarayı vb.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler

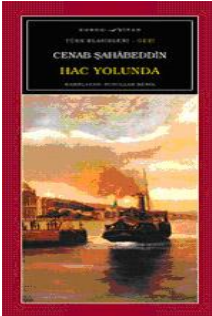
Edebiyatımızdan Gezi Yazıları

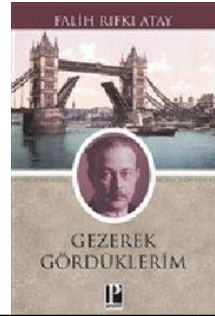
Ahmet Haşim, Frankfurt Seyahatnamesi.

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da Bir Cevelan.

Cenap Şahabettin, Hac Yolunda.

Falih Rıfkı Atay, Gezerek Gördüklerim.

Siz de beğendiğiniz bir gezi yazısını paylaşınız veya bir gezi yazısı yazınız.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdaki dillerden hangisi Altay dillerinden biri değildir?

- A. Türkçe B. Moğolca C. Macarca D. Mançu-Tunguzca E. Korece

2. Aşağıdakilerden hangisi Altay dillerinin özelliklerinden biri değildir?

- A. Ses bilgisi bakımından kelime yapımı ve çekimi son eklerle olur.
B. Kelimelerde cinsiyet ayrımı yapılır.
C. Sayı sıfatlarından sonra gelen ekler çokluk eki getirilmez.
D. Özne fiilden önce kullanılır.
E. Belirten unsur, belirtilen unsurdan önce gelir.

3. Aşağıdaki eserlerden hangisi Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır?

- A. Babürnâme
B. Codex Cumanicus
C. Gülistan Tercümesi
D. Kutadgu Bilig
E. Yenisey Yazıtları

4. “Türkçede damak (kalınlık- incelik) uyumu vardır. Art damak ünlüsünden (kalın) sonra art damak (kalın), ön damak ünlüsünden (ince) sonra ön damak ünlüsü (ince) kullanılmalıdır.”

Aşağıdakilerden hangisi bu kurala aykırıdır?

- A. çanta
B. Kitap
C. gözlük
D. Gelincik
E. burun

5. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde Türkçenin kurallarına aykırı bir kelime kullanılmıştır?

- A. Bütün gece sabaha kadar ağladı.
- B. Konya'ya hızlı tren ile gitti.
- C. Her sabah kahvaltıda yumurta yedi.
- D. Bütün halk köyü terk etti.
- E. Ehliyetini bir yıl önce aldı.

6. Aşağıdaki kelimelerin hangisi düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırıdır?

- A. çocuk
- B. kayık
- C. odun
- D. yorgun
- E. Konsolos

7. Aşağıdakilerden hangisi Oğuz Türkçesi içerisinde değerlendirilmez?

- A. Azerbaycan Türkçesi
- B. Türkmen Türkçesi
- C. Türkiye Türkçesi
- D. Özbek Türkçesi
- E. Gagavuz Türkçesi

8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye Türkçesinin yaygınlık alanına girmez?

- A. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- B. Irak
- C. Japonya
- D. Makedonya
- E. Arnavutluk

9. Özbek Türkçesinin tarihi uzantısı olan dil aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Çağatay Türkçesi
- B. Azerbaycan Türkçesi
- C. Türkmen Türkçesi
- D. Kırgız Türkçesi

E. Uygur Türkçesi

10. Aşağıdakilerden hangisi farklı bir rapor türüdür?

A. Ölüm B. Deney C. Çalışma D. Periyodik E. Sağlık

Cevaplar

1. C	2. B	3. A	4. B	5. B	6. E	7. D	8. C	9. A	10. D

Kaynakça

Achmet, İ. K. (2005). Yunanistan'da (Batı Trakya'da) İkidilli Eğitim Veren Azınlık Okullarında Türkçe ve Yunanca Öğrenim Gören Öğrencilerin Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akalın, Ş. H. (2009). Türk Dili: Dünya Dili. Türk Dili, 195-204

Akar, A. (2010). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Artun, E. (2013). Geçmişten Günümüze Kültürel Değişim ve Gelişim Sürecinde Balkanlar'da Türkçe. Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı (14-16 Kasım). Tiran-Arnautluk.

Atabey, İ. (2004). Türk Dilinin Tarihi Gelişimi. Hasan Avni Yüksel (Ed.). *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* içinde (s. 23-40). Ankara: Yargı Yayınevi.

Atalay, Besim. (1992). *Divanü Lûgati't Türk*. Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (2000). Türk Dili Tarihi I-II. İstanbul: Enderun Yayınları.

Çulha, İ. (2008). Kosova'da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Demir, D. Ö. (2012). Nanaylar ve Nanay Dili Üzerine Notlar. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 135-144.

Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Develi, H. (2011). Yunus Emre Divanı'ndan Seçmeler. İstanbul: Kesit Yayınları.

Eminov, A. (1997). Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria. https://books.google.com.tr/books?id=Wyv4l8bgsC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

Ercilasun, A. B. (2013). Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri. *Dil Araştırmaları*, (12), 17-22.

Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.

Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler. (2013). haz. Hasan Selim Hacıoğlu. İstanbul: İskele.

Gömeç, S. (2006). Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gülensoy, T. (1994). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Üç Bilek Matbaası.

Karaman, B. İ. (2017). Dilin Kökeni. Akademik Der Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi, (1), 21-33.

Karpat, K. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kırba, S. ve Kırba, D. A. (2007). Türk Dilinin Balkan Dillerine Etkisi. Gora Abidesi. İstanbul. 47-57.

Korkmaz, Z. (2010). Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri. Turkish Studies, 5(1).

Özdemir, S., Ruşid, F., evik, A. İ., Yerlikaya, E. ve Ali, M. (2016). Makedonya'da Türkçe Öğretimi, Karşılaşılan Güçlükler ve özüm Önerileri. (Editörler: Hayati Develi vd.). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar I-II. Ankara: Kültür Sanat Basımevi. 211-257.

Özkan, N. (2017). Türk Dilinin Yurtları. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özyetkin, M. (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. *Chinese Academy of Social Science (Konferans)*, Turfan-Çin.

Sevindik, C., Okur, S. ve Curtomer, G. (2016). Romanya'da Türkçe Öğretimi, Karşılaşılan Güçlükler ve özüm Önerileri (Bükreş Örneği). (Editörler: Hayati Develi vd.). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar I-II. Ankara: Kültür Sanat Basımevi. 425-449.

Tarlan, A. N. (2017). Fuzuli Divanı Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tiğin, Bilge Kağan, Tonyukuk*. İstanbul: Simurg.

Tekin, T. ve Ölmez, M. (1999). Türk Dilleri. İstanbul: Simurg Yayınları.

Timurtaş, F. Kadri. (2003). *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul.

Toprak, S. (2011). XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Tuna, O. N. (1992). "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı 3*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yörüsün, S., Kardaş, D. M. ve Erdoğan, T. (2016). Kosova'da Türkçe Öğretimi, Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri (Tiran Örneği). (Editörler: Hayati Develi vd.). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar I-II*. Ankara: Kültür Sanat Basımevi. 143-167.

7. TÜRKCENİN SÖZ VARLIĞI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7. TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI

7.1. Terimler

7.2. Deyimler

7.3. Atasözleri

7.4. İkilemeler

7.5. Ödünçleme (Alıntı Söz)

7.6. Ağız Ögeleri

7.7. Dua-Beddua (Alkış-Kargış)

7.8. Argo

7.9. Kalıp Sözler (İlişki Sözleri)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Atasözleri ile deyimleri karşılaştırınız.
2. Deyimler ve atasözleri sadece mecaz anlamlıdır?
3. Günlük dilde argo sözler kullanır ya da duyar mısınız?
4. Doğum, evlenme, ölüm gibi olaylarda ne gibi sözler söylenir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Söz varlığının tanımı	Söz varlığının ne olduğu hakkında bilgi edinir.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır.
Söz varlığını oluşturan unsurlar	Söz varlığını oluşturan unsurları bilir.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır.
Söz varlığının türleri ve özellikleri	Söz varlığının türleri ve özellikleri bilir.	Anlam türlerini örneklendirme yoluyla kavratılır.

Giriş

Gündelik yaşamda iletişim denilince akla hemen konuşulan dil gelir. Dil, iletişimin en önemli araçlarından biridir. Bu nedenle de birçok bilim dalı ve disiplin, dili çeşitli yönleri ve farklı bakış açılarıyla anlamaya ve açıklamaya çalışırlar (Kartarı 2013). Tarihsel, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak dil, insanın kendini ve dünyayı anlamasını sağlayan ve hemcinsleri ile iletişimi ve anlaşmayı olanaklı kılan temel insani yetidir (Coşkun 2014: 88).

Bir dilin söz varlığı dil araştırmalarında dikkat çeken konulardan biri olmuştur. Doğal olarak söz varlığı bütün diller için önemli bir araştırma kaynağı, çalışma alanıdır. Dilin canlı bir varlık olduğunu hepimiz eğitim hayatımızın bir döneminde mutlaka duymuşuzdur. Gerçekten de kuşaktan kuşağa aktarılan, aktarılırken türlü değişime uğrayan diller işlendikçe zenginleşir, konuşuru var oldukça canlılığını ve varlığını devam ettirir.

Türlü tanımları olan **söz varlığını** genellikle “Bir dilde var olan veya bir kişinin, bir topluluğun kullandığı, ayrıca bir eserde bulunan kelimelerin bütünü. Örneğin, *Türkçenin söz varlığı, ilkokul öğrencisinin söz varlığı, aydınların söz varlığı, halkın söz varlığı, bir romanın söz varlığı.*” biçiminde açıklanabilir. Türkçe Sözlük ise söz varlığını “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” olarak tanımlamıştır.

Söz varlığını Aksan (2006) daha geniş bir biçimde şu şekilde ifade eder:

Bir dilin kendi öğelerinden oluşan, kimi zaman yabancı öğelerin de girdiği temel söz varlığı; bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarına ait **terimler**; her dilde belli bir durumu, olayı, insanların tutum ve davranışlarını belirlemek üzere birden çok sözcükle anlatım bulan **deyimler**, birden çok sözcükle anlatım bulan bu öğelerden başka, bir ulusun bilgeliğini, yaşam deneyimlerini yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan **atasözleri** insanların toplum yaşamlarında, belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları **kalıp sözler (kalıplaşmış sözler)**, dile büyük bir anlatım gücü kazandıran **ikilemeler** dilin söz varlığını meydana getiren unsurlardır.

Bir dilin tarihinin herhangi bir kesitinde kullandığı söz varlığı o dilin **tarihsel söz varlığını** oluştururken, bir dilin günümüzde kullandığı, kullanmakta olduğu söz varlığı o dilin **güncel söz varlığını** oluşturmaktadır. Bir dilin **temel söz varlığını**, vücudun uzuv ve organ adları, temel fiiller, sayı ve akrabalık isimleri gibi sözcükler oluşturur. Bu sözcüklere aynı zamanda **çekirdek sözcükler** de denir. Bir dilin söz varlığında maddi ve manevi kültür yapısı ile ilgili önemli bilgilere ulaşılır. Maddi kültür yapısı ile o kültürün içinde bulunduğu coğrafya, geçim kaynakları, manevi kültür yapısından ise inanç, gelenek, görenek gibi kavramlara rastlanır. Örneğin Türkiye’de İç Anadolu Bölgesi’nin bitki örtüsü bozkır, iklimi ise karasaldır. Bu bölgede bozkırla ilgili birçok sözcük bulunur. Bir Afrika ülkesi olan Sudan’da hayvancılık çok önemlidir ve söz varlıklarında sadece ineklerle ilgili iki yüzden fazla sözcüğün var olduğu görülmektedir. Yukarıda bir dilin tarihsel söz varlığından bahsetmiştik, örneğin Uygurca Türkçenin tarihi devirlerinden biridir ve bu dönemde Budizm

yaygın bir inanç idi. Bugün tarihî Uygur Türkçesi metinlerine baktığımızda Budizm ile ilgili birçok terim ve kavrama dolayısıyla manevi kültür yapısını yansıtan zengin bir söz varlığına şahit olmaktadır.

Aksan (2006), Türkçenin söz varlığını Köktürklerden günümüze değerlendirerek şu sonuçlara ulaşmıştır:

1. Türkçenin yapısından gelen güçlü türetme ve birleştirme yeteneği, ona somut ve soyut, çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma, ayrıntılara inen bir kavramlaştırma gücü vermiştir. Bu güç, en eski kaynaklarımız olan Köktürk metinlerinden bugüne, hiç eksilmeden süregelmektedir.

2. Türkler, değişik toplumlarla kurdukları ilişkiler sırasında yabancı dillerin etkisinde büyük ölçüde kapılarını açmış, çoğu zaman yabancı öğeleri kendi öz sözcüklerine yeğlemiştir. Bu nedenle birçok yerli öge kaybolup unutulmuş yabancıları yerleşmiştir.

3. Kavramlaştırma sırasında Türkçe en çok somut nesnelere, doğaya dayanmakta, böylece kavramları daha canlı olarak ifade etmektedir.

4. Türkçede ikilemelerin kullanışı, anlatıma güç veren bir yol olarak çok yaygındır. Bu nitelik ona, tek tek sözcüklerin yanı sıra ayrı bir “kalıplaşmış öğelerden oluşmuş söz varlığı” kazandırmıştır.

5. Daha Köktürkçe döneminde Türkçe sözcüklerin geniş bir çokanlamlılık gösterdikleri göze çarpmakta, bu durum, dilin bir yazı dili olarak çok daha eskilere uzandığına tanıklık etmektedir.

6. En eski belgelerde bile eşanlamlı sözcüklerin çokluğu dikkati çekmekte, bunların bir bölümünü birbirine anlamca çok yakın eşanlamlılar oluşturmaktadır.

7. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde unutulmuş, yitirilmiş birçok öge Türkçenin değişik lehçelerinde ve bugünkü Anadolu ağızlarında yaşamlarını sürdürmektedir.

Dillerin söz varlığı tek tek sözcüklerden ve kalıplaşmış dil birimlerinden oluşur. Tek tek sözcükler ifadesiyle, “*cam, taş, ev, kalem, sandalye, gibi, ile, çık-, at-, yap-, vb.*” gibi sözler ifade edilirken atasözü (*Damlaya damlaya göl olur, Sakla samanı gelir zamanı vb.*), deyim (*Geçti Bor'un pazarı sür eşiği Niğde'ye, etekleri zil çalmak, vb.*), ikileme (*ıvır zıvır, ileri geri, vb.*), birleşik sözcükler (*imambayıldı, hanımeli, vb.*) ve kalıp sözlerden (*Allah rızası için, Günaydın, Afiyet olsun, vb.*) oluşan kalıplaşmış dil birimlerini içerir. Kalıplaşmış dil birimlerinin bir bölümü, atasözleri, deyimler ve bazı birleşiklerde olduğu gibi mecaz anlamla kullanılmaktadır. Söz gelimi, atasözleri (*Damlaya damlaya göl olur, Ayağını yorganına göre uzat, vb.*), deyimler (*Dam başında saksagan vur beline kazmayı, etekleri zil çalmak, vb.*) ve birleşiklerin bir bölümü (*hanımeli, karnıyarık, imambayıldı, aslanağzı, vb.*) gerçek anlamlarından ziyade mecaz anlamıyla anlaşılabilir. Tabii ki, bu husus bütün kalıplaşmış dil birimleri için geçerli değildir. “Yavaş yavaş” gibi bir ikilemenin veya “Yarın görüşürüz.” gibi bir kalıp sözün gerçek anlamıyla kullanıldığı gayet açıktır. Yeni cümleler ve

öbekler özellikle bu amaçla kurulmadıkları sürece böyle bir özellik göstermemektedir (Gökdayı 2012).

Dilin söz varlığında oldukça geniş bir alanı kapsayan basit, türemiş ve birleşik yapıda karşımıza çıkan sözcükler bu ders kitabının “sözcük türleri” ile ilgili olan kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı için bu bölümde dilin söz varlığını oluşturan aşağıdaki dil birimleri üzerinde durulacaktır:

- Terimler
- Deyimler
- Atasözleri
- İkilemeler
- Ağız Unsurları
- Ödünçlemeler
- Argo
- Dua-Beddua (Alkış-Kargış)
- Kalıp sözler (İlişki Sözleri)

7.1. Terimler

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 240)'a göre *terim*; 'belli bir konu alanında özel bir anlamı olan sözcük' olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı kaynakta belirtildiği üzere terim, özellikle uzmanlar arasında anlam bulanıklığını önler, kavramların saydamlaşmasını ve tek anlamlılığını sağlar. Uzmanlık alanındaki konuların düzenlenmesinde, bilginin biçimlendirilmesinde ve ona ulaşılmasında terimlerin önemi büyüktür.

Vardar (2002:192)'ın *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde ise terim; 'özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük' olarak tanımlanmaktadır. Vardar (aynı kaynakta: 192) terim üzerine ayrıca şunu ifade etmektedir:

Terimler uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çokanlamlılığa karşın, terim alanında tek anlamlılığa yönelik görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileniş süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir.

Her alanın kendine özgü oluşturduğu terim söz varlığı vardır. Bilim dallarına ait atom, molekül, bakteri nasıl bir terim olarak kabul edilirse, müzik dalına ait soprano, alto da aynı biçimde bir terimdir. Bu alanlarda yaşanan bir değişim söz varlığına da etki eder. Bir ülkenin bilim, teknik, sanat ve zanaat gibi dallarında yaşanan olumlu gelişmeler, dilindeki terim söz varlığına olumlu katkılar yapar (Aksan, 1996).

Terimlerin Özellikleri

Terimlerin genel özelliklerini Zülfikar (1991: 20-21) şu şekilde sıralamaktadır:

1. Terimler, bir bilimsel kavrama tek karşılığı bulunan kelimelerdir.
2. Terimlerin anlamları sabittir ve cümle içinde de olsa değişik anlamlarda kullanılamazlar.
3. Terimlerin bildirdiği anlam yoruma açık değildir ve karşıladıkları kavramı net, açık ve kesin bir biçimde bildirirler.
4. Terimler halkın söz varlığında yer almazlar ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır.

7.2. Deyimler

Deyimler sözlüklerde "Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlam belirten kalıplaşmış sözcük öbeğidir. Örneğin, *abayı yakmak, damarına basmak, kılı kırk yarmak, çantada keklik, iki arada bir derede, yere bakan yürek yakan, ateş pahasına, ye kürküm ye, ağzından yel alsın, kulakları çınlasın, ne günlere kaldık, laf aramızda.*" biçiminde tanımlanmıştır (Topaloğlu, 1989).

Kısa ve özlü ifade araçları olan deyimler kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimün sözcükleri değıştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamaz ve deyimün söz dizimi bozulamaz.” Örneğün: “Ayıkla pirincün taşını ” deyimü “Ayıkla bulgurun taşını” şeklinde söylenemeyeceğı gibi. (Aksoy, 1988). .Deyimler, anlam yönünden incelenirken deyimü oluşturan sözcükler ayrı ayrı değil hepsi bir bütün olarak değerlendirilmelidir. (Aksan’ın da belirttiğı gibi (1990: 37-38) deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özellikleri hakkında önemli ipuçları sağlar. Deyimleri oluşturan sözcüklerin için temel söz varlığına ait birçok sözcüğün var olduğu görülür. Deyimler genellikle sözcük öbekleri biçiminde kurulmuş olsa da cümle biçiminde kurulmuş deyimlere de rastlanır.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle deyimlerin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Çekici bir anlatım özelliğı taşırlar.
- Genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlam belirtir.
- Kalıplaşmış kelime öbekleridir.
- Kısa ve özlü ifade araçlarıdır.
- Bir deyimü oluşturan sözcüklerin yerleri değıştirilmez.
- Anlam açısından bir bütün olarak değerlendirilmelidir.
- o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini hakkında önemli ipuçları sağlar.
- Deyimler yazıda daima ayrı yazılır.

Deyimler dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir (Aksan, 1996: 31) Bazı deyimlerde deyimü oluşturan sözcüklerin tamamen mecaz anlamlarının ön planda olduğunu söyleyebiliriz: “Çevir kazı yanmasın, bit yeniğı” örneklerinde görüldüğü gibi deyimü oluşturan sözcükler bütünüyle mecaz anlamları ön plandadır. Bazı deyimlerde ise deyimü oluşturan öğelerden biri, yan anlamda veya mecaz anlamda kullanılmaktadır: “Adam kıtlığı, adam olmak, ağız değıştirmek, boy göstermek” örneklerinde görüldüğü gibi deyimü oluşturan sözcüklerden birinde mecaz ön plandadır.

Deyimlerle birleşik sözler yapı bakımından birbirine benzedikleri için zaman zaman karıştırılabilmektedirler. Bu karışma daha çok iki sözcükten oluşan deyimlerle birleşik sözlerde olmaktadır. Deyimler ve birleşik sözler biçim özellikleri bakımından farklıdır:

1. Deyimü oluşturan iki sözcük kesinlikle bitişik yazılmazken, birleşik sözlerin bir kısmı bitişik yazılır.

2. Birleşik sözcüğü oluşturan iki sözcük arasında başka hiçbir ek ya da sözcük giremezken deyimde girebilir.

3. Deyimleri oluşturan ikinci sözcük normal bir fiil olarak çekimlenir: *Göz koydu, göz koymuş, göz koyar vb.* “*Göz mü koyuyor*” kullanımında da deyimdeki sözcüğü arasına soru edatı getirilmiştir. Birleşik sözcükte bu mümkün olmaz (Akalin ve diğerleri, 2015).

Aşağıda *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “göz” maddesinin altında “göz” sözcüğü ile kurulmuş bazı deyimler açıklamaları ile verilmiştir:

Göz açamamak: İşlerin çokluğu yüzünden vakit ve fırsat bulamamak.

Göz açtırmamak: Başka bir şey yapmasına fırsat vermemek, şiddetli baskı altında tutmak.

Göz ardı etmek: Üstünde durmayıp gereken önemi vermemek.

Göz (Gözünü) almak: (Kuvvetli ışık veya iç içe girmiş çizgiler) Görüşe tesir etmek, kısa bir zaman için görüşü bulandırmak.

Göz atmak: Şöylece bir bakıvermek, göz gezdirmek.

Göz aydına gitmek (gelmek): Hayırlı bir olay veya işten dolayı tebriğe gitmek (gelmek).

Göz banyosu yapmak 1. Hastalıklı veya yorgun gözü ilaçlı suya sokmak. **2. argo.** Güzel bir kadını seyretmek.

Göz (Gözünü) boyamak: Bir şeyi olduğundan daha başka, daha üstün göstererek karşısındakini aldatmak, kandırmak.

Göz değmek: Göze gelmek, nazar değmek, nazara uğramak.

Göz dikmek: Bir şeyi elde etmeyi aklına koymak, ele geçirmek istemek.

Göz doldurmak (doyurmak): Etkili, zengin bir görünüşü olmak.

Göz etmek: Göz kırparak işaret vermek.

Göz gezdirmek: Şöylece bakmak, derin derin incelemeyi gözden geçirmek, göz atmak.

Göz göz olmak: 1. Delik delik olmak. **2. mec.** Parça parça olmak, perişan olmak.

Göz göze gelmek: Bakışları karşılaşmak, karşılıklı birbirinin gözüne bakmak.

Göz gözü görmemek: (Sis, karanlık, duman, toz vb. sebeplerle) Etrafta hiçbir şey görülmez olmak.

Göz hapsine almak – Göz hapsinde tutmak: Devamlı kontrol altında tutmak.

Göz (Gözünü, Gözlerini) kamaştırmak: 1. (Bir ışık veya aydınlık) Gözünün kamaşmasına sebep olmak. 2. İhtişamı ile kendine hayran bırakmak.

Göz (Göz kulak) kesilmek: Olanca dikkatiyle gözlemek.

Göz (Gözünü) kırpma: 1. (Karşısındakine işaret etmek veya bir şey anlatmak için) Bir gözünün kapağını açıp kapamak: 2. *mec.* (Işık için) Titrek titrek yanmak, yanıp sönyormuş gibi görünmek. 3. *mec.* Yakınlık göstermek

Göz koymak: (Bir şey veya kimseyi) Elde etmeyi arzulamak, ele geçirmeyi aklına koymak.

Göz kulak olmak:1. Kollayıp korumak, dikkat etmek: 2. (Bir şeyi) Bütün dikkatiyle takip etmek.

Göz nuru dökmek: (Yazı, nakış, dikiş vb. bir işe) Emek ve gayret sarf etmek.

Göz önünden ayırmamak: 1. (Birini) Dikkatle takip etmek, uzaklaşmasına meydan vermemek.2. Hesaba katmak, dikkate almak.

Göz önünde tutmak (bulundurmak) – Göz önüne almak: (Bir hususu) Hesaba katmak, dikkate, nazarıitibara almak.

Göz (Gözünün) önüne getirmek: Nasıl olacağını düşünmek, tasavvur etmek.

Göz (Gözler) önüne sermek: Açıkça ortaya koymak.

Göz (Gözlerini) süzmek: Gözlerini yarı kapayarak naz ve işve ile bakmak.

Göz (Gözünün) ucu ile bakmak: Başını döndürmeden sadece gözleri yana çevirmek suretiyle sezdirmeden bakmak.

Göz yummak: Hoş görmek, görmemezlikten gelmek, müsamaha ile karşılamak.

7.3. Atasözleri

Atasözleri, söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Türkçenin güzelliğini, zenginliğini ve gücünü gösteren atasözleri nesilden nesile aktarılabilir. Eski nesillerin uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düstur hâline getiren ve kalıplaşmış biçimleri bulunan, herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir. Örneğin, “Cahilin dostluğundan âlimin düşmanlığı yeğdir. Âlim unutmamış, kalem unutmamış. Aç doymam, tok acıkmam sanır. Borç yiğidin kamçısıdır. İnsan kıymetini insan bilir.” Çoğunlukla bir cümle biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelen sözlere atasözleri denir (Aksan, 1990: 40).

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Her atasözü belli bir kalıp içinde belli sözcüklerle söylenmiş olan kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözünü vücuda getiren sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamaz ve de söz diziminin biçimi bozulamaz. Örneğin “Dost kara günde belli olur.” atasözünü “Arkadaş kara günde belli olur.” diyemeyeceğimiz gibi atasözlerinin söz dizimini değiştiremeyiz.

XI. yüzyılda kaleme alınmış Türkçenin anıtsal eseri ve ilk sözlüğü *Dîvânu Lüğati't Türk*'te iki yüzden fazla atasözü vardır. Bunlardan bir kısmı anlamca günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin “Tag taga kağışmaz, kişi kişiğe kağışır.” (Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur) “Atası acı alma yise oğlının tişi kamar.” (Babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır.) “Aç ne yimes , tok ne times.” (Aç ne yemez, tok ne demez) gibi. Bu da bize bu kıymetli sözlerin nesilden nesile aktarılmasına güzel bir örnektir.

Aksoy (1988) atasözlerini kavramsal olarak incelediğinde her atasözünün bir genel kural, bir düstur niteliğinde olduğunu belirterek bu kural ve düsturları belirli kavram bölükleri içinde sınıflandırır.

1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildiren atasözleri vardır: “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.”, “Minareyi çalan kılıfını hazırlar.”, “Araba kırılınca yol gösteren çok olur.” gibi.

2. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri vardır : “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.”, “Kork aprilin beşinden öküzü ayırır eşinden.”, “Zemheride kar yağmadan kan yağması iyi.”, “Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür.” gibi

3. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır : “Ağlamayan çocuğa meme vermezler.”, “Öfke ile kalkan ziyan ile oturur.”, “Mahkeme kadıya mülk değil.”, “Sona kalan dona kalır.” gibi. Bu sözlerin altında "istemelisin ki elde edesin.”, "İnsan kenini öfkeye kaptırmamalı.” vb. dersler bulunmaktadır.

4. Denemelere veya mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri vardır : “Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.”, “Ayağını yorganına göre uzat.”, “Bugünkü işini yarma bırakma.”, “Yoldan kal, yoldaştan kalına.” gibi.

5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri vardır: “Hal hal demekle ağız tatlı olmaz.” “Ak akçe kara gün içindir.”, “Korkunun ecele faydası yoktur.”, “Taşıma su ile değirmen dönmez.” gibi.

6. Âdet ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır : “Dost başa bakar, düşman ayağa.”, “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var.”, “Kızım dövmeyen dizini döver.”, “Kız beşikte, çeyiz sandıkta.” gibi.

7. Bazı inanışları bildiren atasözleri vardır : “Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür.”, “Ananın bahtı kızına.”, “Akacak kan damarda durmaz.”, “Baykuşun kısmeti ayağına gelir.” gibi.

Görüldüğü gibi atasözleri, ele aldıkları konular bakımından çok çeşitlilik gösterir. Aşağıdaki konularına göre bazı atasözleri örnek verilmiştir:

Acelecilik (Aceleci sinek süte düşer.)

Alışkanlık (Tilkinin dönüp dolaşacağı yer kürkçü dükkânıdır.)

Çaresizlik (Denize düşen yılana sarılır.)

Dostluk (Dost kara günde belli olur.)

Eğitim (Ağaç yaşken eğilir. Boynuz kulağı geçer.)

Emek (Emek olmadan yemek olmaz. İşleyen demir ışıldar. Lafla peynir gemisi yürümez. Taşıma su ile değirmen dönmez. Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer.)

Fedakârlık (Gülü seven dikenine katlanır. Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.)

Deyimler ve atasözleri bu iki kalıplaşmış yapı arasında biçime ve anlama bağlı birtakım farklar vardır. Bunlar:

1. Deyimler yargı bildirmezler. Deyimler; bir durumu, olayı ya da varlığı tasvir etmek, açıklamak, ifade etmek amacıyla etkili anlatımından yararlanan kalıplaşmış söz gruplarıdır. Atasözü ise, bir gözlem ve tecrübenin sonucunda ortaya çıkmış ve zamanla herkesçe benimsenmiş bir yargıyı dile getirir. Yaşanmış birtakım olaylardan, sonraki kuşakların ders almasını sağlamaya çalışır, bir öğüt verir. Bazı deyimlerde yargı bulunsa da genelde deyimler yargısız ifadelerdir. Kısaca deyimler daha çok benzetme, kıyaslama yoluyla bir durumu açıklamak; atasözleri ise bir durum veya olayı tecrübeye dayalı bir yargıya bağlamak amacıyla kullanılırlar.

2. Atasözleri de deyimler gibi kalıplaşmış ifadelerdir. Ancak kalıplaşmanın biçiminde bazı farklılıklar vardır. Atasözlerindeki kalıplaşma deyimlere göre daha sıkıdır. Deyimlerde yer alan sözcükler başta, ortada ve sonda birtakım değişiklikler gösterebilirler. (Örneğin *kulakları çınlasın* deyimini bir cümle içinde kulağını çınlattık biçiminde geçebilir.)

3. Deyimler amaç bakımından da atasözlerinden farklıdır. Deyimlerin amacı bir durumu ya da kavramı özel bir kalıp içinde çekici ve etkili bir anlatımla belirtmek iken atasözleri öğüt verme, yol gösterme ya da tecrübe aktarma amacı güderler. Bu yönüyle bazı kalıp sözler her iki gruba da dâhil edilebilirler (Sinan, 2001).

7.4. İkilemeler

İkilemeler anlama güç katmak amacıyla sözcüklerin veya bazı seslerin tekrarlanması; bu şekilde yapılan sözcük öbekleridir.

İkilemeler, uzun süre yan yana kullanılarak kalıplaşmış, sözlerdir. Bu sebeple ikilemelerde kullanılan sözlerin yerleri değiştirildiğinde asıl yapının verdiği anlam inceliğini veremediği gibi ikileme içerisindeki sözcüklerin bir kısmı tek başına kullanılacak bir anlam yüküne de sahip değildir.

Aksan (1996: 195-197) ise ikilemeleri beş grupta ele almaktadır:

1. Değişik sözcük türlerinden aynı sözcüğün yinelendiği örnekler:

ad: kapı kapı, sayfa sayfa; **sıfat:** koca koca, sarı sarı; **ünlem:** of of, vay vay vb.

2. Değişik sözcük türlerinden eş anlamlı kurulanlar:

ad: çarşı pazar, ev bark; **sıfat:** derme çatma, doğru dürüst; **sıfat-fiil:** bitmiş tükenmiş, yenmez yutulmaz; **fiil:** ağlamış sızlamış, yazdı çizdi.

3. Değişik sözcük türlerinden karşıt anlamlılarla kurulanlar:

ad: yer gök, ölüm kalım; **sıfat:** büyük küçük, erkekli kadınlı; **zarf:** ileri geri, er geç; **zarf-fiil:** bata çıka, gidip gelip; **sıfat-fiil:** olur olmaz, gelen giden; **fiil:** durdu durmadı, istesin istemesin.

4. Yansımalı ikilemeler:

a) Yalnızca bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar: *horul horul (uyumak), tıpış tıpış (yürümek).*

b) Derece gösteren farklı biçimleri olan yansımalı ikilemeler: *çıtır çıtır/çatır çatır/çatır çatur; kıtır kıtır/katır katır/katır kutur.*

c) İki ögesi aynı seslerden kurulu yansımalı ikilemeler: şırıl şırıl, ciyak ciyak. Bir ögesi farklı ses ya da sessizden kurulu yansımalı ikilemeler: *gacır gucur, şangır şungur.*

d) Yansımalı fiillerden oluşmuş zarflarla kurulu ikilemeler: *hıçkıra hıçkıra, ıkına sıkına, oflaya puflaya.*

5. Ön sesi “m” ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler: okul mokul, araba maraba; bu ikilemeler özel adlarla da kurulabilirler:

Ayşe Mayşe, Ankara Mankara.

Aksan (1998: 175), ikilemelerin yalnızca ad, sıfat, zarf, eylem gibi değişik sözcük türleriyle sınırlı kalmadığını, cümlede özne, nesne, yüklem öğelerini de oluşturduğunu söylemektedir.

1. Zavallı kadın yaşadıklarını ağlaya ağlaya anlattı. Belirteç
2. Mehmet Bey neyi varsa satıp savdı ve İstanbul'a yerleşti. Yüklem
3. Ercan tasını tarağını topladı ve evi terk etti. Belirtili nesne
4. Bebeğin yumuk yumuk elleri, mavi mavi gözleri var. Sıfat
5. Adam sinirlenince verip verişti. Yüklem

7.5. Ödünçleme (Alıntı Söz)

Ödünçleme, bir terimi kaynak dilden erek dile yazılışını, yapısını ve/veya fonolojisini muhafaza ederek aktarmak demektir (Karaman, 2009: 55). İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 199)'a göre çeşitli siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. nedenlere dayanan ödünçleme; sesbirim, sözcük, biçim birimi ve söz dizimi düzeylerinde olmak üzere dilin her düzeyinde görülebilir; örn. Türkçe'de *kitap* Arapça'dan, *duvar* Farsça'dan, *restoran* Fransızca'dan, *internet* İngilizce'den ödünçlenmiş sözcüklerdir; *jale* sözcüğündeki /j/ sesi Farsça'dan ödünçlenmiştir; ve bağlacı ile kurulan bağlama yapıları da Farsça'dan ödünçlenmiş yapılarıdır.

Ödünçleme Sager'e göre (1990: 85'den Karaman, 2009: 55) *doğrudan ödünçleme* ve *uyarlamalı ödünçleme* diye ikiye ayrılır. Doğrudan ödünçlemede terimin yazılışı, yapısı ve/veya ses bilgisi hedef dile uyarlanır. Terim anlamsal olarak hiçbir değişikliğe uğramaz. Örneğin:

- (1) [asıl kaynakta 70] (tr) yoğurt – (en) yoghurt
- (2) [71] (en) television – (tr) televizyon
- (3) [72] (no) fjord – (en) fjord/fjord

Uyarlamalı ödünçlemede ise terim anlamsal olarak hedef dilde değişikliğe uğrar. Bu ödünçleme yönteminde, genelde bir terimin genel dilden özgün dile aktarımı gerçekleşir. Anlamsal seviyedeki değişiklik bazen çok anlamlı bir sözcüğün aktarımdan sonra anlamının daha özgün/belirgin olmasını sağlar, genel dilden özgün dile ödünçlemeye sebep olur veya hatta ödünç alınmış bir terimin asıl anlamını değiştirebilir.

7.5.1. Ödünçlemenin Özellikleri

Ödünçleme, bir dilin sözcük kaynaklarının parçasıdır. Bir durum değil, ödünçleme bir sürecin kendisidir. Ancak Dilde sözlük yapısının *iç ögeler* ve *dış ögeler* olarak iki kısımdan oluştuğu söylenmektedir. İç ögeler dilin kendi içinde türettiği ögeler (örn. yazı-ıcı, göz-cü vb.); dış ögeler ise başka dillerden alınmış ögelerdir (Karaağaç, 2013: 100).

Einar Haugen, Werner Betz ve Uriel Weinreich, ödünçleme çalışmalarının öncü isimleri olarak kabul edilebilir. Bu kişilerin yaptığı çalışmalar, ödünçlemenin ithal etme ve değiştirme biçimlerinde yapıldığını ortaya koymuştur (Kerimoğlu, 2017: 285). Diğer bir deyişle, alınan öge ya tamamıyla değiştirilmeden kullanıma alınır ya da birtakım değişiklikler yapılarak kullanılır.

Ödünçleme konusunda birtakım teoriler ileri sürülmüş olsa da Haugen' in 1950'de yaptığı sınıflamaya göre ödünçleme türleri aşağıda verilmiştir (Haugen, 2010: 137):

- *Alıntı sözcük*: Herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen alınan sözcüklerdir. Örneğin, Türkçe'ye Arapça'dan geçen *terk, fark* vb. sözcükler.

- *Değiştirim ya da Bölünmüş alıntı*: Sözcüğü ithal etmenin yanı sıra yapısal birtakım değişiklik yapılan melez sözcüklerdir. Örneğin, İngilizce *television* sözcüğünün Türkçe *televizyon* olması gibi.

- *Anlam alıntısı*: Sözcük alındığı kaynak dile göre tamamen yapısal değişiklik içerir. Kısacası sözcük alınmaz, sözcüğün anlamı alınır ve o anlam dildeki iç öğelerden oluşturulan bir sözcükle kullanılır. Bu nedenle bu gruba çeviri alıntısı, aktarım da denilir. Örneğin, İngilizce *see you* ifadesinin Türkçede *görüürüz* olarak yer alması.

7.6. Ağız Ögeleri

Genellikle bölgesel kullanımlar (diyalektler) olarak incelenen bu dilsel türler, belirli yerleşim alanlarında oluşmuşlardır. Bizim bir dilsel topluluk içinde bölgesel kullanımlar olarak düşündüğümüz türler, aynı ölçünlü dilin birleştirdiği kullanımlar olmaktadır (İmer, 1987). Ağız, aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir (Demir, 2011).

Bu yerel biçimlerinin Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yeri vardır. Türk Dil Kurumu tarafından ağızların söz varlığını ortaya koyan Derleme Sözlüğü yayımlanmıştır. Derleme Sözlüğü, 1932 yılına kadar yazı dilimize girmemiş ve 1932-1960 yılları arasında, yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzından derlenmiş olan Türkçe veya Türkçeleşmiş sözleri içine alan bir sözlüktür. Bu sözlerin büyük bir kısmı standart dil kullanıcıları tarafından bilinmez, ancak bu sözlerin bir kısmı standart dile girer, yani genel sözlüklerde bulunabilir. Aşağıda Türkçe Sözlük'te bulunan bazı örnekler gösterilmiştir. Böyle örnekler sözlükte *hlk.* kısaltması ile gösterilir. Bu kısaltma o maddenin ya da o anlamın yaygın kullanımda olmayıp halk arasında yaşadığını gösterir:

cazgır “fitneci”

çelek “boynuzu kırık veya eğri hayvan”

eştirmek “atı hızlı sürmek, koşturmak”

gergi “perde”

haydamak “çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek”

kımkım “ağır ağır konuşan (kimse)”

tirildemek “titremek”

7.7. Dua-Beddua (Alkış-Kargış)

Terim olarak dua, bir şeyin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi için, insanın kendisini güçsüz görerek Allah’tan yardım dilemesidir. Bütün din ve inanç sistemlerinde varlık gösteren dua, Türkler arasında “sena”, “münacat” karşılığı “hayır dua” anlamına gelen alkış sözcüğü ile karşılanır. Alkış kelimesinin Dede Korkut’ta geçen “alklamak (dua, sena etmek)” kökünden geldiği sanılmaktadır. (Türk halk terimleri sözlüğü) Türk sözlü edebiyatında alkışlar iyiliği, sağlık ve mutluluğu dileyen, genellikle kalıplaşmış minnet ve hayır dua ifadeleridir. Şükrü Elçin’e göre alkışlar aynı zamanda iyiyi ve güzeli meydana getirebilecek güçleri harekete geçirme arzusunun da bir ifadesidir. “Türk cemiyetlerinde dualar; Şamanizm, Budizm ve Manihaizm kültür devrelerini aşarak İslamiyet’le daha düzenli ve yeni bir zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etti. Umumiyetle anonim olan, bedenî, ruhî, iktisadî, içtimaî ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği bu dualar, atalar sözü gibi hüküm bildiren müspet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde “alkış : öğme” denilirdi. (Elçin 1993:662)

Alkışlar kısa ve kalıp sözlerden oluşmakla birlikte, konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici ve anlatımı güçlendirici ifadelerden oluşurlar. Genellikle alkışı oluşturan söz kalıbı isteği belirten bir kelime ile tamamlanır ve bunun sonucunda duygular daha etkili bir biçimde belirtilir. Alkışların çoğu genel durumlarda kalıplaşmış şekilde kullanılır:

“Allah uzun ömür versin.”

“Ayağın taşa değmesin.”

“Su gibi aziz olasın.”

“El öpenlerin çok olsun.”

“Allah muradını versin.”

Alkışların çoğu genel durumlar için kullanılsa da bazı özel durumlara has kullanılan alkışlar da mevcuttur:

“Allah bereket versin.” (yemek yerken)

“Allah analı babalı büyütsün.” (yeni doğmuş bebekler için)

“Nur içinde yatsın.” (ölen birisinin arkasından)

“Kalın sağlıcakla.” (veda ederken)

Farsça “bed” (kötü) ve Arapça “dua” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan beddua, bir kimsenin başına kötü şeyler gelmesini dilemek için kullanılan sözler, lanet anlamını taşır. Bu tabir Türk kaynakları ve sözlü geleneğinde kargış ve ilenç kelimeleriyle de karşılanmıştır. Elçin, kargışları şu şekilde tanımlamaktadır: “ Beddua ise, duanın aksi ve zıddı olan lanet, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfi sözlerdir. Bu tabir en eski Türk kaynaklarından 19. asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimizde “kargış” ve “ilenç” kelimeleriyle karşılanmıştır. Kargış, insanın kendisine, ailesine, cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli bir tepkisidir. Hayatta adaletsizliğe uğramış, küfran-ı nimetle karşılaşmış insanın vicdanında uyanan isyan ve hiddetli susturma çarelerini araması gayet tabiidir.” (Elçin 1993: 662-663)

Divanü Lügati't-Türk'te “kargalmak, lanetlemek”; “kargamak, lanet etmek, beddua etmek” anlamlarıyla var olan kargışlar, Türk kültüründe bir halk edebiyatı türü olarak kabul görmeseler de halk zekâsının renkliliğini ve çeşitliliğini yansıtmaktadırlar. İnanışa göre anneden ve özellikle babadan gelen beddua kötülük getireceğinden hoş karşılanmaz. İslam kültüründe ise olur olmaz yapılan bedduaların İslam ahlakıyla uyummadığı düşünülür.

Tıpkı alkışlar gibi, kargışlar da dilin tabii akışı içinde kalıplaşan ifadelerdir:

“Zıkkım yiyesin.”

“Şeytanın şerrine rastlayasın.”

“Sütüm sana haram olsun.”

Bazı bedduaların olumsuz söyleyerek dileğe dönüştürüldüğü de yaygın olarak görülmektedir:

“Kör olmayasica.”

“Gebermeyesice.”

Sonuç olarak, alkış ve kargışlar Türk sözlü edebiyatında sıklıkla karşılaşılabileceğimiz, anlatımı güçlendirici ve ifadeyi süsleyen dil öğeleridir. Buna karşın sözlü edebiyatın en az ele alınıp incelenen örneklerini oluştururlar.

7.8. Argo

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre argo, “her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim” olarak tanımlanır. Yine aynı sözlüğe göre mecazi olarak “serseri ve külhanbeylerinin kullandığı söz

ve deyimler” anlamı da taşır. Günümüz sözlüklerinde argo, küfürlü söz ve deyişler olarak sınırlandırılrsa da bu terim belli bir sınıfın kendi yaşayış tarzı isteğine uyarak, etrafındakilerin anlayamayacağı şekilde ve kendi aralarında konuştuğu aşığılık bir özel ve gizli dil anlamını da kapsar. Aralarında özel sözcükler benimseyen bu grup, herhangi bir meslek mensubu olabileceği gibi, genellikle kullandıkları dil itibariyle hırsızlar, serseriler ve dilenciler grubudur. Bu durumda argo terimini alan argosu ve genel argo olarak sınıflandırmak yanlış olmayacaktır. Alan argoları zamanla genel argonun toplam sözcük ve deyim dağarcığını oluşturur. Alan argolarındaki sözcük dağarcığının, zaman içinde oluşturduğu toplam sözcük ve deyim dağarcığı ile, bu dağarcığa dayalı konuşma biçimi genel olarak argo kavramını oluşturur (Aktunç 2010: 12).

Türkçede argonun ilk yazılı örneklerine Kaşgarlı Mahmud’un *Divanü Lügati’t Türk* adlı eserinde rastlarız. Aktunç, Türkçe argonun ilk yazılı kaynağından elliye yakın argo sözcük taramıştır. Geçmişten bugüne Türk Edebiyatı da argodan sıkça yararlanmıştır. Karagöz ve ortaoyununda argo, komik durum üretme görevi gerçekleştirir. Divan edebiyatında da argo sözcük ve deyimler içeren şiirler, Nevizade Atai, Sümbülzade Vehbi, Enderunlu Fazıl gibi şairlerce yazıya dökülmüştür. Cumhuriyet dönemi şiirlerinde de Nazım Hikmet, Can Yücel, Ece Ayhan gibi argodan yararlanan şairlere rastlamaktayız. Nesir türünde özellikle toplumcu gerçekçi yazarlar, halka yaklaşma bakımından otantik bir kaynak olarak gördükleri argoyu eserlerinde kullanmışlardır.

Argo, dilbilimsel anlamda bir “dil” değildir. Ortak dilin dizim kurallarına uymakla birlikte sözlük düzeninde anlamsal olarak farklılık taşır. Söz dağarcığını oluştururken bir takım anlamsal ve biçimsel yöntemlerden yararlanır:

-soyutla somutun yer değiştirmesi; fırça yemek: azar işitmek

-eğretileme; pergeller: bacaklar

-düzdeğişmece; okşamak: dövmek

-örtmece; temizlemek: öldürmek

-karşıtlama; bilezik: kelepçe

-örnekseme; civciv: genç kız

-ikileme; püfpüf: esrar içmek

bu yöntemlerden bazılarıdır.

Argo sözcüğün temelinde gizlilik vardır. Halk bu gizliliğe ilgi duyar, halk dili kullanan yazarlar da argo kullanarak gizliliği ortadan kaldırırlar. Artık deşifre olan argo sözcüğün gizliliği ortadan kalkar. Ama özel topluluklar kendi argolarını üretmeye devam ederler.

7.9. Kalıp Sözcükler (İlişki Sözcükleri)

Atasözcükleri, deyimler ve ikilemeler gibi kalıp sözcükler de günlük konuşmada sıkça başvurduğumuz ifade yollarından biridir ve Türkçenin söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Kalıp sözcükleri günlük hayatta doğum, ölüm, evlenme, kutlama, selamlaşma, vedalaşma vb. birçok durumda iletişimi kolaylaştıran az sözcük çok şey ifade etmemize yarayan kalıplaşmış dil birimleridir.

Gökdayı (2008) *Türkçede Kalıp Sözcükler* adlı makalesinde kalıp sözcükleri, anlamlarına göre kavram alanı temelli bazı alt gruplara ayırmıştır, bunlar:

Hayırdüa ve iyi dilek bildirenler: Güle güle oturun, Allah razı olsun, Allah ne muradın varsa versin, Mutlu yıllar, Doğum günün kutlu olsun, İyi bayramlar

Küfür, beddua-ilenç bildirenler: Lanet olsun, Allah cezasını versin, Allah kahretsin, Allah bela(sı)nı versin

Duygusal tepkileri dile getirenler (Korku, sevinç, şaşkınlık, acıma, çağrı, buyruk, yasaklama, vb.): Güler misin ağlar mısın?, Allah aşkına, Aklına şaşayım, Allah çarpsın, Güleriz ağlanacak hâlimize

Selamlaşma bildirenler: Günaydın, İyi akşamlar, İyi sabahlar, Selamünaleyküm, İyi günler, Merhaba Ayrılık bildirenler: Hoşça kal, Görüşmek üzere, İyi yolculuklar, Görüşürüz, Allah'a ısmarladık, Elveda

Batıl inançları bildirenler: İyi saatte olsunlar, Şeytan kulağına kurşun, Elemtere fiş kem gözlere şiş, Nazar değmesin

Bir istek bildirenler: Saatiniz var mı?, Ateşiniz var mı?, Sadede gelelim, Bize de buyurun, Gereğini arz ederim, Durakta incek var, Bana müsaade

Konuşanı veya dinleyeni yüceltme bildirenler: Senden (sizden) iyi olmasın, Sözüünü balla kestim, Estağfurullah, Rahatsız ediyorum, Rica ederim

Bir isteği kabul veya reddetme bildirenler: Baş üstüne, Eyvallah, Amenna, Allah derim, Âmin, Emredersiniz, Maalesef, Maatteessüf

Dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit etme bildirenler: Ben sana gösteririm, Benden günah gitti, Benden söylemesi, Dikkat, Dikkatli ol, Kendine dikkat et, Ağzına acı biber sürerim, Alacağın olsun, Allah'tan korkmaz kuldun utanmaz

Genel bir davranış veya düşünce bildirenler: Korkunun ecele faydası yoktur, Tarih tekerrürden ibarettir, Tebdil-i mekânda ferahlık vardır, Her şey olacağına varır

Töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar: Elçiye zeval olmaz, Yediğin içtiğin senin olsun gezdiğin gördüğün yerleri anlat, Ölülerin ardından kötü söz söylenmez, Ellerinizden operim, Küçüklerin gözlerinden operim, Ayıptır söylemesi

Dini inançları bildirenler: Allah bilir, Günah, Allah kerim, Kadere meydan okunmaz, Allah'tan geldi, Takdir-i ilahi

Soru sorup cevap isteyenler: Eş olarak kabul ediyor musunuz?, Hemşe(h)rim memleket nere?, Merhumu nasıl bilirdiniz?

Özür dileme bildirenler: Pardon, Af edersin, Kusura bakma, Kusura kalma, Özür dilerim

Sembolik olarak ödüllendirme bildirenler: Aferin, Bravo, Berhudar ol, Su gibi aziz ol, El öpenlerin çok olsun Minnet, teşekkür bildirenler: Teşekkür ederim, Teşekkürler, Sağ ol(un), Elin(iz)e sağlık, Zahmet oldu

Kaynakça

Akalın, H., Eker, S., Türk, V., Cavkaytar S., Aslan Demir, S. (2015). *Türk Dili I*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3178.

Aça, M., Ercan, M. (2005). *Türk halk edebiyatı*. Ankara: Grafiker

Aksan, Doğan. (1990). Her yönüyle dil. Ankara: Türk Dil Kurumu

Aksan, D. (1996). Türkçenin söz varlığı. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve deyimler sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aktunç, H. (2010). *Büyük argo sözlüğü (tanıklarıyla)*. İstanbul: YKY

Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kapı

Bayrı, M. H. (1972). *İstanbul folkloru*. İstanbul: Eser

Devellioğlu, F. (1990). *Türk argosu*. Ankara: Aydın

Elçin, Ş. (1993). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ

Gökdayı, H. (2008). *Türkçede Kalp Sözler*. Bilig Dergisi. S: 44.

Haugen, E. (2010). Dil Bilimsel Ödünçlemenin Analizi (çev. Caner Kerimoğlu). *Dil Araştırmaları*, 7(7), 131-157.

Türkçe Sözlük, (2005). TDK Yay.: Ankara.

İmer, K. (1987). *Toplum Dilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12452.pdf> (19.09.2019).

İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi.

Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.

Karaman, B. İ. (2009). *Terim oluşturma yöntemleri*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 57(2), 45-59. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/378432>)

Kerimoğlu, C. (2017). *Genel dilbilime giriş* (4.baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Sager, J. C. (1990), *A practical course in terminology processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*. Kubbealtı Yay: Malatya.

Şahin, H. (2006). *Terimlerin genel dile yansımalarına dair bazı gözlemler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20, 123-129.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.

Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*, Ankara: TDK Yay.

8. TÜRKCENİN SES ÖZELLİKLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8. TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

8.1. Ünlüler

8.2. Ünsüzler

8.2.1. Boğumlanma noktasına (oluşum yerine) göre ünsüzler

8.2.1.1. Dudak Ünsüzleri

8.2.1.2. Diş Ünsüzleri

8.2.1.3. Damak Ünsüzleri

8.2.1.4. Gırtlak Ünsüzleri

8.2.2. Boğumlanma tarzlarına göre ünsüzler

8.2.3. Ton alıp almamalarına göre ünsüzler

8.2.4. Duyulma derecelerine göre ünsüzler

8.3. Türkçedeki Bazı Ünlü ve Ünsüzlerle İlgili Genel Özellikler

8.3.1. Ünlülerle İlgili Durumlar

8.3.2. Ünsüzlerle İlgili Durumlar

8.4. Türkçede Vurgu

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Türkçedeki ünlülüler nelerdir, nasıl sınıflandırılır?
2. Türkçedeki ünsüzler ve özellikleri nelerdir?
3. Türkçede vurgu nasıl yapılır?

Anahtar Kavramlar

- Ses Birimi
- Ünlü
- Ünsüz
- Vurgu

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türkçenin ünlüleri ve ses özellikleri	Türkçenin ünlülerini ve bu ünlülerin ses özelliklerini kavrar.	Somut örnekler üzerinde ünlülerin özellikleri gösterilir.
Türkçenin ünsüzleri ve ses özellikleri	Türkçedeki ünsüzleri sınıflandırabilir.Türkçedeki ünsüzlerin özelliklerini açıklayabilir.	Somut örnekler üzerinde ünsüzlerin özellikleri gösterilir.
Türkçede Vurgu	Türkçe kelimelerde, kelime gruplarında ve cümlelerde vurgunun yerini ve işlevini kavrar.	Kelimelerde ve söz diziminde vurgunun yeri somut örnekler üzerinde gösterilir.

Giriş

Dil birliklerini oluşturan en küçük yapıya ses adı verilir. Ciğerlerden gelen hava, ses yolu adı verilen gırtlak, boğaz, ağız kanalı, geniz ve burun boşluğunda boğumlanarak dil seslerine dönüşür. Bu havanın ses yolunda herhangi bir engelle karşılaşmadığı durumlarda *ünlü* (vokal); kapanma, daralma, sürtünme gibi çeşitli engellerle karşılaştığı durumlarda ise *ünsüz* (konsonant) olarak adlandırılan sesler meydana gelir. Bir hece veya kelime oluşturmak için dizilmiş ve aynı dili konuşanlar arasında hece veya kelimedede anlam ayırt edici bir özellik gösteren en yalın öğelere ise *ses birimi* (fonem) denilir (Korkmaz, 1992: 129; Üçok 1951: 21).

güz, göz, gez

kül, kol, kel

ben, sen, şen

heceleri birer ünlünün etrafında oluşmuş müstakil kelimelerdir. Hecelerde geçen ünlüler tek başlarına birer sestem ibarettir. Fakat bir takım anlam ayırıcı özellikler yüklenen bu ünlülerin değişmesi kelimenin anlamını da değiştirir. Bu nedenle kelimeler içerisinde geçen /ü/, /ö/, /e/ ; /ü/, /o/, /e/ ; /b/, /s/, /ş/ sesleri anlam ayırıcı özellik yüklenmiş birer ses birimi sayılırlar.

Bir dildeki ses birimlerinin tümünü yazıda göstermek mümkün değildir. Yazıda gösterilebilen anlam ayırıcı seslere *parçalı ses birimi*; vurgu, uzunluk, tonlama gibi yalnız söyleyişte ifade edilebilenlere ise *parça üstü ses birimi* denilir.

Günümüzde konuştuğumuz ve yazdığımız Türkçe yüzyıllardır dil ve edebiyatın işlendiği kültür başkenti sayabileceğimiz İstanbul'da konuşulan ağıza dayanmaktadır. Fethinden bu yana İstanbul, Batı Türkçesi dil ve edebiyatının en ince şekilde işlendiği, Anadolu ve Rumeli ağızları ile başka dillerin bir buluşma noktası olmuştur. Bu karma yapı zamanla, Batı Türkçesi içinde itibarlı ve saygın bir ağızı, 'zarif ortak bir lisan'a yani üst değişke ya da lingua franca da denilebilecek bir biçime taşımıştır (Develi, 2006; 28). Bu nedenle İstanbul Türkçesi bugün standart (ölçünlü) Türkçe olarak kabul edilmektedir. Standart Türkçede günümüzde Anadolu ağızlarında, ya da kişinin günlük yaşamında aile ya da arkadaşlarıyla konuştuğu dilde yani alt değişkede yaşayan damak /n/'si (ñ) *biñ, gönül, siz-iñ*; hırıltılı /h/ (h) *bak > baħ* ya da kapalı /e/ (é) *étmek, géce, yél* gibi sesler gösterilmez ve kullanılmazlar.

İstanbul ağızına dayalı modern Türkçede 8 ünlü ve 21 ünsüz bulunur.

8.1. Ünlüler

Ün, Anadolu ağızlarında 'yüksek ses, seda' anlamında hâlâ kullanılmaktadır. 'Yüksek sesle çağırmak, bildirmek' anlamındaki *ünle-* fiili de aynı kökten türetilmiştir. Bir gramatik tanım olarak ise *ünlü*, ses yolunda tam bir engele çarpmadan çıkarılan sese verilen addır. Standart Türkçede dil ve dudaklarda oluşan 8 ünlü bulunur. Bu ünlüler, sesin boğumlanması sırasında dilin ağız kanalındaki konumuna ve durumuna, dudakların düz ya da yuvarlak olması ya da çıkarılış sürelerine göre sınıflandırılır.

1. Ünlünün boğumlanması sırasında dilin ön ya da arka tarafa doğru aldığı şekil ünlünün kalınlık ve incelik derecesini etkiler. Ağız kanalı içerisinde dilin arka tarafa kabarması ile kalın ünlü ya da daha doğru ifadeyle *art damak ünlüsü* denilen /a/, /ı/, /o/, /u/ ünlüleri teşekkül eder. Dilin öne sürülmesi ile ön damak bölgesinde oluşan /e/, /i/, /ö/, /ü/ sesleri ise ince, yani *ön damak ünlüleri*dir.

2. Ünlünün boğumlanması sırasında dudakların aldığı şekil ünlünün düz ya da yuvarlak olmasını sağlar. /a/, /e/, /ı/, /i/ seslerinin oluşumunda dudaklar kısmen düz konumdadır. /ı/ ve /i/ seslerinde bu düzlük daha belirgin hâlde iken /a/ ve /e/ seslerinin aynı zamanda geniş ünlüler olması nedeniyle dudaklardaki düzlük /ı/ ve /i/ seslerine oranla daha az belirgindir. Dudaklar düz hâldeyken çıkarılan /a/, /e/, /ı/, /i/ ünlülerine düz ünlüler denilmektedir. /o/, /ö/, /u/, /ü/ seslerinin boğumlanması sırasında ise dudaklar belirgin biçimde öne çıkar. Dudakların yuvarlaklaşması ile oluşan bu ünlülere de *yuvarlak ünlüler* denilmektedir.

3. Ünlülerin çıkarılışı sırasında dilin ağız kanalındaki durumu ve çenenin açıklık derecesi ünlülerin dar ya da geniş olmasını etkiler. /a/, /e/, /o/, /ö/ ünlülerinin söylenişi sırasında dil ağız içerisinde daha yayvan, çene ise geniş şekilde açıktır. Bu nedenle bu sesler *geniş ünlü* olarak adlandırılır. Geniş ünlülere nazaran telaffuzu sırasında ağız kanalının daha dar olduğu yani çenenin daha az açılması ile oluşan /ı/, /i/, /u/, /ü/ seslerine ise *dar ünlüler* denilir.

4. Ünlüler ses yolunda tam bir engele takılmadıkları için duyulma dereceleri ünsüzlere göre daha fazladır. Fakat ağız boşluğu içerisinde boğumlanma durumları ünlülerin akustiğini (acoustique) yani çıkarılma süresini, titreşim sıklığını ve duyulma derecesini etkiler. Boğumlanma sırasında çenenin aldığı duruma göre duyulma derecesi en yüksek ünlü /a/ sesidir. Çenenin aldığı duruma göre diğer ünlülere göre en dar olan ve aynı zamanda normal uzunluğa nispeten en kısa olan ünlü ise /ı/ ünlüsüdür. Bu özel durumu nedeniyle /ı/ ünlüsü incelemeye eğilimlidir ve Türkçede çeşitli ses olaylarına uğrar. Eski Türkçede *şışman*, *yaşıl*, *inanç* gibi kelimeler Türkçenin önemli uyum özelliklerinden olan *önlük-artlık* (kalınlık-incelik) uyumundayken hem /ı/ sesinin incelleme eğilimi hem de çevresindeki bazı ünsüzlerin etkisi ile bugün uyum dışına çıkmış biçimde *şışman*, *yeşil*, *inanç* olarak telaffuz edilmektedir.

5. Eski Türkçeden beri *kökten* (primordial) var olan (Banguoğlu 2000; 22) fakat standart Türkçede ayrı bir harfle gösterilmeyen kapalı /e/ (é) harfi Türkçenin dokuzuncu

ünlüsü olarak kabul edilir. Bugün Anadolu ağızlarında bazı kelimelerin ilk hecelerinde söyleyişte duyulmaktadır:

vérmek, yémek, démek, érken, géce örneklerindeki kapalı /e/'ler standart Türkçede açık /e/ (e) olarak yazılıp telaffuz edilirler.

6. Türkçeye yabancı dillerden, özellikle Arapçadan girmiş alıntı kelimelerde görülen diğer bir ünlü ise ince /a/ (â) sesidir. Karakteri itibarıyla *a ~ e* arası bir ses olmasına rağmen /e/ ünlüsüne daha yaklaşmıştır. Bu nedenle son hecesinde ince /a/ ünlüsü bulunan kelimeler ekleşme sırasında ince ünlülü ekler tercih edip Türkçenin ünlü uyumu kuralının dışına çıkarlar:

dikkat-li , şefkat-li, hakikat-siz-lik, harp-te, saat-çi gibi.

Türkçedeki ünlüler yukarıda belirtilen özellikleri bakımından tabloda şu şekilde gösterilirler:

Art damak ünlüleri		Ön damak ünlüleri		
(kalın ünlüler)		(ince ünlüler)		
Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	
Geniş	a	o	e	ö
Dar	ı	u	i	ü

Özetle yukarıdaki tabloya göre ünlüler şu özellikleri taşırlar:

a	: art, geniş, düz	e	: ön, geniş, düz
ı	: art, dar, düz	i	: ön, dar, düz
o	: art, geniş, yuvarlak	ö	: ön, geniş, yuvarlak
u	: art, dar, yuvarlak	ü	: ön, dar, yuvarlak

8.2. Ünsüzler

Seslerin sınıflandırmasının tarihi Greklerin MÖ yaptıkları araştırmalara kadar dayanır. Latinlerin *consonantes* olarak adlandırdıkları ve Türkçede *ünsüz* dediğimiz sesler, ciğerlerden gelen havanın ses yolunda daralması ya da kapanması veya havanın diğer ses organlarına

çarpıtılmasıyla oluşurlar. Bu nedenle ünsüzler ses yolunda sızıcılık, akıcılık, katılık, patlamalılık gibi özellikler kazanırlar.

Bugün modern Türkçede 21 ünsüzden bahsedebiliriz:

/b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/

Fakat hemen her dilde olduğu gibi Türkçede de yazıda gösterilmeyen ünsüzler vardır. Bunların bazıları ağızlarda yaşayan şekillerdir. Örneğin, *usanmak*, *yorulmak* anlamındaki *buñalmak*, standart Türkçede damak /n/’siz biçimiyle *bunalmak* şeklinde telaffuz edilir. Ses olayı ile ikincil değişikliğe uğramış hırıltılı /h/ (h) sesi de sadece söyleyişte kalan standart dilde kullanılmayan ve yazıda gösterilmeyen bir ünsüzdür: *korkmak* > *korh̄mah* gibi. İleride damak ünsüzleri başlığında ele alınacak /k/, /g/, /ğ/ seslerinin durumu aynı şekildedir. Bu ünsüzlerin hem art hem de ön damakta iki farklı boğumlanma yani oluşma noktası bulunur. Farklı sesler olmasına rağmen bu ünlüler yazıda tek şekil ile gösterilir:

kel, *gel*, *iğne* kelimelerinde /k/, /g/, /ğ/ ön damak ünsüzleridir.

kal, *gaga*, *dağ* kelimelerinde /k/, /g/, /ğ/ art damak ünsüzleridir.

Ünsüzler, seslerin oluşumu sırasında boğumlanma noktasına, ses yolunun daralma ve kapanmasına, ses tellerinin ton verip vermemesine ve seslerin bolluğuna ve azlığına göre dört alt başlıkta sınıflandırılır:

8.2.1. Boğumlanma noktasına (oluşum yerine) göre ünsüzler:

Ünsüzler, çıkış noktalarına göre çeşitli nitelikler kazanırlar. Bu noktalar dudak, damak, diş ve gırtlak (yutak) bölgeleridir. Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğu içerisindeki daralan veya kapanan noktalarına *boğumlanma noktası* denir.

8.2.1.1. Dudak Ünsüzleri

Boğumlanma noktası dudaklar olan ünsüzler *dudak ünsüzleri* olarak adlandırılır. Bunları kendi içerisinde iki alt başlıkta inceleyebiliriz.

Çift-dudak ünsüzleri: Sesin oluşumu sırasında her iki dudağın birbirine değmesiyle oluşan seslerdir. Alt dudağın üst dudağa değmesiyle oluşan bu seslere *asıl dudak ünsüzleri* de denilir: /b/, /p/, /m/.

Diş-dudak ünsüzleri: Alt dudağın üst dişlere dokunmasıyla oluşan seslerdir. Çift dudak seslerinin aksine boğumlanma sırasında üst dudaklar hareketsiz kalır: /f/, /v/.

Dudak ünsüzlerinin tablosu:

Çift dudak ünsüzleri	Diş-dudak ünsüzleri
b	v
p	f
m	

8.2.1.2. Diş Ünsüzleri

Sesin boğumlanması sırasında dil ucunun dişlerin farklı noktalarına temas etmesiyle oluşan ünsüzlere *diş ünsüzleri* diyoruz. Ağızın ön tarafında dil ucunun dokunduğu noktalara göre iki alt bölümde incelenirler.

Asıl diş ünsüzleri: Diş ucunun doğrudan dişlere değmesi veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: /d/, /t/, /s/, /z/, /n/, /l/, /r/.

Diş eti-damak ünsüzleri: Dil tacı ile diş eti arasında boğumlanan ünsüzlerdir. Bu ünsüzlere ayrıca *diş eti ünsüzleri* de denilir: /ç/, /ç/, /ş/, /j/.

Diş ünsüzlerinin tablosu:

Asıl diş ünsüzleri	Diş eti-damak ünsüzleri
d	c
t	ç
s	ş
z	j
n	
l	
r	

8.2.1.3. Damak Ünsüzleri

Dil sırtının kabarak ciğerlerden gelen havanın art veya ön damakta engellenmesi ile oluşan sesler *damak ünsüzü* olarak tanımlanır. Bu sesler /k/, /g/, /ğ/, /y/ ve standart Türkçede

olmayıp günümüzde ağızlarda kullanılan damak /n/ (ñ)'sidir. Fakat /k/, /g/, /ğ/ sesleri standart Türkçede tek şekilde gösterilmelerine rağmen boğumlanma noktalarına göre art ve ön şekilleri de bulunur.

Dil sırtının ağız boşluğu içerisindeki durumuna göre damak ünsüzleri iki alt başlıkta değerlendirilir.

Ön damak ünsüzleri: Dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında oluşan ünsüzlerdir. Bunlar /k/, /g/, /ğ/ ve damak /n/ (ñ) ünsüzleridir. Ön ünlüler olan /e/, /i/, /ö/, /ü/ ile heceler oluştururlar.

kedi, bilgi, çiğ ve Anadolu ağızlarındaki telaffuzuyla *göñül* gibi.

/y/ sesi ise sızıcı bir özellik gösteren diğer bir ön damak ünsüzdür.

Art damak ünsüzü: Dil sırtının arka tarafı ile art damak arasında oluşan ünsüzlerdir. /k/, /g/, /ğ/ ve damak /n/ (ñ) seslerinin art yani kalın biçimleridir. Boğumlanma noktası bakımından ön damak ünlülerinden ayrılırlar. Art ünlüler olan /a/, /ı/, /o/, /u/ ile heceler oluştururlar.

çocuk, olgun, tuğ ve Anadolu ağızlarındaki telaffuzuyla *puñar* (pınar) gibi

Damak ünsüzlerinin tablosu:

Ön damak ünsüzleri	Art damak ünsüzleri
k	k
g	g
ğ	ğ
y	
damak n'si (ñ)	damak n'si (ñ)

8.2.1.4. Gırtlak Ünsüzleri

Soluk durumuna oranla ses tellerinin birbirine daha çok yaklaşarak veya dokunarak oluşturdukları seslere *gırtlak ünsüzü* adı veriyoruz. Standart Türkçede yalnızca /h/ sesi gırtlak ünsüzdür: *haydi, hanım, hangi* gibi.

Fakat Anadolu ağızlarında /k/ > /ħ/ değişmesi ile kullanılan bazı kelimelerde de hırıltılı bir şekilde telaffuz edilen gırtlak ünsüzü bulunur: *bak > baħ, oku- > oħu-, yakacak > yaħacak* gibi. Buna ikincil gırtlak ünsüzü diyebiliriz.

Bunun dışında Arapça ve Farsçadan dilimize geçen kelimelerde bulunan *hemze* ve *ayın* da birer gırtlak ünsüzüdür. Fakat *hemze* ile yazılan *tel'lif* > *telif*, *neş'e* > *neşe*, *şey'* > *şey* gibi kelimeler Türkçenin fonetik yapısına uygun hâle getirilerek hemzesiz biçimde telaffuz edilmektedir. Aynı şekilde *ayın* gırtlak ünsüzü bulunduran kelimeler de bazı ses olayları ile Türkçenin yapısına uydurulmaktadır: *câmi'* > *câmi*, *va'z* > *vaaz* gibi.

8.2.2. Boğumlanma tarzlarına göre ünsüzler:

Patlayıcı (süreksiz) ünsüzler: Seslerin oluşumu sırasında ciğerlerden gelen havanın bir noktada kapanması ve önüne çıkan engele bir soluk hamlesiyle çarpıp engeli açması ile oluşan sesler *patlayıcı ünsüzler* olarak adlandırılırlar. Patlayıcı ünsüzler bir anda patlayıp sönen nitelikte olduğu için aynı zamanda bunlara *süreksiz ünsüzler* adı da verilmiştir. Patlayıcı ünsüzler şunlardır:

Tonlular	Tonsuzlar
b	p
c	ç
d	t
g	k
m	
n	

Sızıcı (sürekli) ünsüzler: Ses yolunun daralması ve havanın çok fazla daraltılan bu ses yolundan sızarak ya da ses yoluna sürtünerek daha uzun sürede çıkarılan seslerdir. *Sızıcı* ya da *sürekli ünsüzler* olarak da adlandırılır. Sızıcı ünsüzler şunlardır:

Tonlular	Tonsuzlar
v	f
z	s
j	ş
ğ	ğ
r	
l	
y	

8.2.3. Ton Alıp Almamalarına Göre Ünsüzler

1. Tonlu ünsüzler: Ciğerlerden gelen havanın ses tellerini titreştirip ton almasıyla oluşan ünsüzlere *tonlu ünsüzler* denilir. Tonlu ünsüzler için *sedalı* ya da *ötümlü ünsüzler* terimleri de kullanılmaktadır. Bu ünsüzlerin sesleri bol ve rahat işitilebilir niteliktedir.

2. Tonsuz ünsüzler: Ciğerlerden gelen havanın ses tellerini titreştirmeden ve ton almadan oluşan ünsüzlere *tonsuz ünsüzler* denilir. Tonsuz ünsüzler için *sedasız* ya da *ötümsüz ünsüz* terimleri de kullanılmaktadır. Tonlu ünsüzlere nispeten duyulma şiddetleri daha azdır.

Tonlu ve tonsuz ünsüzlerin oluşum yerleri aynı olduğu için tonsuz ünsüzlerin tonlu karşılıkları bulunur. Fakat /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ ünsüzlerinin tonsuz karşılıkları bulunmaz.

Ton alıp almamalarına göre ünsüzlerin tablosu:

Tonlu ünsüzler	Tonsuz ünsüzler
b	p
c	ç
d	t
g	k
ğ	h
j	ş
v	f
z	s
l	
m	
n	
r	
y	

8.2.4. Duyulma Derecelerine Göre Ünsüzler

Türkçede kullanılan ünsüzlerin duyulma dereceleri eşit değildir. Mesela /r/ sesi bol sesli bir ünsüzken /f/ sesinin duyulma oranı daha azdır. Duyulma dereceleri bakımından ünsüzleri iki gruba ayırmak mümkündür.

1. Akıcı ünsüzler: Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğunun daralan kısımlarından ya da geniz yolundan akarak çıkarılmasıyla oluşan bol sesli ünsüzlere *akıcı ünsüzler* denilir. /l/, /r/, /m/, /n/, /y/ Türkçede bulunan akıcı ünsüzlerdir. Bunlardan /l/ ve /r/ ise en bol sesli ünsüzlerdir.

Akıcı Ünsüzler

Bol akıcı nitelikte olanlar	Diğer akıcı ünsüzler
l	m
r	n
	y

2. Katı ünsüzler: Oluşmaları sırasında daha fazla daralma ve kapanma olan ve diğer ünsüzlere göre daha az duyulma derecesine sahip olan ünsüzlere *katı ünsüzler* denilir.

Katı ünsüzler

b	p
c	ç
d	t
g	k
ğ	
j	ş
v	f
z	s
	h

Yukarıda yapılan sınıflandırmalara göre standart Türkçede bulunan 21 ünsüz çıkış yerine ve niteliklerine göre şu şekilde gösterilir:

	Kati Ünsüzler				Akıcı Ünsüzler	
	Patlayıcı		Sızıcı		Patlayıcı	Sızıcı
	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	
Çift-dudak	b	p			m	
Diş-dudak			v	f		
Asıl diş	d	t	z	s	n	r
Diş eti-damak	c	ç	j	ş		l
Ön damak	g	k	ğ			y
Art damak	art g	art k	art ğ			
Gırtlak				h		

8.3. Türkçedeki Bazı Ünlü ve Ünsüzlerle İlgili Genel Özellikler

8.3.1. Ünlülerle İlgili Durumlar

a. Günümüzde, Türkçe kökenli kelimelerde birincil (asli) olarak uzun ünlü bulunmaz. Ana Türkçe dönemi olan Türkçenin 1. ve 6. yüzyıllarında *a:ç-* 'açılmak', *a:k* 'beyaz', *a:g* 'balık ağı' gibi kelimelerde asli olarak uzun ünlü bulunmaktaydı (Tekin 1995: 171; Tekin-Ölmez 2003: 16). Fakat modern Türkçede, Ana Türkçede bulunan bu asli uzun ünlüler normal uzunlukta telaffuz edilmektedir.

Ayrıca dilimizde, Arapça ya da Farsçadan ödünçlenen kelimelerde bulunan uzun ünlüler de çoğu zaman kısaltmaya uğrayarak Türkçede kullanılır. Asıllarında uzun ünlülü telaffuz edilen Arapça kökenli *beyâz*, *kitâb*, *mektûb*, *hevâ* ya da Farsça *dôst*, *çôbân*, *bâd-i hevâ*, *hîç* Türkçede kısa şekiyle *beyaz*, *kitap*, *mektup*, *hava*, *dost*, *çoban*, *bedava*, *hiç* şeklinde telaffuz edilirken modern Türkçede bugün kullanılan *âile*, *şâir*, *îman* gibi kelimeler ise uzun ünlülerini korumuşlardır. Günümüzde, Türkçe bazı kelimelerde uzun ünlülerin bulunmasının istisnaları ise ses olaylarıdır. Özellikle sızıcı damak sesi olan /ğ/ iki ünlü arasında silikleştiği durumlarda yan yana gelen ünlülerin kaynaşmasıyla söyleyişte uzun ünlülünün hissedildiği durumlar Türkçede yaygındır: *ağa* > *aa* > *â*, *soğuk* > *souk* > *sôk*; *yoğurt* > *yourt* > *yôrt* gibi. Fakat bunlar asli değil ses olaylarıyla oluşmuş ikincil yani geçici uzunluklardır.

b. Türkçe kökenli kelimelerde ince /a/ (â) sesi yani /a/ ile /e/ arasında telaffuz edilen ses bulunmaz. Yabancı dillerden ödünçlenen kelimelerle Türkçeye girmiş olan bu ses genellikle Anadolu ağızlarında Türkçenin asli sesi /a/'ya dönüştürülme eğilimindedir. Mesela, Farsça kökenli *kâğıt* kelimesinde ince /a/ sesinin çıkarılması özel çaba gerektirir. Bu nedenle

günlük konuşmalarda kelimenin *kağıt* olarak art (kalın) şekilde Türkçenin doğal işleyişine uygun olarak doğru fakat standart Türkçeye göre yanlış söylendiğini duyarız. Yukarıda, ünlüler konusunda da değinildiği gibi kelime sonlarında bulunan ince /a/, inceliği ve daha çok /e/ sesine yakınlığı nedeniyle eklenme sırasında kendinden sonra ön (ince) ünlülü ekler tercih etmektedir. Örneğin Arapça *dikkat* ince /a/ ile söylendiği için kendisinden sonra gelecek *-li* yapım eki ön (ince) ünlülü olacaktır: *dikkat-* + *-li*.

c. Geniş-yuvarlak ünlüler olan /o/ ve /ö/ sesleri Türkçe kökenli kelimelerde yalnızca ilk hecede bulunabilir. Örneğin, Farsçadan Türkçeye ödünçlenmiş *horūs* yani standart dildeki karşılığıyla *horoz* kelimesinin ikinci hecesindeki /o/ sesi günlük dilde ya da Anadolu ağızlarında /u/ olarak *horuz* şekliyle telaffuz edilmesinin nedeni bu kuraldır. Sık olarak karşılaştığımız bir diğer kelime ise Türkçeye Fransızcadan ödünçlenen *doktor* (docteur) kelimesidir. Kelimenin, ağızlardaki *doktur* ya da *dohtur* biçiminde telaffuzu aslında Türkçe ses kurallarına uyumun bir tezahürüdür. Türkçe için istisnai bir durum şimdiki zaman eki *-yor*'da görülür. *yor-* fiilinin ses olayı ile ekleşmesinden ibaret olan bu ek Batı Türkçesi açısından oldukça yeni sayılır. Muhtemelen XVII. yüzyıl içerisinde ekleşme eğilimine girmiş şimdiki zaman eki Türkçe kökenli kelimelerde uyumu bozmaktadır. *geliyor*, *seviyor* gibi uyum dışı kelimelerin ağızlarda *geliyür*, *seviyür* gibi söylenişleri aslında dil içi uyum çabasını göstermektedir.

8.3.2. Ünsüzlerle İlgili Durumlar

a. Türkçe kökenli kelimelerde /j/ sesi bulunmaz. Fakat bu ses, İtalyanca kökenli *jandarma* (gendarme), Japonca *judo*, İngilizce *jokey* (jockey), Fransızca *jenerasyon* (génération), Farsça *jale* (jâle) gibi farklı dillerden alınma kelimelerde bulunur. Anadolu ağızlarında /j/ > /c/ gelişmesiyle *candarma*, *cudo*, *cokey* gibi kullanımlar /j/ sesinin Türkçede bulunmaması nedeniyledir.

b. Türkçede kökenli kelimelerde asli yani birincil olarak /f/ ve /h/ sesi bulunmaz. Bu sesler Türkçe olarak yalnızca yansıma seslerde ya da ünlemlerde görülür: *fıkrı*, *fısıltı*, *fişkırmak*, *fırlamak* ya da *hay!*, *hey!*, *hapşırma*, *homurdanma*, *horlamak*, *hişt!* vb. Bu nedenle /f/ ve /h/ sesleri asli olarak *fıçı* (Yunanca *vutsi*), *felsefe* (Eski Yunanca *philosophia*), *fakülte* (Fransızca, *faculté*); *haber* (Arapça *habar*), *hamarat* (Ermenice *hamaród*), *hamsi* (Yunanca *hámpsi*) gibi farklı dillerden ödünçlenen kelimelerde bulunur.

Bu iki sesin Türkçe kelimelerde bulunmasının istisnaları ise ses olayları ile olmuştur. /f/ sesi başka seslerden gelişerek bazı Türkçe kelimelerde görülebilir:

Eski Türkçe

övke ~ *öpke*

uwalamak

uwak

yuwka ~ *yupka*

Günümüz Türkçesi

öfke

öfelemek

ufak

yufka

Ayrıca günümüzde Türkçe kökenli olan ve içinde /h/ sesi bulunan kelimeler Eski Türkçe döneminde /k/'li şekildeydi:

<i>kan</i>	<i>han</i>
<i>kangı</i>	<i>hangi</i>
<i>kaling</i>	<i>halı</i>
<i>kanum</i>	<i>hanım</i>

c. Türkçe asıllı kelimelerde /c/ sesi kelime başında asli olarak bulunmaz. Bunun istisnaları *cağıl çağıl*, *civil civil*, *cızırtı*, *civciv* gibi yansıma seslerdir. Günümüzde Türkçe kelimelerde bulunan /c/'ler Eski Türkçe /ç/ şeklindeydi. /c/ sesi /ç/ sesinin tonlulaşması ile ortaya çıkmış bir sestir:

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>
<i>kiçe</i>	<i>gece</i>
<i>oçak</i>	<i>ocak</i>
<i>uçuzluk</i>	<i>ucuzluk</i>

Bugün modern Türkçede kullandığımız *can*, *cep*, *cevap*, *ciğer*, *coğrafya*, *cüzdân* gibi başta /c/ ünsüzü bulunan kelimeler Türkçeye başka dillerden girmiş yabancı asıllı sözcüklerdir.

ç. Türkçe asıllı kelimelerde asli olarak kelime başında /ğ/, /l/, /m/, /n/, /r/, /ş/, /v/, /z/ ünsüzleri bulunmaz:

/ğ/ sesi Türkçede kelime başında bulunmaz. Başka dillerden alınma ya da Türkçe kelimelerde ancak kelime içinde bulunur: Farsça *bağ*, *eğer*, *kâğıt*; Latince *ağustos*; Türkçe *ağ*, *bağdaş*, *eğmek*, *eğlenmek*, *kuğu*, *yağmur* gibi.

/l/ sesi Türkçede ancak yansıma seslerden türemiş kelimelerde bulunur: *lıkırlıkır*, *laklak*. Bu nedenle *limon*, *liman*, *leğen* gibi yabancı kökenli kelimeler Anadolu ağızlarında başlarında bir türeme sesle kullanılırlar: *ilimon*, *iliman* ~ *ileman*, *ileğen* ~ *ilân* gibi.

/m/ sesi genellikle Türkçe kelimelerde kelime başında bulunmaz. *mırıl mırıl*, *mışıl mışıl* gibi yansıma seslerde ya da *zor mor*, *kolay molay* gibi tekraralarda kelime başında görülen bu ses Eski Türkçe döneminde de görülür. Fakat bunların bir kısmı bugün /m/ > /b/ gelişmesini göstermiştir:

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>
<i>monçuk</i> ~ <i>munçuk</i>	<i>boncuk</i>
<i>men</i>	<i>ben</i>
<i>mung</i> ~ <i>ming</i>	<i>bin</i> (sayı)

Fakat Türkçe asıllı kelimelerde ses değişmesiyle kelime başında görülebilen /m/'ler dışında *masa, masal, moral, molla, mum, mucize, mücevher* gibi kelimelerde kelime başı /m/ sesinin varlığı kelimenin yabancı kökenli olduğunu gösterir.

/n/ sesi Türkçe kelimelerde kelime başında ancak *nine* (*ne + ne* 'yansıma ses'); *ne* ve türevlerinde görülür: *ne + asıl* 'nasıl'; *ne+-re* ; *ne + için* 'niçin'; *ne erse ne* 'nesne' vb. Bunun dışında /n/ ile başlayan *namaz, naylon, ney, nöbet, nüfus* gibi kelimeler yabancı dillerden Türkçeye girmiştir.

/r/ sesi Türkçede kelime başında bulunmaz. *rap rap* gibi çok nadir olarak yansıma şekilleri bulunabilir. /r/ sesi kelime başında bulunmadığı için *recep, ramazan, rahat, rüzgâr* gibi başka dillerden Türkçeye giren kelimeler Anadolu ağızlarında genellikle *irecep, iramazan, irahat, ürüzgâr* olarak telaffuz edilirler.

/ş/ sesi Türkçe kelimelerde kelime başında ancak *şakır şakır, şaplak, şıkırdamak* gibi yansıma kelimelerde görülür. Bunun dışında bazı ses gelişmeleriyle Türkçe asıllı kelimelerde /ş/ sesi bulunabilir:

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>
<i>sışman</i>	<i>şişman</i>
<i>süğşek</i>	<i>şimşek</i>

Fakat *şöyle, şimdi* gibi kelimeler sırasıyla *uş + öyle, uş + imdi* gibi iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş şekillerdir. Bunların dışında kelime başında /ş/ ünsüzü bulunan *şair, şaman, şapşal, şarkı, şehir, şirin, şoför* gibi kelimeler başka dillerden yapılan ödünçlemelerdir.

/v/ sesi Türkçede bazı /b/ seslerinin gelişmesi ya da yansıma seslerle (*vakvak* 'halk dilinde, ördek', *vacırdamak* vb.) birlikte ancak kelime başında bulunabilen bir ünsüzdür. Eski Türkçedeki bazı /b/'li şekiller bugün /v/ şeklinde söylenir:

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>
<i>barmak</i>	<i>varmak</i>
<i>bé:rmek</i>	<i>vermek</i>
<i>barlıg</i>	<i>varlık</i>

Ayrıca /v/ sesi *vurmak* kelimesinde sonradan türemiş bir ön ses türemesidir. Bu kelime Eski Türkçede *urmak* şeklinde kullanılmaktaydı. Bunların dışında Türkçede /v/ sesi ile başlayan *vagon, vali, vapur, vatan, vişne, vücut* gibi kelimelerin tümü yabancı kökenlidir.

Türkçe kelimelerin başında /z/ sesi bulunmaz. Bu ses *zırlamak*, *zonguldamak* gibi yansıma seslerden türetilmiş az sayıda kelimedede görülür. *zafer*, *zaman*, *zeki*, *zürafa* gibi /z/ ile başlayan kelimelerin tamamı başka dillerden alınmadır.

d. Türkçede genel olarak kelime veya hece sonunda /b/, /c/, /d/, /g/ tonlu ünsüzler bulunmaz. Eski Türkçede /g/, /d/ ve /b/ hece sonunda bazı kelimelerde bulunurdu; fakat günümüzde bunlar ses değişikliğine uğramış gelişmeli şekilleri ile kullanılırlar:

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>
<i>eb</i>	<i>ev</i>
<i>dögmek</i>	<i>dövmek</i>
<i>toğmak</i>	<i>doymak</i>

Türkçede sonu /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri ile biten kelimeler birkaç istisna dışında ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman tonlu karşılıkları olan /b/, /c/, /d/, /g/ seslerine dönüşürler:

<i>dip</i>	<i>dib + -i</i>
<i>kazanç</i>	<i>kazanc + -ı</i>
<i>yiğit</i>	<i>yiğid + -i</i>
<i>parmak</i>	<i>parmağ + -ı</i>

Fakat Ana Türkçede kısa ünlülü olduğu düşünülen ve /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleriyle biten bazı tek heceli Türkçe kelimeler ise ünlü ile başlayan ek almaları hâlinde dahi tonlu karşılıklara değiştirilmez.

<u>Eski Türkçe</u>	<u>Günümüz Türkçesi</u>	<u>Ekli biçim</u>
<i>yıp ~ yip</i>	<i>ip</i>	<i>ip + -i</i>
<i>köç</i>	<i>göç</i>	[<i>kavimler</i>] <i>göç + -ü</i>
<i>at</i>	<i>at</i>	<i>at + -ı</i>
<i>kok-</i>	<i>kok-</i>	<i>kok- + -u</i>

Türkçeye yabancı dillerden giren ve sonunda kelimeler /b/, /c/, /d/, /g/ sesleri bulunan kelimeler tonsuz karşılıkları olan /p/, /ç/, /t/, /k/ ile Türkçede kullanılırlar. Bu kelimeler ek almaları hâlinde çoğunlukla asli şekillerine dönüşür.

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Türkçe biçim</u>	<u>Ekli biçim</u>
Ar. <i>mektûb</i>	<i>mektup</i>	<i>mektub + -u</i>
Ar. <i>ilâc</i>	<i>ilaç</i>	<i>ilac + -ı</i>
Ar. <i>maksad</i>	<i>maksat</i>	<i>maksad + -ı</i>
Fars. <i>âheng</i>	<i>ahenk</i>	<i>aheng + i</i>

e. Türkçe kelime köklerinde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz. Ancak Türkçede ünsüz ikizleşmesi (gemination) adı verilen ses olayına uğramış birkaç kelimede aynı kökte ikiz ünsüz görülebilir. Çocuk dilinde *anne* kelimesi *ana* şeklinden gelişmiştir. Bugün standart Türkçede kullandığımız *elli*, Eski Türkçe *elig* şeklinden /g/ sesinin düşmesi ile; eski şekli *yası* olan *yassı* kelimesi ise /s/ ünsüzünün ikizleşmesi ile oluşmuştur. Anadolu ağzlarında *aşağı* > *aşşağı* ~ *aşşâ:*, *döşek* > *döşşek*, *eşek* > *eşşek* gibi kelimelerde ikizleşen ünsüzler kalıcı değıl geçici seslerdir.

Başka dillerden alınma bazı kelimelerde ise Türkçenin bu kuralı nedeniyle ünsüz tekleşmesi görülebilmektedir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Türkçedeki biçim</u>
Fars. <i>bezzâzistân</i>	<i>bedesten</i>
İtal. <i>zappa</i>	<i>çapa</i>
Ar. <i>hammâl</i>	<i>hamal</i>
Ar. <i>kassâb</i>	<i>kasap</i>
Ar. <i>hinnâ'</i>	<i>kına</i>
İtal. <i>coppa</i>	<i>kupa</i>
Ar. <i>milliyyet</i>	<i>milliyet</i>

Fakat *dikkat*, *hisse*, *kayyum*, *kıssa*, *sarraı*, *şiddet*, *tüccar* gibi başka dillerden ödünçlenmiş kelimelerdeki ikiz ünsüzler korunarak orijinal şekilleriyle standart Türkçede kullanılmaktadır.

f. Türkçe hece ve kelimeler çift ünsüzle başlamaz. Türkçede çift ünsüzle başlayan kelimeler Türkçeye başka dillerden girmiştir. Bu kelimelerin bazıları ünlü türemesiyle Türkçe söyleyiş kurallarına uydurulmuştur:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Türkçedeki biçim</u>
Yun. <i>skamni</i>	<i>iskemle</i>
İtal. <i>sconto</i>	<i>iskonto</i>
Fr. <i>station</i>	<i>istasyon</i>
İtal. <i>stampa</i>	<i>istampa</i>

Fakat *film, grup, plan, spor, tren* gibi birçok kelime orijinal şekilleri korunarak Türkçede kullanılmaktadır.

g. Türkçe hece ve kelime sonlarında belirli ünsüz grupları hariç çift ünsüz bulunmaz. Türkçede hece sonunda ancak şu ünsüz grupları bulunabilir:

lç	:	ölç
lk	:	ilk
lp	:	alp
lt	:	alt
nç	:	kazanç
nk	:	denk
nt	:	ant
rç	:	borç
rk	:	Türk
rp	:	sarp
rs	:	ters
rt	:	yırt-
st	:	üst
şt	:	hişt
yt	:	hey

Bu ünsüz grupları dışında sonda çift ünsüz bulunan kelimeler yabancı asıllıdır. Bu kelimelerin sonda bulunan çift ünsüzleri arasında Türkçede çoğu zaman bir ünlü türetilir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Türkçedeki biçim</u>
Ar. <i>'asr</i>	<i>asır</i>
Ar. <i>'ahd</i>	<i>ahit</i>
Ar. <i>hukm</i>	<i>hüküm</i>
Ar. <i>'umr</i>	<i>ömür</i>
Ar. <i>seyr</i>	<i>seyir</i>
Ar. <i>şekl</i>	<i>şekil</i>

Fakat bu kelimeler kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir ek ya da yardımcı fiil aldıklarında asli şekillerine dönerler : *asrı, ahdetmek, hükmetmek, ömrü, seyretmek, şekli* gibi.

8.4. Türkçede Vurgu

Konuşma sırasında kelime içindeki bir hecenin ötekilerden daha belirgin söylenmesine *vurgu* denilir. Türkçe hafif vurgulu bir dil olmasına rağmen bazı kelimelerde vurgu anlam ayırıcı özellik taşıır:

Bebek 'yer adı' ≠ **bebek** 'kucak çocuğu'

Ağrı 'yer adı' ≠ **ağrı** 'şiddetli acı'

Türkçe kelimelerde vurgu genellikle son hece üzerindedir. Bu nedenle ekleme sırasında vurgunun yeri değişebilir:

insan

insan-lık

insan-lık-tan

Vurgunun kelime içerisindeki durumu kelimeye getirilen ek'e göre de değişmektedir. Bildirme ekleri, vasıta ekleri, soru eki gibi Türkçede bazı ekler vurguyu kendisinden önceki heceye atar:

öğrenciyim

güzelsin

iyidir

yazın

bizimle

kitapla

okudun mu?

evde mi?

geldiniz mi?

Yabancı kökenli bazı kelimelerde ise vurgu orijinal şekliyle ilk hecede bulunmaktadır:

banka

pencere

posta

Birleşik kelimeler belirli bir kavramı karşılamak için iki ya da daha fazla kelimenin bir araya gelmesi ile oluşan yapılardır. Bu yapıların oluş biçimi isim tamlaması, sıfat tamlaması gibi kelime gruplarından olabileceği gibi tekrar grupları ya da fiillerin birleşmesi gibi Türkçenin söz kalıplarına uygun şekillerde de olabilmektedir. Birleşik kelimeleri oluşturan kelimeler kendi anlamlarının dışında kullanılabileceği gibi kelimeler yeni anlamlar kazanarak da yeni kavramları karşılayabilirler. Bu durumda kelimenin değil birleşik kelimenin vurgusu söz konusudur.

ilkbahar

huzurevi

cumartesi

denizaltı

gibi kendi anlamlarıyla birleşikler oluşturmuş kelimelerde vurgu genellikle ilk unsur üzerindedir. Fakat kendi anlamları dışında kullanılan, başka bir ismi niteleyen birleşik kelimelerde ya da anlamca kaynaşmış yapılarda vurgu genellikle son unsur üzerine kayar:

akaryakıt

demirbaş

bilgisayar

kahvaltı

Kelime gruplarında vurgu ise grubun niteliğine göre değişir. En az bir tamlayan ve tamlanandan oluşan belirtili isim tamlamalarında ilk isim unsuru ilgi eki almıştır. Bu grup belirli fakat geçici birliktelikler kurar. Bu nedenle iki unsur arasında anlamca kaynaşma olmaz ve belirtili isim tamlamalarında her isim unsuru kendi vurgusunu taşır:

kitabın kapağı Türkçenin sözlüğü kalemin ucu zamanın değeri

Esasen belirtili isim tamlamasını oluşturan ilgi eki vurguyu kendi üzerine çeken bir hâl ekidir. Belirtisiz isim tamlamaları ise anlamca kaynaşmaya ve yeni kavramlar oluşturmaya uygun yapılardır. Bu nedenle grubu oluşturan kelimelerin değil, grubun vurgusu ortaya çıkar:

ada çayı çöp kutusu gökyüzü ses teli

Türkçede sıfat tamlaması, edat grupları, ikilemelerde vurgu genellikle ilk unsur üzerindedir:

akarsu	(sıfat tamlaması, birleşik kelime)
bundan dolayı	(edat grubu)
cıvıl cıvıl	(tekrar grubu)

Fiilimsi gruplarında ise vurgu fiilimsiden önceki ilk unsur üzerindedir:

söz verdiği yerde beklemek	(isim-fiil grubu)
kitap okuyan	(sıfat-fiil grubu)
seni görebildikçe	(zarf-fiil grubu)

İsim türünden bir kelime ya da bir fiil unsuru ile kurulan birleşik fiil gruplarında vurgu genellikle anlamı taşıyan ilk unsur üzerindedir:

teşekkür etmek okuyabilmek dış bilemek

Bir isim ve unvan ya da akrabalık isminin eksiz olarak yan yana geldiği kelime gruplarına unvan grubu diyoruz. Unvan gruplarında unvan unsuru genellikle sonda bulunur. Bu kelime gruplarında grubun vurgusu asıl isim üzerindedir:

Bilge Kağan Mustafa Kemal Paşa Gökçe Hatun Gökтуğ Bey

Bir nesnenin adı olarak ve eksiz yan yana gelen kalıplaşmış kelime gruplarına birleşik isim grubu diyoruz. Bu gruplarda grup vurgusu son kelime üzerinde bulunur:

Ahmet Hamdi Tanpınar Yavuz Bülent Bakiler Haydarpaşa

Basamak sistemine göre büyükten küçüğe sıralanmış kelime grubu olan sayı gruplarında grubun vurgusu sonda, yani küçük sayı üzerinde bulunur:

bin bir on sekiz otuz dokuz kırk bir elli altı

Cümlelerin anlamına bağlı olarak, konuşma sırasında, kelime ve kelime grubu vurgusundan daha kuvvetli olan ve belirtilmek istenen kelimenin ya da kelime grubunun cümle içinde yer değiştirilmesiyle ortaya çıkan vurguya *cümle vurgusu* denilir. Türkçede

vurgu normalde yüklem üzerindedir. Fakat cümle içerisinde değişiklik yapılarak vurgunun yeri değiştirilebilir:

Ailecek yarın pikniğe **gideceğiz**.

Yarın pikniğe **ailecek** gideceğiz.

Pikniğe ailecek **yarın** gideceğiz.

Bölüm Sonu Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi /o/ ünlüsünün özelliklerini tam olarak vermektedir?

- a. art, dar, yuvarlak
- b. ön, geniş, yuvarlak,
- c. ön, dar, yuvarlak
- d. art, geniş, yuvarlak
- e. ön, geniş, düz

2. Aşağıda verilen tonlu-tonsuz karşılaştırmalarından hangisi doğru değildir?

- a. c-ç
- b. d-t
- c. ğ-h
- d. m-n
- e. v-f

3. Aşağıdakilerden hangisi bir çift-dudak ünsüzüdür?

- a. b
- b. d
- c. n
- d. s
- e. t

4. Aşağıdaki kelimelerden hangisinde bir ön damak ünsüzü bulunur?

- a. balık
- b. kedi
- c. karga
- d. aslan
- e. kurbağa

5. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde vurgunun yeri yanlış verilmiştir?

- a. PENcere
- b. evDE mi?
- c. POSTa
- d. İLKbahar
- e. iyiDİR

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Develi, Hayati (2006). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul: 3F.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Tekin, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- Üçok, Necip (1951). *Genel Fonetik*. İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.

9. TÜRKCENİN SES OLAYLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9.1. Ses Türemesi

9.1.1. Ünlü Türemesi

9.1.2. Ünsüz Türemesi

9.2. Ses Düşmesi

9.2.1. Ünlü Düşmesi

9.2.1.1. Orta hece ünlüsünün düşmesi

9.2.1.2. Ön seste ünlü düşmesi

9.2.1.3. Hece düşmesi

9.2.1.4. Kaynaşma

9.2.2. Ünsüz Düşmesi

9.2.2.1. Damak ünsüzlerinin düşmesi

9.2.2.2. Gırtlak ünsüzlerinin düşmesi

9.2.2.3. Akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinin düşmesi

9.2.2.4. Diğer ünsüz düşmeleri

9.2.2.5. Tekleşme

9.3. Göçüşme

9.4. Benzeşme

9.4.1. Derecesine Göre Benzeşmeler

9.4.2. Yerine Göre Benzeşmeler

9.4.3. Benzeşen Seslerin Yakın ve Uzaklığına Göre Benzeşmeler

9.4.4. Ünlü Benzeşmeleri

9.4.4.1. Dil Benzeşmesi

9.4.4.2. Dudak Benzeşmesi

9.4.5. Ünlü-Ünsüz Benzeşmesi

9.4.5.1. Tonlulaşma

9.4.5.2. Dudaksıllaşma

9.4.5.3. Sızıcıllaşma

9.4.6. Ünsüz-Ünlü Benzeşmesi

9.4.6.1. Ünlü Darlaşması

9.4.6.2. Ünlü Düzleşmesi

9.4.6.3. Yuvarlaklaşma

9.4.6.4. İncelme

9.4.7. Ünsüz Benzeşmesi

9.4.7.1. Tonluluk-Tonsuzluk Bakımından Benzeşme

9.4.7.2. Çıkış Yerleri Bakımından Benzeşme

9.4.7.3. Benzeşmezlik

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Türkçedeki ses olayları nelerdir?
2. Türkçedeki kelimeler neden ses değişmelerine uğrarlar?

Anahtar Kavramlar

- Ünlü
- Ünsüz
- Ses olayları
- Ses değişmeleri
- Ses uyumları

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türkçedeki ses olayları	• Türkçenin ses olaylarını tanıyıp analiz edebilmek.• Türkçenin ses uyumlarını açıklayabilmek.• Türkçenin ses değişmelerinin nedenlerini analiz edebilmek.	Türkçe ya da Türkçeye başka dillerden geçmiş kelimeler üzerinde ses olayları nedenleriyle birlikte gösterilir.

Giriş

Dil birliklerini oluşturan sesler tesadüfi olarak yan yana gelmezler. Sesler boğumlanma noktaları ve biçimleri bakımından birbirinden farklılaşır. Kimi durumlarda benzer sesler yan yana gelirken bazı durumlarda da seslerin tekrara düşüp söylenme güçlüğü çıkardığı için aykırılaştığı görülür. Türkçede sıkça rastladığımız ses olaylarının bir kısmı (ses düşmesi, ses benzeşmesi, kaynaşma vb.) konuşma sırasında zamandan ve çabadan tasarruf ederek konuşmada kolaylık sağlamak amacıyla yapılır. Bir gramer terimi olarak buna *en az çaba kuralı* (least effort) diyoruz. Ayrıca, yabancı dilden gelen ve Türkçenin yapısal özelliklerine uymayan birtakım kelimelere Türkçe söyleyiş özelliği kazandırıldığı durumlarda da ses olayları görülmektedir (ünlü-ünsüz türemesi, ses düşmesi, tekleşme vb.). Genel itibariyle ses olayı dil seslerinin oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birliklerinde uğradıkları değişikliklerdir.

9.1. Ses Türemesi

Bir kelimenin aslında bulunmayan fakat Türkçe ya da yabancı kelimelerin ek alma durumunda ya da bazı yabancı kelimelerin Türkçe hece yapısına uydurulması sırasında görülen ses olayına *ses türemesi* denilir. Kelime başında, ortasında ve sonunda görülebilen türemeler *ünlü türemesi* ve *ünsüz türemesi* olarak iki alt başlıkta incelenir.

9.1.1. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi çoğunlukla Türkçeye yabancı dillerden girmiş çift doruklu hece yapısına sahip kelimelerde görülmektedir. *scarpino*, *emr*, *gayr* gibi düzensiz çift ünsüz bulunan yabancı kelimelerde ünsüz çiftlerinin aralarına dar ünlüler (/ı/, /i/, /u/, /ü/) getirilerek çift doruklu hece yapısı bölünür. Böylelikle Türkçeye aykırı çift doruk hece yapısı tek doruk hâline getirilir ve kelime genişlemeye uğrar. Çift doruklu hece yapısının kelime içindeki yerine göre ünlü türemesi ön ya da iç seste görülür.

Ön seste türeme çoğunlukla Batı dillerinden Türkçeye geçmiş kelimelerde görülür:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Türkçedeki biçim</u>
Fr. <i>station</i>	<i>istasyon</i>
İt. <i>scala</i>	<i>iskele</i>
İt. <i>scarpino</i>	<i>iskarpin</i>
Yun. <i>flamúri</i>	<i>ihlamur</i>
Yun. <i>skára</i>	<i>ızgara</i>

Çift doruklu hecelerde görülen iç seste ünlü türemeleri ise daha çok Türkçeye Arapçadan girmiş kelimelerde görülür. Arapçadan ödünçlenmiş sonu düzensiz çift ünsüzlerle biten çoğu kelimedede ünsüzler arasında dar ünlüler türetilerek kelimeler Türkçe hece yapısına uydurulmuştur. Bunlar yazı diline geçmiş şekillerdir. Batı dillerinden alınan kelimelerin önemli bir kısmı ise sadece konuşma dilinde türemeli söylenip yazı dilinde ise orijinal şekliyle yazılmaktadır.

Yazı diline geçmiş örnekler:

Alm. <i>grosch</i>	<i>kuruş</i>
Ar. <i>emr</i>	<i>emir</i>
Ar. <i>tabl</i>	<i>davul</i>
İt. <i>bresàola</i>	<i>pirzola</i>
Yun. <i>prasa</i>	<i>pirasa</i>

Yalnızca konuşma dilinde söyleyişte görülen türemeler:

Fr. <i>plastique</i>	<i>pilastik</i> < <i>plastik</i>
İng. <i>scooter</i>	<i>sukutır</i> < <i>scooter</i>
Alm. <i>schnitzel</i>	<i>şinitzel</i> < <i>şnitzel</i>

Fr.	<i>transcription</i>	<i>tıranskripsiyon</i> < <i>transkripsiyon</i>
Fr.	<i>flute</i>	<i>fülüt</i> < <i>flüt</i>

Türkçe kelimeler /t/ ve /l/ sesleri ile başlamaz. Çoğu ağızlarda olmak üzere /t/ ve /l/ ile başlayan kelimelerin önünde bir ünlü türetilir. Bunlardan *rişte* > *erişte*, *rûze* > *oruç* gibi bazıları ise yazı dilinde gelişmeli şekilleri ile kullanılır. *limon* > *ilimon*, *recep* > *irecep*, *resim* > *iresim* gibi kullanımlar sadece ağızlarda ve halk dilinde kullanılan geçici türemelerdir.

Birtakım Farsça birleşik kelime yapılarında kelime ortasındaki ünsüzler arasında bir ünlü türemesi görülür: *baht-yâr* > *bahtiyar*, *şehr-yâr* > *şehriyar*.

Arapça ya da Farsçadan alınmış bazı kelimelerin sonunda ünlü türemesi görülebilir. Bu şekiller yazı diline de geçmiştir: *ba'z* > *bazı*, *gayr* > *gayrı*, *serv* > *servi*. Ayrıca kelime sonlarında türeme, Anadolu ağızlarında sadece söyleyişte de görülebilir: *bakarken* > *bakarkene*, *hem* > *hemi*.

Ünlü türemeleri küçültme eki +CİK, +CÜK getirilen bazı kelimelerde de görülmektedir. Kelime tabanına göre türeyen ünlü dar ya da geniş olabilir: *biricik*, *daracık*, *gencecik*.

Pekiştirmeli tekrarlar da pekiştirme hecesinden sonra ünlü türemesi görülebilir: *çevre* > *çepeçevre*, *sağlam* > *sapasağlam*, *yalnız*, *yapayalnız* gibi.

Türkçede ünsüz ile biten kök veya gövdeler ünsüz ile başlayan ek aldığı durumlarda iki ünsüz arasında yardımcı ses adı verilen /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlüleri türetilir: *ev-i-m*, *bil-i-n-*, *yol-u-m*.

9.1.2. Ünsüz Türemesi

Kelimenin asli şeklinde olmayan ünsüzlerin türediği durumlar Türkçe ya da yabancı kelimelerde sıkça görülmektedir. Ünsüz türemesinin daha çok görüldüğü durumlar kelime başında /h/ türemesi şeklindedir.

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>aşırı</i>	<i>haşarı</i>
<i>örküç</i>	<i>hörgüç</i>
<i>üyük</i>	<i>höyük</i>
<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
Fars. <i>âveng</i>	<i>hevenk</i>

Kelime başında /h/ türemesine Anadolu ağızlarında daha sık rastlanır:

<u>Günümüz Türkçesinde</u>	<u>Konuşma dilinde</u>
<i>abazan</i>	<i>habazan</i>
<i>avcı</i>	<i>havcı</i>
<i>avurt</i>	<i>havırt</i>
<i>ayva</i>	<i>hayva</i>
<i>elbet</i>	<i>helbet</i>
<i>imdi 'şimdi'</i>	<i>hindi</i>
<i>öbek</i>	<i>höbek</i>
<i>öküz</i>	<i>höküz</i>
<i>ördürmek</i>	<i>hördürmek</i>

Kelime başında /v/ türemesi Türkçede bir kelimedede görülür:

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>ur-</i>	<i>vur-</i>

Az sayıda kelimedede kelime içinde /n/ türemesi görülür. Bunların bir kısmı yazı diline de geçmiş şekillerdir; fakat bu türeme çoğu zaman ağızlarda gerçekleşir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>

Ar. *mihekk* *mihen*

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>

ortaca *ortanca*
tuç *tunç*

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>	<u>Konuşma dilinde</u>

Ar. *fursat* *fırsat* *fırsant*
Ar. *meclis* *meclis* *menclis*

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>	<u>Konuşma dilinde</u>

bilezök *bilezik* *bilenzik*
kılıç *kılıç* *kılınç*

/m/ türemesi yazı diline de geçmiş az sayıda kelime de görülür:

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>kaplu+baka</i>	<i>kaplumbağa</i>
<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
Fars. <i>tabl-bâz</i>	<i>davlumbaz</i>

Türkçe ikiz ünlüden kaçma eğiliminde olduğu için bazı yabancı kelimelerde iç seste /v/, /y/ türemesi olabilmektedir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
Ar. <i>mâ'i</i>	<i>mavi</i>
Ar. <i>fî'ât</i>	<i>fiyat</i>
Ar. <i>za'îf</i>	<i>zayıf</i>
Ar. <i>acâ'ib</i>	<i>acayip</i>
Fr. <i>laboratoire</i> (laboratuvar)	<i>laboratuvar</i>
Fr. <i>dialogue</i> (dialog)	<i>diyalog</i>

Türkçe kök ve gövdelere ek getirilmesi durumunda eklenme sırasında arada /n/ ve /y/ yardımcı sesleri türeyebilir:

bura + -a > buraya *önü + -de > önünde* *araba+ -ı > arabayı*

9.2. Ses Düşmesi

Kelimelerin ön, iç ve sonlarında bulunan ünlü ya da ünsüzlerin çeşitli nedenlerle yitirilmesi olayına *ses düşmesi* diyoruz. Türkçede ve Türkçeye yabancı dillerden ödünçlenmiş kelimelerde çok sık rastlanan bu ses olayı aynı zamanda kelimenin kısalmasına neden olur. Bu ses olayı aslında *en az çaba kuralının* (least effort) dildeki neticesidir. Ses düşmeleri ünlü ve ünsüz seslerde olmak üzere iki ana alt başlıkta incelenir.

9.2.1. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi Türkçe kelimelerle birlikte yabancı kelimelerde de görülür. Türkçenin yapısına uydurulan yabancı kelimeler çoğu zaman orijinal şekillerinden çok farklı biçime girmiştir. Türkçede ekleme sırasında geçici ünlü düşmeleri görülmekle birlikte Türkçe kelimeler açısından en yaygın ve önemli ünlü düşmeleri orta hece ünlüsünün düştüğü durumlardır.

1. Orta hece ünlüsünün düşmesi: İki'den fazla heceli kelimelerde vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü görülür. Ünlünün düşmesi bazen çevresindeki ünsüzlerin de düşmesine neden olur. Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerde de görülen bu ses olayı kalıcı bir nitelik de kazanabilir:

Kalıcı durumlar

<i>diri-lik</i>	<i>dirlik</i> 'yaşayış, düzen, sağlık'
<i>kıv-ır-ak</i>	<i>kıvrak</i>
<i>karın-daş</i>	<i>kardeş</i>
<i>yan-ıl-ış</i>	<i>yanlış</i>
<i>kim ise</i>	<i>kimse</i>
<i>ne ise ne</i>	<i>nesne</i>
İt. <i>capitano</i>	<i>kaptan</i>
Fars. <i>âyine</i>	<i>ayna</i>

Geçici durumlar

<i>boyun-u</i>	<i>boynu</i>
<i>burun-u</i>	<i>burnu</i>
<i>omuz-u</i>	<i>omzu</i>
<i>oğul-u</i>	<i>oğlu</i>

Orta hece ünlüsünün geçici olarak düşmesi *ile* edatı ve *i-* cevher fiilinin eklediği durumlarda sıkça görülür:

ile edatı

<i>babam ile</i>	<i>babamla</i>
<i>kalem ile</i>	<i>kalemle</i>
<i>ip ile</i>	<i>iple</i>

i- cevher fiili

<i>geliyor idi</i>	<i>geliyordu</i>
<i>okumuş idi</i>	<i>okumuştı</i>
<i>var idi</i>	<i>vardı</i>
<i>yok ise</i>	<i>yoksa</i>
<i>bakar iken</i>	<i>bakarken</i>

2. Ön seste ünlü düşmesi: Türkçede ve yabancı dillerden Türkçeye geçmiş kelimelerde nadir olarak görülen bir ses olayıdır:

<u>Eski biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>ısıtma</i>	<i>sıtma</i>
<i>ısıcak</i>	<i>sıcak</i>
<i>uş + imdi</i>	<i>şimdi</i>

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
Ar. 'arakî	<i>rakı</i>
Ar. Üveys el-Karnî	<i>Veysel Karani</i>
Yun. <i>ekklisia</i>	<i>kilise</i>

3. Hece düşmesi (Hablology): Kelime içinde ekleme ve birleşme sırasında yan yana gelen benzer ya da eşit hecelerden birinin düşmesi olayına *hece düşmesi* (hece yutulması) denilir. Temelini bir ünlünün oluşturduğu hecenin düşmesi aynı zamanda ünlü düşmesi olarak da nitelenebilir. Hece düşmesinin standart dile yerleşmiş örneklerinin yanı sıra sadece konuşma dilinde görülen kullanımları da bulunur:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>pazar ertesi</i>	<i>pazartesi</i>
<i>baka yorı-r</i>	<i>bakıyor</i>
<i>atlıg turur</i>	<i>atlıdır</i>
<i>Mustafa efendi</i>	<i>Mustafendi</i>
<i>hanım efendi</i>	<i>hanfendi</i>

4. Kaynaşma: Bir kelimedeki ünlüyle biten bir kelimenden sonra ünlü ile başlayan başka bir kelimenin gelmesi durumunda iki ünlü çatışmaya uğrayarak (hiatus) ünlüler tek bir seste toplanabilir. Bu ses olayına *kaynaşma* denilmektedir. Kaynaşma aynı kelime içinde bazı seslerin düşmesiyle *hece kaynaşması* şeklinde de görülebilir.

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>cuma ertesi</i>	<i>cumartesi</i>
<i>kahve altı</i>	<i>kahvaltı</i>
<i>ne için</i>	<i>niçin</i>
<i>ne asıl</i>	<i>nasıl</i>
<i>güllü aş</i>	<i>güllaç</i>
<i>bir daha</i>	<i>bir dâ</i>
<i>bağırsak</i>	<i>bârsak</i>

geleceğim

gelcêm

9.2.2. Ünsüz Düşmesi

1. Damak ünsüzlerinin düşmesi: Batı Türkçesini Doğu Türkçesinden ayıran önemli özelliklerden biri Eski Türkçedeki kelimelerin sonunda ve ek başlarındaki damak ünsüzlerinin düşmesidir. Batı Türkçesinde sistematik olan bu ses olayı ile ortaya çıkan gelişmeli şekiller yazı dilimizde de kullanılır.

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>kapıg</i>	<i>kapı</i>
<i>ölüg</i>	<i>ölü</i>
<i>ilgerü</i>	<i>ileri</i>
<i>satguçı</i>	<i>satıcı</i>
<i>eşkek</i>	<i>eşek</i>
<i>yumurtga</i>	<i>yumurta</i>

Son seste damak ünsüzü bulunduran kelimeler küçültme eki -CİK, -CUK, -CAK ya da -rAk eklerinden birini aldığı zaman kelimenin son sesinde bulunan damak ünsüzü ile ek'in son sesindeki damak ünsüzünün art arda boğumlanmasından çıkan söyleyiş güçlüğü kelimenin son sesinde bulunan damak ünsüzünün düşürülmesiyle giderilir:

<i>küçük-cük</i>	<i>küçücük</i>
<i>yumuşak-cık</i>	<i>yumuşacık</i>
<i>soğuk-cak</i>	<i>soğucak</i>
<i>büyük-cek</i>	<i>büyücek</i>
<i>büyük-rek</i>	<i>büyürek</i>
<i>ufak-rak</i>	<i>ufarak</i>

Konuşma dilinde damak ünsüzü /ğ/ çoğu zaman söylenmez. Bu durumda /ğ/ sesinin ses uzunluğu kendinden önceki ünlü üzerinde hissedilir:

<i>bağlamak</i>	<i>bâlamak</i>
<i>dağ</i>	<i>dâ</i>
<i>oğlan</i>	<i>ôlan</i>
<i>yağmur</i>	<i>yâmur</i>

2. Gırtlak ünsüzlerinin düşmesi: Standart Türkçede gırtlak ünsüzü olarak yalnızca /h/ sesi vardır. İkincil olarak ise /k/ ünsüzünden gelişmiş *bağ* > *bah*, *kanı* > *hangi* gibi kelimelerde gördüğümüz /h/ ve /h/ ünsüzleri bulunur. Fakat Türkçeye yabancı dillerden giren bazı kelimelerde *hemze* ve *ayın* adını verdiğimiz Türkçenin ses yapısına uygun olmayan gırtlak sesleri /h/ ünsüzüne dönüştürülerek ya da düşürülmek suretiyle Türkçe söyleyişe uydurulur:

Orijinal biçim Günümüz Türkçesinde

Ar. <i>te'lîf</i>	<i>telif</i>
Ar. <i>san'at</i>	<i>sanat</i>
Ar. <i>şey'</i>	<i>şey</i>
Ar. <i>na'na'</i>	<i>nane</i>

Yabancı dillerden alınma bazı kelimelerde bulunan /h/'lerde kalıcı ya da geçici düşmeler görülebilir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>	<u>Konuşma dilinde</u>
Ar.-Fars. <i>eczâ'-hâne</i>	<i>eczane</i>	<i>eczane</i>
Ar. <i>'ilm-ḥaber</i>	<i>ilmühaber</i>	<i>ilmaber</i>
Ar. <i>Muhammed</i>	<i>Muhammet, Mehmet</i>	<i>Memet</i>
Fars. <i>pehlevân</i>	<i>pehlivan</i>	<i>pelivan</i>

3. Akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinin düşmesi: Türkçede sınırlı sayıda /l/ ve /r/ sesi düşmüştür. Bu ses düşmeleri kalıcı olabileceği gibi sadece konuşma dilinde görülen örnekleri de vardır:

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>arslan</i>	<i>aslan</i>
<i>berk</i>	<i>pek</i>
<i>er-</i>	<i>i-</i>
<i>keltür-</i>	<i>getir-</i>
<i>ol</i>	<i>o</i>
<i>oltur-</i>	<i>otur-</i>

/l/ ve /r/ ile birlikte diğer akıcı ünsüzler olan /n/ ve /y/'nin konuşma dilinde düştüğü örnekler daha çoktur:

<i>altmış</i>	<i>atmış</i>
<i>esmiyor</i>	<i>esmiyo</i>
<i>gelmiyorsun</i>	<i>gelmiyosun</i>
<i>bir defa</i>	<i>bi defa</i>
<i>sonra</i>	<i>sôra</i>
<i>böyle</i>	<i>böle</i>

4. Diğer ünsüz düşmeleri: Türkçe kelime başında ve sonunda /b/ ünsüzü birkaç örnekte düşmüştür:

<u>Eski Türkçede</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
<i>bol-</i>	<i>ol-</i>
<i>sub</i>	<i>su</i>

Türkçede kelime sonunda bulunan /st/ ve /ft/ çiftleri ile bazı Farsça kelime sonlarındaki /t/ sesleri konuşma dilinde düşürülmektedir:

<i>ast+subay</i>	<i>assubay</i>
<i>üst+çavuş</i>	<i>üsçavuş</i>
<i>çiftçi</i>	<i>çifçi</i>
<i>rast gel-</i>	<i>rasgel-</i>
<i>dost</i>	<i>dos</i>
<i>abdest</i>	<i>aptes</i>

/st/ çiftini bulunan Farsça *dest-gâh* kelimesindeki /t/ ünsüzü düşürülerek kelime bugün standart dilde *tezgâh* olarak kullanılmaktadır.

Kelime sonunda /st/ çifti bulunan Batı kökenli kelimelerde de /t/ sesi konuşmada düşürülebilmektedir:

<i>artist</i>	<i>artiz</i>
<i>komünist</i>	<i>komünüs</i>
<i>makinist</i>	<i>makinis</i>

5. Tekleşme: Türkçede asli olarak aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz. Az sayıda aynı cinsten ikiz ünsüz bulunan *anne*, *elli*, *yassı* gibi Türkçe kelimeler ise bazı ses olayları ile ikincil olarak meydana gelmiştir. Türkçeye yabancı dillerden, özellikle Arapçadan geçen bazı kelimelerde kelime içinde ya da sonunda rastlanan çift ünsüzler tekleştirilir:

<u>Orijinal biçim</u>	<u>Günümüz Türkçesinde</u>
Ar. <i>hammâl</i>	<i>hamal</i>
Ar. <i>kassâb</i>	<i>kasap</i>
Fars. <i>bezzâzistân</i>	<i>bedesten</i>
İtal. <i>zappa</i>	<i>çapa</i>
İtal. <i>cuppa</i>	<i>kupa</i>
Ar. <i>redd</i>	<i>ret</i>
Ar. <i>sırr</i>	<i>sır</i>

9.3. Göçüşme

Kelime içinde seslerin yer değiştirmesi olayına *göçüşme* ya da *metatez* denir. Hem Türkçe kelimelerde hem de başka dillerden alınmış kelimelerde bu ses olayı görülebilir. Kelime içinde yer değiştiren seslerin birbirine uzaklığına göre *yakın* ya da *uzak göçüşme* adı verilen ses olayı, akıcı ünsüzler olan /l/ ve /r/ seslerinden biri bulunan kelimelerde

görülmektedir. Göçüşmeler çoğunlukla ağızlarda görülür, yazı diline geçen örnekleri ise çok azdır: *emrûd* > *armut*, *horyat* > *hoyrat* gibi.

Yakın göçüşme

Uzak göçüşme

Standart dil

Ağızlar

bayram

baryam

çömlək

çölmək

eşki

eşki

kibrit

kirbit

Standart dil

Ağızlar

bulgur

burgul

lânet

nâlet

reçel

leçer

ödünç

öndüç

9.4. Benzeşme

Kelime içerisinde yer alan seslerin çıkış yerine ve niteliğine göre birbirine yaklaşması ya da eş duruma getirilmesine ses benzeşmesi diyoruz. Batı Türkçesinin söyleyişe daha yatkın bir nitelik kazanmasını sağlayan benzeşmeler dilde *en az çaba kanunu* (least effort) için en iyi örnektir (Banguoğlu 2000: 78). Derecesine, yerine, benzeşen seslerin yakın ve uzaklığına göre sınıflandırılan benzeşmeler sesler arasındaki ilişki nedeniyle ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz benzeşmeleri olarak ayrılırlar.

9.4.1. Derecesine Göre Benzeşmeler

Derecesine göre benzeşmeler iki alt başlıkta değerlendirilir. Kelime içerisindeki seslerden birinin diğerini çıkış yeri ve niteliğine göre kendine tam benzeştirmesine *tam benzeşme*, kısmen benzeştirmesine ise *yarı benzeşme* denir.

Tam benzeşme

Yarı benzeşme

Fars. *haste* > *hasta*

Fars. *anbâr* > *ambar*

o bir > *öbür*

Fars. *tenbel* > *tembel*

Konuşma Dilinde

gözsüz > *gössüz*

on bir > *om bir*

onlar > *onnar*

bin bir > *bim bir*

9.4.2. Yerine Göre Benzeşmeler

Önceki sesin sonra gelen sesi kendisine benzetmesine *ilerleyici*; sonra gelen sesin kendisinden önceki sesi kendine benzetmesine ise *gerileyici benzeşme* denir.

İlerleyici benzeşme

Fars. *çûn ki* > *çünkü*

Fars. *âyine* > *ayna*

Gerileyici benzeşme

sübaşı > *subaşı*

Fars. *kîse* > *kese*

Konuşma Dilinde

anlamak > *annamak*

Ar. *şemsiye* > *şemşiye*

Ar. *Hatice* > *Hacce*

tarla talla

9.4.3. Benzeşen Seslerin Yakın ve Uzaklığına Göre Benzeşmeler

Kelime içerisinde yan yana bulunan iki sesin birbirine benzeşmesine *yakın*; kelime içerisinde birbirine uzak iki sesin benzeşmesine ise *uzak benzeşme* denir.

Yakın benzeşme

Fars. *penbe* > *pembe*

geç-di > *geçti*

Uzak benzeşme

etmek > *ekmek*

akçe > *akça*

Konuşma Dilinde

eczacı > *ezzacı*

iğne > *inne*

Ar. *esvap* > *asbap*

İng. *nylon* > *laylon*

9.4.4. Ünlü Benzeşmeleri

Türkçede kelimelerde ünlüler bazı özellikleri bakımından benzeşirler. Sesin çıkarılışı sırasında dilin önde ya da arkada olması ünlünün art ya da ön (kalın ya da ince) olmasına neden olur. Ünlülerin düzlük ve yuvarlakları ise genellikle dudaklarla ilgilidir. Bu nedenle Türkçede iki türlü ünlü benzeşmesinden bahsedebiliriz.

1. Dil Benzeşmesi: Bazı kaynaklarda *kalınlık-incelik* ya da *büyük ünlü uyumu* gibi adlandırmalar yapılan bu benzeşme olayı ünlülerin kelime içerisinde artlık ve önlük bakımından birbirine benzemesidir. Türkçedeki art ünlüler /a/, /ı/, /o/, /u/; ön ünlüler ise /e/, /i/, /ö/, /ü/ sesleridir. Türkçenin temel kurallarından biri olan bu benzeşmeye göre ilk hecesi art (kalın) bir sesle başlayan kelime art ünlülerle; ilk hecesi ön (ince) bir ünlü ile başlayan bir

kelime ise ön ünlülerle devam etmelidir. Dilimizdeki kelimeler ek alırken bu kurala göre şekillenirler: *oku-duğ-u-muz, gör-düğ-ü-müz*.

Türkçede bu kuralın istisnaları mevcuttur: *-yor, -ken, -ki, -daş, -leyin, imtirak, -gil, -gen* eklerini alan kelimeler uyumdan kaçarlar.

gülüyor, bakarken, akşamki, ülküdaş, sabahleyin, yeşilimtirak, dayımgil, altıgen örnekleri sonuna aldığı eklerden dolayı dil uyumu dışındadır.

Türkçedeki yabancı kelimelerin büyük kısmı dil uyumuna girmiştir: *pâre > para, mâye > maya, bârgîr > beygir, dîvâr > duvar* gibi. Fakat uyuma girmeyen *tarih, insan, telefon* gibi kelimeler son hecede bulunan ünlüye göre Türkçe ek alırlar. Art ünlü ile biten *telefon* art ünlülü bir ek almalıdır: *telefon-cu, telefon-suz*.

Son hecesinde ince /a/, ön damak ünsüzü veya ön avurt ünsüzü /l/ sesi bulunan bazı yabancı kelimeler ön ünlülü ek alırlar: *dikkatli, kalpsiz, idraksiz, golsüz (biten maç)* gibi.

2. Dudak Benzeşmesi: Boğumlanma noktalarından biri olan dudaklar ünlülere düzlük ya da yuvarlaklık niteliğini kazandırır. *Düzlük-yuvarlaklık uyumu, küçük ünlü uyumu* adları da verilen dudak benzeşmesi ünlülerin kelime içinde düzlük yuvarlaklık yönüyle benzeşmesidir. Bu ses olayı Batı Türkçesinin her döneminde sağlam değildir. Bazı ses değişimleri ya da analogi (yakıştırma) ile ortaya çıkan yuvarlaklaşma temayülünden dolayı Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi devresinde dudak benzeşmesi görülmez. Ancak Osmanlı Türkçesinin ortalarından, belki XVII. yüzyıldan itibaren dilde dudak benzeşmesi sürecinin başladığını söyleyebiliriz.

Dudak benzeşmesi esas itibarıyla düz ünlülerden sonra yine düz ünlülerin gelmesi; yuvarlak ve dar-yuvarlak ünlülerden sonra ise düz-geniş ya da dar-yuvarlak ünlülerin gelmesi esasına dayanır.

Dudak benzeşmesinde her ünlüden sonra /a/, /e/, /ı/, /i/ ünlülerini /a/, /e/, /ı/, /i/ ünlüleri; /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerini ise /a/, /e/, /u/, /ü/ ünlüleri takip etmelidir.

9.4.5. Ünlü-Ünsüz Benzeşmeleri

1. Tonlulaşma: Ünlüler esas itibarıyla tonlu seslerdir. Kelime içerisinde ya da ekleme sırasında yanında ya da çevresinde bulunan tonsuz ünsüzleri etkileyerek onlara tonlu bir nitelik kazandırabilirler. Türkçenin kati bir kuralı olmayan bu ses olayına *tonlulaşma, sedalılaşıma* ya da *ötümlüleşme* adları verilir.

Türkçenin tarihî süreci içerisinde de bazı kelimelerde tonlulaşma görülür: *til > dil, temür > demir, kiçe > gece, bagır > bağır*.

Ekleme sırasında kelime sonunda bulunan tonsuz /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri genellikle kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir ek alma durumunda tonlu karşılıklarına değışirler: *yazdık-ı-m* > *yazdığım*, *çocuk-a* > *çocuğa*, *ağaç-ı* > *ağacı*, *kitap-a* > *kitaba*, *umut-u* > *umudu*. Fakat tonlulaşma Türkçe için genel bir kural olmadığı için *kapak*, *köpek*, *geçit*, *küçük* gibi birçok kelimedede tonlulaşma görülmez.

2. Dudaksıllaşma (Labialisation): /o/, /ö/, /u/, /ü/ yuvarlak ünsüzler ilerleyici ya da gerileyici benzeşme ile yanlarında bulunan /g/, /ğ/ seslerini /v/'ye; damak /n/ (ŋ) sesini ise /m/ sesine dönüştürürler. /v/ ve /m/ seslerinin birer dudak ünsüzü olması nedeniyle bu ses olayına *dudaksıllaşma* denir. Kalıcı nitelikte olabileceği gibi sadece konuşma dilinde yaşayan şekiller de bulunur: *taguk* > *tavuk*, *gögercin* > *güvercin*, *doğuz* > *domuz*, *koşşu* > *koşşu* > *komsşu* gelişmeleri kalıcı; *soğan* > *sovan*, *soğuk* > *sovuk* gibi örnekler ise sadece konuşma dilinde görülen değışmelerdir.

3. Sızıcılaşma (Spirantisation): *arka* > *arha*, *yoksul* > *yoşsul*, *bu kadar* > *buğadar* (Korkmaz 1992: 176) gibi kullanımlarını Anadolu ağızlarında gördüğümüz şekiller birer sızıcılaşma örneğidir. Yani genel manada *sızıcılaşma*, patlamalı bir sesin sızıcı nitelik kazanmasıdır (Vardar 2002: 176). Türkçede konuşma dilinde sıkça rastlanan /ç/ > /ş/, /j/ ve /c/ > /ş/, /j/ değışmeleri birer sızıcılaşma örnekleridir. Bu ikinci sızıcılaşma şekilleri ünlülerin, akıcı ünsüzler /l/, /m/, /n/ ve patlayıcı ünsüzlerden /b/, /d/, /t/, /k/ etrafındaki /c/ ve /ç/ seslerini etkilemesiyle yalnızca söyleyişte meydana gelir (Özkan 2009: 209).

meclis > *mejlis* *kulaç* > *kulaş*

açlık > *ajlık* *uçkur* > *uşkur*

9.4.6. Ünsüz-Ünlü Benzeşmesi

1. Ünlü Darlaşması: Ön damak sesleri /g/, /ğ/ ve /y/ damak ünsüzleri çevrelerindeki geniş ünlüler üzerinde darlaştırıcı etkiye sahiptir (Banguoğlu 2000: 99). Darlaşma kelimenin ön, iç ve son seslerinde görülebilir. Türkçede bunun yazıya aksetmiş en belirgin kullanımı şimdiki zaman eki *-yor*'un geniş ünlü ile biten kök veya gövdelere geldiği durumlarda görülmektedir:

yemek, fakat *ye+yor* > *yiyor*

beklemek, fakat *bekle+yor* > *bekliyor*

Bu ses olayının konuşma dilinde ve ağızlarda *yeğen* > *yiğen*, *geyik* > *giyik*, *çağır-* > *çığır-* gibi yazıya geçmemiş birçok örneği görülür.

2. Ünlü Düzleşmesi: Bu ses olayında kelime içindeki dar-yuvarlak ünlülerin (/u/, /ü/) çevre ünsüzlerin etkisiyle düz-dar (/ı/, /i/) ünlüye geçişleri söz konusudur. Bu değışiklik büyük ölçüde diş ünsüzlerinin etkisiyle genellikle alıntı kelimelerde gerçekleşir (Duman 1995: 193).

Ar. *fustuk* > *fistik*

Fars. *funduk* > *findık*

Yun. *furun* > *fırın*

Yun. *vutsi* > *fuçu* > *fiçi*

Fars. *nerdubân* > *merdiven*

İtal. *fortuna* > *firtına*

3. Yuvarlaklaşma: Düz bir ünlünün, yanındaki seslerin etkisiyle yuvarlaklaşması olayı Türkçede genellikle /b/, /m/, /p/, /v/ gibi dudak ünsüzlerinin etkisiyle olmaktadır. Bu ses olayına uğramış bazı kelimeler dudak benzeşmesi dışına çıkar. Mesela, Eski Türkçede **âbin-* > *avin-* > *avun-* fiili dudak ünsüzü olan /v/ tesiriyle bugün dudak uyumu dışındadır. Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde de bu ses olayı görülür.

Fars. *dîvâr* > *duvar* Ar. *tevbe* > *tövbe*

4. İncelme: Ön damak ve diş eti ünsüzleri olan /ç/, /ş/, /y/ ünsüzleri çevrelerindeki ünlüler üzerinde inceltici bir tesire sahiptir (Banguoğlu 2000: 100). Bazen bu incelmenin olmadığı kelimelerde de bu ses olayı görülür (Duman 1995: 200). İncelmenin derecesine göre *yarı incelme* ve *tam incelme* olarak adlandırılır. Farsça *bâdâm* biçiminden Türkçeye geçmiş *badem* sözcüğünün ikinci hecesinde bir incelme görülür. Kelime içindeki bu kısmi incelme *yarı incelme* olarak nitelendirilir. Türkçe kökenli *şışman* > *şişman* kelimesindeki gelişme de aynı yöndedir. Bir kelime içindeki tüm art ünlülerin ön ünlüye dönüştüğü *yaşıl* > *yeşil*, *yun* > *yün*, *bıçmak* > *biçmek* örnekleri ise tam incelmenin görüldüğü kullanımlardır.

9.4.7. Ünsüz Benzeşmesi

Kelime içerisinde iç seste yan yana bulunan ya da eklenme sırasında yan yana getirilen ünsüzlerin tonluluk-tonsuzluk ya da çıkış noktası bakımından benzeşmesi olayı *ünsüz benzeşmesi* olarak adlandırılır.

1. Tonluluk-Tonsuzluk Bakımından Benzeşme: Türkçede tonlu ve tonsuz karşılığı bulunan katı ünsüzlerden ancak aynı cinsten olanlar yan yana bulunabilir (Bunların tablosu için bkz. *Ton alıp almamalarına göre ünsüzler*). Tonlu ünsüzler tonlularla, tonsuzlar ise tonsuz ünsüzlerle bir arada olmalıdır. Fakat *tavşan*, *gevşek* ('vş' tonlu+tonsuz) örneklerinde olduğu gibi /v/ ünsüzü bazen bu kurala uymaz (Özkan 2009: 216). Yabancı dillerden girmiş birtakım kelimelerde de bu uyum görülmektedir:

Fars. *bağçe* > *bahçe* (tonlu+tonsuz > tonsuz+tonsuz)

Ar. *ıztirâb* > *ıtırâp* (tonlu+tonsuz > tonsuz+tonsuz)

Türkçenin ek almasında da bu kural gözetilir:

bak-dı değil, *baktı*; *baş+dan* değil > *baştan* (tonsuz+tonlu > tonsuz+tonsuz)

bağ+da, *ev+de*, *biz+de* (tonlu+tonlu)

Tonluluk-tonsuzluk benzeşmesinde akıcı ünsüzler ile (/l/, /r/, /y/, /m/, /n/) ilgili eklenme sırasında iki durum söz konusudur:

a. Sonu akıcı ünsüzle biten bir kelimeye katı sesle başlayan bir ek getirilmesi durumunda ek'in ön sesi patlamalı /p/, /ç/, /t/, /k/ ise bu sesler tonlulaşır (Banguoğlu 2000: 106-6; Özkan 2009: 217).

güzel-ce ver-gi say-gı badem-cik dön-dü

Fakat *-ken, -ki, -çil, -ti* ekleri yukarıda bahsedilen uyumdan kaçarlar (Banguoğlu 2000: 106): *bakar-ken, benim-ki, kır-çıl, toplan-tı*.

b. Ekleme sırasından akıcı ünsüzlerle katı ünsüzler arasında gerileyici ses benzeşmesi olmaz. Akıcı ünsüzle başlayan bir ek, kök ya da gövdenin tonsuz bir ünsüzle biten son ünsüzünü eklenme sırasında gerileyici benzeşme ile tonlulaştırmaz.

çocuk-lar gülüş-mek söylet-mek

2. Çıkış Yerleri Bakımından Benzeşme: Kelime yan yana bulunan ve çıkış noktası farklı olan ünsüzler söyleyiş kolaylığı açısından benzeşmeye uğrarlar. Daha çok Türkçeye yabancı dillerden giren kelimelerde rastladığımız /n/ > /m/ benzeşmesi bir diş sesi olan /n/'nin dudak ünsüzü /b/ etkisiyle dudak ünsüzüne dönüşmesi olayıdır: Farsça *can-bâz, tenbel, çâr-şanba* gibi kelimeler bu benzeşme nedeniyle Türkçede *cambaz, tembel, çarşamba* olarak söylenirler.

/l/ > /n/ ; /r/ > /l/ ; /z/ > /s/ ; /t/ > /s/ benzeşmeleri ise konuşma dilinde görülmektedir: *şunlar > şunlar; kerli ferli > kelli felli; tuzsuz > tussuz; yatsı > yassı* gibi.

3. Benzeşmezlik (Dissimilation): Benzeşmelerin aksine bir kelime içinde oluşum yeri aynı ya da benzer olan yan yana ya da birbirine yakın duran ünsüzlerin aykırılışması olayına *benzeşmezlik* denir. Özellikle /r/ ve /n/ ünsüzlerinin aynı kelime içinde tekrarından kaçınmak amacıyla bu ses olayı meydana gelir: *aşçı > ahçı, berber > belber, attar > aktar > fincan > filcan* gibi.

Bölüm Sonu Soruları

1. Yunanca *flamúri* kelimesinin Türkçede *ıhlamur* olması aşağıdaki ses olaylarının hangisi ile açıklanabilir?

- a. ünlü türemesi
- b. göçüşme
- c. kaynaşma
- d. yuvarlaklaşma
- e. sızıcılışma

2. Aşağıdaki kelimelerden hangisinde *hece düşmesi* (hece yutulması) ses olayı gerçekleşmemiştir?

- a. pazar ertesi > pazartesi
- b. gele yorır > geliyor
- c. kahve altı > kahvaltı
- d. çok turur > çoktur
- e. kilitlemek > kitlemek

3. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde *dudak uyumu* (düzlük-yuvarlaklık uyumu) bulunmaz?

- a. yüklemek
- b. çitirdamak
- c. çiçek
- d. börekçi
- e. balon

4. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde tonluluk-tonsuzluk uyumu kuralına aykırı bir yazım vardır?

- a. bakdı
- b. bizde
- c. bağda
- d. bahçe
- e. ıstırap

5. Aşağıdaki kelimelerden hangisi *göçüşme* ses olayı bulunmamaktadır?

- a. çölmek
- b. sarımsak
- c. kirbit
- d. eşki

Kaynakça

Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.

Duman, Musa (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Özkan, Mustafa (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Vardar, Berke (Ed.) (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

10. ANLAM VE ANLAMBİLİMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Anlam

10.1.1. Temel anlam

10.1.2. Yan anlam

10.1.3. Mecaz anlam

10.2. Anlambilimi

10.3. Eşzamanlı Anlambilimi

10.3.1. Eşseslilik

10.3.2. Çokanlamlılık

10.3.3. Eşanlamlılık

10.3.4. Karşıt anlamlılık

10.4. Artzamanlı Anlambilimi

10.4.1 Deyim Aktarması

10.4.2. Ad Aktarması

10.4.3. Anlam Daralması

10.4.4. Anlam Genişlemesi

10.4.5. Genelleşme

10.4.6. Anlam İyileşmesi

10.4.7. Anlam Kötüleşmesi

10.4.8. Anlam Kayması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Anlam ve bağlam kavramlarını kısaca açıklayınız.
2. Deyim Aktarmasını örneklerle açıklayınız.
3. Anlam daralması nasıl olur? Kısaca açıklayınız.
4. Anlambilimi hakkında kısaca bilgi veriniz.

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Anlamın tanımı	Anlamın ne olduğu hakkında bilgi edinir	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır
Anlambilimin tanımı	Anlambilimi kavrar	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır
Eşzamanlı Anlambilimi	Anlam türlerini örneklerle öğrenir	Anlam türlerini örneklendirme yoluyla kavratılır
Artzamanlı Anlambilimi	Anlam olaylarını örnekleri ile kavrar	Anlam olaylarını örneklendirme yoluyla kavratılır

Anahtar Kavramlar

- Anlam
- Eşzamanlı Anlambilimi
- Artzamanlı Anlambilimi
- Sözcükte anlam

10.1. Anlam

En geniş tanımıyla anlam, dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı bir takım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2009: 48.). Sözcüğün anlamı onun dil içindeki kullanımınıdır. Bir başka deyişle anlam, sözcüklerin içinde bulunduğu bağlama ve onun üretildiği art alana bağlı olarak oluşmaktadır.

Türkçede iyi ve fena, kötü, birbirine karşıt kavramları yansıtan zıtanamlı üç sözcüktür. Ama biz dildeki öğeleri esnek kullanabildiğimiz için öyle değişik işlevlerle görevlendiriyoruz ki, kimi zaman bu zıtanamlı sözcükler aynı anlamı yansıtabiliyor:

1. Adamı iyi dövmüşler,
2. Adamı fena dövmüşler,
3. Adamı kötü dövmüşler

Bu üç örnekte altı çizili olarak verilen sözcüklerin cümleye kattıkların anlamın benzer olduğunu görmekteyiz.

Anlam, ek, sözcük, cümle gibi dil öğelerinin zihinde uyandırdığı izlenim ve tasarım (Hengirmen, 1999: 26.), bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, manadır. Sözcüğün söz içindeki diğer öğelerle bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biridir (Korkmaz, 1992: 8.). Berke Vardar (1998: 2), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde, “anlamı dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam belirler” demektedir. Anlam, bir sözcüğün içinde bulunduğu metindeki diğer öğelerle girdiği etkileşime göre şekillendiğinden, sözcüklerin içinde buldukları bağlam kadar anlamları vardır. Aşağıdaki örneklerin sözcüğün bağlam içinde kullanımına örnektir.

1. Gözümde dünden beri ağrı var.
2. Çekmecenin gözündeki mektubu verir misin?
3. Bu davranışın göze hoş gelmedi.
4. İki gözüm, sensiz yaşayamam.

Altı çizili sözcükler birbirinden farklı anlamlarda kullanılsa da hepsini sözlükte “göz” maddesi içinde bulabiliriz.

Bir sözcüğün anlamı, kullanıldığı kültüre, o sözcüğü kullanan bireylerin bilişsel özgeçmişlerine, en önemlisi de içinde bulunduğu bağlama göre değişiklik gösterebilir. Dili oluşturan sözcükler farklı kuruluşlar içinde bulunabildikleri gibi, değişik etkenlerle değişik anlamlar kazanabilmektedir (Aksan, 1994: 119). Bir sözcüğü ya da cümleyi bağlamdan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin, “On dakika sonra orada olacağım.” cümlesini okuyan birey bu cümledeki tüm sözcüklerin anlamını bilmesine rağmen, bu mesajı

anlamlandıramaz. Çünkü “on dakika sonra” iletiyi yazanın yazdığı andan sonraki on dakika mıdır yoksa alıcının okuduğu andan itibaren on dakika mıdır? Orası ise belirsizdir. Yine aynı şekilde “Ona bunu soracağım.” cümlesi bağlamdan kopuk düşünülduğünde alıcı için bir şey ifade etmez. Bu cümle konu hakkında bilgisi olan birine danışmak anlamında kullanılabileceği gibi, tehdit anlamı da taşımaktadır. Konuşma esnasında bu anlamı çıkarmak bağlamı bilmekle mümkün olurken, yazılı anlatımda ise cümlemin sonuna konulacak ünlem işareti bu cümlemin tehdit anlamı içerdiğini gösterecektir.

Benzer şekilde sözcüklerin duygu değeri vardır. Aksan’dan alınan aşağıdaki örnekler bu duygu değerini güzel bir biçimde ortaya koymaktadır:

1. Kızla delikanlı lale zamanı buluştular
2. Kızla delikanlı patlıcan zamanı buluştular

1. cümle yerine ikinci cümle söylenecek olsa uyandırdıkları duygular birbirinden farklı olacak, hatta 2. cümle gülünç bir olay gibi algılanabilecektir.

10.1.1. Temel Anlam

Bir Sözcük söylendiğinde zihnimizde canlanan ilk anlama temel anlam denilmektedir. Temel anlam sözcüğün doğrudan gösterdiği değere eş olan anlamdır. Diğer bir deyişle sözcük algılandığında bireylerin büyük çoğunluğu tarafından akla ilk gelen ve dış dünya ile doğrudan bağlantı kurulabilen anlamdır. Örneğin “kırmızı” sözcüğü dış dünyada kan rengini, “sandalye” sözcüğü kolları - arkalı olan ve insanların rahatlıkla oturabileceği bir mobilya türünü betimler. Bu betimlediği anlamlar sözcüğün temel anlamını oluşturur. Literatürde asıl anlam, düz anlam, gerçek anlam gibi adlandırmalar da bu kavram için kullanılmaktadır.

1. Çocuk elini incitti.
2. Masanın camı kırıldı.
3. Herkes evin kedisini beğendi.

1 numaralı örnekteki *el* sözcüğü insan organlarından birinin adı; 2 numaralı örnekteki *cam* ince bir nesnenin adı ve 3 numaralı örnekteki *kedi* ise evcil bir hayvanın adıdır. Her üç örnekteki italik olarak yazılan sözcüklerin gerçek anlamında yani insan zihninde canlanan ilk anlamında kullanılmıştır.

10.1.2. Yan Anlam

Bir sözcüğün temel anlamından kopmadan kazandığı ikinci anlamıdır. Sözcüğün temel anlamı ile yan anlamı arasında biçimsel veya işlevsel bir benzerlik ilgisi bulunmaktadır. Dünya üzerindeki bütün dillerde sözcüklerin birden fazla anlama sahip olabilirler. Bu duruma literatürde çokanlamlılık da denmektedir (Aksan, 1997: 58.). Dildeki sözcükler temel anlamlarının yanında, temel anlamlarıyla ilgili olan, lâkin temel anlamlarının dışında yeni anlamlar kazanmışlarsa buna yan anlam denilmektedir.

Yan anlamın oluşması, “insanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay biçimde dile getirebilmek için, aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklanır; zaman zaman benzetmeli, nükteli anlatım eğilimini de içerir.” (Aksan, 1997: 58.)

Yan anlamlar 4 şekilde oluşturulur:

- 1- Somuta yeni somut anlamlar eklenerek
- 2- Somuta yeni soyut anlamlar eklenerek
- 3- Soyuta yeni soyut anlamlar eklenerek
- 4- Soyuta yeni somut anlamlar eklenerek

Örneğin *kol* sözlükte “İnsanın omuzundan parmak uçlarına kadar olan organı” anlamında kullanılırken bu sözcüğün “Bir şeyin ayrıldığı kısımlardan her biri, şube, dal: ‘Fen kolu.’ ‘Edebiyat kolu’” anlamı ise yan anlama işaret eder. Burada somut olan bir anlama yeni somut anlamlar eklenerek yan anlam oluşmuştur.

10.1.3. Mecaz Anlam

Bir sözcüğün ilgi veya benzetme yoluyla gerçek ve yan anlamı dışında kullanılmasına verilen addır. Mecaz anlam kazanan sözcük genellikle soyut bir anlama taşır. Mecaz anlam sözcüklerin asıl ve yan anlamları dışında, ilişki ve benzerlik yoluyla başka bir kavramı belirtmek üzere kazandıkları anlamdır. Örneğin *bülbül* sözcüğünün "sesi çok güzel olan kimse", *çatlamak* fiilinin "çeşitli ruhsal durumları aşırı biçimde duymak", *aç*'ın "gözü doymaz", *ölmek* fiilinin "gücünü yitirmek", *kırmak* fiilinin "gücendirmek" anlamları mecaz anlamlardır. Literatürde değişmece ve uzak anlam olarak da adlandırılmaktadır.

10.2. Anlambilimi

Bir dil üzerine yapılan bilimsel çalışmalar farklı düzeylerde gerçekleşir. Örneğin *sesbilimi* (phonology) dildeki sesler ve o seslerin bir sözcük oluşumundaki sürecini, *biçimbilim* (morphology) sözcük yapımında türetme ve ekleşme sürecini, *söz dizimi* (syntax) sözcüklerin cümle içerisindeki dizilimini, *anlambilimi* (semantics) ise farklı düzeylerde anlam oluşumlarını inceler. Bir dilde anlamla ilgili her şey, anlambiliminin alanına girer. Pierre Guiraud’e göre anlambilim, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkileri, gösterilendeki değişim ve oynamaları, dilsel yapıların anlamsal yönden ortaya koyduğu çeşitli olguları inceler (Guiraud, 1999:7).

Anlambilimi “Bir dili anlam yönünden ele alan, sözcük ve deyimlerin anlamlarını, anlam değişmelerini inceleyen dilbilimi dalıdır. Gelişme ve değişmelerin değil sözcük, kavram, anlam ve kapsam konularıyla eşanlamlılık, eşadlılık, çokanlamlılık gibi konuların ele alındığı anlambilimi dalı **eşzamanlı anlambilimi**; anlam olayları diye nitelendirilen anlam

değişmelerinin ve söz sanatı sayılabilen deyim aktarması, ad aktarması gibi konuların ele alındığı dalı ise **artzamanlı anlambilimi**dir.

10.3. Eşzamanlı Anlambilimi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eşzamanlı anlambilimi bir dilde sözcüklerin temel anlam, yan anlam, mecaz anlam, eşanlamlılık, eşadlılık, çokanlamlılık gibi konuların ele alındığı anlambilimi dalıdır. Şimdi bu kavramları üzerinde duralım.

10.3.1. Eşseslilik

Yazılışları ve söylenişleri aynı olan bazı sözcüklerin anlam bakımından farklı olması durumuna eşseslilik adı verilir. Ör. *dolu* (boş olmayan), *dolu* (yağan buz tanesi); *dikmek* (dik olarak durdurmak), *dikmek* (iğneyle tutturmak). Eşsesliliğin dildeki bazı ses değişimleri sonucu ortaya çıkan örnekleri de vardır: *el* (organ) <*elig*, *el* (ülke) <*il*, *el* (yabancı). Türkçe’de alıntı kelimelerle de eş seslilik meydana gelebilir. Ör. *çay* (<Çince), *çay* (ırmak); *bar* (oyun), *bar* (<İng.), *bar* (<Yun. “hava basıncı birimi”).

Yüz: 100 sayısı

Yüz: Surat

Yaz: Mevsim

Yaz: Yazma eylemi

Kara: Siyah renk

Kara: Toprak Parçası

10.3.2. Çokanlamlılık

Dillerde bir sözcüğün tek bir kavramı belirtmesiyle ilgili örnekler oldukça azdır. Genellikle bazı somut isimlerle terimler tek anlamlılığa örnek gösterilebilir. Örneğin *böbrek*, *çıban*, *defter*, *findık*; *özne*, *noktalama*, *kafiye*, *mısra*, *buzul*, *dikit*,

Çok anlamlılık bir sözcüğün, asıl anlamı yanında bu anlamıyla ilgili başka kavramları da anlatır duruma gelmesidir. Örneğin. *oyun* sözcüğü “iskambil, tombala, saklambaç” gibi farklı nitelikleri olan şeyleri karşıladığı gibi “halk dansları, tenis, futbol” vb. spor karşılaşmaları için de kullanılır. Ayrıca dilimizde “hile, düzen” anlamına da gelir.

Çok anlamlılıkta gösterge temel anlamını yitirmeden yanına yeni anlamlar da eklemektedir. (TDK Türkçe Sözlük’te *dil* sözcüğü çokanlamlıdır:

1. Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı;

2. Birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümleri;
3. Ayakkabı bağlarının ayağı rahatsız etmemesini sağlayan ve bağ altına rastlayan saya parçası;
4. Makaraların ve bastıkların içine yerleştirilmiş olan, üzerinden geçirilen halatı istenilen yöne çevirmeye yarayan, çevresi oluklu, küçük döner tekerlek;
5. Bazı üflemeli çalgılarda titreşerek ses çıkaran ince metal yaprak;
6. Anahtar.

10.3.3. Eşanlamlılık

İki veya daha çok sözcüğün aynı anlama gelmesi, ayrı sözcüklerin aynı anlamı belirtmesine eşanlamlılık denir. Örneğin *darılmak, küsmek, incinmek, gücenmek, kırılmak* eşanlamlılık gösteren sözcükleri olarak kabul edilir. Ancak günümüzde dilcilerin çoğu birden fazla sözcüğün aynı anlama gelemeyeceğini, eşanlamlı gibi görünen sözcükler arasında yakın anlamlılığın söz konusu olabileceğini ileri sürer. Eşanlamlılık bir dilin kendi sözcükleri arasında olabileceği gibi o dilin sözcükleriyle alıntı sözcükler arasında da olabilir. Çeşitli alıntı sözcüklerin bulunduğu Türkçede eşanlamlılığın bu türüne çok rastlanır.

Örneğin *dilemek, istemek / arzu etmek (Far.) / talep etmek (Ar.)*

öfkelenmek / hiddetlenmek (Ar.)

tasa / keder, gam, elem (Ar.) / dert (Far.)

eksik / noksan (Ar.)

değer / kıymet (Ar.)

10.3.4. Karşıt Anlamlılık

İki sözcüğün anlam bakımından birbirine karşıt olması, birbirine aykırı iki anlam belirtmesine karşıt anlamlılık diyoruz Türkçede karşıt anlamlılık, anlam ilişkileri farklı olan çeşitli sözcükler arasında görülür. Ö. *ölü / diri, sağlıklı / hasta, sıcak / soğuk, zengin / fakir, gitmek / gelmek, inmek / çıkmak, dar / geniş, büyük / küçük*. Literatürde zıtanlamlılık ve tersanlamlılık olarak da adlandırılmaktadır.

10.4. Artzamanlı Anlambilimi

Artzamanlı anlambilimi anlam olayları diye nitelendirilen anlam değişmelerinin ve söz sanatı sayılabilen deyim aktarması, ad aktarması gibi konuların ele alındığı anlambilimi dalıdır. Bu bölümde deyim ve ad aktarmaları ile anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, genelleşme, anlam daralması, anlam genişlemesi gibi anlam olaylarını inceleyeceğiz.

10.4.1 Deyim Aktarması

Dünya üzerindeki her dilde, aktarmaların en yaygın olan türüdür (Aksan, 1997: 62.). Deyim Aktarması da beş başlık altında incelenmektedir:

İnsandan Doğaya Aktarma

İnsandaki organların veya vücut bölümlerinin adlarının doğadaki nesnelere aktarılarak yeni anlamlar kazanması olayına verilen addır (Aksan, 1997: 64.). İnsandan doğaya deyim aktarmaları kimi araştırmacılar tarafından ölü deyim aktarması olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni; organ adları, vücudun bölümleri gibi göstergelerin adları çeşitli ilişkiler ve çağrışımsal benzerliklerden yararlanılarak doğadaki nesnelere daha iyi anlama, anlatma ve tecrübe etmede kullanılmaktadır.

Örneğin Türkçedeki *baş* sözcüğü *dağ başı*, *köprü başı*, *çıban başı* gibi yan anlamlarda da kullanılır. Burada insan vücudundaki baş doğadaki nesnelere içinde kullanılarak anlamını genişletmiştir.

Doğadan İnsana Aktarma

Doğada bulunan nesne adlarının ve sıfatların insan için kullanılmasına verilen addır (Aksan, 1997: 65.). Her dil için geçerli olan bir deyim aktarması türü de doğadaki nesnelere adlarının insanlar için kullanılan sıfatlar olarak karşımıza çıkmasıdır. Eşek (herif), öküz (gibi) adam, keçi (gibi) inatçı, aslan (gibi) cesur, odun (gibi) kaba adam örnekleri verilebilir.

“Kiraz dudaklı” örneğinde doğada bulunan bir meyve olan *kiraz* insanın bir organını tasvir etmek için kullanılmıştır.

Doğadaki Nesnelere Arasında Aktarma

Tıpkı doğadaki nesne adlarının insanlara aktarılması gibi doğadaki varlıklar arasında da yapılan aktarmalara verilen addır. Doğadaki varlıklar arasında da kimi benzerliklerle ilişkilendirilerek yapılan deyim aktarmaları dilde varlığını gösterir. Bazı bitkilere benzerliklerinden dolayı verilen *keçi boynuzu*, *kuşburnu*, *turnagagası* gibi adlar ve kimi hayvanlara *karataş*, *kırlangıçbalığı* denmesi bu türün örnekleridir (Aksan, 1997: 66.). Bitkilere veya hayvanlara bu adların verilmesi adı verilen nesneye olan benzerliklerinden kaynaklanmaktadır.

Somatlaştırma

Soyut kavramların çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesine verilen addır (Aksan, 1997: 66-67.). Mesela ezmek eyleminin Türkçe sözlükte temel anlamı “Üstüne basarak veya bir şey arasında sıkıştırarak yassılaştırmak, biçimini değiştirmek” şeklinde geçmektedir. “Çocuğu okulda çok eziyorlar” cümlesinde ise ezmek anlamı “yenmek, sindirmek, sıkıntı vermek” anlamlarında kullanılmaktadır. Burada kavram somatlaştırılarak anlatılmaktadır.

Duyular Arasında Aktarma

“Farklı duyu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlanmasına” verilen addır (Aksan, 1997: 68.). Dokunma duyusuyla ilgili olan sıcak sıfatının duyma duyusuyla ilgili olan ses, görme duyusuyla ilgili olan bakış kelimeleriyle birlikte kullanılması bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

10.4.2. Ad Aktarması

Divan edebiyatında kullanılan mecaz-ı mürsel sanatına denk gelen anlatımı kolaylaştıran ve ona güç katan aktarmalara verilen addır (Aksan, 1997: 69.). Bu söz sanatında anlatılmak istenen kavram kullanılmadan o kavramın ifade edilmesi amaçlanmaktadır. Mesela hamileler için *yüklü*, *ağır ayak* ya da *iki canlı* kavramlarının kullanılması ad aktarmasına örnek olarak verilebilir.

Ad aktarması 1. *Bütün Yerine Parçanın Anılması* ve 1. *Parça Yerine Bütünün Anılması* şeklinde iki ana başlıkta toplanmaktadır.

Birincisinde bütün anlatmak üzere nesnenin parçası kullanılır. Televizyon için ekranın kullanılması gibi. İkincisinde ise nesnenin bütününün onun parçası olarak kullanılır. *Dün Galatarasay'ın maçını izledik* yerine *dün Galatasaray'ı izledik* şeklinin kullanılması gibi.

10.4.3. Anlam Daralması

Genel bir anlamdan dar bir anlama geçme olayına verilen addır. Yani “bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma” gelmesine verilen addır (Aksan, 1997: 90). Bir başka deyişle “bir kelimenin daha önce anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, genel anlamdan özel anlama geçmesidir. Örneğin Eski Türkçede “çocuk, evlat” anlamına gelen *oğlan* sözcüğünün Türkiye Türkçesi’nde yalnızca “erkek çocuk” için kullanılır olması; önceleri şeftali, kayısı, zerdali ve armut gibi meyvelerin ortak adı olan *erik* sözcüğünün bugün ortak dilde yalnızca bir meyvenin adı hâline gelmesi; geniş anlamda bütün meyveleri ifade eden *yemiş* sözcüğünün halk ağzında “incir” anlamına gelmesi gibi.

10.4.4. Anlam Genişlemesi

Bir varlığın bir türünü veya bir bölümünü anlatan, kullanım alanları dar olan nesnelere gösteren sözcüklerin zamanla o varlığın bütününü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesidir. Örneğin Türkçe *dal* sözcüğünün zamanla dilde alıntı kelime olarak kullanılan *branş*’ın (Fr. *branche*) anlamını ifade etmesi; *yıldız* sözcüğünün yabancı dillerin etkisiyle (İng. *star*) “herkesçe sevilen, beğenilen, mesleğinde çok parlak sinema sanatçısı” anlamında da kullanılması.

Daha önce bahsettiğimiz Deyim Aktarmaları anlam genişlemesine yol açan en önemli etkenlerdendir.

“Ali yazılım alanında bir şirkette çalışmış.” örneğindeki “alan” sözcüğü “düz, açık ve geniş yer” anlamına gelirken günümüzde “bir çalışma çevresi” anlamında da kullanılmaktadır:

10.4.5. Genelleşme

Birçok dilde görülen bu olay bir özel adın genelleşmesi sonucunda bir tür adına ya da bir sığata dönüşmesi hadisesidir (Aksan, 1997: 91.). Mucit-icat, kaynak-ürün, veya bir marka adının o türün geneline yayılması olarak da adlandırılabilir.

Örneğin dizel sözcüğü muciti Alman Diesel’den gelmektedir. Bugün kağıt mendil için kullandığımız selpak sözcüğü de bir markanın adından genelleşerek o türün adı olmuştur. Aşağıdaki tabloda genelleşme türleri örnekleriyle açıklanmıştır.¹⁰

Zeplin	Konyak	Don Kişot	Selpak
Giyotin	Şampanya	Don Juan	Sana
Jilet	Kaşmir	Lolita	Pimapen
Dizel	Fayans		
Özel isimler nesnelere adı olmuştur	Bölgelerin nesnelere adı olmuştur	Kurgusal Kahramanların adları, bir sığata dönüşerek insanların davranış ve tutumlarını yansıtır	Marka nesnelere adı olmuştur

10.4.6. Anlam İyileşmesi

Bir kelimenin eski anlamına göre daha iyi bir anlam ifade eder duruma gelmesidir. Örneğin. Bugün birçok dilde ordudaki en yüksek kademeyi gösteren *mareşal* sözcüğünün Eski Yüksek Almancada “at bakıcısı, nalbant” anlamına gelmesi; Eski Türkçede “fena, kötü” anlamında geçen *yabız* sözcüğünün *yavuz* biçimini aldıktan sonra “yaman, yiğit” anlamında kullanılması.

¹⁰ Tablo Kıran ve Kıran (2010: 263.)’dan bir başlık eklenerek alınmıştır.

10.4.7. Anlam Kötüleşmesi

Anlam iyileşmesi olayının tam tersi bir durumdur. Bir kelimenin anlamının zaman içinde bayağı bir anlama kayması. Ör. Eski Türkçede “ufak, küçük; çocuk” anlamına gelen *uşak* sözcüğünün bugün “emir kulu”; Farsçada “canlı varlık” demek olan *canavar*’ın (*cân-âver*) “yırtıcı hayvan”; Arapçada “meslektaş” anlamındaki *harîf* sözcüğünün *herif* şeklini aldıktan sonra kaba dilde “erkek” anlamında kullanılmasını örnek olarak verebiliriz.

10.4.8. Anlam Kayması

Anlam kayması “bir kelimenin daha önce anlattığı kavramdan ayrı yeni bir kavramı ifade eder duruma gelmesidir”. Örneğin Eski Türkçede “kırmak, kesmek” anlamındaki *üzmek* fiilinin bugün “üzüntü vermek”; Eski Türkçede “kolay; değersiz, hakir” anlamlarına gelen *ucuz* sözcüğünün bugün Türkiye Türkçesinde “benzerlerine göre daha az para ile alınan” anlamını kazanmış olması örnek olarak verilebilir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Anlam, dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı bir takım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram olarak tanımlanmaktadır.

2. Anlambilimi, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşzamanlı ve artzamanlı açılardan, dilin anlam yönünü öne çıkararak inceleyen dilbilim dalıdır. Genellikle kavram, anlam, çok anlamlılık, eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, anlam daralması, anlam genişlemesi, bağlam, anlam değişimleri gibi konular üzerinde duran dilbilimi dalıdır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe1*, TÖMER, s.16.
- _____ (2009). *Anlambilim*, Engin Yayın Evi, Ankara.
- _____ (1997). *Anlambilim anlambilimin konuları ve türk anlambilimi*. Ankara.
- Crisyral, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics, blackwell publishing*, Oxford. 2008. Hadumod Bussman, Routledge Dictionary of Language and Linguistics, Routledge Publishing, New York.
- Culler, J. (1981). *The pursuit of signs: semiotics, literature, deconstruction*, Cornell University Press.
- Guirud, P. (1999). *Anlambilim*, (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- Hengirmen, M. (1999). *Dil bilgisi ve dil bilim terimleri sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Kıran, Z., Kıran, A. (2007). *Yazınsal okuma süreçleri*. Seçkin Yayınları: Ankara.
- _____ (2010). *Dilbilime giriş*, Seçkin yayınları: Ankara.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yay.: Ankara:
- Silver, P (2005). *Working with language*.
- Strazny, P (2005). *Encyclopedia of linguistics*, Taylor& Francis Group.: New York.
- Tamba Mecz, I. (1998). *Anlambilim*. (Çeviren: Necmettin Sevil). İletişim Yay.: İstanbul
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, 2011.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*, Ötüken: İstanbul.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. ABC Kitabevi:İstanbul.

11. TÜRKEDE BİİM BİLGİSİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Biçim Bilgisi

11.1.1. Genel Kavramlar

11.1.2. Kök

11.1.3. Gövde

11.1.4. Ek

11.1.5. Kelime

11.1.6. Türkçede Kelime Yapımı

11.2. Kelime Türleri

11.2.1. İsim

11.2.2. Sıfat

11.2.3. Zamir

11.2.4. Zarf

11.2.5. Edat

11.2.6. Bağlaç

11.2.7. Ünlem

11.2.8. Fiil

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Kök, gövde, ek kavramları nelerdir ve Türkçede yeni kelimeler nasıl türetilir?
2. Türkçedeki kelime türleri nelerdir?

Anahtar Kavramlar

- Biçim Bilgisi
- Kök
- Gövde
- Ek
- Türetme
- Yapım Eki
- Çekim Eki
- Kelime Türleri

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kök, gövde, ek	• Kök ve gövde arasındaki farkları kavrar.• Türkçede yeni kelime türetme yollarını kavrar.• Yapım eki ve çekim arasındaki farkları kavrar.	Türkçe kelimeler üzerinde uygulamalı olarak kök ve ek ayrımını gösteren alıştırmalar yapılır.
Türkçedeki kelime türleri	• Türkçedeki kelime türlerini kavrar.• Kelime türleri arasındaki anlamsal ve işlevsel farklılıkları bilir.• Kelime türlerinin söz dizimi içindeki işlevlerini kavrar.	Edebi metinler üzerinde kelime türlerinin söz dizimindeki işlevleri ve tür değiştirmeleri örneklerle gösterilir.

11.1. Biçim Bilgisi

11.1.1. Genel Kavramlar

Ses, biçim ve söz dizimi

Eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçe geleneksel dil bilgisinde *ses, biçim ve söz dizimi* katmanlarında incelenir. Esas itibarıyla *ses* evrensel bir olguyken onun oluşturduğu işlevsel anlam birimleri (edat, bağlaç vb.) ya da anlamsal dil birlikleri farklı dillere özgüdür. Batıda ve zaman zaman da Türkiye'deki dil araştırmalarında Fransızca şekliyle *morphème* (morfe) olarak adlandırılan *biçim* ya da *şekil*, genel olarak, bir dilde anlam taşıyan, fakat daha küçük parçalara ayrılamayan yapılar için kullanılır (Aksan 2000: II/108). Bu yapılar, yalnız başına kullanılabilen *ev, su, süt, balık*¹¹ gibi bağımsız biçim birimlerinden ve *da, bile, ile, öte, ve, ya* vb. edat ve bağlaçlar ile *-CA, -Dir, -sIz, -n, -l* ekleri gibi bağımlı biçim birimlerinden oluşabilir. Bir tek anlamdan oluşan sözlüksel birimler (lexème) ise ancak bazı biçim birimlerin bir araya gelmesi ile bir kelime grubu ya da cümle oluşturur: *denizin maviliği* kelime grubunu birbirine bağlayan ve anlamsal bir bütünlük sağlayan biçim birimler *-in* ve *-i* ekleridir. Bu ekler olmadan 'deniz' ve 'mavi' ancak birer *kavram birimi* yani sémantème'dir. Bu nedenle dilin daha çok şekil yönü olan dil bilgisinin ses, biçim ve söz dizimini inceleyen alanlarını birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Biçim bilgisi

Biçim bilgisi, bir dilde bulunan 'kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili diğer konuları inceleyen gramer dalı' (Korkmaz 1992: 142) olarak tanımlanır. Fransızca *morfoloji* (morphologie) biçimi de tercih edilen bu dal için Türkiye'deki dil araştırmalarında *şekil bilgisi* ya da *yapı bilgisi* adlandırmaları da kullanılır.

11.1.2. Kök

Kelimelerin hiçbir yapım eki ve çekim eki almamış *ak, al-, gel-, kol, yol* gibi anlamlı en yalın biçimine *kök* denir. Kavramın esas anlamını taşıyan kökler birden fazla heceli dahi olsalar daha alt anlamlı birimlere ayrılamazlar. *balıkçılık* kelimesi */-çıl/* ve */-lık/* ekleriyle oluşturulmuş yeni bir kavramdır. Kelimeye esas anlamını veren *balık* < Eski Türkçe **bālık* kelimesi ise köktür. Türkçede köklerin genellikle bir heceden oluştuğu kabul edilir. Fakat Türkçede *ağaç, büyü-, köpek* gibi iki heceli kökler de bulunur. Tarihi bilinen devirlerde birden fazla heceli bu gibi kelimelerin de Ana Türkçe ya da bilinmeyen daha önceki karanlık devirlerde tek heceli yapıda olabileceği düşünülebilir. *fısıltı, şakşak, şarıl-tı* gibi yansıma seslerden türetilmiş kelimelerde ise kökün birden fazla heceden oluşması mümkündür.

¹¹ Bu gibi örneklerde *hece* (seslem) ile *biçim* (morfe) karıştırılmamalıdır. *ba-lık* bir heceleme biçimidir; fakat bir bütün olarak *balık* daha alt bir birime ayrılamayan anlamlı bir biçim birimidir. *Yol-cu-luk* örneğinde ise heceler ve biçim birimler örtüşür. Çünkü yolculuk kelimesini oluşturan */yol/, /-cu/, /-luk/* biçim birimleri anlamlı daha alt birimlere ayrılamayan hecelerdir aynı zamanda.

Türkçenin eski dönemlerinde kullanılan, fakat günümüzde bazı eklerle kalıplaşmış hâlde yaşayan kökler vardır. Modern Türkçede canlılığını yitirmiş ya da tamamen kullanımdan düşmüş bu köklere *ölü kök* diyoruz. Örneğin, *hile* anlamındaki *al* kökü, *al-da-* 'hile yapmak' aldatmak' biçiminde eskiden Türkçede işlek bir kullanıma sahipken günümüzde yalnızca *al-da-t-*, *al-da-n-* gibi fiiler içinde yaşamaktadır. Benzer şekilde *akıl* anlamında *us* ; *uslu*, *uslan-* gibi kelimelerde kullanılan canlılığını yitirmiş bir köktür. Öte yandan, *yaprak* ve *unut-* kelimelerinin kökü tamamen canlılığını yitirmiştir: **yalp-* 'örtmek, kapamak' + *-ur-gak* ; **u-* 'kudreti olmak, gücü yetmek' + *-n-ı-t-* (Gülensoy 2007: 1067, 969). Bu nedenle *yaprak*, *unut-* gibi kökü canlılığını yitirmiş gövdeleri başlı başına bugün kök olarak kabul edebiliriz. Hâlen herkes tarafından işlek olarak kullanılan ve bilinen *bil-gi*, *gör-ü-n-tü*, *gül-eç*, *sol-gun* gibi kelime kökleri ise *canlı* ya da *yaşayan kök* olarak adlandırılır.

Türkçede kökler anlamları bakımından *isim kökleri* ve *fiil kökleri* olmak üzere ikiye ayrılırlar. Soyut ve somut varlıkları ya da onların nitelik, durum ve ilişkilerini gösteren *deniz*, *dil*, *dün*, *gök*, *gün*, *kuş*, *ak*, *al*, *gönül*, *güzel*, *pek* gibi kökler isim kökleridir. Bir hareket, durum ya da oluş bildiren *bak-*, *büyü-* *gel-*, *gül-*, *ol-* gibi kökler ise fiil kökleridir. İsim kökleri *ev*, *su*, *göz* gibi ek almaksızın yalnız başına bir kavramı belirtmek için kullanılabilirken fiil kökleri bağımlı biçimlerdir. Ancak bir ek olarak kullanılabilirler. Modern Türkçede yalnızca 2. teklik şahıs emir çekimi eksiz olarak olarak kullanılmasına rağmen bunun da eski biçimi ekli şekildeydi: *gel* < *gel-gil*, *oku* < *oku-gil* gibi. Fiil kökleri bu nedenle sonlarında tire (-) işareti ile gösterilirler.

Yazılışı ve telaffuzu aynı olmasına rağmen tamamen ayrı kavramları gösteren, birbiri ile hiçbir anlam ilişkisi bulunmayan isim veya fiil köklerine *eş sesli kökler* denir: *yaş* 'hayatın çeşitli dönemleri', *yaş* 'nemli, ıslak' gibi. Eş sesli kökler yabancı dilden alınmış bazı kelimelerin Türkçe kelimelerle aynı sesleri taşımasından da meydana gelebilir: *bağ* 'ip, sicim gibi düğümlenebilir nesne', Farsça *bağ* 'üzüm bağı'; *çay* 'küçük dere', Çince *çay* 'bir tür içecek' gibi. Türkçede bazı kökler hem fiil hem isim kökü gibi görünebilir, fakat bunlar ayrı ayrı kavramları gösteren biçimlerdir. Bazı ses olayları ile eş sesli hâle gelmiş bu kökler Türkçenin eski dönemlerinde bugünkü şekillerinden farklıydı: *tat* < *tatığ* 'tatlılık' ; *tat-* < *tāt* 'tadını anlamak'; *yol* < *yöl* 'geçilen yer' , *yol-* < *yul* 'çekip koparmak' (Gülensoy 2007: 1155-56).

11.1.3. Gövde

Yapım ekleri ile genişletilmiş isim ve fiil köklerine *gövde* denir. Bunlar esasen yeni kavramları gösteren türemiş kelimelerdir. *kitap* kelime köküyken buradan türetilen *kitap-çı*, *kitap-lık*, *kitap-çı-lık* kavramları *isim gövdesi* olarak adlandırılır. Bu gövdeler üzerine çekim ekleri getirilerek elde edilen *kitapçı-dan*, *kitaplık-tan*, *kitapçılık-tan* kelimelerinde kelime gövdesi çekim eklerinin çıkarılmasından sonra kalan bölümdür. Fiillerde ise çeşitli yapım ekleri almış gövdeler görebiliriz: *yika-n-*, *yika-t-*, *yika-t-tır-* gibi türemiş yapılar *fiil gövdeleridir*; fakat *yikan-ıyor*, *yikat-tı-m*, *yıkattır-acağ-ım* kelimelerinde gövdeler kip ve şahıs eklerinin çıkarılmasından sonra kalan kısımdır.

11.1.4. Ek

Türkçe, Ural-Altay ve bazı Afrika dil gruplarındaki diller gibi eklemeli diller sınıfına girmektedir. Eklemeli dillerin en belirgin özelliği eklerin sabit köklere eklenmesiyle yeni türetim ve çekimlerin yapılmasıdır. Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça gibi diller ise *bükümlü* (Osmanlı Türkçesinde *tasrifî lisan*) yani *langue flexionelles* olarak adlandırılır. Bükümlü dillerde kelimenin çekimlenmiş şekli ile gövde arasındaki ilişki çoğu zaman gözle görülmez:

İngilizce *go* → *went* → *gone* bir bükümlü çekimdir; fakat aynı dilde *-ed*, *-ing*, *-s* gibi eklerle de kelimeler eklemeli biçimde çekimlenebilmektedir: *interest-ing*, *interest-ed*, *interest-s* vb.

Bükümlü diller için en iyi örnekler Arapçadan verilebilir. Çünkü çoğu çekimlenmiş durumda kelimenin kökü ile yeni biçim arasındaki ilişkiyi bulmak dilin kelime yapım kurallarını bilmeyi gerektirir:

ketebe, *yektubu*, *kitâb*, *kâtib*, *mektûb*, *mekteb*, *mekâtib* kelimeleri /k/, /t/ ve /b/ harflerinden oluşan kökün çekimlenmiş şekilleridir.

Eklendiği kelimelere yeni anlamlar kazandıran veya söz dizimi yapıları içerisinde kelimeler arasındaki ilişkiyi sağlayan geçici öğelere *ek* diyoruz. *Biçim birimi* ya da *morfem* olarak da adlandırılan ekler tek başlarına anlam ifade etmezler. Bu nedenle bağımlı biçim birimlerdir. Kök ya da gövdede eklenme yerlerine göre *ön ek*, *iç ek* ve *son ek* olarak adlandırılırlar. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Ön ekli kelimeler ise Türkçeye yabancı dillerden geçmiştir: Yunanca ön eklerle, *anormal*, *antibiyotik*, *diskalifiye*; Fransızca ön eklerle *demode*, *deforme*; Farsça *nâ-mert*, *bî-hûde* > *beyhude* vb. İç ekli kelimeler ise Türkçede bulunmaz. Daha çok bükümlü dillere özgü olan *iç ek*, kelimeleri bazen çokluk yapar ya da Almanca şu örnekte olduğu gibi iki kelimenin arasına eklenerek birleşik kelimeler meydana getirir: *Gottshaus* 'ibadethane' *Gott* 'Tanrı' ve *haus* 'ev' kelimelerinin arasında yani iç seste *-s* türemesi ile oluşturulmuştur.

Değişken biçim

Türkçede ekler, eklendikleri kök ya da gövdeye göre uyuma girerler. Bir kelimenin söyleyişe daha yatkın olmasını sağlayan ses benzeşmelerinden dolayı Türkçede çoğu ekin birden fazla görünüşü vardır. Örneğin Türkçede, görülen geçmiş zaman ekinin ünlü ve ünsüz benzeşmelerinden dolayı *-dı*, *-di*, *-du*, *-dü*, *-tı*, *-ti*, *-tu*, *-tü* olarak sekiz farklı biçiminin olması onun sekiz ayrı ek olduğu anlamına gelmez. Aynı anlam ya da görevde olan fakat sesçe başkalaşan bu biçimlere *değişken biçim*, *eşbiçimlik* ya da *allomorphe* adı verilir (Aksan 2000: II/112). Aynı ekin, kolaylık olması amacıyla, değişken ünsüz biçimleri büyük harflerle, düz ve yuvarlak değişken biçimleri olan ünlüler ise X ile; *-lar*, *-ler* gibi ünlüye dayalı iki değişken biçimli eklerde ise ünlüler büyük harflerle gösterilir. Bu durumda '-DX' görülen geçmiş zaman ekinin tüm değişken biçimlerini, '-lAr' ise çokluk ekinin değişken biçimlerini ifade eder.

Yardımcı ses

Eklenme sırasında kök veya gövdelere bağlanmak için ekler *yardımcı ses* ya da *kaynaştırma sesi* denilen çeşitli seslere ihtiyaç duyabilirler. Ekin bünyesine dâhil olmayan bu sesler -(X)ş işteşlik ekinin yazımında olduğu gibi parantez içerisinde gösterilir. *gör-ü-ş-mek*, *yaz-ı-ş-mak* gibi ek-kök ayrımlarında ise yardımcı sesler ekin yapısına dâhil edilmezler. Kök veya gövde ile ekler arasında bağlantıyı sağlayan bu sesler Türkçede sınırlı sayıdadır.

Ünsüz ile biten kök veya gövdeler ünsüz ile başlayan bir ek aldıkları durumlarda Türkçenin ses özelliği gereği araya bir ünlü getirilir. *Yardımcı ünlü*, *bağlayıcı ünlü* ya da *bağlama ünlüsü* de denilen bu sesler /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlüleridir: *aç-ı-k*, *kalem-i-m*, *on-u-ncu*, *gül-ü-mse-* vb.

Ünlü ile başlayan eklerin ünlü ile biten kök ya da gövdelere eklenmesi sırasında ünlü çatışmasının önlenmesi için araya getirilen /y/ ünsüzü ise *yardımcı ünsüz*, *bağlayıcı ünsüz* ya da *bağlama ünsüzü* olarak adlandırılır: *oku-y-up*, *araba-y-ı* vb. Bunun yanı sıra zamir çekiminde, 3. şahıs iyelik ekleri ve *-ki* aitlik eki ile kullanılan bir *pronominal /n/* yani *zamir /n/'si* adı verilen /n/ sesi de bazı araştırmacılar tarafından yardımcı ünsüz olarak görülmektedir. Eski bir zamir kalıntısı olduğu düşünülen bu ses *ev-i-n-de*, *ev-de-ki-n-den* örneklerinde olduğu gibi her zaman sesler arasında çatışmayı önleyici bir bağlantı sağlamayabilir. Fakat *bu-n-u*, *şu-n-u*, *o-n-u* kelimelerinde zamir ile ek arasında çatışmayı giderici bağlantı görevini de üstlenmektedir.

Canlı ek – Ölü ek

Dilde sıklıkla kullanılan, işlekliliğini yitirmemiş ve kök ya da gövde ile bağlantısı kolaylıkla ayırt edilebilen ekler *canlı ek* diyoruz. Örneğin Türkçenin sık kullanılan *-lXK* eki *kitap-lık*, *ağaç-lık* gibi somut isimlerin yanı sıra *insan-lık*, *güzel-lik*, *iyi-lik* gibi birçok soyut isim de türetmek için kullanılır. Öte yandan, *ölü ek* denilen dilde canlılığını kaybetmiş ya da birtakım kelimeler içinde kalıplaşmış hâlde bulunan ekler de vardır. Eskiden Türkçede yön gösterme ekleri olan *-rA*, *-GARU* (*-ArU*) ekleri bugün *sonra*, *taşra*, *üzere*, *dışarı*, *içeri*, *ileri*, *yukarı* gibi kelimelerde ancak kalıplaşmış hâlde görülebilen canlılığını ve işlekliliğini yitirmiş eklerdendir.

Yapım eki – Çekim Eki

Türkçede ekler iki sınıfta incelenir. Eklendikleri kök ya da gövdenin anlamını değiştirip ortaya çıkan kelimenin yeni bir kavramı karşılmasına neden olan ekler *yapım ekleri* olarak adlandırılır. *Kitap* yazılı ya da basılı yapıkların bir cilt içerisindeki bütünü iken, *kitap-çı* bunların alım-satımını yapan, *kitap-lık* kitapların konulduğu yer, *kitap-çı-lık* ise meslek olarak yapılan işi ifade eden farklı kavramlardır. Her kavram *kitap* köküne dayanmakla birlikte farklı anlamlar taşırlar. Kısacası yapım ekleri eklendiği kök ya da gövdede anlam değişikliğine neden olan bağımlı biçim birimleridir.

Eklendikleri kök ya da gövdenin anlamında değişikliğe yol açmayan ve kelime grupları ya da cümlede kelimeler arasındaki gramatikal ilişkiyi sağlayan ekler ise *çekim ekleri*

olarak adlandırılırlar. *ben-im kitab-ı-m* kelime grubunda 'ben' ve 'kitap' kök durumunda kelimeler iken bu kelimeler arasındaki bağlantı *-im* ve *-(ı)m* çekim ekleri ile kurulmaktadır. Bazen çekim eklerinin yapım eki fonksiyonu kazandığı durumlar da görülür: *gök+çe*, *kara+ca* 'yaban keçisi'; *göz+de* (kişi), *yüz+de* (on); *top+tan* (satış) vb. (Ayrıntılı bilgi ve diğer örnekler için bkz. Özkan 2001: 153-165).

11.1.5. Kelime

Bir ya da birden fazla sesbiriminden oluşan, yazıda iki boşluk arasında yer alan, bir dili konuşanlarca çoğu zaman bir kavrama karşılık gelen soyut ya da somut bir duygu ya da düşünceyi yansıtan veya soyut ve somut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimine *kelime* (sözcük) denilmektedir (Vardar vd. 2007: 181; Korkmaz 1992: 100). Türkçede kelimeler anlam bakımından isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil olarak sekiz bölümde incelenir.¹² Yapı bakımından ise *kök durumundaki kelimeler* (ak, ok, ölç-), *türemiş kelimeler* (aklık, okçu, ölçü) ve *birleşik kelimeler* (açıkgöz, bilgisayar, hanımeli) olarak üç bölüme ayrılır.

11.1.6. Türkçede Kelime Yapımı

Dillerde her kavram kendine özgü bir kök ile ifade edilmez. Köklerin türetilerek değişik biçimlere sokulması, bazen kelimelerin birleştirilmesi, kısaltmaların kullanılması ya da kelimelere yeni anlamlar yüklenmesi gibi yollarla ihtiyaç duyulan yeni kavramlar meydana getirilir. *Buz* ve *dolap* kelimeleri birbirinden farklı iki kavramı işaret ederken henüz bir asır öncesinde dilimizde bulunmayan *buzdolabı* (İngilizce, *icebox = refrigerator*) iki kelimenin birleşmesi ile günümüzde yeni bir kavrama karşılık kullanılmaktadır. Benzer şekilde *elektronik* kelimesinin kısaltılması ile *e-posta*, *e-devlet*, *e-nabız* gibi kelimeler Türkçede artık yaygınlık kazanmıştır. Uzun kelime gruplarının baş harflerinin kısaltılması ile kullanılan Batı kökenli TIR (Transports Internationaux Routiers 'Uluslararası Karayolu Taşımacılığı'), SMS (Short Message Service 'Kısa Mesaj Hizmeti') gibi kullanımlar ise dilimizde kısaltılmış şekilleri ile karşılık bulmuştur. Türkçede ise TDK (Türk Dil Kurumu), YÖK (Yükseköğretim Kurulu) gibi birçok kısaltma yapılar karşımıza çıkar. Bunların yanı sıra Türkçede yeni kelime yapımı için başvurulan en yaygın araç ise kök veya gövdelere yapım eklerinin getirilmesi ile yeni gövdeler oluşturmaktır. Eklerin niteliğine göre Türkçede dört türlü yapım eki bulunur:

a. İsimden isim yapma ekleri

İsim kök veya gövdelerine getirilerek yeni isimler türetilmesini sağlayan eklerdir. Türkçede kullanım sahası oldukça geniş olan bu eklerin bir kısmı canlılığını koruyan işlek eklerdir: *genç-lik*, *yol-cu*, *ev-li*, *kaygı-sız*, *ince-cik*, *çabu-cak* (< *çabuk-cak*), *İngiliz-ce*, *kadın-cağız*, *çağ-daş*, *altı-ncı*, *dokuz-ar*, *iki-z*, *çocuk-su*, *mavi-msi*, *yeşil-i-mtrak*, *akşam-leyin* gibi. Fakat bazı ekler ise işlekliliğini günümüzde yitirmiştir: *er-kek*, *baş-kan*, *oğlan* (< *oğul-an*) gibi.

¹² Bölümlerin her biri hakkında bilgi için 'Kelime Türleri' başlığına bakınız.

b. İsimden fiil yapma ekleri

İsim kök veya gövdelerine getirilerek isimlerden fiil türetilmesini sağlayan eklerdir: *dil-e-*, *ince-l-*, *kız-ar-*, *kıpır-da-*, *hay-kır-*, *av-la-*, *önem-se-*, *ben-i-mse-* gibi.

c. Fiilden fiil yapma ekleri

Fiil kök ya da gövdelerinden fiiller türeten eklerdir: *tık-a-*, *kaz-ı-*, *ser-p-*, *ko-y-*, *ov-ala-* vb. Eski Türkçede işlek olarak kullanılan fakat günümüzde işlekliliğini yitirmiş fiilden fiil yapım eklerinin yanı sıra hâlâ yaygın bir kullanıma sahip *çatı ekleri* adı verilen fiilden fiil yapım ekleri de bulunur. Fiile bağlı özne ve nesnenin durumlarını belirten bu ekler olumsuzluk, dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik ve işteşlik bildirirler:

-mA eki kök ya da gövdesine geldiği fiilin olumsuz olduğunu gösterir. Fiili anlam değişikliğine uğratan bu ek bu nedenle *olumsuzluk* bildiren bir yapım ekidir: *bil- ≠ bil-me-*, *oku- ≠ oku-ma-yaz- ≠ yaz-ma-* vb. Ekin ünlüsü, fiil gövdelerine şimdiki zaman eki eklendiği durumlarda darlaşır (bkz. Şünlü darlaşması): *bil-mi-yor-um*, *yaz-mi-yor-um* gibi.

Dönüşlü çatı öznenin yaptığı eylemin yine özneyi etkilediği durumlara verilen addır. Türkçenin bütün devirlerinde ve şivelerinde aynı olan bu ek *öğre-n*, *gez-i-n-*, *yıka-n-*, *yan-t-l-*, *tut-u-ş-*, (Eski Türkçede) *sakı-* 'itina göstermek' + *-n-* (< günümüzde kökle karışmış şekilde, *sakın-* 'düşünmek') gibi örneklerde kendi kendine olma durumunu bildirir. Bu eki almış kök veya gövdeler nesne alamadıkları için aynı zamanda geçişsiz fiillerdir. Türkçede esasen dönüşlülük eki *-(X)n'*dir. Fakat bunun yanında bazen *-(X)l* ve *-(X)ş* eklerinin de dönüşlülük bildirdiği durumlar bulunur.

Etken çatı, yüklem bildirdiği eylemin doğrudan doğruya özne tarafından yapıldığını gösterir. *Ahmet kapıyı açtı*, *Ali camı kırdı* gibi cümlelerde fiili yapan (fail = özne) bellidir. Bu nedenle *aç-* ve *kır-* fiilleri etken çatılı fiillerdir. Bu çatının özel bir eki yoktur. *Edilgen çatı* ise etken çatının aksine fiilin gösterdiği eylemin kim tarafından yapıldığının belli olmadığı kategoridir. Bu nedenle pasiflik-meçhullük bildirirler. Türkçede bu çatı bütün devir ve şivelerde *-(X)l* ve *-(X)n* ekleri ile yapılmıştır (Hacıeminoğlu 1991: 34). Yukarıda verdiğimiz örnekleri *kapı açıldı*, *cam kırıldı* şekline sokarak edilgen çatılı yapılar hâline getirebiliriz. *-(X)n* ekinin dönüşlülük değil, pasiflik-meçhullük ifade ettiği durumlara ise (ev) *boyandı*, (araba) *süslendi*, (yol) *yüründü* gibi nesneyi yapan fail (özne) durumunun belirli olmadığı kullanımlar örnek olarak verilebilir.

Ettirgen çatı, fiilin gösterdiği hareketin özne dışında başka varlıklara yöneldiği kategoridir. Türkçede *-(X)r*, *-(X)t*, *-DXr*, *-Ar*, günümüzde artık işlek olmayan *-(X)z* ekleriyle yapılır: *iç-i-r-*, *don-a-t-* (< *don* 'elbise' + *-a-t-*), *söyle-t-*, *yaz-dır-*, *çık-ar-*, *boz-ar-*, *em-i-z-i-r-* (< *emzir-*), Eski Türkçede *kö-z-* 'göstermek' vb.

İşteş çatı ise, fiilin gösterdiği hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı yapıldığını ya da bir işin birden fazla kişi tarafından birlikte yapıldığını bildirir. Türkçede *-(X)ş* eki ile yapılır: karşılıklı anlamında, *gör-ü-ş-*, *selam-la-ş-*, *yaz-ı-ş-* ; birlikte yapılma anlamında *gül-ü-ş-*, *koş-u-ş-*, *top-la-ş-* vb.

ç. Fiilden isim yapma ekleri

Yapım ekleri içerisinde en geniş grubu oluşturan fiilden isim yapma ekleri fiil kök ya da gövdelerine eklenerek yeni isimler türetirler: *say-gı, bit-kin, unut-kan, dal-gıç, sevin-ç, ol-ağan, üz-ücü, say-ı, yar-a, yoğur-t, tüt-sü* gibi bu sınıf ekleri Türkçede birçok örnek verilebilir. Fakat Türkçe açısından fiilden isim yapma ekleri içerisinde *fiilimsi* olarak adlandırılan fiilden isim yapım ekleri özel bir yer tutmaktadır. 'Fiile benzeyen, fiil gibi olan' anlamında kullanılan fakat bir hareketi fiil olarak değil, genellikle geçici bir hareketi isim olarak ifade eden *fiilimsiler* Türkçede üç bölümde incelenebilir:

İsim-fiiller (Alm. deverbales nomen): Fiilin isim gibi kullanılmasını sağlayan *-Xş, -mA, -mAK* ekleriyle yapılır. Bazı durumlarda kalıcı isimler türettikleri de görülür: *bak-ış, gid-iş, gel-iş, gör-üş, al-ış, ver-iş, sat-ış, düşün-üş, yürü-y-üş; dol-ma* (biber, kalem), *dondur-ma, koştur-ma; anla-mak, düşün-mek, yaz-mak* vb.

Sıfat-fiiller (Alm. partizip): Fiilimsiler içerisinde sıfat-fiil ekleri farklı özellikler taşırlar. Sıfatlar ve geçici hareket isimleri türetmesinin yanı sıra zaman ifadesi taşıması, farklı çatılara girmesi ve olumsuz şekillerinin olması bu ek grubunu diğer fiilimsi eklerinden ayırmaktadır. Bazı sıfat-fiil ekleri ise kendisinden sonra iyelik ekleri alarak şahıs ifadesi de belirtebilirler. Bu nedenle şekil ve zaman kiplerinin büyük kısmı sıfat-fiil eklerinden gelişmiş şekillerdir (Ergin 2003: 333). *-An, -r, -Ar, -Ur, mXş, -DXK, -AcAK, -mAz, -AsI, -DX, -mAll*, (Eski Türkçede) *-daçI* ekleri sıfat-fiil türetirler: *gül-en* (çocuk), *koş-ar* (adım), *tanın-mış* (kişi), *bil-dik* (konular), *gel-ecek* (zaman), *düş-mez kalk-maz* (bir Allah), *geber-esi* (adam), *ağla-malı* (olmak). Bu eklerle türetilen bir kısım kelimeler ise bir sıfat tamlamasından kısalıp bir kavramı ifade eden kalıcı isimler türetirler: *bak-an* (= nazır; *Kültür Bakanı* vb.), *tüken-mez* (kalem), *dön-er* (kebab), *gecekon-du* (ev) vb.

Zarf-fiiller (Alm. gerundium): Zarf göreviyle yüklemle ilişkili olan, zaman ve şahıs ifadesi taşımayan fiilden türemiş isimlerdir. Türkçe cümle yapılarında sıklıkla kullanılan bu yapılar cümlelerin ifade bakımından zengin ve aynı zamanda sade olmasını sağlarlar. Modern Türkçede zarf-fiiller sıklıkla *-A, -I/-U, -Xp, -ArAK, -XncA, -All, -mAdAn, -dlkça* gibi eklerle yapılır: *ortaklaş-a, koş-a koş-a, bak-ı+vermek, gül-üp, sevin-erek, gel-ince, çalış-alı, zorlan-madan, yağ-dıkça* vb.

11.2. Kelime Türleri

Türkçede kelime türleri (İng. *parts of speech*, Osm. *aksâm-ı kelâm*) çoğunlukla *isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem* ve *fiil* olmak üzere sekiz bölümde incelenir. Bunları, ilk yedi türü varlık ve nesnelere gösteren *isim* soylu kelimeler ve sonuncusunu ise oluş ve kılış gösteren *fiil* olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür (Korkmaz 1992: 100-101).

İsim ve fiil kökenli olmalarının dışında dilbilimin geleneksel anlayışına göre kelimeler *anlamli kelimeler* ve *görevli kelimeler* olarak iki başlıkta daha incelenirler. *Anlamli kelimeler* ve *görevli kelimeler* arasındaki farklar ise şu şekilde sıralanabilir (Erdem 2009: 101):

İsim, sıfat, zarf ve fiil alt gruplarından oluşan anlamlı kelimeler çoğunlukla kendi başına anlam taşıyan sözlüksel kelimelerdir:

Keskin sirke küpüne zarar verir. < sıfat + isim + isim + birleşik fiil.

Edat, bağlaç, zamir ve ünlemden oluşan görevli kelimeler ise genellikle anlamlı kelimeleri söz dizimi yapıları içinde birbirine bağlama görevini üstlenen dil bilgisel yapılarıdır:

Ben dünyaya *doğru* yürümekle meşhurum < *ben*, zamir; *doğru*, edat

bahar *da* sürgülenir içime katranlar *da* < *da ... da*, edat

hem koşarak yarattığım sevgiler vardır < *hem ... hem*, edat

hem körlenmiş sevgilerin acısıyla koştururum.

(İsmet Özel, Aynı Adam)

Görevli kelimelere nispetle Türkçede sayıca daha fazla olan anlamlı kelimeler yeni kelimeler türetilmesi için elverişlidir (*söz > sözlük > sözlükçü > sözlükçülük* vb.). Fakat görevli kelimeler genellikle kelime türetimi için uygun değildir (*bile, gibi; ama, ve; hey!, abav!* vb.)

Görevli kelimeler, anlamlı kelimelerle karşılaştırıldığında anlam değişikliğine daha yavaş uğramaktadır. Örneğin, *bile, böyle, doğru, üzre* gibi edatlar bazı ses değişimleri ile Türkçenin çoğu döneminde ve şivesinde aynı görevde kullanılmagelmıştır (Türkçedeki edat yapıları için bkz. Hacıeminoğlu 1992). Fakat *bitig, çeper, çıdam* gibi Türkçe kelimeler bugün yerlerini *yazı, duvar, sabır* kelimelerine bırakmışlar; *erik/erük* Türkçenin eski dönemlerinde tüm çekirdekli meyvelerin genel adı iken anlam daralmasına uğrayarak bugün bir meyveyi ifade eder hâle gelmiş; *yavuz* eskiden 'kötü, fena' anlamındayken anlam iyileşmesine uğrayarak günümüzde 'güçlü, çetin' anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Tür değiştirme

Gerek konuşmada gerekse yazıda isim soylu kelimelerin görev ve kullanım bakımından birbiriyle geçişme durumunda buldukları, görevlerinden kaydıkları görülür (Atabay vd. 1983: 25). Bu nedenle Türkçede kelimeler sözlüksel anlamlarına göre değil, söz dizimi yapısı içerisinde yüklendiği işleve göre sınıflandırılırlar. Örneğin *kırmızı*, 'en sevdiğim renk *kırmızıdır*' cümlesinde isim türünden bir kelime durumundayken '*kırmızı* atkımı çok severim' cümlesinde bir ismin niteleyicisi yani sıfatıdır. Bu sebeple aşağıda sıralanacak isim soylu kelimeler arasında işleve dayalı tür değişimleri olabileceğini göz ardı etmememiz gerekir.

11.2.1. İsim

İsim (ad) geleneksel dil bilgisinde canlı ve cansız varlıkları, soyut ve somut kavramları karşılayan kelimeler olarak tanımlanır. Biçim bilgisi açısından çeşitli isim çekim ekleri alan, söz dizimi yapıları içinde belirli işlevleri yerine getiren biçim birimleridir. Aynı türden varlıkları karşılayan *cins isimler*; kişi adı, yer adları gibi tek kişiyi, topluluğu ya da belirli bir varlığı gösteren *özel isimler*; duyular yoluyla algılanabilen (ses, koku, tat vb.) ya da maddi kavramları gösteren *somut isimler* ile ancak düşünce ile kavranması mümkün olan *heyecan*, *korku*, *insanlık*, *dürüstlük* gibi kavramların adı olan *soyut isimler* gibi alt başlıklara ayrılırlar. Ayrıca biçimce teklik görünen fakat 'birden fazla olma' bildiren *topluluk isimleri* dediğimiz kelimeler de vardır: *orman*, *ordu*, *sürü*, *alay*, *takım* vb.

Türkçede isimler, fiillerle birlikte diğer kelime türlerine nazaran geniş bir yer tutar. Bunda yabancı dillerden alınan ve Türkçede hâlâ eş anlamlı, fakat anlam nüanslarıyla kullanılan (*ak sakallı dede*, fakat *beyaz sakallı dede* değil; *kara talih*, fakat *siyah talih* değil) isimlerin de payı büyüktür: *ak*, *al*, *kara* (Türkçe) = *beyaz*, *kırmızı* (Arapça); *siyah* (Farsça) gibi.

Almanca, İtalyanca, Fransızca, Arapça gibi dillerde görülen cinsiyet kategorisi Türkçede yoktur. Türkçede eril ve dişil varlıklar farklı kelimelerle gösterilir: *erkek*, *kadın*, *öküz*, *inek*, *koç*, *koyun* gibi. Bunların yanı sıra *kız*, *erkek*, *kadın*, *dişi* gibi kelimelerle de cinsiyet ayırımı yapılır: *dişi kedi*, *kadın öğretmen*, *erkek öğrenci*, *kız çocuk* vb. Türkçede cinsiyet ayırımı olan *müdür*, *müdire*, *katip*, *katibe* gibi örnekler Türkçeye Arapçadan geçmiştir. *Tanrı*, *Tanrıça*, *kral*, *kraliçe* gibi sınırlı sayıda kelimedeki cinsiyet ayırımını sağlayan *-ça*, *-çe* dişilik eki ise Slav dillerinden Türkçeye girmiştir (Korkmaz 1992: 32).

İsim çekim kategorileri

a. Çokluk: Türkçe isimlerde çokluk *-lAr* ekiyle yapılır: *çocuk-lar*, *çiçek-ler*, *ağaç-lar* gibi.

b. İyelik: Şahıslara göre ait olma anlamı katan ve isimleri isimlere bağlayan eklerdir. Ekin önünde yardımcı ses gelmesi durumunda bu ses eklendiği kök ya da gövdeye göre uyuma girmektedir. Türkçedeki iyelik ekleri şunlardır:

Teklik

1. şahıs <i>-(X)m</i>	<i>top-u-m</i> , <i>kedi-m</i>
2. şahıs <i>-(X)n</i>	<i>top-u-n</i> , <i>kedi-n</i>
3. şahıs <i>-X</i> , <i>-sX</i>	<i>top-u</i> , <i>kedi-si</i>

Çokluk

1. şahıs $-(X)mXz$ *top-u-muz, kedi-miz*
2. şahıs $-(X)nXz$ *top-u-nuz, kedi-niz*
3. şahıs $-lArI$ *top-ları, kedi-leri*

c. Hâl ekleri: İsimlerin cümle içerisinde isimlere, edatlara ve özellikle de fiillere bağlanmasını sağlayan asıl çekim ekleridir. *Durum* olarak da adlandırılan bu isim çekim ekleri için genellikle benimsenen şu kategoriler bulunur:

Yalın hâl (Lat. nominativus): Kelimelerin sözlüksel biçimleri, yani herhangi bir hâl eki almamış kullanımları onların yalın hâlini gösterir. Örneğin *ev, okul, araba, çocuk* kelimeleri yalın hâldedir. Bunların çokluk ve iyelik ekli olan *ev-i-m, okul-lar, araba-mız, çocuk-lar* gibi biçimleri de iyelik yalın hâl, çokluk yalın hâl sayılırlar. Türkçede yalın hâl için herhangi bir ek yoktur.

Yükleme hâli (Lat. accusativus): Türkçede $-(y)X$ ekiyle yapılan bu hâl *belirtme hâli* olarak da adlandırılır. Bu eki alan isim doğrudan doğruya geçişli fiilin etkisindedir. Cümlede nesne görevinde kullanılırlar: *Ali cam-ı açtı, Ayşe top-u attı* gibi örneklerde *cam* ve *top* cümlelerin nesnesi görevindedir. Ancak bu ek 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir zamir /n/'si alarak isme eklenir: *ev-i-n-i, okul-ları-n-ı, kitab-ı-n-ı, kalem-leri-n-i* vb.

Yönelme hâli (Lat. dativus): Genellikle yaklaşma, yönelme, varma bakımından eklendiği ismi fiile bağlayan hâldir. Türkçede $-(y)A$ ekiyle yapılır: *ev-e, okul-a, kitab-a, araba-y-a* vb.

Bulunma hâli (Lat. locativus): Eklendiği isimleri çoğunlukla kalma, bulunma ya da zaman durumlarıyla fiile bağlayan kategoridir. Türkçede $-DA$ ekiyle yapılır: *ev-de, okul-da, geçmiş-te* vb.

Ayrılma hâli (Lat. ablativus): *Çıkma hâli* olarak da adlandırılan bu hâl esasen fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını belirtir. $-DAn$ ekiyle yapılan bu hâlin Türkçede neden, karşılaştırma gibi birçok kullanım şekli de bulunur: *Fatma'nın sevinç-ten gözü parladı, Ahmet Ceren'den uzundur, düinden kalma yemek, ağaçtan kaşık* vb.

İlgi hâli (Lat. determinativus): *Tamlayan eki* olarak da bilinen $-Xn, -nXn$ ekleri esas itibarıyla eklendiği kelime ile diğer isim arasında ilgi durumunu sağlar. Belirtili isim tamlaması adı verilen tamlamaların kuruluşunda tamlayan görevindeki isme eklenerek 'belirtili' tamlamalar kurar: *gün-ün ortası, mahalle-nin kahvesi* vb. Türkçede tamlayanı ilgi hâli eki almamış isimlerle kurulan tamlamalar ise 'belirtisiz' isim tamlaması olarak adlandırılır.

Bazı araştırmacılar (Ergin 2003: 239; Atabay vd. 1983: 45-46; Korkmaz 2003: 324-329) bu hâllere ilaveten -CA ekinin eşitlik, benzerlik, karşılaştırma anlamlarına bakarak *eşitlik hâli* (Lat. aequativus) adı verilen kategoriyi de ismin hâlleri arasında kabul ederler. Günümüzde çekim eki sahası daralarak daha çok yapım ekine kayan ek, eklendiği ismi fiile ya da cümledeki diğer unsurlara bağlar: *aile-ce*, *ben-ce*, *insan-ca*, *yüzler-ce*, *yaş-ça* vb. Bu eki almış isimler fiillere bağlanmaları durumunda cümle içerisinde zarf görevini üstlenirler:

Yalnız bu semti sevmek için ömrümüz kısa...

Yazlar *yavaşça* bitmese, günler kısalmasa...

İçtik bu nâdir içki'yi *yıllarca* kanmadık...

Bir böyle zevke tek bir ömür yetmiyor, yazık!

(Yahya Kemal, Eylül Sonu)

11.2.2. Sıfat

Türkçe söz diziminde sıfatlar önemli yer tutmaktadır. Geleneksel dil bilgisinde çoğunlukla 'varlıkları niteleyen ve belirten kelimeler' (Ediskun 1985: 132) olarak tanımlanırlar. Sıfatların isimlerden ayırımı ancak 'niteleme' ve 'belirtme' durumuna göre söz dizimdeki işleviyle belirlenir. Türkçede *-sXz*, *-ll*, *-ki*, *-şIn*; *-GXn* gibi eklerle isimlerden ya da fiillerden sıfatlar türetilmektedir: *beş parasız* (adam), *bilgili* (kız), *önceki* (konular), *sarışın* (kişi); *coşkun* (ırmaklar) vb.

Görev ve anlamları açısından sıfatlar *niteleme sıfatları* ve *belirtme sıfatları* olarak ayrılır. *Niteleme sıfatları* kendinden sonra gelen varlığı niteleyen, onların nasıl olduğunu gösteren sıfatlardır: *ev > büyük ev, küçük ev, tek katlı ev, temiz ev, güneş alan geniş ev, Fener yolunda sahile bakan babadan kalma eski ev* vb. şekillerde bir varlığı nitelerler. Bu sıfatlar isme 'nasıl' sorusu sorularak tespit edilir. *Belirtme sıfatları* ise niteleme sıfatlarına göre daha dar kapsamlıdır. Kendi içinde *işaret sıfatları* (bu üniversite), *soru sıfatları* (hangi yıl), *belgisiz sıfatlar* (kimi insanlar) ve *sayı sıfatları* (on iki ay, birinci ay, üçer ay, onda bir ihtimal) olmak üzere dört bölüme ayrılırlar.

Sıfatların ilk hecelerinin sonuna /m/, /p/, /r/, /s/ sesleri getirilerek nitelenen isimde vasfin en yoğun olduğunu bildiren pekiştirme sıfatları elde edilir: *bembeyaz* (dişler), *sapsarı* (çiçekler), *tertemiz* (sokaklar), *koskocaman* (konak) vb.

Türkçede söz diziminde sıfatların isimleri nitelemesi veya belirtmesiyle *sıfat tamlaması* adı verilen kelime grupları kurulur.

11.2.3. Zamir

Zamirler dil bilgisinde 'isimlerin yerini tutan' kelimeler olarak tanımlanır. Demek oluyor ki zamir ancak daha önce anılan bir kavramı gösterme görevini yüklenir. Ağaç, ağaç; düşünce ise düşünce anlamını verir. Fakat 'o' zamiri bütün bu kavramların yerini tutabilir. Bu nedenle zamirler kendi başlarına anlamları bulunmayan ancak bir isim unsurunun yerini tutarak anlam kazanan görevli kelimeler sınıfına girmektedir. Türkçede zamirler eskiden beri çok az değişikliğe uğramıştır. *men > ben, ol > o* gibi zamirler ancak bazı ses değişmelerine uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. İsimlere benzedikleri için isimler gibi çekim ekleri alıp kelime grupları oluşturabilirler: *benim defterim, bizim oğlan, onlar gibi* vb.

Türkçede zamirler dört bölümde incelenir: kişi isimlerinin yerini tutan *kişi zamirleri* 'ben, sen, o, biz, siz, onlar' ve dönüşlülük ifade eden 'kendi' zamirinden oluşur; varlıkları onların isimlerini söylemeden işaret eden *işaret zamirleri* 'bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar'dır; ismin yerini soru ile tutan *soru zamirleri* 'kim (konuştu?), hangisi, hanginiz, hangileri (yaptı?), kaç, kaçınız (okudu?)' ve insan dışındaki varlıklar için kullanılan 'ne' (getirdiniz?) zamirleridir; hangi isimlerin yerini tuttukları açıkça belli olmayan 'herkes, kimse, birtakımı, bazısı, kimileri' gibi zamirler ise *belgisiz zamirler* olarak adlandırılır.

11.2.4. Zarf

Fuillerin, fiilimsilerin, sıfatların ve ya işlev bakımından kendine benzeyen kelimelerin anlamlarını zaman, yer, yön, nitelik, miktar gibi kavramlarla belirleyen ya da sınırlayan kelimelere *zarf* denilmektedir. Türkçede *önce, sonra, hemen, erken, geç, ansızın* gibi asıl zarfların yanı sıra isim soylu başka kelimeler de zarf görevi yüklenebilir: *Gece gürültüden uyuyamadım; kapı kapı dolaştık; gece gündüz çalıştım* vb.

Türkçede zarflar genellikle beş alt başlıkta incelenir: *zaman zarfları* (erken, geç, hemen, şimdi, sonra vb.), *yer ve yön zarfları* (aşağı, yukarı, ileri, geri, alt, üst vb.), *miktar zarfları* (az, çok, biraz, en, en çok vb.), *niteleme zarfları* (doğru, sıkı sıkı, koşarak, tertemiz vb.), *soru zarfları* (nasıl, niçin, ne zaman, nerden, ne kadar vb.).

11.2.5. Edat

Edatlar dil bilgisi kitaplarından genellikle farklı görüşlerle ele alınan bir kelime türüdür. Bunun nedeni bazı yönlerden bağlaç ve ünlemler ile benzerlik göstermesidir. Genellikle edat tanımlarında edatın 'yalnız başına anlamı olmama' (örneğin, Hacıeminoğlu 1992: IV; Ediskun 1985: 284; Korkmaz 1992: 51) özelliği üzerinde durulur. Bu yönüyle bağlaçlarla aynıdır. Fakat *kadar, gibi, göre, için, ile* gibi edatlar isim soylu kelimelerin sonuna gelerek onların diğer söz dizimi unsurları ile ilişkilerini sağlarken *ama, lakin, ancak* gibi bağlaçların cümleleri ya da bazı söz dizimi unsurlarını birbirine bağlama görevi daha keskindir.

Türkçede edatlar tek başına anlamı olmayan, ancak kelimeler arasında anlam ilgileri sağlayan görevli kelimelerdir: aslan *gibi* delikanlı, vapur *ile* geç-, bu *kadar* insan, tanışmak

için gel- vb. Bazı durumlarda ise kalıplaşmış ya da donmuş söz dizimi unsurlarının edatlaştığı yapılar ortaya çıkar: (daha uygun bir durum için) *iyisi mi* yol yakınken dönmeli; (önemsenmeyen bir durum için) *bilmem kim* gelmiş; (kuşku için) söylediği saatte gelecek mi *bakalım?*; (istek için) konuş *bakalım*; ('gel' haydi anlamında) Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın? / 'Gömelim *gel* seni tarihe' desem, sığmazsın. (Mehmet Akif, Çanakkale Şehitlerine) vb.

11.2.6. Bağlaç

Söz dizimi unsularını ya da cümleleri birbirine şekil ve çeşitli anlam ilgileriyle bağlayan, tek başına herhangi bir anlamı bulunmayan görevli kelimelere *bağlaç* denilmektedir. Bağlaçlarda, edatlara göre 'bağlayıcılık' ilgisi ön plandadır: Leyla *ile* Mecnun, Sebil *ve* Güvercinler; Gelirdim *ama* sana darıldım; Çok konuştum *fakat* ikna edemedim vb.

Türkçede kullanılan bağlaçlar genellikle Arapça ve Farsça kökenlidir. Bu bağlaçlar Oğuz yazı dilinin kuruluşu esnasında yapılan tercüme faaliyetleriyle Türkçeye kaynak dildeki şekil ve görevleri ile aktarılmış, bağlaçların genellikle anlam ve biçimleri korunmuştur: *ve*, *veya*, *yahut*, *zira*, *madem*, *hatta*, *hem*, *bari*, *çünkü* vb.

Ancak, *demek*, *bir de*, *bakarsın*, *bir de ne göreyim*, *dahası*, *kısacası* gibi farklı biçimlerde Türkçe bağlaçlar da bulunur.

11.2.7. Ünlem

Genellikle bir heyecanın dışı vurumunu ifade eden, bazen de yansıma kelimelerden meydana gelen ünlemler bazı araştırmacılar tarafından edatlarla da ilişkilendirilmiştir (bkz. Hacıeminoğlu 1992; Ergin 2003).

Türkçede ünlemler *asıl ünlemler* (a!, ay!, of! vb.), *seslenme ünlemleri* (hey!, haydi! vb.), *cevap ünlemleri* (hay hay, elbette, evet vb.) gibi alt başlıklarda incelenir. Bunların yanı sıra bazen vurgulu olarak söylenen kelimeler de ünlem değerindedir: *Allah!*, *Yarabbi!*, *Doktor!*, *Alçaklar!* vb.

11.2.8. Fiil

Bir hareketi belirten kelime türüne *fiil* diyoruz. *gelmek*, *okumak*, *yazmak*, *hasta olmak* vb. fiilin kendisi değil, fiili isim olarak ifade eden yapılar, yani fiilin isimleşmiş biçimleridir. *gel-*, *oku-*, *yaz-*, *hasta ol-* şeklinde sonunda tire (-) işareti ile gösterilen fiil kök ve gövdelerini sözü edilen yapılardan ayıran en önemli özellik fiillerin çeşitli kip ve şahıs ekleri alabilmeleridir. Bağımlı biçim birimler olan fiiller ancak bazı eklerle söz dizimi içinde görev alabilirler. Bunun istisnası ise günümüz Türkçesinde emir ikinci teklik şahıs çekimidir: *gel!*, *oku!*, *yaz!* gibi. Bu kullanımlarda günümüzde söylenmeyen fakat Osmanlı Türkçesinin başlarına kadar kullanılan bir *-Gil* eki vardı: *gelgil!*, *okugil!*, *yazgil!* gibi.

Türkçede kelime yapımı başlığında fiillerin önemli biçimsel özelliklerinden olan çatı konusu ve bazı fiil yapım ekleri üzerinde durmuştuk. Bu başlıkta ise kısaca fiil çekimi üzerinde duracağız.

Şahıs kategorisi

Eklendiği fiilde şahıs bildiren çekim ekleridir. Türkçede fiil kök ya da gövdelerine getirilen üç tip şahıs eki bulunur:

a. Zamir kökenli şahıs ekleri

Şahıs zamirlerinin (ben, sen vb.) ekleşmesi ile oluşan *zamir kökenli şahıs ekleri* şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman, istek ve gereklilik kiplerinde kullanılır:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>-Xm</i>	<i>-Xz</i>
2. Şahıs <i>-SXn</i>	<i>-sXnXz</i>
3. Şahıs eksiz	<i>-lAr</i>

Örnek 1:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>oku-yor-um</i>	<i>oku-yor-uz</i>
2. Şahıs <i>oku-yor-sun</i>	<i>oku-yor-sunuz</i>
3. Şahıs <i>okuyor</i>	<i>oku-yor-lar</i>

b. İyelik kökenli şahıs ekleri

Görülen geçmiş zaman ve şart kipinde kullanılan iyelik menşeli eklerdir:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>-m</i>	<i>-k</i>
2. Şahıs <i>-n</i>	<i>-nXz</i>
3. Şahıs eksiz	<i>-lAr</i>

Örnek 2:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>gel-di-m</i>	<i>gel-di-k</i>
2. Şahıs <i>gel-di-n</i>	<i>gel-di-niz</i>
3. Şahıs <i>gel-di</i>	<i>gel-di-ler</i>

c. Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri

Emir kip ekleri aynı zamanda şahıs da ifade edebilen eklerdir (Korkmaz 2003: 572). Bu nedenle emir kipinde ayrı bir şahıs eki bulunmaz:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>-AyIm</i>	<i>-Allm</i>
2. Şahıs eksiz	<i>-Xn, -nXz</i>
3. Şahıs <i>-sXn</i>	<i>-sXnlAr</i>

Örnek 3:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>bak-ayım</i>	<i>bak-alım</i>
2. Şahıs <i>bak</i>	<i>bak-ın, bak-ı-nız</i>
3. Şahıs <i>bak-sın</i>	<i>bak-sınlar</i>

Kip Kategorisi

Latince *modus* (İngilizce *mood*) kelimesinin karşılığı olan kip için Türkçe dil bilgisi kitaplarında birbirinden farklı tanımlar yapılır. Kip'i zamandan ayıran görüşlere göre kip, belli bir söylem ortamında konuşanın iş, olgu, durum karşısındaki tutumunu belirleyen bir dil bilgisi kategorisi olarak tanımlanır (İmer vd. 2011: 175). Ancak kipler, zaman ekleri ile birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları için *kip* ve *zaman* kavramı Türkçede birleşmiş durumdadır (Korkmaz 2003: 570).

Türkçede *bildirme kipleri* ve *tasarlama kipleri* başlıkları altında dokuz farklı kip bulunur. *Bildirme kipleri* yapılmış, yapılmakta olan veya yapılacak hareketleri yargı niteliğinde bildiren kiplerdir. Türkçede bildirme kipleri beş ayrı zaman ekiyle ifade edilir: *görülen geçmiş zaman* (-DX), *duyulan geçmiş zaman* (-mXş), *şimdiki zaman* (-(X)yor, -mAKtA, -mAdA), *gelecek zaman* (-AcAK) ve *geniş zaman* (-r, Ar). *Tasarlama kipleri* ise eklendiği fiil kök veya gövdesine zaman ifadesi vermeyen, ancak tasarlanan eylemin gerçekleşmesinin fiilin şart, emir, istek ve gereklilik durumlarına bağlı olduğu kiplerdir. Türkçede tasarlama kipleri *istek* (I. şahıslarda -AyIm, -Allm; ikinci ve üçüncü şahıslarda -A), *şart* (-sA), *gereklilik* (-mAll) ve *emir* (bkz. Örnek 3) olmak üzere dört tanedir.

Ek fiil

Türkçede yüklemeler sadece fiillerin çekimlenmiş şekillerinden oluşmaz. Eski Türkçede *er-*, günümüzde ise *i-* şekliyle kullanılan ek fiil, isim soylu kelimelerin yargı bildirmesini ya da basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmasını sağlar (-yor i-dim > yordum, -miş i-dik > -miştik vb.).

İsim kök ve gövdelerinde ek fiil, yalnızca, geniş zaman, görülen geçmiş zaman (i-di), duyulan geçmiş zaman (i-miş) ve şart kiplerinde (i-se) kullanılır. Ek fiilin geniş zaman kipinde kullanımı diğerlerine göre farklılık gösterir. Günümüzdeki geniş zaman şekilleri Eski Türkçede *er-* yardımcı fiilinin geniş zaman eki *-Ur* ve şahıs zamirleri ile kaynaşmasından oluşmuştur (er-ür men, er-ür sen vb.).

Ek fiil geniş zamanı 3. şahıslarda farklı bir yardımcı fiille çekimlenir. Eski Türkçede *tur-* fiili, geniş zaman eki *-Ur* ile bunu ifade etmekteydi. Fakat *dur-ur* kelimesi hece düşmesine uğrayarak bugün ekleşmiş şekilde kullanılır (-DXr, -DxrlAr). Bu ek ise genellikle konuşma dilinde söylenmemektedir (hava güzel, günler sıcak vb.). Türkçede ek fiilin geniş zaman çekimi şu şekildedir:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs -Xm	-Xz
2. Şahıs -sXn	-sXnXz
3. Şahıs -DXr	-DXrlAr

Örnek 4:

Teklik	Çokluk
1. Şahıs <i>güzel-im</i>	<i>güzel-iz</i>
2. Şahıs <i>güzel-sin</i>	<i>güzel-siniz</i>
3. Şahıs <i>güzel-dir</i>	<i>güzel-dirler</i>

Bölüm Sonu Soruları

1. Önce bütün şairlere selam
Sonra şunu söylemek isterim
Ölüm hiç de güzel değil
Ne sabah var ne akşam

Sokakların ellerinden öperim
Bana yaşamasını öğretmişlerdi
Dost olsun düşman olsun
İnsanlara iyi günler dilerim.

(Muzaffer Tayyip Uslu, *Rüştü'den gelen Mektup*)

Aşağıdakilerden hangisi yukarıda *altı çizili kelimelerin* herhangi birinde bulunan eklerden biri değildir?

- a. çokluk eki
- b. bulunma hâli
- c. yönelme hâli
- d. yükleme hâli
- e. ayrılma hâli

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde türemiş soyut bir isim vardır?

- a. Korkulu bir rüyadan uyanmış gibiyim.
- b. Çok iyi çalıştım.
- c. Mehmet Kaplan'ın 'Kültür ve Dil' adlı kitabını okudun mu?
- d. Hayır, onu görmedim, son günlerde iş arıyordu.
- e. Spor ayakkabısı giymiş.

3. Aşağıdaki kelimelerden hangisi diğerlerinden farklı bir ek almıştır?

- a. yolculuk
- b. öğretmen
- c. defterim
- d. gözlem
- e. bilgin

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde sıfat-fiil (partisip) yoktur?

- a. Sana anlatacak bir nedeni yok.
- b. Ta uzaklarda, anayol tarafında birinin bağırdığı duyuldu.
- c. Güneş vadiden iyice çekilmiş, ancak Gabilan Dağlarının tepelerinde hâlâ parlamaktaydı.
- d. Eskiyen ve kullanılmayan her şey ona ölümün sessiz duruşunu hatırlatıyordu.
- e. Böyle bir davranış, kabul edilebilir bir şey değildi.

5. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ettirgen fiil vardır?

- a. Öldük ölümden bir şey umarak.
- b. Asansörden korkar, her zaman merdivenden çıkardı.
- c. Vakit vakit kar yağışı iyice artıyor, âdeta göz gözü görmüyordu.
- d. Doğruyla yanlış birbirine karışmış.
- e. Tam uykuya dalmışken ağlar, uyandırırđı.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (2000). *Her Yönuyle Dil I-II-III*. Ankara: TDK.
- Atabay, Neşe; Kutluk, İbrahim; Özel, Sevgi (1983). *Sözcük Türleri*, Doğan Aksan (Ed.). Ankara: TDK.
- Ediskun, Haydar (1985). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, Mevlüt (2009). Biçim Bilgisi. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ed.), *Türk Dili Yazılı Anlatım, Sözlü Anlatım* içinde (s. 92-107). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,
- Ergin, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: TDK.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB.
- İmer, Kâmile; Kocaman, Ahmet; Özsoy, Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Özkan, Nevzat (2001). Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *İlmî Araştırmalar*, 12, 153-165.
- Vardar, Berke (Ed.) (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

12. TÜRKEDE SÖZ DİZİMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12. TÜRKÇEDE SÖZ DİZİMİ

12.1. Cümle

12.1.1. Cümlenin Öğeleri

12.1.1.1. Yüklem

12.1.1.2. Özne

12.1.1.3. Nesne

12.1.1.4. Yer Tamlayıcısı

12.1.1.5. Zarf

12.1.2. Cümle Dışı Unsur

12.2. Kelime Grupları

12.2.1. İsim Tamlaması

12.2.2. Sıfat Tamlaması

12.2.3. İsim-Fiil Grubu

12.2.4. Sıfat-Fiil Grubu

12.2.5. Zarf-Fiil Grubu

12.2.6. Tekrar Grubu

12.2.7. Edat Grubu

12.2.8. Bağlama Grubu

12.2.9. Unvan Grubu

12.2.10. Birleşik İsim Grubu

12.2.11. Ünlem Grubu

12.2.12. Sayı Grubu

12.2.13. Birleşik Fiil

12.2.14. Kısaltma Grupları

12.3. Cümle Türleri

12.3.1. Yapılarına Göre Cümleler

12.3.1.1. Basit Cümle

12.3.1.2. Birleşik Cümle

12.3.1.3. Sıralı Cümle

12.3.1.4 Bağlı Cümle

12.3.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler

12.3.2.1. Fiil Cümlesi

12.3.2.2. İsim Cümlesi

12.3.3. Yüklem Yeri Göre Cümleler

12.3.3.1. Kurallı Cümle

12.3.3.2. Devrik Cümle

12.3.4. Anlamlarına Göre Cümleler

12.3.4.1. Olumlu Cümle

12.3.4.2. Olumsuz Cümle

12.3.4.3. Soru Cümlesi

12.3.5. Eksilteli Cümle

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Cümlenin ögeleri nelerdir, nasıl bulunur?
2. Türkçedeki kelime grupları nelerdir?
3. Türkçedeki cümle türleri nelerdir?

Anahtar Kavramlar

- Cümle
- Öge
- Kelime Grupları
- Cümle Türleri

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Cümlenin ögeleri	• Cümlede yüklem görev ve işlevini kavrar.• Cümle ögelerinin aralarındaki ilişkiyi ve yükleme bağlanma şekillerini kavrar.• Cümle ögelerinin nasıl bulunacağını kavrar.	Türkçe cümleler üzerinde ögelerin bulunması uygulamalı olarak gösterilir.
Türkçe söz dizimindeki başlıca kelime grupları	• Türkçedeki kelime gruplarının birleşme şekillerini kavrar.• Kelime grupları arasındaki farkları bilir.• Kelime gruplarının söz dizimi içindeki işlevlerini kavrar.	Türkçe cümleler üzerinde kelime gruplarının bulunması ve cümle içerisindeki görevleri uygulamalı olarak gösterilir.
Türkçede cümle türleri	• Cümleleri yapıları, anlamları ve yüklemelerine göre sınıflandırabilir.	Türkçe cümleler üzerinde cümle türleri uygulamalı olarak gösterilir.

Giriş

Söz diziminin konusu dizimsel yapılardır. Bir dildeki sözlüksel birimler (lexème) her dilin belirlediği kurallar içinde yan yana dizilerek yargısız anlatım birimleri olan kelime gruplarını ya da yargılı anlatım birimleri olan cümleyi oluştururlar (Karahana 2008: 9). Yargısız birimler tek başına tam bir anlam ifade edemezler. Bu öbekler ancak aralarında anlam ilişkisi kurulup kılış, oluş ve durum bildirimini ile yargı bildiren bir yüklem etrafında toplandıkları zaman bir anlam kazanırlar. İşte söz konusu anlatım birimlerinin oluşumunu, işleyişini, birbirleri ile olan anlam ilişkilerini ve bu anlatım birimlerinin meydana getirdikleri cümle yapılarını inceleyen dilbilim dalına *söz dizimi* (syntax) adı verilir.

12.1. Cümle

Bir ya da birden fazla kelimededen oluşan, dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde tam bir anlam ifade eden yargılı anlatım birimlerine *cümle* diyoruz (Bilgegil 2009: 15). Örneğin *dur-* herhangi bir yargı bildirmeyen sözlüksel bir birimdir; tek kelimededen oluşan bu birimin *durdu* biçiminde bir ekle çekimlenerek yargı bildirmesi onun cümle olması için yeterlidir. Gerek duyulması durumunda yargı, çeşitli tümleçlerle genişletilerek daha anlaşılabilir hâle getirilir:

Durdu.

Üniversitenin kapısı önünde / durdu.

Orta boylu, esmer ve ürkek bakışlı genç adam, / üniversitenin kapısı önünde / durdu.
(OA).

Öte taraftan, isim cümlelerinde bazen yargıların eksiz olduğu görülür:

- *Nerelerdesin Sıtkı?*

- *Dışarıda.* (MK), örneğinde ek fiil söylenmeyerek 'Dışarıda.' eksiz bir yargı bildirmektedir.

Çoğunlukla konuşma esnasında ya da bu konuşmaların yazıya aktarıldığı durumlarda yüklem kullanılmayabilir. Cümle açısından eksilteli bir kategori olan bu yargılar ancak yakınındaki diğer cümlelerle tamamlanarak bir yargı bildirirler (Bkz. Eksilteli Cümle):

- *Sen resim eğitimi aldın mı?*

- *Yarım yamalak.* (MK), örneğinde yüklemi söylenmeyen 'Yarım yamalak' cevabında yargı bir önceki cümle ile tamamlanır: 'Yarım yamalak (aldım).'

Bir soruya karşılık olarak verilen *evet*, *hayır*, *tamam* gibi sözler de diğer cümlelerle anlamca tamamlanarak bir yargı bildirirler:

- *Daha vakit dolmadı mı?*

- *Hayır.* (OP), örneğinde 'Hayır' bir önceki cümleye bakılarak 'Hayır (dolmadı)' şeklinde tamamlanabilir.

Türkçe cümle yapısının kuruluşunda yüklem sonda bulunur. Bunu tamamlayan belirtisiz nesne ve zarflar yüklem yanına yer alırken diğer öğeler değişkendir. Vurgulanmak istenen öge ise genellikle yükleme yaklaştırılır (Karahan 2008: 12).

Biz yarın Emirgân korusuna gideceğiz. (Sadece o kuru, başka bir yer değil.)

Yarın Emirgân korusuna biz gideceğiz. (Sadece biz, başkası değil.)

Biz Emirgân korusuna yarın gideceğiz. (Başka zaman değil, yarın.)

12.1.1. Cümlelerin Öğeleri

Türkçede cümlelerin öğeleri *yüklem*, *özne*, *nesne*, *yer tamlayıcısı* ve *zarf* olma üzere beş çeşittir. Bir cümlelerin var olabilmesi için ise yüklem olması şarttır.

12.1.1.1. Yüklem (y)

Yüklem bir cümlelerin ana ögesidir. Diğer öğeler ise yüklemi tamamlayıcı unsurlardır. Hem isim hem de fiil soylu kelimelerden oluşabilen yüklem yapıları diğer öğeleri de belirler. Eğer fiil soylu bir kelimedenden oluşuyorsa fiilin çatısına göre yüklem bazı *zorunlu öğeler* almalıdır:

Al- geçişli bir fiildir. Bu fiille kurulacak cümle zorunlu olarak bir özne ve nesne bulundurmalıdır. Çünkü *aldı* yüklemi dinleyen zihne *neyi* sorusunu getirecektir. Bu cümle *Melisa kalem aldı* biçiminde ancak muhatap tarafından tam bir yargıyla algılanabilir. Böyle bir yapıya getirilecek açıklayıcılar ise *yardımcı öğeler* olarak adlandırılır: *Melisa / dün, / kitapçıdan / kalem / aldı.*

Bir cümleyi oluşturan temel yapı yüklem, ona bağlanan öğeler onun tamamlayıcı unsurları olduğuna göre cümle çözümlemesine öncelikle yüklem tespit edilerek başlanmalıdır.

12.1.1.2. Özne (ö)

Bir cümlede yüklemden sonra ikinci önemli unsur olan *özne* yüklem bildirdiği oluş ve kılışı yapanı gösteren ögedir. Yükleme sorulan *kim* ve *ne* sorularının karşılığıdır. Aynı zamanda özne, yüklem içinde şahıs ekleriyle de ifade edilir : (ben) *geldim*, (sen) *gittin* vb.

Bazı durumlarda cümlede özne bulunmaz ya da edilgen yapı cümlelerde cümle nesnesinin, özne gibi işlev gördüğü *sözde özne* yapıları ortaya çıkar:

Nesne alamayan geçişsiz edilgen yapıların (meçhul fiillerin) cümlede yüklem olması durumunda yüklem özne alamaz. *Git-* geçişsiz bir fiildir. Edilgen şekli olan *gidil-* bir cümlede yüklem olması durumunda özne alamayacaktır: *Sinemaya gidildi.* (Fakat giden belli değildir.)

Geçişli edilgen yapı cümlelerde ise nesne, özne görevini yüklenir. Bu gibi özneler *sözde özne* olarak adlandırılır:

Etken Ali camı kırdı → *kıran kim? Ali (ö), kırılan ne? cam (n).*

Geçişli edilgen Cam kırıldı → *kıran kim? mantıkça o ya da Ali; fakat şekilce cam (ö).*

12.1.1.3. Nesne (n)

Cümlede yüklemın doğrudan etkisinde bulunan varlığı gösteren ögeye *nesne* denilir. Ancak geçişli fiil cümlelerinde bulunan nesne yüklem sorulan *ne, neyi, kim, kimi* soruları sorularak bulunur. Türkçe cümle yapısında, yüklem hâli -(y)X ekini alarak belirli bir varlığı işaret eden nesnelere *belirtili nesne*; yüklem yalın hâlde bağlanan nesnelere ise *belirtisiz nesne* olarak adlandırılır.

zeynep beni (n) bekle / gece ağaçlarına

yağmur tozu (n) çiseliyorum / cam tozu su beyazı

yalnızlığını (n) mutlaka değiştireceğim

yaprak hâlinde süzülüp saçlarına. (Aİ).

İsim cümlelerinde çoğunlukla nesne bulunmazken geçişli edilgen yapıli fiile sahip yüklemelerde ise nesne cümlelin *sözde öznesi* görevindedir (bkz. 1.1.2. Özne).

12.1.1.4. Yer Tamlayıcısı (yt)

Yüklemi yönelme, bulunma veya ayrılma ilgisiyle tamamlayan ögelere *yer tamlayıcısı* denilir. Bir kelimedenden ya da kelime grubundan oluşabilen yer tamlayıcısı cümlelin çekimli bir ögesidir. Yüklem ancak -A, -DA, -DAn hâl ekleriyle bağlanabilirler. Yüklem sorulacak *kim, kimde, kimden, neye, nede, neden, nereye, nerede, nereden* yüklemın tespit edilmesini sağlar.

• Bahçedeki dut ağacının altında (yt) / bir açık hava okulu (n) / açmıştı (y) / arkadaşlarına (yt). (OA)

• Otobüs (ö) / yol ayrımında (yt) / durdu (y). (MK)

• Doktor (ö) / eve haber salıp (z) / babasından (yt) / para (n) / istedi (y). (MK)

-A, -DA, -DAn hâl ekleri almış kelime ya da kelime gruplarının tarz, zaman, miktar belirtmeleri durumunda bunlar yer tamlayıcısı değil zarf bildiriler:

• Aylardır (z) / boşuna (z) / arıyorum (y) / seni (n). (CM)

• Geçende (z) / hiç ummadığım bir şey (ö) / oldu (y). (MK)

• Nuran'ın geleceği sabahlar (z) / erkenden (z) / uyanırdı (y). (AHT)

12.1.1.5. Zarf (z)

Cümlede yüklemın anlamını zaman, tarz, durum, yön, araç, miktar, şart gibi yönlerden tamamlayan ögelere *zarf* denilir. Yükleme sorulacak *nasıl, niçin, ne zaman, ne şekilde, ne kadar* gibi sorular zarf ögesinin tespit edilmesini sağlar. Cümle içinde zarf bir kelimededen ya da kelime grubundan oluşabilir.

- *Rûh* (ö) / *ufuksuz* (z) / *yaşamaz* (y). (YKB)

Bir cümlede birden fazla, aynı ya da farklı durumları bildiren zarf ögesi bulunabilir:

- *Dün sabah* (z) / *biraz yorgun* (z) / *uyandım* (y) / *gece erken yattığım halde* (z). (OA).

- *Mümtaz*, (ö) / *ağabey dediği amcasının oğlu İhsan'ın hastalandığından beri* (z) / *doğru dürüst* (z) / *sokağa* (yt) / *çıkmamıştı* (y). (AHT).

12.1.2. Cümle Dışı Unsur (cdu)

Yüklemın şekilce ve anlamca tamamlayıcısı olmayan, fakat dolaylı olarak cümlemin anlamına yardım eden hitaplar, ünlemler, ünlem grupları, ara sözler ve bağlama edatları cümle dışı unsurlar olarak değerlendirilir:

- *Ali* (ö) / *oğlum* (cdu) / *yevmiyeyi* (n) / *ne* (z) / *yapacağız* (y) (MK).
- *Yeni* (z) / *açtık* (y) / *efendim* (cdu). (OA)
- *İhsan* (ö) / *ki bu işe o kadar meraklıdır*, (cdu) / *o hâlde mevcudun yüzde birini bilmiyoruz*, (n) / *diyor* (y). (AHT).
- *Ulu mâbed!* (cdu) / *Seni* (n) / *ancak* (z) / *bu sabah* (z) / *anlıyorum* (y). (YKB)

12.2. Kelime Grupları

Kelime grubu, aralarında yapı ve anlam birliği bulunan, dilde tek bir kelime gibi muamele gören, tek bir varlığı ya da hareketi birlikte karşılayan, birden fazla kelimededen oluşan ve yargı bildirmeyen dil birimidir (Ergin 2003: 374).

Türkçede bulunan başlıca kelime grupları şunlardır:

12.2.1. İsim Tamlaması

İki ya da daha fazla isim türünden kelimenin iyelik ilgisiyle birbirine bağlandığı kelime grupları *isim tamlaması* olarak adlandırılır. İsim tamlamasında ilk unsura *tamlayan*, asıl anlamı taşıyan ikinci unsura ise *tamlanan* adı verilir. Tamlananın ilgi hâli eki (-Xn, -nXn)

alıp almamasına göre isim tamlamaları *belirtili* ve *belirtisiz isim tamlamaları* olmak üzere ikiye ayrılır:

<u>Tamlayan</u>	<u>Tamlanan</u>
isim unsuru + ilgi hâli eki	isim unsuru + iyelik eki = belirtili isim tamlaması
<i>ağac+ın</i>	<i>yaprağ+ı</i>
<i>gül+ün</i>	<i>diken+i</i>
<i>gün+nün</i>	<i>orta+sı</i>
isim unsuru + ø	isim unsuru + iyelik eki = belirtisiz isim tamlaması
<i>ağaç</i>	<i>yaprağ+ı</i>
<i>gül</i>	<i>diken+i</i>
<i>gün</i>	<i>orta+sı</i>

örneklerinde görüleceği üzere belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları arasındaki en önemli fark, belirlilik-belirsizlik ve geçicilik-kalıcılıktır. Bu nedenle belirtisiz isim tamlamaları kalıplaşmış söz öbekleri kurmak için daha elverişlidir: *ayakkabı*, *gece yarısı*, *göz kapağı*, *uğur böceği*, *uyku tulumu*, *tenis kortu*, *yayınevi*, *yaz yağmuru* vb.

- *Eyüp servilikleri* (ö) / *bütün Haliç manzarasına* (yt) / *üslubunu* (n) / *verirdi* (y). (AHT)
- *Bahçe zevki* (ö) / *bu devrin büyük merakıdır* (y). (AHT)

Öte yandan bazı belirtisiz isim tamlamalarında iyelik aşınması görülür. İki isim unsuru arasında eksiz gibi birleşme, kullanım sıklığına bağlı olarak tamlamayı bir arada tutan iyelik ekinin zamanla silikleşmesi nedeniyledir: *Galatasaray* > *Galatasaray*, *Kadıköyü* > *Kadıköy*; halk dilinde *tere yağı* > *tere yağ*, *don yağı* > *don yağ*, *şiş kebabı* > *şiş kebab* vb. Fakat bazı kaynaklarda eksiz olarak birbirine bağlanan ve *eksiz isim tamlaması* olarak ele alınan *altın bilezik*, *yün çorap*, *bakır tepsi* gibi kullanımları isim tamlaması değil sıfat tamlaması olarak ele almak daha doğrudur. Çünkü bu yapılarda *altın*, *yün*, *bakır* bir isimin niteleyicisi durumundadır.

12.2.2. Sıfat Tamlaması

Bir isim unsuru ve onu niteleyen bir sıfat unsurunun aralarında gruplaşmayı sağlayan herhangi bir ek almadan birleşmesiyle oluşan kelime grupları *sıfat tamlaması* olarak

adlandırılır. İsim ve sıfat unsurlarının her biri tek kelimedenden oluşabileceği gibi unsurlardan biri ya da ikisi birer kelime grubundan da meydana gelebilir:

<u>Sıfat</u>	<u>İsim</u>	= sıfat tamlaması
<i>en</i>	<i>yakın</i> (MK)	
<i>birçok</i>	<i>şeyler</i> (AHT)	
<i>bin yıldan uzun</i>	<i>bir gece</i> (YKB)	
<i>camlarından ışık sızan</i>	<i>bir bina</i> (MK)	
<i>size rastladığım</i>	<i>zaman</i> (CM)	

• Bu nar çiçeği kırmızları, bu menevişli beyazlar, bu çimen yeşilleri, (ö) / gerçekten (z) / bulunmaz şeylerdir (y) (AHT) cümlesinde sıfat unsurları şu şekildedir:

<u>Sıfat</u>	<u>İsim</u>
<i>bu</i>	<i>nar çiçeği kırmızları</i> (İsim unsuru, isim tamlaması)
<i>bu</i>	<i>menevişli beyazlar</i> (İsim unsuru, sıfat tamlaması)
<i>menevişli</i>	<i>beyazlar</i>
<i>bu</i>	<i>çimen yeşilleri</i> (İsim unsuru, isim tamlaması)
<i>bulunmaz</i>	<i>şeyler</i>

12.2.3. İsim-Fiil Grubu

-mA, -mAK, -Xş ekleriyle kurulmuş hareket ismi (İng. action noun) ve ona bağlı diğer unsurlardan oluşur. Genellikle sonda bulunan hareket isimleri, kendilerinden önce gelen isim unsuru ya da unsurlarının yüklemi görevini üstlenir. Fakat isim-fiil grupları yargı bildirmezler. Hareket ismi almış tek kelime yalnız başına bir grup oluşturamaz. Grup oluşturması için onu tamamlayıcı diğer isim unsurları da bulunmalıdır. İsim-fiil grupları cümlede isim olarak görev yaparlar.

- Bir yetimi sevindirmek, hiç olmazsa başını okşamayı (n) / kim (ö) / istemez (y). (MK)
- Bütün bunları şimdi hatırlamak, (ö) / hazin oluyordu (y). (AHT)
- Yalnızlığa dayanmanın en önemli şartı, (ö) / her şeye karşı hazırlıklı bulunmaktır (y). (OA)

12.2.4. Sıfat-Fiil Grubu

Bu gruplar sıfat-fiil eki almış bir fiil ve ona bağlı diğer isim unsurlarından oluşur. Genellikle sonda bulunan sıfat-fiiller, kendinden önceki unsurların yüklemi görevindedir; fakat tam bir yargı bildirmezler. Bu grubun oluşması için sıfat-fiil eki almış bir fiilimsi yalnız başına yeterli değildir. Onu özne, nesne, yer tamlayıcısı ya da zarf yönüyle tamamlayacak en az bir unsurun sıfat-fiile bağlı olması gerekir. Sıfat-fiil grupları söz diziminde sıfat, özne, nesne, zarf, yüklem gibi görevleri yüklenebilirler.

- *Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar,*

Ömrün bütün ikbâlini vuslatta duyanlar... (YKB)

- *Gerçek yapıcılığın, mevcudu muhafaza ile başladığını öğrendiğimiz gün* (z) / *mesut olacağız* (y). (AHT)

- *En çok sevdiğim ağaç* (ö) / *çınardır* (y). (AHT)

12.2.5. Zarf-Fiil Grubu

Bir zarf-fiil ve ona bağlı unsurlardan meydana gelen zarf-fiil grupları cümlede zarf olarak veya yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil oluştururlar (Kültürel 2009:16). Yargı bildirmeyen zarf-fiil gruplarında, zarf-fiilin anlamı, isim-fiil ve sıfat-fiil gruplarında olduğu gibi, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf öğeleriyle tamamlanır (Karahan 2008: 57). Bu nedenle tek başına zarf-fiil eki almış kelime bir grup oluşturmak için yeterli değildir. Ancak zarf-fiille türetilmiş yapı diğer kelime veya kelime gruplarıyla bir grup oluşturabilir.

- *Bana* (yt) / *öyle* (z) / *geliyor* (y) / *ki* / *yalnız mektubunu okurken,* (z) / *yalnız seni düşünürken,* (z) / *yalnız sana yazarken* (z) / *yaşıyorum* (y). (CM)

- *Bütün bu mektubumu,* *sizi yeni tanıyan biri olarak yazmayı* (n) / *ne kadar* (z) / *isterdim* (y). (OA)

- *Londra'da yaptığım konuşmaların birinin sonunda* (z) / *bir dinleyici* (ö) / *parmağını kaldırıp* (z) / *bir soru* (n) / *sordu* (y). (OP)

12.2.6. Tekrar Grubu

Söz diziminde anlamın pekiştirilmesi için aynı anlamlı iki kelimenin yinelenmesi, eş anlamlı veya zıt anlamlı kelimelerin art arda sıralanması ile oluşan kelime grubudur. Araştırmacılar tarafından bazen *ikileme grubu* olarak da adlandırılırlar. Türkçe söz diziminde grubu oluşturan kelimelerin niteliğine göre dört farklı tekrar grubundan bahsedebiliriz:

a. Aynen tekrarlar : *ağır ağır, bile bile, ikişer ikişer, lıkır lıkır, saf saf, sıkı sıkı, yavaş yavaş, yer yer, yumuk yumuk, zaman zaman* vb.

b. Eş ve yakın anlamlı tekrarlar: *açık saçık, baba oğul, beş on, bıkmak usanmak, çanak çömlek, doğru dürüst, el avuç, incik boncuk, zehir zıkkım, zarar ziyan* vb.

Ünlü ile başlayan kelimelerin başına /m/ ünsüzü ilavesiyle ya da ünsüzle başlayan kelimelerde ilk ünsüzün /m/ ile değiştirilmesi ile yapılan tekrarlar da bu gruba girmektedir (Şimşek 1987: 382): *armut marmut, örtü mörtü, çocuk mocuk, sandalye mandalye* vb.

/m/ ünsüzü ile başlayan kelimelerin kelime yapısının bozularak (masa musa vb.) ya da ikinci unsur yerine *filan/falan* kelimesi konularak yapılan tekrarlar da bu gruba dahildir (Karahana 2008: 60): *masa filân, mobiya falan, kalem falan* vb.

c. Zıt anlamlı tekrarlar: *acı tatlı, ayılıp bayılmak, aşağı yukarı, az çok, belli belirsiz, er geç, geceli gündüzlü, irili ufaklı, sabah akşam* vb.

12.2.7. Edat Grubu

Bir isim unsuru ve ondan sonra gelen bir edattan oluşan kelime grubudur. Edat grupları cümlede sıfat veya zarf görevindedir (Korkmaz 1992: 51).

İsim + edat = edat grubu

bugüne dek

o kadar

on iki yıldan sonra

onun gibi

sabahtan beri

- *Şimşek gibi* (z) / *bir semte* (yt) / *atıldık* (y) / *yedi koldan* (z),

Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan (yt). (YKB)

- *Gelenekler* (ö), / *arkasından başkaları geldiği için* veya *kendilerine ihtiyaç kalmadığı için* (z) / *giderler* (y). (AHT)

12.2.8. Bağlama Grubu

İki ya da daha fazla aynı görevli kelimenin bağlaçlarla bir araya gelmesiyle oluşan kelime gruplarıdır. İsim unsurlarını bağlayan bağlaçlar kelimelerin arasında olabileceği gibi bazı bağlaçlar (ne...ne, hem...hem, ya...ya...ya da; mı...mı vb.) isim unsurlarından önce veya sonra gelir (Türkçede kullanılan bağlaçlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Hacıeminoğlu

1992): *Hacivat ve Karagöz, Leyla ile Mecnun, hem o hem bu, ya sen ya ben, gece mi gündüz mü vb.*

- *Ne Akdeniz'de şafaklar, ne çölde akşamlar*

Ne görmek istediğim Nil, ne köhne Ehramlar... (YKB)

12.2.9. Unvan Grubu

Unvan ya da akrabalık isimlerinin bir şahıs isminden sonra getirilmesiyle oluşan kelime grupları *unvan grubu* olarak adlandırılır. İsim unsuru tek kelime olabileceği gibi birleşik isimden de oluşabilir. Unvan gruplarının vurgusu isim üzerindedir.

İsim + Unvan = unvan grubu

Bilge Kağan

İsmail dede

Mustafa Kemal Paşa

Nurhayat Hanım (AHT)

Ruhi Bey (MK)

12.2.10. Birleşik İsim Grubu

Bir kişinin adı olmak üzere yan yana gelen kelimelere *birleşik isim grubu* denilir. Grubun vurgusu son kelime üzerindedir.

İsim + İsim + ... = birleşik isim grubu

Ahmet Hamdi Tanpınar

Cenap Şahabbettin

Münir Nurettin Selçuk

Oğuz Atay

Sıfat tamlamaları ve unvan grupları kişi adını karşıladığı durumlarda birleşik isim grubu olarak nitelendirilir: *Akşemsettin, Deli Dumrul, Kaşgarlı Mahmut, Ulubatlı Hasan, Uzun Hasan; Evliya Çelebi, Yusuf Has Hacip vb.*

12.2.11. Ünlem Grubu

A, be, bre, ey, haydi, hey, ya gibi bir ünlem ve bir isim unsurundan oluşan kelime gruplarıdır. Grupta ünlem önce, isim unsuru sonra gelir. Ünlem grupları cümlenin kuruluşuna katılmayan cümle dışı unsurlardır.

Ünlem + İsim = ünlem grubu

ey *Türk gençliği*

hey *arkadaş*

bre *Hasan*

- *Ey tâlih! Ölümünden de beterdir bu karanlık;*

Ey aşk! O gönüller sana mâl oldular artık. (YKB)

- *Vaay Kemancı, hoş geldin be ya! (MK)*

• *Ah bu eski sanatkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren, en eski unsurlardan yepyeni bir âlem yapan sanat mucizeleri! (AHT)*

12.2.12. Sayı Grubu

Sayıların basamak sistemine göre dizilmesiyle oluşan, büyük sayıyı küçük sayının takip ettiği kelime gruplarıdır. Grupta sayılar eksiz olarak birleşir.

Büyük sayı + Küçük sayı = sayı grubu

on *bir*

yüz *iki*

iki bin *bir*

bin dokuz yüz *doksan dokuz*

bir milyon *iki yüz bin*

12.2.13. Birleşik Fiil

Bir yardımcı fiilin isim soylu bir kelime ya da zarf-fiil eki almış bir fiille birleşmesinden meydana gelen kelime gruplarıdır. Türkçede birleşik fiiller iki ana başlık altında incelenebilir (Karahan 2008: 73-77):

a. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller: *et-, eyle-, ol-, yap-, kıl-, bulun-* yardımcı fiillerinin bir isim unsuru ile meydana getirdiği birleşik fiillerdir. Yardımcı fiil eklendiği ismin fiil işlevi kazanmasını sağlar: *affet-, hasta ol-, sabret-, yardım et-* vb. Bazen isim unsuru sıfat-fiilden oluşur. Bu durumda sıfat-fiiller *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilleri ile grup oluştururlar: *gitmiş ol-, söylemiş bulun-* vb.

Asıl itibariyle yardımcı fiil olmamasına rağmen bazı fiillerin anlamca kaynaşarak ya da deyimleşerek söz öbekleri oluşturduğu birleşik fiiller de bu gruba girmektedir: *göz at-, dayak ye-, fikir al-, gönül ver-* vb.

b. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller: *-A, -X* zarf-fiillerinden birini, bazen de *-Xp* zarf-fiil ekini almış fiilimsi yapısının *yeterlilik* (*bil-*), *tezlik* (*ver-*), *süreklilik* (*dur-, kal-, git-, gör-, gel-*) ya da *yaklaşma* (*yaz-*) tasvir fiilleri ile birleşmesinden meydana gelen birleşik fiillerdir.

fiil + zarf-fiil eki+tasvir fiili = birleşik fiil

yüz+e+bil- (yeterlilik)

al+ı+ver- (tezlik)

bak+a+kal- (süreklilik)

öl+e+yaz- (yaklaşma)

koş+up dur- (süreklilik)

sür+üp git- (süreklilik)

- *beraberce gezdiğimiz güzel çocuğun tebessümünü bulabilir miyim...* (AHT)
- *Ve ben bu üzüntülü günümde size bakarken sükûnetinizden bir şeyin içime kaydığını hissediyorum.* (AHT).
- *aynada kendini hayran hayran seyre dalan...* (MK)

12.2.14. Kısaltma Grupları

Söz diziminde, diğer kelime gruplarının yıpranması ve kısalması sonucu tek bir kelime gibi görev yapan kelime gruplarına *kısaltma grupları* diyoruz. Bunlar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarının kısaltılmış şekilleridir:

İsim-fiil grubundan kısaltarak: *Burasını tayin (etmek), güçtür.* (AHT)

Sıfat-fiil grubundan kısaltarak: *Mehlikâ Sultana âşık (olan) / yedi genç* (YKB)

Zarf-fiil grubundan kısaltarak: *Hepsi sırtında aba (olarak), günlerce* (YKB)

Türkçe söz diziminde belli başlı kısaltma grupları şunlardır:

a. Yönelme grubu: Yönelme hâli eki (-A) almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *ailesine bağlı (kişi)*, *akla yatkın (söz)*, *cana yakın (arkadaş)*, *keyfine düşkün (çocuk)*, *sözüne güvenilir (adam)* vb.

b. Bulunma grubu: Bulunma hâli eki (-DA) almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *yüzde bir*, *yükte hafif*, *pahada ağır*, *çantada keklik*, *devede kulak* vb.

c. Ayrılma grubu: Ayrılma hâli eki (-DAn) almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *içten pazarlıklı (adam)*, *gözden ırak (arkadaşlar)*, *kendinden emin (kız)*, *sudan ucuz (meyve)* vb.

ç. Yükleme grubu: Yükleme hâli (-X) eki almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *üç yılı aşkın*, *insanı taktir*, *vatanı müdafaa* vb.

d. İsnat grubu: Unsurları iyelik ekiyle ya da birbirine eksiz olarak bağlanmış kısaltma gruplarıdır: *ana bir*, *baş açık*, *baş aşağı*, *para peşin*, *boyu uzun*, *çenesi düşük*, *gözü tok* vb.e. Vasıta grubu: Vasıta eki (-IA) almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *ağaçlarla çevrili*, *hicranla dolu*, *yosunla örtülü*, *babasıyla dargın* vb.

f. Eşitlik grubu: Eşitlik hâli eki (-CA) almış bir isim unsuruyla oluşan kısaltma gruplarıdır: *insanca muamele*, *kendince haklı*, *sayıca üstün*, *yaşça büyük* vb.

Bunların dışında *silah elde*, *ekmek elden*, *omuz omuza*, *yan yana*, *sabahtan akşama*, *uçtan uca*, *uzaktan uzağa* gibi bazı kelime gruplarının yıpranmasından oluşan farklı yapıda kısaltma grupları da bulunur.

12.3. Cümle Türleri

12.3.1. Yapılarına Göre Cümleler

Türkçe cümlelerin yapılarına göre sınıflandırılmasında Türk dili araştırmacılarının farklı fikirleri vardır (Bkz. Karahan 2008; Delice 2012; Özkan-Sevinçli 2009; Şimşek 1987; Bilgegil 2009 vb.). Fakat genellikle cümlelerin yapılarına göre basit ve birleşik cümleler olarak iki gruba ayrılması yaygın bir görüştür. Bunun yanı sıra birbirine sıralama veya karşılaştırma bağlaçları, virgül ya da noktalı virgül ile bağlanan *sıralı cümleler* ile 'ancak, fakat, lakin, madem, şayet' gibi bağlaçlar ile bağlanan *bağlı cümleler* de zikredilebilir.

12.3.1.1. Basit Cümle

Tek bir yargı bildiren çekimli bir fiil ya da ek fiil yapısı ile kurulan cümleler basit cümledir. Bu cümle türünde cümleye bağlı yardımcı cümleler ya da cümleyi anlam veya şekilce tamamlayan yargı bildiren başka cümleler yoktur. Cümle bir yüklem etrafında şekillenir. Bazı kaynaklarda fiilimsilerle kurulan cümleler, birleşik cümleler içinde değerlendirilmesine rağmen yargısız anlatım birimleri olan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle

kurulmuş kelime öbekleri yan cümle değil, birer kelime grubudur. Bu nedenle içinde fiilimsi bulunan cümleleri de basit cümle sınıfı içerisinde değerlendirmek daha doğrudur.

- *Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir (y) / bu (ö).*
Bin yıl sürecektir zannedilen kar sesidir (y) / bu (ö). (YKB)
- *Hiçbir iş (ö) / uzaktan görüldüğü gibi değildir (y). (MK)*
- *Bir Türk şehriden bahsedip de Evliya Çelebi'yi hatırlamamak (ö) / kabil değildir (y). (AHT)*

12.3.1.2. Birleşik Cümle

Bir cümle içinde birden fazla yargının bulunduğu cümleler birleşik cümleler olarak değerlendirilir. Bu cümle türünde ana cümle şekil ve anlamca bir ya da birden fazla yan cümle ile tamamlanır. Birleşik cümleleri üç başlık altında inceleyebiliriz:

12.3.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle

Şartlı birleşik cümleler Türkçenin birincil birleşik cümle yapılarıdır. Şart kipinde çekimlenmiş bir yan cümlenin ana cümleye katılmasıyla oluşur. Ana cümleden önce getirilen şartlı yan cümle ana cümlenin genellikle zarf ögesi görevini yüklenir.

- *Ne zaman bilim desem (z), / bu sözü hiç duymamış gibi (z) / bakıyorsun (y) / bana (yt). (OA)*
- *Zaten (cdu) / bir şehri tanımak istersen (z) / yaya (z) / dolaşacaksın (y). (MK)*

12.3.1.2.2. İç İç Birleşik Cümle

Bir ya da birden fazla cümlenin bağımsız cümle yapısını koruduğu hâlde ana cümleye katıldığı ve ana cümle yüklemine bir öge olarak tamamladığı cümle türüdür (Delice 2012: 166). Bu tarz cümlelerde ana cümle yüklemi genellikle *demek, saymak, farz etmek, zannetmek* gibi kelimelerden meydana gelir. Cümle çözümlemesinde iç cümlenin ögeleri ve yapısı bağımsız cümle gibi değerlendirilir.

- *Hacı (ö) / içinden, (z) / 'Herif amma acıkmış be, kıtlıktan çıkmış gibi yiyor, iyi ki şu çorbayı artırmışız, kurban olduğum Allah kimsenin nasibini kimseye vermiyor' (n) / dedi (y). (MK)*
- *Şark için (z) / 'ölümün sırrına sahiptir' (n) / derler (y). (AHT)*

12.3.1.2.3 Ki'li Birleşik Cümle

Türkçenin söz dizimi yapısında asıl unsurun sonda, yardımcı unsurların ise başta bulunması esası vardır. Bu ahenk bazen konuşma dilinde ya da şiir dilinde bozulsa dahi

Türkçenin kurallaşmış söz dizimi yapısını etkilemez. Bu durum cümlede ve genellikle kelime gruplarında da bu yöndedir. Türkçe için bunun istisnası Türkçenin eski dönemlerinde Farsçadan yapılan metin çevirileri ile dilimize girmiş Farsça ki'li cümle yapılarıdır. Ana cümleye Farsça *ki* bağlacıyla bir ya da birden fazla cümlenin bağlanması ile oluşan bu yapılarda ana cümle/unsur başta, yardımcı cümle/unsur ise sonda bulunur:

- *Sandım (y) ki uzaklaştı (y) / yağan kar ve karanlık (ö).*

Uykumda bütün bir gece Körfez'deyim artık! (YKB) beytinde *sandım* ana cümlenin yüklemidir, *ki* bağlacından sonra gelen ve şekilce bağımsız olan cümle ise anlamca esasen ana cümle yüklemine bir ögesi durumundadır. Bu cümle Türkçe yapı ile aslında şu şekilde ifade edilir (Ki'li yapıların Türkçe basit cümle yapılarına çevrilmesi ile ilgili bkz. Yelten: 2005): *Yağan kar ve karanlığın uzaklaştığını (n) / sandım (y).*

- *Gönlüm isterdi ki mazîni dirilten san'at,*

Sana târihini her lâhza hayâl ettirsin. (YKB)

(Mazini dirilten sanatın sana tarihini her lahza hayal ettirmesini gönlüm isterdi.)

Bir cümlenin ki'li birleşik cümle sayılabilmesi için asıl unsur + yardımcı unsur dizilişinde olması gerekir. Bu nedenle Türkçe cümle yapısına aykırı olmayan ve cümleleri sebep-sonuç ilişkisi içinde birbirine bağlayan ki'li yapılar ki'li birleşik cümle değil, bağlı cümlelerdir:

'Elünden geldiğince eyle ihsân ki ihsân idene kul olur insân.' (Kültürel 2009: 62)

(Elinden geldiğince iyilikte ve bağlıta bulun; çünkü kendisine iyilik yapıp bağlıta bulunduğun kimseler sana minnet duyup boyun eğerler.)

12.3.1.3. Sıralı Cümle

İki ya da daha fazla cümlenin sıralama veya karşılaştırma bağlaçları, virgül ya da noktalı virgül ile bağlandığı cümle türüne sıralı cümle denir. Bu cümleler arasında yardımcı cümle – ana cümle bağlantısı değil öge ortaklığı ya da anlam yakınlığı vardır. Ögelerinin ortak olup olmamasına göre sıralı cümleleri ilk alt gruba ayırabiliriz:

12.3.1.3.1. Bağımlı Sıralı Cümle

Art arda sıralanan cümleler arasında hem öge ortaklığı hem de anlam ilişkisi bulunan cümlelerdir.

- *Sıtkı (ö) / çorbayı (n) / bitirdi (y), // son kalan ekmek parçası ile (z) / tencerenin dibini (n) / sıyırıldı (y).* (MK) (özneler ortak, 'Sıtkı')

- *Ete kemiğe (yt) / büründüm (y),*

Yunus diye (z) / göründüm (y). (Yunus Emre, AHT) (özneler ortak, 'ben')

12.3.1.3.2. Bağımsız Sıralı Cümle

Art arda sıralanan cümleler arasında öge ortaklığı bulunmayan, yalnızca anlam ilişkisi olan cümlelerdir.

- *Bütün şehirleri birleştiren imgeler (ö) / vardır (y); // siluet (ö) / bunun gibi bir şeydir (y). (OP)*
- *Neler (n) / çeker (y) / bu gönül (ö), // söylesem (z) / şikâyet olur (y). (Şeyhülislam Yahya, AHT)*

12.3.1.4. Bağlı Cümle

Sıralama ve karşılaştırma bağlaçlarının dışında, biçimce bağımsız, fakat anlamca birbirine bağlı cümlelerin *ama, lakin, fakat, çünkü, şöyle, meğer, nasıl ki, hiç olmazsa, hiç değilse* gibi bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla meydana gelen cümle türüdür (Delice 2012; 168).

- *Korktu (y); fakat, yararlı olacağını düşünmek (ö) / kuvvetlendirdi (y) / onu (n). (OA)*
- *Sözlerini (n) / elleriyle (z) / destekledi (y); ayrıca kollarıyla da açıklamaya (z) / çalıştı (y) / ne istediğini [kollarıyla da... (z)]. (OA)*

12.3.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler

12.3.2.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiilden ya da birleşik fiilden meydana gelmiş cümlelerdir. Türkçede fiiller daima kip ve şahıs eki eki olarak yüklem görevini üstlenirler. Bunun için istisnai durum ise 2. teklik şahıs emir eki almış cümlelerdir: *Çabuk gel, dediğimi yap* vb.

Evin kapısını (n) / açtı (y). Köpeği (n) / buyur etti (y). Fakat (cdu) / hayvan (ö) / içeriye (yt) / girmede (y). Bu evde vaktiyle yalnız üç gün misafir olmaya (z) / razı olmuştun (y). (AHT)

12.3.2.2. İsim Cümlesi

Yüklemi isim ya da isim grubundan oluşan cümlelerdir. İsimler, ek fiile (i-) görülen (*güzel idi > güzeldi*) ve duyulan geçmiş (*güzel imiş > güzelmiş*) zaman eklerinin eklenmesi ya da ek fiilin geniş zamanda çekimlenmiş biçimleriyle (*güzelim, güzelsin* vb.; ek fiil geniş zaman için bkz. Biçim Bilgisi, &Ek fiil) cümlede yüklem görevini üstlenirler. İsim cümleleri genellikle nesne alamazlar.

- *Hacı Süleyman Efendi (ö) / şehrin başta gelen hayır sahiplerindendi (y). (MK)*
- *Kelimeler (ö) / bir milletin, bir medeniyet camiasının ortak malıdırlar (y). (CM)*
- *Sabah uyanınca (z) / sevinçliydim (y). (OA)*

12.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

12.3.3.1. Kurallı Cümle

Türkçe cümle yapısında yüklem sonda bulunması esastır. Türkçede asıl yargı genellikle sonda bulunur. Cümleye bağlı ögelerin cümle içerisinde yer değiştirilerek yükleme yaklaştırılması ise vurgulanmak istenen ögenin öne çıkarılması ile ilgilidir. Kurallı cümlelerde diğer ögeler cümle içinde yer değiştirebilir; fakat asıl manayı üzerinde taşıyan yüklem daima sondadır.

- *Bir ağacın ölümü, (ö) / büyük bir mimarî eserin kaybı gibi bir şeydir (y) . (AHT)*
- *Yollarda kalan gözlerimin nûrunu (n) / yordum, (y)*
Kimdir o, nasıldır diye (z) / rüzgârlara (yt) / sordum (y). (YKB)

12.3.3.2. Devrik Cümle

Çoğunlukla konuşma dilinde ve şiirde anlama canlılık ve ahenk vermek amacıyla yüklem yerinin değiştirildiği, yüklemi sonda bulunmayan cümlelerdir.

- *Artık demir almak günü gelmişse zamandan (z),*
Meçhûle giden bir gemi (ö) / kalkar (y) / bu limandan (yt). (YKB)
- *Sahi (cdu) / sen (ö) / neredeydin (y) / o gece (z) ? (MK)*

12.3.4. Anlamlarına Göre Cümleler

12.3.4.1. Olumlu Cümle

Yüklem bildirdiği yargıyı olumlu biçimde gösteren cümlelerdir:

- *Dudaklarında (yt) / hep (z) / o garip, insanda bir ömrün üzerine vurulmuş kilit hissini bırakan tebessüm (ö) / vardı (y). (AHT)*
- *Kelimeler (ö) / her şeyden önce (z) / kulağa (yt) / hitap eder (y). (OA)*

Bazı durumlarda cümle *soru* yoluyla ya da *değil, yok* gibi olumsuzluk bildiren kelimelerle şekilce olumsuzken anlamca olumlu bir yargı bildirir:

• *Mümtaz, (ö) / bütün bu zenginliklerin kendi dikkatinden geldiğini (n) / bilmiyor değildi (y). (AHT)*

• *Dünyanın her tarafında (yt) / aşk (ö) / aynı değil midir (y) ? (AHT)*

12.3.4.2. Olumsuz Cümle

Yüklemin bildirdiği yargıyı olumsuz biçimde gösteren cümlelerdir. Türkçe cümle yapılarında olumsuzluk *-mA* olumsuzluk eki, *ne...ne* bağlacı, *değil* ve *yok* ile yapılır.

• *Dinle (y) / sana (yt) / bir nasihat edeyim (y):*

Hatırdan, gönülden (yt) / geçici olma (y).

Yiğidin başına bir iş gelince, (z) /

Anı (n) / yâd illere (yt) / açıcı olma (y). (Karacaoğlan, MC)

• *Ne kendisine olan ve ne bir aşka pek benzeyen düşmanlığını, ne inkarlarını, ne de azaplarını (n) / anlayabiliyordu (y). (AHT)*

Bazı durumlarda soru cümleleri de yapıcı olumlu olmasına rağmen olumsuz bir anlam verebilir. Bu yapılar cümlenin bağlamından anlaşılabilir:

• *Nûh'un gemisine bühtan edenler, (ö) /*

Yelken açıp (z) / yel kadrini (n) / ne (z) / bilir (y)?

Süleyman (ö) / kuş dilini (n) / bilirdi, (y) /

Her Süleyman (ö) / dil kadrini (n) / ne (z) / bilir (y)? (Karacaoğlan, MC)

12.3.4.3. Soru Cümlesi

Soru eki, soru sıfatları, soru zarfları, soru zamirleri ve soru edatları ile içinde soru anlamı bulunduran cümlelerdir.

• *- Beni (n) / tanımadın mı (y) ?*

- Yoo!... (MK)

• *Bu ihtiyar ve biçare adam (ö) / bu sanatkâr hareketi (n) / nereden (yt) / öğrenmişti (y)? (AHT)*

• *İnsan (ö) / bir korkuyla (z) / ne kadar (z) / arkadaş olabilir (y) ? (MK)*

12.3.5. Eksiltili Cümle

Genellikle konuşma dilinde ve şiir dilinde rastlanan, yüklemün söylenmeyip yargının tamamlanmasının muhataba bırakıldığı cümlelerdir.

- *Ne iş yaparsın?*

- *Resim.* (Resim yaparım.)

Kadir şaşırđı.

- *Ne resmi?* (Ne resmi yaparsın?)

- *İnsan.* (İnsan resmi yaparım.) (MK)

• - *İhsan geldi mi?*

- *Evet, yanında bir de akraban var!* (Evet, İhsan geldi...)

- *Kim?* (Kim var?)

- *Suat adında biri.* (Suat adından biri var.) (AHT)

• - *Ne kadar kalacak?*

- *En az altı ay, en çok iki yıl.* (En az altı ay, en çok iki yıl kalacak.) (OA)

Kısaltmalar

AHT Ahmet Hamdi Tanpınar.

Aİ Atilla İlhan.

CM Cemil Meriç.

MC Müjgân Cumbur

MK Mustafa Kutlu.

OA Oğuz Atay.

YKB Yahya Kemal Beyatlı.

Bölüm Sonu Soruları

1. Yapılarına göre değerlendirildiğinde aşağıdaki cümlelerden hangisi *bağımlı sıralı* bir cümledir?

- a. Bugünkü gazete var mı? diye sordum.
- b. Genç adam ayak ayak üstüne atıyor, sonra ayağını değiştiriyor, bir türlü oturduğu yerde rahat edemiyordu.
- c. Kendisini içeriye iten rüzgârı deler gibi gitti.
- d. İnsanoğlunun kafasında günlerce düşünülüp bize armut piş ağzıma düş varan bu iki küçük makineyi pek severim.
- e. Neler çeker bu gönül, söylesem şikâyet olur.

2. Aşağıdakilerden hangisi bir isim tamlaması değildir?

- a. gülün diken
- b. yün çorap
- c. bahçe zevki
- d. şiş kebab
- e. Kadıköy

3. 'Dizleri üzerindeki ceketin telalarına iğnesiyle dalıp çıkarken başıyla onayladı terzi.' cümlesinin ögeleri sırasıyla aşağıdakilerden hangisidir?

- a. zarf-zarf-yüklem-özne
- b. zarf-yer tamlayıcısı-yüklem-özne
- c. yer tamlayıcısı-zarf-yüklem-nesne
- d. zarf-özne-yüklem-nesne
- e. yer tamlayıcısı-özne-yüklem-nesne

4. Aşağıdaki cümlelerden hangisi anlamca olumludur?

- a. Hiçbir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir.
- b. Ne bir vefa gördüm, ne fayda buldum.
- c. Mazisi yıkık milletin atisi olur mu?
- d. Türk tarihinde bir dakika bile buradaki Kur'an sesi kesilmemiştir.
- e. Vatan al bayrağın dalgalandığı yer değil midir?

5. Aşağıdaki tekrar gruplarından hangisi yapı bakımından diğerlerinden farklıdır?

- a. falan filan
- b. güç kuvvet
- c. eş dost
- d. bata çıka
- e. yazık günah

Kaynakça

A. Örneklerin Alındığı Kaynaklar

- Atay, Oğuz (2003). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, Oğuz (2005). *Bir Bilim Adamının Romanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beyatlı, Yahya Kemal (2001). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Cumbur, Mujân (2001). *Karacaoğlan Şiirler*. Ankara: MEB.
- İlhan, Atilla (1982). *Elde Var Hüzün*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Kutlu, Mustafa (2004). *Yoksulluk Kitabı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, Mustafa (2015). *Tirende Bir Keman*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, Mustafa (2017). *İyiler Ölmez*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Meriç, Cemil (1992). *Jurnal 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (2002). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Orhan (1999). *Öteki Renkler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2000). *Beş Şehir*. İstanbul: YKY.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2000). *Huzur*. İstanbul: YKY.

B. Diğer Kaynaklar

- Bilgegil, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Delice, H. İbrahim (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Ergin, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB.
- Karahan, Leylâ (2008). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Kültürel, Zuhâl (2009). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Özkan Mustafa; Sevinçli, Veysel (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Şimşek, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık.

Yelten, Muhammet (2005). Pars-nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 4, 45-55.

**13. HARF DEVRİMİ, DİL DEVRİMİ, TÜRK DİL KURUMUNUN
ÇALIŞMALARI, ATATÜRK'ÜN TÜRKÇE GÖRÜŞÜ VE GÜNEŞ-DİL
TEORİSİ**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1. Dil Planlaması
2. Türkiye’de Dil Tartışmalarının Tarihî Seyri
3. Cumhuriyet Öncesi Dil Tartışmaları
4. Atatürk’ün Türkçe Hakkındaki Görüşleri
5. Harf Devrimi
6. Türk Dil Kurumunun Kurulması
7. Güneş-Dil Teorisi
8. Günümüzde Dil Tartışmaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Dil planlaması hakkında kısaca bilgi veriniz.
2. Türkiye'deki dil tartışmaları hakkında bilgi veriniz.
3. Cumhuriyet Devri dil tartışmaları hakkında kısaca bilgi veriniz.
4. Güneş Dil Teorisi hakkında bilgi veriniz.
5. Günümüzdeki dil tartışmalarını özetleyiniz.

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Dil Planlamasının Tanımı	Dil planlaması hakkında bilgi edinir.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır.
Türkiye’de Dil Tartışmaları	Türkiye’deki dil tartışmaları hakkında bilgi sahibi olur.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır.
Cumhuriyet Öncesi Dil Tartışmaları	Cumhuriyet öncesi dil tartışmalarını örneklerle öğrenir.	Cumhuriyet öncesi dil tartışmaları örneklendirme yoluyla kavratılır.
Atatürk’ün Türkçe Hakkındaki Görüşleri	Atatürk’ün Türkçe hakkındaki görüşlerini kendi dönemine ait örnek metinlerle öğrenir.	Atatürk’ün Türkçe Hakkındaki Görüşleri örneklendirme yoluyla kavratılır.
Harf Devrimi	Harf devrimini sebep ve sonuçlarıyla öğrenir.	Örneklerle kavratılır.
Türk Dil Kurumunun Kurulması Devrimi	Dil politikası ve dil planlaması bağlamında Türk Dil Kurumunun kuruluşunu öğrenir.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır.
Güneş-Dil Teorisi	Dil tarihi bağlamında dil teorisini öğrenir.	Güneş dil teorisi örneklerle kavratılır.
Günümüz Dil Tartışmaları	Günümüz dil tartışmalarını örnekleri ile kavrar.	Günümüzdeki dil tartışmalarını örnekler yoluyla kavratılır.

Anahtar Kavramlar

- Dil Planlaması
- Dil Tartışmaları
- Atatürk ve Türk Dili
- Türk Dil Kurumu
 - Harf Devrimi
- Güneş Dil Teorisi

13.1. Dil Planlaması

İlk olarak Haugen tarafından 1959 yılında kullanılan “Dil Planlaması” terimi üzerine kapsamlı olarak hazırlanan ilk çalışma ise Joshua A. Fishman tarafından 1966 yılında hazırlanan “Language Loyalty in the United States” adlı kitaptır. Kullanılan dilin ya da dillerin resmi bir idare tarafından dil-içi farklılıkların kullanımı ile ilgili problemlerin çözülmesi için bilinçli bir şekilde düzenlenmesi faaliyeti olarak tanımlanabilecek “Dil Planlaması” bir dilin gelişim sürecine bilinçli bir müdahaledir (Yılmaz, 2013:1). Her toplumda iyi eğitim almış insanların telaffuz, cümle kurma ve ifade biçimleri örnek alınarak hazırlanan bu yaklaşım toplumda bütünleştirici bir rol oynamaktadır. Bunun sonucu olarak da aynı dilin gittikçe ayrıklaşan farklı kullanımlarının ortaya çıkmasına engel olduğundan dolayı bu tarz dil üzerindeki tahakkümler bilimsellikten, modern dilbilim yaklaşımlarının uzağında bir tutumdur. Çünkü dil kendi içerisinde doğan, gelişen ve kullanımdan düştüğünde de ölen bir mekanizmadır. Dolayısıyla dil üzerindeki müdahaleler dilin doğal seyrinden çıkmasına sebep olmaktadır. Bu tutum da dil mekanizmasının olağan seyrine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Sosyopolitik ihtiyaçlara bir cevap olarak ortaya çıkan “dil planlaması”, devletleşme ve uluslaşma süreçlerinin etkin ve önemli bir unsurudur. Yılmaz dil planlamasının ihtiyaç duyulduğu durumları ve dil planlaması üzerine çalışan disiplinleri şu şekilde belirtmektedir (Yılmaz, 2013: 1-2):

Dilsel grupların sayısının arttığı ya da belirli bir dilsel azınlığın yok olmaya başladığı gibi dil planlamasına ihtiyaç duyulabilir. Dil planlaması, bir toplumdaki dilsel grupların rekabet edemediği durumlarda ya da bir dilin yok olmaya yüz tuttuğu dönemlerde uygulanabilir. Dil planlaması genellikle sosyopolitik sorunlara çözüm amaçlı yapıldığı için ilk etapta sosyologlar ve siyasal bilimciler tarafından çalışılmış; Dilbilimciler ise dil planlaması esnasında dilin lehçe ve ağızlarının ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmesi aşamasında sürece dâhil olmalıdır. Dilbilimciler söz dizimi veya morfolojinin standartlaştırılması, sözlük çalışmaları gibi konularda yol gösterici olabilir. Eğitimciler bu sürece belirlenen ihtiyaçları karşılamak için programlar geliştirerek katılabilir. Yazarlar da ölü dilde ya da fazla yazılı kaynağı bulunmayan dilde eserler üreterek bu süreci etkileyebilir. Yazarlar da ölü dilde ya da fazla yazılı kaynağı bulunmayan dilde eserler üreterek bu süreci destekleyebilir. Ulusal dil akademileri de dil planlamalarını destekleyebilir.

Yukarıdaki paragraftan da açıkça anlaşılacağı üzere bir dildeki dil planlaması tek bir kurum eliyle değil multidisipliner bir katılım ile gerçekleştirilmektedir. Bir dile bilinçli bir müdahale olarak tanımlanan dil planlaması sürecinde şu aşamalar izlenmelidir (Rubin 1971’den akt. Yılmaz, 2013:3):

a. Delil toplama aşaması: Bu aşamada planlama yapılacak dilin kullanım biçimleri, kullanıldığı bölgeler, diyalektleri gibi konularda araştırmalar yapılır. Bu dil ve koşullar için hangi plânlama türünün daha uygun ve daha etkili olacağı saptanır.

b. Planlama aşaması: Bu aşama plânlama kararının alındığı aşamadır ve planlama yoluyla ulaşılması hedeflenen sonuçlar net bir biçimde ortaya konur. Aynı zamanda bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yol belirlenir.

c. Gerçekleştirme aşaması: Bu aşamada uygulamaya geçilir ve planlama sürecinin işleyişinde bir aksaklık olup olmadığı konusunda sürekli denetimler yapılır.

d. Geri bildirim, dönüt aşaması: Bu aşama planlama sonucunda toplumun nasıl bir tepki verdiğini gösteren aşamadır ve bu aşamada planlayıcı mekanizma, uygulanan planın ne ölçüde istendik yönde işlediğini izler. Planlamaya başlamadan önce belirlenen muhtemel sonuçlar ile planlama sonunda ortaya çıkan sonuçları karşılaştırır. Planlama sonucunda karşılaşılan bir aksaklık varsa bunun nedenleri incelenir ve yeni planlama girişimleri için toplumdaki alınan geri bildirimler değerlendirilir.

Tıpkı Türk Dil Devrimi'nde olduğu gibi dil planlaması ulus-devlet kurma sürecinde ortaya çıkmakta, belli bir ülkenin dilsel olarak homojenleştirilmesini hedeflemektedir. Dil planlaması çok dilli toplumlarda sıkça karşılaşılan bir planlama türü olduğundan Türk Dil Devrimi'nden önce de birçok ülkede gerçekleştirilmiş bir olgudur. Almanlar, İsveçliler, Macarlar, Finler ve Arnavutlar yürüttükleri milliyetçi eğilimlerle dillerindeki yerli olmayan yabancı kelimeleri tasfiye ederek yerlerine yerli, kendi dillerinin ürünü olan, kelimeleri koyarak bilinçli bir seferberlik yürütmüşlerdir. İtalya'da İtalyancayı yabancı kelimelerden kurtarmak için 1582'de Accademia Della Crusca kurulmuştur (Yılmaz, 2013: 8). Fransa'da 1635 yılında Fransızcanın söz varlığını, dil bilgisini ve telaffuzunu düzenlemek, rafine bir sözlü ve yazılı iletişim dili oluşturmak için Fransız Akademisi kurulmuştur. 17. yüzyılın sonunda Fransız Akademisinin yanında bölgesel akademiler de kurulmaya başlanmıştır. Bu bölgesel akademiler 18. yüzyıl boyunca da varlıklarını sürdürmeye devam ederken Fransız İhtilali ile birlikte yapılan değişikliklerle bu bölgesel akademilerin çoğu ortadan kalkmıştır (Hakan, 1982: 222-223).

13.2. Türkiye'de Dil Tartışmalarının Tarihî Seyri

*İki bin yıl gibi uzun bir zaman aşamasında, vücuda getirilen ve tarihte diğer milletlere nasip olmayan, geniş varlıklı ve ömürlü Türk siyasi birlikleri, şüphe yok ki, devletçilik hayatlarında, birbirlerinden farklı medeniyetlerle temasa gelmiş ve bu yüzden, her dâim üstünleşmek ülküsünü güden Türk şiveleri de muhtelif yabancı dillerden, şivelerden kelime ödünç almaktan çekinmemişlerdir (Caferoğlu, 1984: 2). Caferoğlu'nun da belirttiği gibi Türkçe yabancı dillerden ödünç almaktan çekinmemiştir. Çünkü hiçbir dil saf değildir, her dil muhtelif sebeplerle etkileşimde bulunduğu dillerden ödünçlemeler yapar. Bu da dilin doğası gereği oldukça doğaldır. Lakin bu durum Türkçede ödünçlemeden ziyade Türkçenin istilası hareketine dönüşmüştür. 18. yüzyılda yaşamış olan Mustafa el-Bağdadî Fuzûlî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Sıhhat ü Maraz* risalesini Türkçeye çevirme sebebini şu şekilde aktarmaktadır (Kaçar ve Çiçekler, 2018: 42.):*

Ve ba'd: Mu'tekıf-i zâviye-i acz ü inkisâr, ya'nî Fuzûlî-yi hâksâr ki muharrir-i selâsil-i hikâyet ve müessis-i bünyân-ı rivâyetdir, zebân-ı Fârisî ile rûhun hikâyetini ve hüsnle aşkın

rivâyetini beyân eyledi; ve bu abd-i hakîr el-Hâcî Mustafâ el-Bağdâdî, sâkin-i mahrûse-i Haleb iken zebân-ı Fârisîden lisân-ı Türkiye tercüme eyledim ki Fârisîde piyâde olanlar terkîbini fehm ideler. Bugüne nakl olundu ki.

Yukarıdaki metinde mütercimim Türkçeye çevirme ihtiyacı duyduğu eserden aldığımız paragrafta dokuz adet Türkçe ifade bulunmaktadır ve bunlardan beş tanesi yardımcı fiildir. Yukarıda aldığımız örnek metnin binlercesine bahsi geçen dönemler içerisinde rastlamak mümkündür. Görüldüğü üzere Farsça olan bir eseri Türkçeye çevirirken bile Türkçe kelime veya dilbilgisel yapıların kullanımı Arapça Farsça muadillerine oranla oldukça azdır. Dolayısıyla bu alıntılar ödünçlemeden ziyâde adeta bir istila olmuşlardır. 17. yüzyıl halk ozanlarından Kul Nesimî *Arabî Farsî bilmem dile minnet eylemem* diyerek aslında dilin ne kadar da halktan kopuk olduğunu vurgulamıştır. Aşağıda ise Türkçedeki dil tartışmaları kronolojik bir sırayla verilecektir.

13.3. Cumhuriyet Öncesi Dil Tartışmaları

Türkçe üzerine yapılan dil tartışmalarının kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bu bölümde bu tartışmaları bugünkü Türkiye Türkçesinin temelini oluşturan Oğuz Türkçesinden başlatacağız. Şu an nasıl dilimizin batı dillerinin etkisi altında kaldığı hususunda yakınmalar mevcutsa Selçuklular döneminden başlayıp Osmanlılarda da devam eden süreçte dilimiz Arapça ve Farsçanın yoğun bir şekilde istilasına maruz kalmıştır. O dönemlerde, dil açısından, toplumdan kopuk bir yönetici ve egemen sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. Selçuklular Dönemi'nde Türkçenin halk tabakası hariç itibar edilmemesi bu durumu örneklemesi açısından oldukça önemlidir. Fuad Köprülü o dönemdeki bu durumu şu şekilde açıklamaktadır (Lewis, 2007:10-11):

Anadolu'da... klâsik Acem şi'irini model ittihaz edem 'saray şairleri'ni daha Selçukîler sarayında görmeye başlıyoruz... İran tesiratının mütemadi kuvvetle nemasına ve Acem modellerinin taklidine daimî bir terakki gösterilmesine rağmen, Türkçe yazan şairler ve müellifler, eserlerinde hemen umumiyetle: "Türkçenin Arapça ve Acemceye nispetle daha dar, daha kaba, ifadeye daha kabilyetsiz olduğunu, ve binaenaleyh kendi kusurlarına bakılmamak lâzım geldiğini" söylüyorlar, hatta bazen zımnî bir mazeret şeklinde 'Arabî ve Farsî bilmeyen halkın anlaması için Türkçe yazamaya mecbur olduklarını ilave ediyorlardı.

Görüldüğü üzere kendi dillerini kusurlu gören ve ancak cahil halkın anlaması için Türkçe yazabilen bir zümrenin bulunmasına rağmen Türkçe Selçuklular Dönemi'nde de yaşamıştır. Anadolu'ya yerleşen Oğuz boylarının kurdukları devletlerden biri olan Selçuklular döneminde verilen eserler, Arapça ve Farsçanın kendi millî dillerinden üstün olarak tutulması sebebiyle bu iki dilde verilmiştir. Bu durumun oluşmasının başlıca sebebi İslam medeniyetinin Selçuklular üzerindeki kuvvetli etkisidir. Beylikler döneminde ise Selçukluların aksine Arapça ve Farsça karşısında Türkçenin üstün olduğunu kanıtlama mücadelesi vardır. Arap ve Fars kültürüne önem vermeyen beylerin de etkisiyle bu dönemde eser veren kişiler, eserlerini Türkçe yazmaları konusunda teşvik edilmişlerdir (Yelten, 2007: 211). Bu durum, bir yandan o dönemde kullanılan Türkçe hakkında fikir sahibi olunmasını,

öte yandan da bu eserlerle Türk dilinin gelişim alanını rahatça takip edilebilmesini sağlamaktadır.

Oğuzların oluşturdukları bu yazı dilinin oluşumuyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Şinasi Tekin bir yazı dilinin oluşması için şu üç şartın gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Tekin, 2011: 140):

1. *Yazı dilinin dayanacağı bir yerleşik kültür çevresi ile ilgili kelime hazinesinin, o konuşma dilinde daha önceden yoğun bir şifahî gelenek ile kurulmuş olması gerekir.*
2. *Bir alfabenin bulunması gerekir.*
3. *Alfabeyi kullanırken, o dildeki seslerin nasıl ifade edileceğinin bilinmesi gerekir; yani bir imlâ modelinin bulunması gerekir.*

Sözlü bir edebî geleneği o döneme değin mevcut bulunan Oğuz Türkleri İslamiyet'in de etkisiyle Arap alfabesini benimsemişlerdir. Bu alfabe, Türklerin en uzun süreli kullanılan alfabesi olma özelliğini (Tekin, 1997:72-75) taşımasına rağmen, Türkçede özellikle sesli harfleri gösterme konusunda büyük bir sıkıntıya da yol açmıştır. Ünlüler *elif*, *vav* ve *ye* harfleriyle beraber hareketler ile karşılanmıştır. Türkçede kullanılan *p*, *ç*, *j* ve *g* harfleri ise Türklerden daha uzun süredir bu alfabayı kullanan İranlılardan alınmıştır (Tekin 2011: 146). Görüldüğü üzere, yeni bir yazı dili kullanmaya başlayan Türk boylarının kullandıkları Arap alfabesi, özellikle ünlülerin imlası noktasında bir karışıklığa ve ETT döneminin ilk yıllarında kalıplaşmış bir imlanın tam anlamıyla oturmasına bir engel teşkil etmiştir.

Oğuzlar, bir yandan kendi sözlü kültürlerini yazıya aktarmak için uğraşırken bir yandan da Arapça ve Farsçanın kendi dillerinden üstün olmadığını kanıtlama çabasına girmişlerdir (Korkmaz 2011: 42). Kendi konuşma dilleri ise o zamana kadar bu iki dil karşısında itibarsız bir konumda kalmıştır. Selçuklular döneminde devlet erkânı bu iki dili resmi dil olarak kabul etmiş, Türkçe ise eğitim düzeyi düşük halk arasında konuşulmuştur. Kendi sözlü kültürleri üzerine bir yazılı dil inşa edip, Türkçe ile eserler vermeye başlayan yazarlar doğal olarak kullandıkları öz dillerinin üstünlüğünü gösterme çabasına girmişlerdir. XIV. yüzyıla girilmesiyle birlikte, özellikle beylikler döneminde verilen eserlerin Türkçe olarak kaleme alınması, Anadolu'da bir Türkçecilik akımının başladığını gösteren önemli etkenlerden birisidir. Bu dönemden önce aydınlar, Türkçenin bir ilim dili olamayacağı görüşündelerdi. Zaten bu dönemden önce XII. yüzyılda, yazılan eserlerin Arapça ve Farsça (bu dönem yazarları Farsça tarafındadır) yazılmasına gayret edilmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir (Yavuz, 2007: 196).

Osmanlı döneminde konuşulan Türkçe için de sadeleşme hareketlerinin değişik zamanlarda ve değişik kişiler tarafından girildiğini belirtmekte fayda vardır. 1839 yılında Tanzimat-ı Hayriyye ile birlikte getirilen ve 1856 yılında Islahat Fermanı ile birlikte genişletilen siyasi değişiklikler dönem içerisindeki bazı şikâyetlerin giderilmesine ön ayak olmuştur. Bizim konumuz olan dil tartışmaları açısından baktığımız zaman da Tanzimat ruhunun, Türk milliyetçiliğinin ilk heyecanlarının, gazeteciliğin ve bu noktadan sonra da dil reformu düşüncesinin filizlenmesine yol açtığını söylemek mümkündür (Lewis, 2007: 17).

Daha önce gördüğümüz dil üzerine yakınmalar çoğunlukla bireyselken Tanzimat ile birlikte daha kurumsal bir dil reformu düşüncesi Osmanlı topraklarında filizlenmeye başlamıştır.

1876 yılında çıkarılan *Kanun-ı Esasî* Türkçenin İmparatorluk sınırlarındaki statüsünün belirlenmesi adına en önemli adım olarak görülebilir. *Kanun-ı Esasî* ile birlikte Türkçe *resmî dil* olarak kabul edilmiştir. 12. maddesinde Türkçenin resmî dil olarak tanınması şu şekilde açıklanmıştır (Sadoğlu, 2003: 97-98):

Memalik-i Osmaniyye'de bulunan akvâmdan her biri kendilerine mahsus olan lisânı talim ve taalümde muhtardır. Fakat hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmisi olan Türkçeyi bilmektir.

Bu döneme kadar belirtilmeyen resmi dil hususunun özellikle bu dönemde çıkması da bir Türk ulusu olabilme düşüncesinin yerleştirilmesidir. Çünkü dağılma aşamasına gelmiş devletin bu durumdan kurtulmasının tek yolu bu düşüncelerin halk içinde yayılıp bu Türklük bilincinin halk içinde yerleşmesiydi. Bir toplumdaki millet olabilme bilincini ortaya çıkaran en önemli etken o toplumun dil bilincinin olması ve daha da önemlisi sağlam bir dil bilincinin toplumda tesisidir.

Bu dönemde yazarlar, düşünürler ve gazeteciler dilin daha çok anlaşılmasına gayret göstermişlerdir. Çünkü daha fazla kitlelere ulaşmak için yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkı en aza indirmek önemli bir ihtiyaç hâline gelmişti. Türk gazeteciliğinin babası sayılan İbrahim Şinasi (1824-71), önemli devlet adamımız Ziya Paşa (1825-80) ve seçkin bir yazar olan Namık Kemal (1840-88) bu konu üzerinde yazılar kaleme almışlar ve özetle halkın genelinin anlayacağı bir Türkçenin konuşulması hususunun özellikle altını çizmişlerdir.

Yukarıdaki çabalardan sonra edebî açıdan Osmanlı toplumu etkileyen servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti edebiyat akımları ile beraber dildeki sadeleşme hareketleri sekteye uğramıştır. Bu akımı benimseyen yazarlar, Türkçenin Arapça ve Farsçanın yardımı olmadan bir edebî araç olamayacağı düşüncesine kapıldıklarından bu ağdalı üslup sıradan okuyucu tarafından benimsenmediği gibi bu okuyucuları kendilerinden uzaklaştırmıştır.

Kurucularından biri Ahmed Midhat olan ve Haziran 1908 yılında kurulan Türk Derneği ise tarihimizde ilk milliyetçi kültür örgütü olmalarına rağmen derneğin altmış üç üyesi dilin geleceği hakkında ortak bir görüşe sahip değildi (Lewis, 2007: 24).

Her ne kadar dilde sadeleşme düsturuyla yola çıkılsa da kendi içlerinde bile bu konu üzerine anlaşılmayan bu grubu dernek dışındakiler de *tasfiyeciler* olarak adlandırmaktaydı. Aslına bakılırsa yeni kelimelerin kurallı Türkçe son eklerin yardımıyla üretilmesine halkın kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe sayılması gerektiğine inanmış olan kesimin görüşleri bugünkü modern dilbilim anlayışıyla da örtüşmektedir. Çünkü dile girmiş ve halk tarafından kabul görmüş her kelime ya da unsur artık o toplumun kendi malıdır. Dolayısıyla bu kelimeleri kaynak dilin malı olarak bakmak da bir hata olacaktır. Bugün İngilizcenin önemli sözlüklerinden biri olan Webster'da 156 adet Türkçe kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler incelendiğinde ise sadece çok az bir kısmı Türkçe kökenlidir. Lakin yabancı kökenli

kelimeleri Türkçe üzerinden İngilizceye aldıklarından bu kelimeleri sözlükte Türkçe olarak adlandırma yoluna gitmişlerdir. Bu da açıkça gösteriyor ki halk tarafından kabul gören yabancı kökenli bir kelime modern dilbilim anlayışına göre artık o toplumun söz varlığına ait olmuştur.

Türk Derneği'nden daha fazla etki uyandıran bir edebiyat topluluğu ise Nisan 1911'de Selanik'te kurulan ve yayınladıkları dergiyle aynı adı taşıyan *Genç Kalemler* hareketidir. Bu grubun üyeleri *Yeni Lisancılar* olarak da bilinmektedir. Bu derneğin en önemli temsilcileri ünlü kısa hikâye yazarı olan Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'tir. Ömer Seyfettin'in *Yeni Lisan* adlı yazısı dilde sadeleşmenin manifestosu olarak görülmektedir (Yılmaz, 2013: 9).

Ömer Seyfettin'in bu manifesto sayılan başyazıda söylediği aslında İstanbul'da halkın konuştuğu Türkçenin edebiyatta da kullanılmasıdır. Ona göre Türkçeyi sadeleştiriceğiz diye Arapça ve Farsça ödünçlemeler atılmamalı aksine kabul görenler kalmalı ve Türkçenin kuralları ile bu ödünçlemeler birlikte kullanılmalıdır. Ömer Seyfettin'in vurguladığı önemli hususlardan biri de yazı dili ile konuşma dili arasındaki uçurumun ortadan kaldırılmasıdır. Çünkü Osmanlı dönemindeki dil sorunlarından en önemlilerinden biri de yazı dili ile konuşma dili arasında büyük bir uçurum olmasıdır. Aslında Ömer Seyfettin'in vurgulamak istediği de İstanbul'da konuşulan Türkçenin edebiyatta da kullanılması ve halkın üretilen eserlerle etkileşimini arttırmak onları bu edebî çerçeveye sokmaktır.

Ziya Gökalp de ağıdalı Türkçe kullananlara karşı çıkmıştır. Onun yerine Türkçe konuşup yazılması gerektiğini söyleyip bu dili *Yeni Lisan* ve sanat kaygısı ile ağıdalı yazarların dilini ise *Eski Lisan* olarak adlandırmıştır. Yeni nesillerin kendisinin *Yeni Lisan* diye adlandırdığı dile rağbet ettiklerini ve yakında bütün Osmanlıların da bu dili kullanacağını iddia etmektedir. Ona göre *Eski Lisan*'la yazarlar gereksiz sözlük karıştıran ve terkiplerde boğulmuş kimselerdir. Dolayısıyla onların kullandıkları dil de Türkçe olmaktan uzak bir dildir. Gökalp *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde Türkçeyi ıslah/sadeleştirmek için bütün Arapça ve Farsça kelimeleri atmaktan ziyade Arapça ve Farsça dilbilgisel kurallarını terketmeyi ve yine Türkçe karşılığı bulunan Arapça ve Farsça ödünçleme kelimelerin dilden çıkarılmasını önerirken Türkçesi bulunmayan kelimelerin ise dilde yaşamaya devam etmesinin de gerekliliğini vurgulamıştır (Gökalp, 1923:12). *Genç Kalemler*'de yazdığı *Lisan* şiirinde de bu hususları vurgulamaktadır. Artık halka mal olmuş ödünçleme kelimelerin Türkçe sayıldığını *Türkçeleşmiş Türkçedir* şeklinde belirtmektedir. Bunların yerine uyduruk kelime üretilmesine de yine bu şiirinde karşı gelmektedir. Aslında *Genç Kalemler*'in dil görüşleri yukarıda bahsettiğimiz gibi modern dilbilimin kurallarına ve dilin doğal seyrine oldukça uygun bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Ziya Gökalp'in bilgiçler olarak tanımladığı kesim zorlama sözcük seçimleri ve terkiplerle dili anlaşılabilir bir hâle getirmişlerdir. Gerek bu yaklaşım gerekse de öz Türkçe olsun diye zorlama kelime ve yapı üretme anlayışı hem dilin doğal seyrine hem de modern dilbilim anlayışına taban tabana zıttır.

Aynı yazara ait bile olsa konuşma ve yazı dili arasındaki farkın büyüklüğünü açıkça ortaya koyan pek çok örneğe rastlanmaktadır. İşte o dönemdeki dil tartışmaları da bu konuşma dili ve yazı dili arasındaki uçurumun büyüklüğünden kaynaklanmaktaydı.

1923 yılından günümüze kadar da dil tartışmaları sürüp gitmiştir.

13.4. Atatürk'ün Türkçe Hakkındaki Görüşleri

Dil ve toplum olabilme arasındaki bağı çok iyi bilen Atatürk, Türk dili üzerine önemli çalışmaların yapılmasına vesile olduğu gibi kendisi de bizzat bu çalışmaların merkezinde durmuştur. *Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür* diyen Atatürk yeni cumhuriyetin kültür temelinde yükseleceğini açıkça belirtmiştir. Yine aynı şekilde Atatürk yukarıda bahsettiğimiz dil toplum ilişkisi bağlamında Türkçenin önemini ise şu şekilde açıklamaktadır (Korkmaz, 1995: 3):

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran türk halkı Türk milletidir. Türk milleti demek Türk dili demektir. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkının, an'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin; kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir.

Atatürk'ün yukarıdaki sözünün özü aslında Türk milleti için Türkçenin kutsal bir hazine olduğu ve Türk milletinin hafızasının Türkçe sayesinde muhafaza olunduğudur. Burada Atatürk Dil ile millet arasındaki kuvvetli bağı farkındadır ve dilin kültürün hizmetinde yer alabilmesi için de sürekli olarak sosyal yapının müşterek gelişme şartlarına ayak uydurarak ilerleyebilmesine bağlıdır (Korkmaz, 1995:3). İşte bu ilerlemenin gerçekleşebilmesi için de Türkçenin ıslah edilmesi gerekliydi. Çünkü Arapça ve Farsça ödünçlemelerle ağdalı bir dil durumuna gelen yazı dili ile konuşma dili arasında büyük bir uçurum ortaya çıkmıştı. Halkın edebî dili anlayabilmesi ve dilin kültürün hizmetinde olabilmesi için Türkçenin saf hâle getirilmesi gerekmektedir. Dilbilimciler, dilin en önemli işlevinin insanlar arasındaki iletişimi sağlaması olarak tanımlamaktadır. İşte bu sebepten dolayı yazı dili ile konuşma dili arasındaki kopukluk toplumun ilerlemesinin önüne bir engel çıkarmaktadır.

Dili zengin olan bir toplumun millî hisleri de zengin olacaktır. Bu şuurun yüksek olabilmesi için de dil şuurunun halk nezdinde bilinçli bir şekilde işlenmesi ve kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Bu şuurun kazandırılması da Atatürk'ün de belirttiği gibi dilin yabancı unsurlardan temizlenmesiyle mümkün olabilecektir.

Zeynep Korkmaz Atatürk'ün Türkçeye yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır (Korkmaz, 1995: 3):

Cumhuriyet'ten sonra, Atatürk'ün Türk diline yaklaşımı ise öncekilerden farklıdır. Niteliği bakımından onlardan ayrılan önemli özelliklere sahiptir. Çok yönlü ve kapsamlıdır. Devlet felsefesine ve millî kültür politikasına paralel sağlam bir fikir temeline dayanır. Atatürk geçmiş devirlerin tecrübelerini tarih şuuru ile değerlendirerek ve yeni devletin özelliklerini göz önünde bulundurarak Türk diline bir millî kültür davası olarak eğilmiştir. Onu bir eğitim ve bilim konusu olarak ele almıştır. Bu bakımdan dil inkılâbı, millî kültüre sağlıklı bir gelişme yolu çizme atılımı niteliğindedir.

Atatürk dil üzerine çalışmalarını resmî olarak ilk defa Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra 12 Kasım 1924 yılında İstanbul'da Türkiyat Enstitüsünün kurulmasına ön ayak olarak yapmıştır. Bu enstitünün amacı, eski çağlardan başlayarak Türk kültürünün çeşitli kollarında araştırma ve yayınlar yapmaktır. Bu kurumun ilk müdürü olarak da M. Fuat Köprülü atanmıştır. Atatürk M. Fuat Köprülü'yu çağırarak *Fuat Bey, cumhuriyeti kurduk, Artık cumhuriyeti ve devletimizi ilmî temeller üzerinde yükseltmek zamanı gelmiştir. Lütfen İstanbul Darülfununu (İstanbul Üniversitesi) bünyesinde Türkiyat Enstitüsünü kurunuz* talimatını vermiştir.

Türkiyat Enstitüsünün kuruluşu Atatürk'ün daha sonra dil ve tarih alanlarında yapacağı çalışmaların ilk işareti olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri Harf Devrimi ve Türk Dil Kurumunun kurulmasıdır.

13.5. Harf Devrimi

1 Kasım 1928 yılında 1353 sayılı “Yeni Türk harflerinin kabul ve tetkiki hakkında kanun” ile harf devrimi Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmiştir. Harf Devrimi'nin gerçekleşmesi için Falih Rıfki (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Fazıl Ahmet (Aykaç) gibi isimlerden oluşan “Dil Encümeni” 26 Haziran 1928'de toplanmış ve alfabe ve dil bilgisi kolu olarak ikiye ayrılmışlardır. Atatürk ise her iki grubun toplantılarına da fırsat buldukça katılmıştır (Lewis, 2007: 43).

Bu komisyonda yapılan görüşmeler sonucunda Latin harflerinden oluşan Türk alfabesinin kabul edilmesi hususunda karar alındı. Diğer taraftan ise 41 sayfa hacminde bir alfabe raporu hazırlandı. Bu raporda Türk dilindeki seslerin miktarı ve keyfiyetleri, Latin harflerinin savtî kıymetleri, Avrupa'da ve Türk dünyasında kullanılan Latin kökenli alfabelerdeki harfler, bu alfabelerdeki harflerin şekilleri ve savtî kıymetleri, Türkçeye mahsus Latin harflerinin seçilmesi ve bu hususta tatbik olunması gereken esaslar, muhtelif alfabelerdeki çift harfler, işaretli harfler ve bunların Latin alfabesine eklenmiş harfleri, Türk alfabesini teşkil eden harflerin çeşitli dillerdeki karşılıkları, tespit edilen yeni alfabenin vasıfları vb. belirlenmişti. Bahsi geçen rapor, Falih Rıfki tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e sunuldu (Yılmaz, 2013: 41).

Atatürk için yeni alfabenin halk tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesi ve çabuk öğrenilmesi büyük önem arz etmekteydi. Bu yüzden Atatürk bu alfabenin halka öğretilmesi için kendisi de halk gezileri yapmıştır.

Yeni alfabenin öğretilmesi yönünde hükümet tarafından birçok yönetmelik yayınlanmıştır. Hatta Arap harfli yazı ile devlet kurumlarına dilekçe yazan kişilerin dilekçelerinin okunmadan direk yırtılacağına dair de bir yönetmelik mevcuttur (Yılmaz, 2013: 44):

Anadolu Ajansına

Başveketten

Bazı kimselerin resmî makamlara ve zevata eski harflerle yazılmıracatlarda buldukları görülmektedir. Mezkûr harflerle gerek Başvekâlet makamına ve gerek zâte gönderilecek yazıların okunmadan yırtılıp atılacağı herkesçe bilinmek üzere beyan olunur.

13.6. Türk Dil Kurumunun Kurulması

Atatürk'ün dil ile ilgili olarak yaptığı çalışmaların başında Türk Dil Kurumu kurulması için sarf ettiği çabalar gelmektedir. 1932 yılında kurulan kurumun adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti'dir. Birinci kurultayın sonunda nizamname okunurken üyelerden Naşit Bey'in "tetkik" kelimesine itirazı olmuş bunun yerine " 'Türk Dilini Araştırma Birliği' veya 'Türk Dilini Araştırma Derneği' diyelim" önerisinde bulunmuştur. Ancak Nizamname Encümeni Reisi Celal Sahir Bey "Şüphesiz bütün kelimelerin yerlerine Türk kökünden kelimeler bulmak ve koymak esasen bu cemiyetin tek hedefidir. Fakat bunları derin bir tektik yapmak suretiyle, faraza 'tetkik' yerine 'araştırma' mı yoksa 'inceleme' mi denilmek münasip olacağını enikonu aradıktan sonra kabul etmek istiyoruz. Bu cümlenin de matlubudur. Binaenaleyh Encümenimiz, bu nokta üzerinde çalışacak ve arayacaktır." (Yılmaz, 2013: 1-2)

24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında yapılan üçüncü Türk Dili Kurultay'ından sonra ise kurumun adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirilmiştir.

Kurumun kurulduktan kısa süre sonra adında yapılan değişikliğin sebebini Yılmaz, *kuruma yönelik bir isim arayışından ziyade kurumsal yapının henüz oluşmadığı dönemlerde gayri resmî kullanımlar olduğu şeklinde açıklamaktadır* (Yılmaz, 2013: 44). Yani kurum yeni kurumsal yapısını oturtmaya çalışmakta ve resmileşme yönünde adımlar atmaktadır.

13.6.1. Türk Dil Kurumu Bünyesinde Çalışan Akademik Kollar ve Faaliyetleri

Birinci Türk Dil Kurultayı'nda cemiyet faaliyetlerinin daha verimli yürütülebilmesi için altı kolun oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda oluşturulmuş kolların isimleri ise şöyledir (Yılmaz, 2013: 68-74):

1. Lengüistik-Filoloji Kolu
2. Etimoloji Kolu
3. Gramer-Sentaks Kolu
4. Lügat Kolu
5. Derleme Kolu
6. Neşriyat Kolu

Üçüncü Türk Dili Kurultayı'nda kabul edilen Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü'nün üçüncü ayrımı çalışma kollarının görev ve sorumluluklarına ayrılmıştır. Çalışma kollarının

görev ve sorumlulukları Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü'nün 18-29. Maddelerinde şu şekilde yer almaktadır:

Kurumun iş ve çalışma kolları şunlardır: 1. Lengüistik ve Etimoloji Kolu, 2. Gramer-Sentaks Kolu, 3. Lügat-Filoloji Kolu, 4. Terim Kolu, 5. Derleme Kolu, 6. Yayın Kolu.

Çalışma kolları, kol başlıklarının başkanlıkları altında çalışır. İcap eden kollar, bölüklere ve bölükler takımlara ayrılır. Bunlara da kendi aralarından birer sekreter seçilir. Kol, bölük ve takımlar herhangi bir iş veya çalışma için üyeleri arasından birini raportör seçebilirler.

Çalışma kollarının işleri kısım kısım sona erdikçe kolbaşının raporuyla Genel Sekreterliğe verilir ve Genel Sekreterliğin önergesiyle Genel Merkez Kuruluna gönderilerek oraca son karara bağlanır.

Genel Merkez Kurulu, lüzum gördüğü ayrı çalışmalar için daimî ve muvakkat komisyonlar kurabilir. Bu komisyonların çalışmaları da kolların çalışmaları gibi olur. Kolların, bölüklerin, takımların ve komisyonların çalışma programları ve astüzükleri Genel Merkez Kurulunca yapılır. Kollarda, bölüklerde, takımlarda ve komisyonlarda kararlar ekseriyetle verilir. Ekseriyet on yedinci maddede yazıldığı gibi (Ekseriyet, hazır bulunan üyelerin yarısından fazlasının reyleri demektir.) elde edilir.

13.6.2. Birinci Türk Dili Kurultayı

Birinci Dil Kurultayı, iki ay gibi çok kısa bir sürede hazırlanarak 26 Eylül - 5 Ekim 1932 tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda açılmıştır. Kurultay'da tartışılacak konular üç ana başlık altında toplanarak aşağıdaki müzakere programı hazırlanmıştır (1. Türk Dili Kurultayı, 1933).

A. Dilin menşei

1. Türk dilinin eskiliği ve
 - a. Indo-Europeen dillerle
 - b. Bütün beyaz ırklar dilleriyle,
 - c. Asya ve Avrupa'nın başka dilleriyle münasebetleri üzerine tetkikler.
2. Türk Dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içinde inkişafı:
 - a. Lehçeleri
 - b. Tarihi gramerleri, fonetik, şekliyat, morfoloji, sentaks.
 - c. Kelime hazineleri (lügatler)

d. Her türlü yabancı tesirlerden uzak olarak gösterdiği yüksek edebî kabiliyet.

3. Bu kabiliyetin halk dilinde sürmesi ve yazı dilinde sönmesi (Halk edebiyatı, divan edebiyatı) Bunlarda amil olan sebepler, dilin yakın mazisinin tetkiki.

B. Türk dilinin bugünkü hâli, asri ve medeni ihtiyaçları

1. Tanzimattan bugüne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler:

a. Şekliyat (Morfoloji) b. Sentaks c. Kelimeler d. İstılahlar

2. Türk dilinin asri ve medeni ihtiyaçları nelerdir?

C. Türk dilinin müstakbel inkişafı

Amaç Türk dilini bugünkü ve yarınki medeniyeti kucaklayabilecek en güzel şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası hâline getirmek olduğuna göre, a. Şekliyat, b. Sentaks, c. Kelime teşkili, d. İstılah vaz'ı sahalarında dilin bütün ihtiyaçlarını gidermek, düşünüş tarzını asrileştirecek ve batılılaştıracak hale getirmek, yeni vakıaları ifade edecek yeni kelimeler teşkilinde önceden hazırlanmış ve tespit edilmiş esaslar ve kaideler hazırlamak (Özdemir, 2012: 2515-2516).

13.6.3. İkinci Türk Dili Kurultayı

Kurultay 18 Ağustos 1934 tarihinde Dolmabahçe Sarayında başlamıştır (II. Türk Dil Kurultayı Tezler, <http://www.tdkkitaplik.org.tr>). Kurultay açılışında Cemiyet Başkanı Abidin Bey kurultayın ana temalarına gönderme yaparak siyasi ve sosyal hedefi belirleyen bir konuşma yapmış, Türk tarih tezini bir kez daha açık ve net bir dille ifade etmiştir. Kurultay Başkanı Kazım Karabekir de Türk boylarının Orta Asya'dan çıkışlarıyla birlikte çoğunun dillerini unutmalarının yanında öz benliklerini de kaybettikleri tezini ileri sürmüş, bin yıldan fazla süreden beri türlü siyasi ve din baskısı ve zorluğunun öz Türk dilini gerilettiğini ifade ederken hem Osmanlıyı suçlamış hem de İslamiyet'i bu eleştirinin bir parçası hâline getirmiştir. Kurultayda önce çıkan aşırı özleştirme önemli boyutlara ulaşmıştır. Anadolu halkının Türkçesiyle Hint Avrupa dilleri ve Sami dilleri arasındaki ilişkinin ispatı hat safhaya ulaşmıştır. Sümerce, Metler dili, Kazan Türkçesi, Maya dili, Mançu dili, Tunguz dili ve Moğolca gibi diller karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve Türk dilinin eskiliğini ispatlamak için aynı kökten ve dil ailesinden geldiği, Türkçeye benzedikleri tezleri ileri sürülmüştür (Ceyhan, 2007: 51-55).

Kurultayda oluşturulan yeni merkez heyeti çabalarının çoğunluğunu dili Türkçeleştirmek adına Arapça ve Farsça sözcüklerin karşılıklarını bulma işine vermiştir. Osmanlıdan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzları cemiyetin önemli yayınları arasındadır. 1934 yılının sonuna doru kılavuz çalışma kolu kurularak, kol kendi bulduğu karşılıkları bir tasarı-anket hâlinde gazetelerde yayımlatarak listeler hâlinde yayınlanan bu anketlere verilen cevapları toplayıp sıraya koymuşlar ve kılavuz kolu tekrar bu gelen cevapları

değerlendirmeye almıştır. Böylece hazırlanan cep kılavuzu 26 Eylül 1935 tarihinde yayınlanmıştır (Ceyhan, 2007: 60-61).

II. Kurultay'dan sonra çok hızlı bir dil değişimine giden kurum dil işlerine sadece bilginlerin ilim adamlarının katılımının yanında bütün Türkleri de seferber etmiştir. Birinci Kurultay'ın yapıldığı gün olan 26 Eylül tarihi İkinci Dil Kurultayı'ndan sonra 1934'te "Dil Bayramı" olarak kutlanmaya başlanmıştır. (Ceyhan, 2007: 62-65; Gündüz-Fırat, 2014: 65-66).

13.6.4. Üçüncü Türk Dili Kurultayı

Üçüncü Türk Dili Kurultayı 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü Kültür Bakanı ve Türk Dil Kurumu Başkanı Saffet Arıkan'ın söyleviyle açılmıştır.

Bu kurultay tamamen Güneş-Dil Teorisi çerçevesinde şekillenmiştir. Üçüncü Türk Dili Kurultayı'nda diğer kurultaylarda olduğu gibi yine Türk dili üzerine çalışmaların yapılmasına devam edilmesi kararı alınmış. Lâkin bu kurultayın ana gündem maddesi Güneş-Dil Teorisi olmuştur (Aygül, 2008: 233-234).

13.7. Güneş-Dil Teorisi

Teori, dile hayat veren esas varlığın ne olabileceği fikri üzerinde duran dil felsefecilerinin güneşin hayat verici bir varlık olarak dile de vücut verebileceği düşüncelerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Güneş dil teorisine göre ilk insanın ilk tanıdığı nesne Güneş olduğundan bütün kavramlar ve kelimelerin güneşin insan üzerinde bıraktığı etkilerinden hareketle incelenerek bulunduğu söylenmektedir. "Güneş"ten çıkan mefhumlar 6 kısma ayrılmıştır. Bunlar a) güneş, ay, yıldız, yıldırım, efendi, benlik, kuvvet, kudret, yükseklik, büyüklük, çokluk, çoğalma, büyüme, b) ışık, aydınlık, parlaklık, zekâ, güzellik, c) sıcaklık, ateş, duygu, heyecan, sevgi, sevimlilik, koku, d) hareket, imtidat, zaman, mesafe, buur, yer, kara, toprak, gıda, hayat, faaliyet, ruh, e) renk, su, f) ses ve sözdür (Dilmen,1936: 7).

Bu teoriyle daha başlangıcından beri Türk dili dışındaki dillerden alınmış kelimelerin aslında zaten Türkçe olduğunu köklere bağlayan etimolojik iddianın yarattığı tepkiyi hafifletmekten başka, dilde yapılan tasfiyenin önüne de geçilmek istenmektedir. Güneş Dil Teorisi'ne göre Türk dilinin bütün dillerin anası olması dolayısıyla kelime tasfiyesinin de artık bir noktada durdurulmak istenmesidir (Gündüz-Fırat, 2014: 66).

Güneş Dil Teorisi, oldukça basit bir akıl yürütmeye dayanıyordu. İlk insanın çevresindekileri anlamaya veya anlamlandırmaya sevk eden etken, başka hiçbir şeyle kıyas etmeyen, ışık, sıcaklık ve hayat kaynağı olan Güneş'ti. Fizyolojik araştırmaların gösterdiği gibi insanın doğal olarak çıkarabileceği ilk ses "a" sesi olmalıydı. Bu "a" sesinin sürekli tekrarlanması, sonunda yarım ünsüzle birleşip "a" biçiminde ilk sözcüğü ortaya çıkarmıştı. İşte bu noktada "a" sözcüğünün eski Türk lehçelerinde "yaratmak", "renk değiştirmek", "ışık", "zeka", "gök", "ateş" anlamlarıyla kullanılması, ilk ilkel dilin Türkler tarafından yaratıldığının kanıtı sayılmaktaydı (Aygül, 2008: 244).

Bu konudaki önemli bir diğer gelişme yeni dil teorisinin Türk Dil Kurumunun da ötesinde 1936 yılında Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde ders olarak okutulmaya başlanmasıdır. Fakültenin ismi Mustafa Kemal tarafından konulmuştur. Bu fakülteyi herhangi bir edebiyat fakültesi gibi düşünmeyip Türk toplumunun dil ve tarihine yön verebilmek ve bunun bilimsel alt yapısını oluşturmak için kurulmuş bir kurum olarak düşünmüştür (Korkmaz, 1974: 83).

Güneş-Dil Teorisi'nin ispatı üzerine kitaplar yazan dilciler binlerce yıldır bütün insanların merak ettiği ilk dil hangisiydi sorusuna eğilmiş ve Türkçenin aslında anadil olduğunu kendilerine göre kanıtlamaya çalışmışlardır. Hasan Reşit Tankut kitabında bütün dillerin kendisinden türediği varsayılan ilk dilin Türkçe olduğunu şu şekilde izah etmeye çalışmıştır: *Tarih ve coğrafyada okuduğumuz has isimlerin delâleti, manası ve yeni dinlerde bugün bile izlerini göstermekte olan eski kültürlerin ilâhi isimleri, Terimleri milletten millete göçmüş ve geçmiş olan hurafeler, menkabeler bütün dünyada dolaşmış ve kültürlerin içinde yerleşmiş genel bir dilin varlığını anlatmaktadır. Biz bu dilin Türkçe olduğunu söylüyoruz ve ders yıllarımız bunu ispat edecek mesai ile dolacaktır. Garp âlimleri içinde bazıları bunu söylemiş bulunuyor amma genel kanaat daha kendisini göstermiş değil* (Tankut, 1936: 11).

Öne sürdüğü tezi savunmaya devam eden Tankut, Sümercenin bir Türk lehçesi olduğunu söylerken bu dilin tek başına ana dil olamayacağını, Sümerce kadar eski bir dil olan Hititçenin de Türkçe olduğunu öne sürüp değişik batılı ya da kendisinin tabiriyle “garplı” bilim adamlarının bu dillerle alakalı yaptıkları çalışmaları o dillerin kullanıldıkları coğrafyalardan bahsedip bu dillerin aslında Türkçe olduğunu öne sürmüştür. Bu iki dille de yetinmeyip eski bir Türk lehçesi olan Yakutçanın da Türkçenin ana dil olduğunu kanıtladığını söylemiştir (Tankut, 1936: 11-12).

Güneş-Dil Teorisi'nin ortaya çıkma amacı sadece Türkçenin köklü ve büyük bir dil olduğunu ispattan öte bütün dillerin çıktığı ana dilin Türkçe olduğunu açıklamaya kadar gitmektedir. Atatürk teoriyi, dilden atılan kelimelerin yerine tatmin edici yeni kelimelerin bulunamadığı imkânsız bir durumu sona erdirmek için ortaya koymuştur (Lewis, 2007: 87).

Güneş-Dil Teorisi Atatürk'ün başlattığı “dildevrim” hareketinde önemli bir yer tutmuştur. Türk dilini bir ilim dili yapmak için çok büyük çabalar sarf eden Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisi'nin işlendiği 1936 yılındaki kurultaya bizzat katılması bu teoriye verdiği önemi kanıtlamaktadır. Eğer bu teori tam anlamıyla kanıtlanabilirse Atatürk'ün hayali olan Türkçenin bir bilim dili olması konusu sağlam temellere oturtulmuş olacaktır.

Güneş-Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi'nin bir işlevi olarak görülmüş ve bu tez ispat edildiğinde Güneş-Dil Teorisi de ispat edilmiş olacaktır. Her iki teoriyi de ortaya atanlar, her ikisinin de doğruluğundan şüphe etmemişler ve özellikle Güneş-Dil Teorisi'nin sadece Türklerle değil bütün insanlıkla alakalı olduğunu ve yalnızca dille de ilgili olmadığını, bütün alanları da içine alan bir teori olduğu hususunda fikir birliğine varmışlardır.

13.8. Günümüzde Dil Tartışmaları

Günümüzdeki dil tartışmalarına geldiğimiz zaman da geçmiştekinden farklı bir tablo ile karşı karşıya olmadığımızı söylemek yerinde olacaktır. Bugün dilimizi istila ettiği söylenen diller Arapça ve Farsça değil özellikle İngilizcedir. Şunu belirtmekte fayda var ki günümüzdeki dilimize yönelik İngilizce akımı yukarıda bahsettiğimiz döneme göre oldukça azdır. En azından belirli bir zümre tarafından İngilizce bildiğinin göstergesi/prestij olarak kullanılan bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçerisinde pek çok yabancı dil ögesi barındıran “plaza dili”nin bir dil olgusu olarak ortaya çıkmasında “güçlü ve hâkim bir dilin diğer dile yavaş yavaş etki etmesi; faydalı bir yabancı dile aşırı ilgi gösterilmesi; yeni bir yabancı dili öğrenen kuşakların ana dilini ihmal etmesi; dili doğru ve güzel konuşan örneklerin azalması; gramerin yeterince iyi öğrenilmemesi, unutulması dolayısıyla dil bünyesindeki bozulma; millî dilin edebiyattan ve edebi yetenekten yoksun kalmaya başlaması” gibi pek çok farklı sebebi sayabiliriz (Buran 2005: 98).

Toplantıyı set ettiyse sizi meeting room’da bekliyor olacağım.

Power point sunumunu print out yapıp hard copy’sini almış olalım.

O kadar strong process var ki outsource yapmak must oldu.

Follow up’larımızdan yeterli reaction’u alamıyorsak push edelim.

Deadline yaklaşıyor, client’ları assemble edelim.

Resolved kapatılmayan soft skill problemler varsa angaje olup handle edelim.

Task’ları queue’layalım, data’ları sort edip process’i anlamış olalım.

Bu proje sizin için nice to have mi, yoksa must mı?

Start’ı verelim, baktık handle edemiyoruz hold’da tutar en kötü delete ederiz.

Yapılabilitesini check ettiysen just get it done lütfen.

Örneklerinde olduğu gibi oldukça yoğun bir şekilde cümle kullanımının gerçekleştirildiği bu dil kullanımında unvanların da hemen hepsi bu dil kullanımı çerçevesinde oluşmaktadır: *account manager, area manager, district manager, sales manager, product manager, project manager, vice president, executive vice president, cheff technical officer*¹³

“Globalleşen iş dünyasında ortak dilin oluşması kaçınılmaz. Türkçede kullandığımız kelimelerin karşılıkları bulunsa bile kullandığımız bütün programlar İngilizce. Uluslararası

¹³ <http://www.itusozluk.com/goster.php/plaza+dili+ve+edebiyat%FD> (19.09.2019)

standartlara uymak adına verilen eğitimler İngilizce. Ayrıca sürekli yurt dışı ile çalışılıyor. Mesela; tamamı İngilizce konuşulmuş ve tartışılmış bir konuyu bir başka meslektaşına birebir Türkçeye çevirip anlatmak, günümüz iş dünyasının hızının gerisinde kalır ...” gibi pek çok sebeple “Plaza Grubu” tarafından savunulan, yukarıda örnekleri bu dil kullanımını sosyal, kültürel, psikolojik pek çok sebeple açıklanabilmektedir. Lakin bu kullanımların aslında Türkçemizin zenginliğine bir leke olarak ortada buldukları da açık bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

- “Dil planlaması” bir dilin gelişim sürecine bilinçli bir müdahaledir. Her toplumda iyi eğitim almış insanların telaffuz, cümle kurma ve ifade biçimleri örnek alınarak hazırlanan bu yaklaşım toplumda bütünleştirici bir rol oynamaktadır. Bunun sonucu olarak da aynı dilin gittikçe ayrıklaşan farklı kullanımlarının ortaya çıkmasına engel olduğundan dolayı bu tarz dil üzerindeki tahakkümler bilimsellikten, modern dilbilim yaklaşımlarının uzağında bir tutumdur. Çünkü dil kendi içerisinde doğan, gelişen ve kullanımdan düştüğünde de ölen bir mekanizmadır. Dolayısıyla dil üzerindeki müdahaleler dilin doğal seyrinden çıkmasına sebep olmaktadır. Bu tutum da dil mekanizmasının olağan seyrine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

- Türkiye’de dil tartışmalarının kökeni yüzlerce yıl geriye gitmektedir. Daha Beylikler döneminde başlayan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bahsedilen ilk dönemlerde Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altına giren Türkçenin arındırılması gerektiği birçok kişi tarafından dile getirilmiştir. Türkçe her iki dilden sadece kelime değil gramer ödünçlemeleri bile yapmıştır. Hatta Türkçenin hiçbir devresinde dilde bulunmayan cinsiyet kategorisi Türkçeye bu iki dilin etkisiyle yerleşmiştir. Bu duruma karşı çıkan kesimler ise Türkçenin her iki dilden daha aşağıda bir dil olmadığını, aksine oldukça zengin bir dil olduğunu savunmuşlardır.

- Atatürk’ün dil ve kültür alanında gerçekleştirdiği ilk büyük atılım “Harf Devrimi”dir. Yüz yıllardır süre gelen ve bir türlü çözülemeyen alfabe sorunu birkaç aylık bir çalışma ile çözülmüştür. Harf Devrimi Dil Devrimi’ne giden yolda en önemli adım olarak görülmektedir. Yüz yıllardır kullanılan bir alfabenin değiştirilmesi ise hiç kolay değildi. Ama Arap harfleri ile Türkçenin yazımı hususunda olan sıkıntılardan dolayı ortaya atılan alfabe değişimi görüşleri çok eskiye dayanmaktadır. Çünkü oldukça zengin bir ünlü sistemine sahip Türkçe Arap harfleriyle yazılırken bu sesli harfleri karşılamak için sadece elif, vav ve ye olmak üzere üç harf ile karşılanmaya çalışılıyordu ve bu durum da bazı sorunların çıkmasına sebep oluyordu.

- Tarih ve dil konularında araştırma yapmak üzere birer “cemiyet” kurulması düşüncesinde olan Atatürk, önce Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kuruluşuna öncülük etmiştir. Ardından 12 Temmuz 1932 yılında Atatürk’ün talimatıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Daha sonra bu cemiyet Türk Dil Kurumu adını almıştır.

- Türk dili hakkında çalışmalar yapabilmek için kurulan Türk Dil Kurumu bünyesinde üç adet kurultay yapılmıştır. Her bir kurultayda Türk dilinin sorunları ve çözüm yollarının yanında Türkçenin yadigârlarının gün yüzüne çıkarılması, Türkçenin gramerinin ve sözlüğünün yapılması gibi konular üzerinde durulmuştur.

- Güneş-Dil Teorisi Atatürk’ün başlattığı “dildevrim” hareketinde önemli bir yer tutmuştur. Türk dilini bir ilim dili yapmak için çok büyük çabalar sarf eden Atatürk’ün Güneş-Dil Teorisi’nin işlendiği 1936 yılındaki kurultaya bizzat katılması bu teoriye verdiği

önemi kanıtlamaktadır. Eğer bu teori tam anlamıyla kanıtlanabilirse Atatürk'ün hayali olan Türkçenin bir bilim dili olması konusu sağlam temellere oturtulmuş olacaktır.

- Günümüzdeki dil tartışmalarına geldiğimiz zaman da geçmiştekinden farklı bir tablo ile karşı karşıya olmadığımızı söylemek yerinde olacaktır. Bugün dilimizi istila ettiği söylenen diller Arapça ve Farsça değil özellikle İngilizcedir. Şunu belirtmekte fayda var ki günümüzdeki dilimize yönelik İngilizce akımı yukarıda bahsettiğimiz döneme göre oldukça azdır. En azından belirli bir zümre tarafından İngilizce bildiğinin göstergesi/prestiji olarak kullanılan bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

AYGÜL, Hasan Hüseyin, **Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2008.

HAKAN Ayhan, **Dünyada ve Türkiyede Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 15, Sayı 2 Ankara, 1982.

BURAN, Ahmet, *Karma Diller*, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 13, 2005.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

CEYHAN, Bayram, **Türk Dil Kurumunun Kuruluş Sürecinde Mecliste ve Basında Dil Tartışmaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

DİLMEN, İbrahim Necmi, **Güneş Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Matnuat ve İstihbarat Matbası, Ankara, 1923.

GÜNDÜZ, Ömer, FIRAT, İsmail, Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Kurumunun Rolü, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 34, s. 59-71, 2014.

ÇİÇEKLER, A , Can, T , Yılmaz, M . (2018). Türk Dil Devrimi ve Amerikan Dil Planlaması: Mukâyeseli Bir İnceleme, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** , 58 (2) , 323-343 .

ÇİÇEKLER, Ahmet Naim, KAÇAR Mücahit, **Ruhun Yolculuğu Ruhnâme (Sıhhat u Maraz-Hüsn ü Aşk) Mustafa el Bağdâdî ve Mehmed Lebib Efendi'nin Tercümesi) Metin-Günümüz Türçesi-Tıpkıbasım**, Büyüyen Ay, İstanbul, 2018.

KORKMAZ, Zeynep, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, AÜDTCF Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1974.

KORKMAZ, Zeynep, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

KORKMAZ, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Yapısındaki Temel Nitelikler Açısından Genel Bir Değerlendirme”, **Türk Dili**, ss 39-47, 2011.

LEWIS, Geoffrey, **Trajik Bir Başarı Türk Dil Reformu**, (Çev. Mehmet Fatih Uslu) Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR, Orhan, Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 7/4, Güz 2012, s. 2511-2520, Ankara.

RUBİN, Joan. (1971) Evaluation and Language Planning (in Rubin J. and Jernudd, B.H. (Editors) Can Language be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations.) East West Centre.

SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye’de ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

TANKUT, Hasan Reşit, **Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

TEKİN, Şinasi, **İştikakçının Köşesi**, Simurg, İstanbul, 2011.

TEKİN, Talat, **Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı**, Simurg, Ankara, 1997.

YAVUZ, Kemal, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Âşık Paşa’nın Dil Üzerine Düşünceleri ve Garib-nâme’sinde O Devir Türkçesi İle İlgili Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler**, s 196, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

YELTEN, Muhammet, “Eski Anadolu Türkçesi Sahasında Yapılmış Sure Tefsirlerinin Türk Dili Açısından Önemi“, **Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

YILMAZ, Mehmet Yalçın, **Türk Dil Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2013.

I. Türk Dil Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları,
http://www.tdkkitaplik.org.tr/kurultay_01/K010003.pdf, (25.06.2014)

II. Türk Dil Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları,
http://www.tdkkitaplik.org.tr/kurultay_02/K020001.pdf, (25.06.2014)

<http://www.itusozluk.com/goster.php/plaza+dili+ve+edebiyat%FD> (19.09.2019)

14. GÜNCEL DİL SORUNLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14. Güncel Dil Sorunları

14.1. Yazım Sorunları

- 14.1.1. Bazı Kelimelerin Yanlış Yazımı
- 14.1.2. Bazı Eklerin Yanlış Yazımı
- 14.1.3. Düzeltme İşaretinin Kullanımı
- 14.1.4. Ayrı ve Bitişik Yazılan Kelimeler
- 14.1.5. Sayıların Yazımında Yapılan Yanlışlıklar
- 14.1.6. Alıntı Kelimelerin Yazılışları
- 14.1.7. Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler

14.2. Söyleyiş Sorunları

- 14.2.1. Kısa iken uzun söylenen heceler
- 14.2.2. Uzun iken kısa söylenen heceler
- 14.2.3. İnce söylenmesi gerekirken kalın söylenen sesler
- 14.2.4. Ses fazlalığı
- 14.2.5. Ulama eksikliği
- 14.2.6. Yumuşatılması Gereken Seslerin Sert Söylenmesi
- 14.2.7. Hatalı Yumuşatma
- 14.2.8. Hatalı Vurgu

14.3. Özensiz Dil Kullanımı

- 14.3.1. Diller Arası İlişkiler
- 14.3.2. Günümüz Türkçesindeki Yabancı Dil Unsurları
 - 14.3.2.1. Kelime Alıntıları
 - 14.3.2.2. Yabancı Gramer Unsurları
 - 14.3.2.3. Kalıp Hâlinde Yapılan Tercümelemeler
- 14.3.3. Özensiz Yazım

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Yabancı dil ile eğitim verilmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?
2. Sosyal medyada kullanılan dil konusunda ne düşünüyorsunuz?
3. Bazı marka ve iş yeri adlarının yabancı dil olması dilimiz için bir sorun mu?
4. Yazıda yazımını en çok karıştırdığınız sözcükler neler?

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Yazım sorunları	Türkçedeki güncel yazım sorunlarını kavrar.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır
Söyleyiş sorunları	Türkçenin sesletimle ilgili sorunlarını kavrar.	Literatür bilgisi ve örneklerle kavratılır
Özensiz dil kullanımı	Türkçenin diller arası ilişkilerini ve yabancı dil kullanımının Türkçeye etkisini kavrar.	Anlam türlerini örneklendirme yoluyla kavratılır

Giriş

Dil, her yönüyle bir ulusun kültürünün de aynasıdır; insanın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracıdır (Aksan, 1995). Dil üzerine çalışmanın kaçınılmaz ilgi alanlarından birisi dilin değişkenliği üzerinedir. Dilin yozlaştığı, yabancı dillerin etkisi altında olduğu ve yanlış kullanıldığıyla ilgili görüşler sık sık dile getirilir (Akay, 2007: 3). Dilin en önemli işlevi insanlar arasında iletişimi sağlamasıdır. Gökdayı'nın (2008) belirttiği gibi "...Dil kurallara dayalı bir sitemdir. Dille ilgili çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken ilk konu budur. Bir dildeki birimler, o dile özgü kurallara göre bir araya gelerek bir dizge oluşturur. Yani, dil gelişigüzel bir şekilde yan yana dizilmiş birimler yığını değil, kurallar çerçevesinde dizilen birimler arasındaki ilişkiler ağıdır. Dille ilgili olarak üzerinde durulacak ikinci husus, dilin toplumsal olmasıdır. Dil topluma ait olup ancak toplum içinde değerini bulur. Toplum olmadan dil olamayacağı gibi, dil olmadan da toplum içinde anlaşma mümkün olmaz. Dili toplum için vazgeçilmez kılan özellik, onun kullanımınıdır. Dilin iç işleyişi nasıl dil bilgisi kuralları tarafından düzenleniyorsa, iletişim kurma amacıyla dilin kullanımı da toplumsal kurallar aracılığıyla yönlendirilmektedir. Bu kurallar, dilin kendisiyle ilgili olmayıp, onun bireyler tarafından nasıl kullanılabilmesiyle ilişkilidir. Bir dili konuşan, yazan, kullanan kişiler, yıllar, yüzyıllar süren uygulamalar sonucunda çeşitli düzenlemeler yapmış, bazı kullanım şekillerini kabul etmiş bazılarını ise etmemiştir. Kabul edilenler, yazım kılavuzlarında ve sözlüklerde gösterilmiştir. İletişim kurma biçimleri, kimin kiminle, nerede, ne zaman ve nasıl konuşabileceği toplumsal uzlaşıyla belirlenmiş hususlardır. Bu kurallar, her toplumda farklı olabilir. Söz gelimi, İngilizce konuşulan bazı toplumlarda, bir kişi kendisinden yaşça büyük birisine adıyla hitap edebilirken, Türkçenin kullanımında böyle bir hitap tarzı kabul edilemez bir davranıştır. Yine, yazıyla ilgili hususlar da benzer kurallarla sınırlandırılmıştır. Bunlar, sözcüklerin yazımı, seslerin yazıya aktarımı, büyük/küçük harf ayrımı, noktalama işaretlerinin kullanımı, paragraf yazma, metnin oluşturulması ve görünümü, hangi metnin nasıl, ne zaman ve kime yönelik yazılacağı gibi hususlarda kılavuzluk eden düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler de, toplumlara göre değişebilir. Örneğin, Arapça yazımda büyük küçük harf ayrımı bulunmazken Latin harfleriyle yazılan Almancada her ad büyük harfle başlatılmakta ve Türkçede ise sadece özel varlık ve kavram adlarının ilk harfi büyük yazılmaktadır."

Yazı insan iletişimine iki boyut katmıştır. Bunlardan birincisi aynı mekânda olmayan insanların haberleşmesini sağlamaktır. İkincisi ise çok daha önemlidir. Yazı aynı zamanda yaşamayan insanların iletişimini sağlar. Ancak yazının ortaya çıkmasından sonra insanlar bilgi birikimlerini ve yaşama tecrübelerini kendilerinden sonraki nesillere daha sağlam ve değişmez bir biçimde aktarma imkânı bulabilmişlerdir (Develi 2011). İlk yazılı ürünlerini 8. yüzyılda veren ve günümüze kadar geniş bir coğrafyada kesintisiz olarak takip edilen Türkçe bugün uzak ve yakın çeşitli lehçelerle önemli sayıda konuşura sahip bir dildir. Dilimiz, günümüz dünyasında insanlar arası iletişimde kullanılan, haberleşme, eğitim ve öğretim, edebiyat ve sanat, yönetim gibi alanlardaki işlevlerini tam olarak yerine getirebilen başlıca dillerden biridir. En eski dönemlerden günümüze kadar farklı kültür ve dillerle ilişki içerisinde olan Türkçe zaman zaman diğer diller gibi bazı sorunlarla karşılaşmış ve karşılaşmaktadır. Bu sorunların bir kısmı birçok dilde rastlanan sorunlar olmakla birlikte bir

kısmı Türkçeye özgü olan sorunlardır. Türkçenin güncel sorunları çeşitli bilimsel ortamlarda tartışılmakta ve konu üzerinde akademik düzeyde çeşitli çalışmalar da yapılmaktadır.

Bugün güncel Türkçenin sorunlarını üç başlıkta toplamak mümkündür:

1. Yazım sorunları
2. Söyleyiş sorunları
3. Özensiz dil kullanımı

14.1. Yazım Sorunları

Alfabe dilin seslerini yazıya geçirebilmek için kullanılan işaretler sistemidir. 1928’de kabul edilen yeni Türk alfabesinde söyleyiş esas alınarak, söyleyişe bağlı bir yazım sistemi kararlaştırılmıştır. Yazılış bir gelenektir, fakat söyleyiş değişebilir. Yazı dili muhafazakârdır, yani değişime pek açık değildir. Konuşma diline dayanan yeni yazım kurallarımızla bu kurallara uymayan biçimleri yanlış ve bozuk görülmeye başlandı.

Geniş kesimlerce anlaşılır olmak gibi bir amacı olan günlük gazeteler ve ders kitaplarında en iyi biçimde temsil edildiği düşünülen ölçünlü (standart) dille ilgili düzenlemeler ağırlıklı olarak yazımla sınırlıdır. Yazımda belli standartlar ve neyin nasıl yazılacağına dair kurallar koymak , “doğru” biçimler belirlemek mümkündür (Demir 2010).

Yazım kısaca “Bir dili doğru yazmak için konulmuş belli kurallar, bir dilin kelimelerini doğru yazma bilgisi, imla” olarak tanımlanabilir. Bugün Türkçenin en güncel sorunlarından biri yazım konusundaki tartışmalar ve farklı uygulamalardır. Yeni harflerin getirdiği imkânlar doğrultusunda, Türk dilinin kendi kurallarına, yapısına dönüş hareketi, ses, yapı ve imla açısından aldığı yeni biçim ve bu arada yaşanan sorunlar günümüzde tartışılan konulardan biridir. Yazım sorunları en çok aşağıdaki konularda görülmektedir:

- 1.1. Bazı Kelimelerin Yanlış Yazımı
- 1.2. Bazı Eklerin Yanlış Yazımı
- 1.3. Düzeltme İşaretinin Kullanımı
- 1.4. Ayrı ve Bitişik Yazılan Kelimeler
- 1.5. Sayıların Yazımında Yapılan Yanlışlıklar
- 1.6. Alıntı Kelimelerin Yazılışları
- 1.7. Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler

14.1.1. Bazı Kelimelerin Yanlış Yazımı

Özellikle bazı kelimelerin yazımında sorunların yaşandığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi bilgisizlik ve yazım kılavuzu kullanmamaktır. Ayrıca özensizlik ve acelecilikte kelimelerin yanlış yazılmasının bir diğer sebebidir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için yazım kılavuzu ve sözlük kullanma alışkanlığı edinilmelidir. Basın ve yayın organlarında bu kelimelerin yanlış biçimleri de verildikçe yanlış kullanım yaygınlaşmaktadır. Aşağıda yaygın olarak yanlış yazıldığını gördüğümüz bazı kelimeler ve doğru biçimler listelenmiştir:

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
acaip	acayip	her hangi	herhangi
anene	anneanne	herkez	herkes
ateşe	ataşe	hoşçakal	hoşça kal
babane	babaanne	idda	iddia
baş vurmak	başvurmak	ihraaat	ihracat
bir az	biraz	kiprik	kirpik
bir çok	birçok	klavuz	kılavuz
eksoz	egzoz	klüp	kulüp
entellektüel	entelektüel	kurdela	kurdele
erezyon	erozyon	labaratuvar	laboratuvar
eşkiya	eşkîya	meyva	meyve
eşsek	eşek	müsade	müsaade
fülüt	flüt	poaçâ	poğaçâ
göz yaşı	gözyaşı	yanlız	yalnız

14.1.2. Bazı Eklerin Yanlış Yazımı

Türkçede sert ve yumuşak şekilleri bulunan eklerin kelime kök ve gövdeleri ile birleşmeleri kurallıdır. Sert ünsüzlerle biten kelimeler bu eklerin sert; ünlülerle veya yumuşak ünsüzlerle biten kelimeler ise bu eklerin yumuşak şekilleriyle kullanılır. Eklerin söyleyiş şekillerinin olduğu gibi yazıya geçirilmesi doğru değildir.

Bir kelimedede yan yana bulunan sessizler arasında görülen benzeşme ünsüz uyumudur: “*biçdi > biçti, bayrakdar > bayraktar, çokca > çokça* gibi. Bazı sert sessizlerin, kendilerinden sonra sesliyle başlayan bir ek gelmesi sonucu yumuşak sessize dönüşmesi ise yumuşamadır: *gitmeğe < gitmek+e, ardı sıra < art+ı sıra, borcun < borç+un* gibi. Sonu –p ile biten alıntı kelimeler ünlü ile başlayan ek aldıklarında sert ünsüz olan –p yumuşar ve –b ünsüzüne dönüşür. Bu bazen söyleyişte pek hissedilmese de yazıda gösterilmelidir: Örneğin “*miyop*” kelimesine ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde son sesteki *p*, Türkçenin ses kurallarına uyarak *miyobum, miyoba, miyobu* örneklerinde olduğu gibi yumuşak *b* sesine

dönüşür. Bu durum yalnızca *miyop* kelimesiyle sınırlı değildir. *Mikrop, mikroskop, prensip, pikap* gibi batı kökenli kelimelerde de geçerlidir. Yazıda olduğu gibi söyleyişte de bu tür kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında son sesteki *p, mikroba, prensibe, mikroskoba, pikabın* örneklerinde olduğu gibi yumuşar, *b* sesine dönüşür. Türk Dil Kurumunca yayımlanan *İmla Kılavuzu*'nda, söz konusu kelimeler *mikrop,-bu, miyop,-bu, prensip,-bi, mikroskop,-bu, pikap,-bı* biçiminde verilmiş, son seslerin ünlü ile başlayan bir ek aldığında değişeceği gösterilmiş ve Türkçenin ses düzenine uyulmuştur.

“minibüsde” doğrusu: *minibüste*

“açılıcak.” doğrusu: *açılacak*

“Bilecik'de” doğrusu: *Bilecik'te*

“Zonguldak'dan” doğrusu: *Zonguldak'tan*

- Eklerin yazımında görülen diğer bir yanlış bulunma durumu ekinde görülmektedir. Bulunma durumu eki –da / -de getirildiği kelimeye bitişik yazılır:

devede (deve-de) kulak,

yolda (yol-da) kalmak,

ayakta (ayak-ta) durmak,

işte (iş-te) çalışmak

ikide (iki-de) bir vb.

- Bağlaç olan –da / -de ise ayrı yazılır. Ayrı yazılan –da / -de hiçbir zaman *-ta, -te* biçiminde yazılmaz. Unutmamak gerekir ki *-da, /-de* bağlacı ile *-da / -de* ekinin vurguları da farklıdır. Bağlaç; vurguyu kendisinden önceki heceye atar; yani vurgusuzdur. *-da / -de* eki ise vurguludur.

Kızı da geldi gelini de.

Sorunun cevabı da verildi.

İnsanlar da eğlendi.

Senin de ihtiyaçların var.

- Bağlaç olan *ki*'nin yazımına da dikkat edilmelidir. Bağlaç olan *ki* ayrı yazılır:

bilmem ki, demek ki, kaldı ki vb.

Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. (Atatürk)

Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.

Birkaç örnekte *ki* bağlacı kalıplaşmış olduğu için bitişik yazılır: *belki, çünkü, hâlbuki, mademki, meğerki, oysaki, sanki*. Bu örneklerden çünkü sözünde ek aynı zamanda küçük ünlü uyumuna uymuştur.

Şüphe ve pekiştirme göreviyle kullanılan *ki* sözü de ayrı yazılır: *Ders bitti, zil çaldı mı ki? Seni öyle göreceğim geldi ki.*

- Soru eki –mı / -mi ise ayrı yazılır ve kendisinden önceki kelimenin son ünlüsüne bağlı olarak ünlü uyumlarına uyar. Soru ekinden sonra gelen ekler, bu eke bitişik olarak yazılır:

Sen de mi geldin?

Verecek misin?

Güler misin, ağlar mısın?

14.1.3. Düzeltme İşaretini Kullanımı

Düzeltme işareti, uzun olan kalın seslilerle birlikte söylenen alıntı kelimelerdeki “g”, “k” ve “l” harflerini ince okutmak için kullanılır.

- Yazılışları bir, anlamları ve söylenişleri ayrı olan kelimeleri ayırt etmek için okunuşları uzun olan ünlülerin üzerine konur. Aşağıda bu konuda sıkça yapılan yanlışlıklar örneklendirilmiştir:

adem (yokluk),	<i>âdem</i> (insan);
adet (sayı),	<i>âdet</i> (gelenek, alışkanlık)
alem (bayrak),	<i>âlem</i> (dünya, evren)
aşık (eklem kemiği),	<i>âşık</i> (vurgun, tutkun)
hal (sebze, meyve vb. satılan yer),	<i>hâl</i> (durum, vaziyet)
hala (babanın kız kardeşi)	<i>hâlâ</i> (henüz);
rahim (esirgeme),	<i>rahîm</i> (koruyan, acıyan);
şura (şu yer),	<i>şûra</i> (danışma kurulu) vb.

- Arapça ve Farsçadan dilimize giren birtakım kelimelerle özel adlarda bulunan ince g, k ünsüzlerinden sonra gelen a ve u ünlüleri üzerine konur:

dergâh, gâvur, karargâh, tezgâh, yadigâr, Nigâr; dükkân, hikâye, kâfir, kâğıt, Hakkâri, Kâzım; gülgûn, merzengûş; mahkûm, mezkûr, sükûn, sükût vb.

- Nispet ekinin, belirtme durumu ve iyelik ekiyle karışmasını önlemek için kullanılır: (Türk) askeri ve askerî (okul), (İslam) dini ve dinî (bilgiler), (fizik) ilmi ve ilmî (tartışmalar), (Atatürk'ün) resmi ve resmî (kuruluşlar) vb.

Arapçadan ve Batı dillerinden Türkçeye geçen bazı kelimelerde bulunan ince “İ”den sonraki sesli üzerine bu işaretin konması doğru değildir:

yanlış **doğru**

telâffuz telaffuz

lûtuf lütuf

lâtîfe latife

lâik laik

14.1.4. Ayrı ve Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler

Birleşik kelimelerin bitişik ve ayrı yazılması belli kurallara bağlanmıştır. Yazımında tereddüt ettiğimiz birleşik kelimeler için mutlaka İmla Kılavuzu'na bakılmalıdır. Bu konuda sıkça yapılan yanlışlıklar ve İmla Kılavuzu'ndaki uygulamalar şöyledir:

- *Etmek, edilmek, eylemek, olmak, olunmak* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller, ilk kelimesinde herhangi bir ses düşmesi veya türemesine uğramazsa ayrı yazılır: *alt etmek, arz etmek, azat etmek, dans etmek, el etmek, göç etmek, ilan etmek* gibi. Eğer ses düşmesi ya da ses türemesi olursa bitişik yazılır:

akis ('aks), aksetmek,

azil (azl) azletmek, azleylemek, azlolunmak,

azim 'azm), azmetmek, azmolunmak,

bahis (bahs), bahsetmek, bahsolunmak,

cebir (cebr), cebretmek, cebreylemek,

cevir (cevr), cevretmek, cevreylemek,

defin (defn), defneylemek, defnetmek,

devir (devr), devretmek, devrolunmak, devreylemek,

emir (emr), emretmek, emrolunmak,

neşir (neşr), neşretmek, neşreylemek,

sabır (sabr), sabretmek, sabreylemek, sabrolunmak,

şükür (şükr), şükretmek, şükreylemek,

zehir (zehr), zehretmek, zehrolmak,

zikir (zıkr), zikretmek, zikreylemek,

zulüm (zulm), zulmetmek, zulmeylemek

- Birleşme sırasında kelimelerinden hiçbiri veya ikinci kelimesi anlam değişikliğine uğramayan birleşik kelimeler ayrı yazılır.

ada balığı, ateş balığı, dil balığı, ardıç kuşu, arı kuşu, çalı kuşu, çörek otu, eğrelti otu, güzelavrat otu, kelebek otu, ökse otu, kuru fasulye, kireç taşı, lüle taşı, masa örtüsü, yatak örtüsü; el kitabı, okuma kitabı, alçı taşı, bileği taşı, çakmak taşı, Hacıbektaş taşı, , Oltu taşı, sünger taşı, yılan taşı; buzul taş, damla taş, dikili taş, safra kesesi vb.

Aşağıdaki örnekler basından derlenmiş bazı yanlışları göstermektedir:

“Sırlar Kosova’yı terk ediyor.”

doğrusu: terk ediyor

“...bir yazının yer alması ise...”

doğrusu: yer alması

“...sözkonusu köşkün kapısına...”

doğrusu: söz konusu

“Osmanlı döneminde bir zamanlar Yakındoğu”

doğrusu: Yakın Doğu

“farkettim”

doğrusu: fark ettim

“hintkeneviri”

doğrusu: Hint keneviri

“...hayatına malolmakla...”

doğrusu: mal olmakla

“Meseleyi soğuk kanlı bir biçimde düşünmeliyiz”

doğrusu: soğuk kanlı

“...türlerin bir çoğunun artık varolmadığını görürüz”

doğrusu: birçoğu, var olmadığı

14.1.5. Sayıların Yazımında Yapılan Yanlışlıklar

Güncel Türkçenin yazımında yapılan yanlışlıklardan biri de sayılar ile ilgilidir. Sayılar harflerle de yazılabilir: *bin yıldan beri, on dört gün, haftanın beşinci günü, üç ayda bir, yüz soru, iki hafta sonra, üçüncü sınıf* vb. Bu konuda en çok yapılan yanlış birden fazla kelimedenden oluşan sayıları bitişik yazmaktır. Bu tür durumlarda ayrı yazılmalıdır: *iki yüz, üç yüz altmış beş, bin iki yüz elli bir* vb.

14.1.6. Alıntı Kelimelerin Yazılışları

- Çift ünsüz harfle başlayan Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konulmadan yazılır: *francala, gram, gramer, gramofon, grup, Hristiyan, kral, kredi, kritik, plan, pratik, problem, profesör, program, proje, propaganda, protein, prova, psikoloji, slogan, snop, spiker, spor, staj, stil, stüdyo, trafik, tren, triptik* vb. Bu tür birkaç alıntıda, söz başında veya iki ünsüz arasında bir ünlü türemiştir. Bu ünlü söylenişte de yazılışta da gösterilir: *iskarpın, iskele, iskelet, istasyon, istatistik, kulüp* vb.

- İçinde yan yana iki veya daha fazla ünsüz bulunan Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır: *alafranga, apartman, biyografi, elektrik, gangster, kilogram, orkestra, paragraf, telgraf* vb. İki ünsüzle biten Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır: *film, form, lüks, modern, natürmort, psikiyatr, slayt, teyp* vb.

- Batı kökenli alıntılarının içindeki ve sonundaki g ünsüzleri olduğu gibi korunur: *biyografi, diyagram, dogma, magma, monografi, paragraf, program; arkeolog, demagog, diyalog, filolog, jeolog, katalog, monolog, psikolog, ürolog* vb.

Batılı olduğu için ayrıcalık tanıyıp kelimelerin imlası geldiği dildeki biçimiyle kullanılmamalıdır. Her dilin bir ses düzeni vardır ve bu ses düzenine uyulur. Bizim bugün *nesnel* diye karşılamaya çalıştığımız *objektif*e, Fransızlar *objektif*, Almanlar *objektiv*, İtalyanlar ise *obgettivo* derler.

14.1.7. Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler

Özel isimlerin, büyük harfle başladığı kuralı genellikle bilinir. Büyük harflerin yanlış kullanılması, dikkatsizlikten veya bazı kelimeleri özel isim zannetmekten kaynaklanmaktadır. Mesel, belli bir tarih bildiren ay ve gün adları büyük harfle başladığı halde, belli bir tarih bildirmeyen ay ve gün adları küçük harfle başlar. 19 Mayıs 1919 örneğinde Mayıs büyük harfle; "Her mayıs pikniğe gideriz." örneğinde mayıs küçük harfle başlar.

- Cümle büyük harfle başlar:

Ak akçe kara gün içindir.

Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir. (Atatürk)

Cümle içinde tırnak veya yay ayraç içine alınan cümleler büyük harfle başlar ve sonlarına uygun noktalama işareti (nokta, soru, ünlem vb.) konur:

Atatürk "Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!" diyor.

* Kişi adlarıyla soyadları ve takma adlar, kişi adlarından önce ve sonra gelen unvanlar, saygı sözleri, rütbe adları ve lakaplar büyük harfle başlar: *Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kâzım Karabekir, Ahmet Haşım, Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman), Kaymakam Erol Bey* vb.

* Cümle içinde özel adın yerine kullanılan makam veya unvan sözleri büyük harfle başlar: *Uzak Doğu'dan gelen heyeti Vali dün kabul etti*

* Millet, boy, oymak adları büyük harfle başlar: *Alman, Arap, İngiliz, Japon, Rus, Türk; Kazak, Kırgız, Oğuz, Özbek, Tatar; Hacımusalı, Karakeçili vb.*

* Dil ve lehçe adları büyük harfle başlar: *Türkçe, Almanca, İngilizce, Rusça, Arapça; Oğuzca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca vb.*

* Devlet adları büyük harfle başlar: *Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Kırım Özerk Cumhuriyeti vb.*

* Din ve mezhep adları ile bunların mensuplarını bildiren sözler büyük harfle başlar: *Müslümanlık, Müslüman; Hristiyanlık, Hristiyan; Musevilik, Musevi; Budizm, Budist; Hanefilik, Hanefi; Katoliklik, Katolik vb.*

* Yer adları (kita, bölge, il, ilçe, köy, semt vb.) büyük harfle başlar: *Afrika, Asya; Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu; İstanbul, Taşkent; Turgutlu, Ürgüp; Akçaköy, Çayırbağı; Bahçelievler, Kızılay, Sarıyer vb.*

14.2. Söyleyiş Sorunları

Söyleyiş, “Bir kelimenin ses, hece, ton ve vurgu bakımından söylenme biçimi, sesletim, telaffuz” olarak tanımlanır. Türkçenin karşı karşıya bulunduğu sorunların bir bölümü aslında konuşurlarının yaşadığı sorunlardır. Bu sorunların bir kısmı da söyleyişten kaynaklanmaktadır. Ölçünlü Türkçede sesbirimlerin sayısını kesin olarak belirlemek güçtür. Kullanılan ölçütlere, art zamanlı ya da eş zamanlı yaklaşıma bağlı olarak sesbirim sayısı değişebilir. Ancak Türkçe için, sesbirim sayısının 21 ünsüz sesbirim + 8 ünlü sesbirim = 29 sesbirim olmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle alfabemiz 29 harften oluşurken Türkçedeki ses sayısı bunun çok üzerindedir.

Daha önce belirtildiği gibi **yazı dili**, “Bir dilin yazışmalarda, ilim ve sanat eserlerinin kaleme alınmasında kullanılan yazılı biçimdir.” Yazı dilinin en küçük parçası olan harf:

-Gözle görülür.

-Yazı dilinin en küçük ögesidir.

-Yazı sisteminin değişmez ögesidir.

Konuşma dili ise “Günlük konuşmada kullanılan, yazı dilinden farklı çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan dildir.” Konuşma dilinin en küçük parçası olan ses:

-Fiziksel, fizyolojik, akustik bir ögedir.

-Konuşma dilinin en küçük ögesidir.

-Konuşma eyleminde bir kez duyulan bir birliktir.

-Ölçülebilen, analiz edilebilen bir ögedir.

Bu ayırmadan da anlaşılacağı gibi, “harf” yalnızca yazılı dile özgüdür. Harfler seslerin grafik olarak gösterilmesi amacıyla kullanılan işaretlerdir.

Konuşma, günlük hayatımızın bir parçasıdır. Sıradan bir günümüzü düşündüğümüzde konuşmanın büyük bir yer tuttuğunu görürüz. Aile çevresinde, okul, iş ve uğraş alanlarında, kısaca bireysel ve toplumsal ilişkilerimizin her ortamında ya konuşan ya da dinleyen konumunda bulunuruz.

“Konuşma anlatıma dayalı bir dil becerisidir. Anlatımın olabilmesi için öncelikle anlamının gerçekleşmesine, belli bir dil düzeneğine sahip olunmasına, ana dilin gramerine sahip olunmasına, bilgi birikimi ve kelime hazinesi gibi zihinde anlam kurgusunu sağlayan unsurlara ihtiyaç vardır. Bunlar vasıtasıyla bir anlatım aracı olan sözlü anlatım ortaya çıkar” (Erdem, 2013:416).

Konuşma, birçok organın birlikte çalışmasıyla ortaya çıkan karmaşık bir beceridir. Konuşma organlarının en az birinde var olan bir arıza konuşmanın sağlıklı yürütülmesini engeller. Hatta konuşma organlarının yanlış kullanılması da konuşmayı olumsuz etkiler. Mesela ünsüzler çıkarılırken dilin yanlış yere temasıyla bu sesler sağlıklı çıkmaz. Konuşmayı sağlayan sesleri tanıyabilmek için konuşma işleminin gerçekleşmesini sağlayan çeşitli organların yapısının ve işleyişinin bilinmesi elzemdir. Konuşma tek yönlü bir fiziksel olgu olmayıp aynı zamanda işitme ile de bağlantılıdır. Öyleyse seslerin nasıl işitildiği de konuşma açısından irdelenmesi gereken bir konudur. Konuşmanın gerçekleşmesi için öncelikle işitme organlarının sağlıklı çalışması gerekir. Fiziksel olarak konuşma yeteneğinin oluşabilmesi için kişinin duyma yeteneğine sahip olması gerekir. Konuşma, mutabık kalınan dilsel semboller olduğuna göre bunları duymayan kişinin bu sembolleri algılaması mümkün değildir (Temizyürek, Erdem ve Temizkan, 2011: 45).

İyi bir konuşmanın şu nitelikleri taşıması beklenir:

- Açık ve anlaşılır olmalıdır.
- Ses iyi ayarlanmalı, duyguyu iyi yansıtmalıdır.
- Konuşmanın belli bir amacı olmalıdır.
- Konuşma, yıkıcı olmamalı, dinleyenleri anlatılanlara inandırmalıdır.
- Konuşmada doğru ve güvenilir bilgilere dayanılmalıdır.
- Konuşmayı dinleyecek olan topluluğun özellikleri, konuşmacı tarafından göz ardı edilmemeli; konuşma için seçilen kelimelerde bu özellik dikkate alınmalıdır.
- Konuşmada el, yüz ve vücut hareketlerinden de yararlanılmalıdır.

- Konuşma sırasında birlikte düşünme, öğretme, duygulandırma, tartışma gibi yöntemlere başvurulmalıdır (Özkırımlı, 1994)

Türkçe, yazıldığı gibi okunan bir dil olmasına rağmen bu eğilimi zayıflatan bazı durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumun temelinde en az çaba kuralı yer almaktadır. Bu kural “Konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf ederek kolaylık sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, ses ve hece kaynaşması gibi olaylara yol açan kural: *inilemek>inlemek, elli altı>ellaltı, beybaba>beyba, hanım nine>haminne, ağabey>âbî, ne asıl>nasıl, ne için>niçin, yigirmi>yirmi vb*” biçiminde tanımlanabilir.

Tüm dillerde görülen bu eğilimin, ses değişimelerindeki payının büyük olduğu belirtilmektedir. “En az çaba kanunu” sebebiyle her dilde görülen ancak Türkçede özel bir yeri olan “benzeşme (asimilasyon)” olayı, Türkiye Türkçesinde yazılış-okunuş bağımlı zayıflatan en önemli olaylardandır. Bu yasaya “dilde tutumluluk” adı da verilir (Aksan 1995).

Az çaba kanununun sonucu olarak ortaya çıkan tek ses olayı benzeşme değildir. Söyleyiş kolaylığına yönelmenin sonucunun daha açık olarak görüldüğü ses olayları, hece düşmesi, kaynaşma ve ses aktarımıdır.

Türkçeyi korumanın ve güzelleştirmenin yollarından biri de, hiç şüphesiz, onu doğru kullanmaktan geçmektedir. Dili doğru kullanmak, dilin kurallarına bağlı kalınmasının yanı sıra dilin söyleyiş özelliklerinin de dikkate alınmasını gerektirir.

Bunların bir kısmı bilgisizlik ve eğitimsizlikten, bir kısmı dikkatsizlikten, bir kısmı da çabuk konuşmadan kaynaklanmaktadır. Ölçünlü (standart) dile uymayan ve ağız özelliklerini yansıtan söyleyiş şekilleri de sık görülmektedir. Söyleyiş yanlışları ve Ölçünlü dilde olmayan söyleyiş şekilleri aşağıda gösterilmiştir.

14.2.1. Kısa İken Uzun Söylenen Heceler

Boğumlanma süresi uzun olmayan ünlü kısa ünlüdür: *at, al, kır* kelimelerindeki ünlülerde olduğu gibi. Söylenişi, ses süresi uzun olan ünlü ise uzun ünlüdür; *kâtip, âlem* gibi.

Ünlülerin kısa veya uzun olarak söyleniş süreleri, her kelimedede farklılık gösterir. Telâffuzda, söyleniş sürelerine dikkat etmek gerekir. Ancak bazı kelimelerdeki ünlülerden biri veya hepsi yanlış olarak uzun söylenmektedir. Örneğin “bile” anlamına gelen *dahi* edatının ilk hecesi kısa, ikinci hecesi hafifçe uzatılarak söylenmelidir. İlk hece uzatılırsa “olağanüstü yeteneği olan kimse” anlamında başka bir kelime ortaya çıkar.

Aşağıdaki örnekleri inceleyelim (ünlülerin üzerindeki çizgi uzun okumayı gösterir.):

“...krediye dâhi ihtiyacı olan memur...” **doğrusu:** dahi

“Türkiye târikatları tartışmalı mı?” **doğrusu:** tarikatları

“...bize nâsip olacak...” **doğrusu:** nasip

“...Arap dilinin alfābesini öğrenmeye başladı.” **doğrusu:** alfabetesini

“Birleşmiş Milletler, kapılarını açık tutan Türkiye’ye müteşekkîriz dedi” **doğrusu:** müteşekkiriz

“Dövmenin zarārı var mı, yok mu?” **doğrusu:** zararı

“Tren kazasında bir fāciā yaşandı.” **doğrusu:** fācia

Söyleyişte en çok yanlış yapılan kelimelerden biri de “âzamî” kelimesidir. Kelimenin birinci ve üçüncü ünlüsü uzun, ikinci ünlüsü ise kısadır. Yine, *vahim, makam, rakip, fakir, nasip* gibi Arapçadan alınmış kelimelerin ilk hecelerinde yanlış uzatmalara sık rastlanmaktadır. spiker, laik, lider gibi Batı dillerinden Türkçeye kısa olarak girdiği hâlde bugün uzun söyleyiş yaygınlaşmaktadır, bu kelimeler kısa söylenmelidir.

14.2.2. Uzun İken Kısa Söylenen Heceler

Başka dillerden alınma kelimelerde bulunan uzunluklar Türkçede bazen kısaltılmış, bazen uzun olarak korunmuştur. Bu tür kelimelerde ölçünlü (standart) Türkçenin tasarrufu esastır. Alındığı dilde uzun diye Türkçenin kısalttığı ünlüler uzun söylenemeyeceği gibi, “Türkçede uzun ünlü yoktur.” gerekçesiyle de uzunluklar kısaltılamaz. Ölçünlü dilde uzun olduğu hâlde bilgisizlikten, dikkatsizlikten veya ağız özelliklerinden kaynaklanan yanlış kısaltmalara tesadüf edilmektedir.

“... bu kadar bir fedakarlık göstererek” **doğrusu:** fedakârlık

“Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı” **doğrusu:** Tabiî

“.... sizlerin arzularına amadedir.” **doğrusu:** âmâdedir

“Annemin de selamı, sevgisi var” **doğrusu:** selâmı

“... görevler bakı değildir.” **doğrusu:** bākî

“yüksek rakımlı tepeleri” **doğrusu:** rākımlı

“sürücülere verilecek cezalar da ağırlaştırılıyor.” **doğrusu:** cezâlar

Edebiyat kelimesinin son ünlüsü, alındığı dilde uzundur; Türkçede ise kısalmıştır. Ancak bu tür kelimelerin çoğunda hece açık olduğu zaman uzunluk korunmuştur. Dolayısıyla *edebiyatı, edebiyata, edebiyatına* gibi hecenin açık olduğu durumlarda -ya- uzun söylenmelidir.

Uzun hecelerin kısa söylenmesi öteden beri sürüp gelmektedir. Buna sebep olarak da Türkçede uzun ünlü bulunmaması gösterilir. Ancak unutmamak gerekir ki, uzun heceler bir yerde anlam ayırıcı, bir yerde de imlaya düzen getirici özellikler taşır. Uzun hece, özellikle

şiiir diline bir ahenk katmıştır. Söyleyişteki çelişkilerin, kulağımıza çarpan bozuk kullanımların ortaya çıkmasında uzun heceleri kısa söylemenin rolü olmuş.

Arapça kökenli olan ve “çok kısa zaman dilimi” anlamına gelen bu kelimenin ünlüsü aslında uzundur. Bugünse yalın biçimde *an* sözü kısa söylenmektedir: *Bir an bile durmadı.* Öte yandan ünsüzle başlayan ek aldığında da *an* sözü kısa telâffuz ediliyor: *Ansızın. Bir anlık gaflet.* Farsça yoluyla *anbean* (an-be-an) biçiminde Türkçeye geçen örnekte de *an* heceleri kısalmıştır. Ancak ünlü ile başlayan bir ek aldığında *an* sözünün uzun ünlüsü açık hece durumuna düşmekte ve uzunluk yeniden ortaya çıkmaktadır: *Anında meseleye el koydu.* Durum böyleyken televizyon programlarında, bazı köşe yazarlarının yaptığı konuşmalarda *anında* biçiminin kısa söylenmesi kulakları tırmalıyor.

Bazı dil bilginleri, öteden beri, hatta bugün bile uzun heceleri düzeltme işaretiyle göstermediğimiz için telâffuz bozuklukları ortaya çıkıyor diye yakınırılar. Güzel de, *an* veya *anlık*, *ansızın* derken düzeltme işaretine gerek görmeyelim. *Anında* derken *an*’a düzeltme işareti mi koyalım? Bunu uygulamak nasıl mümkün olur? Bir daha hatırlatmakta yarar var. Düzeltme işaretini bu durumda biçimce birbirine benzer sözleri belirtmek amacıyla kullanıyoruz: *varis, vâris; şura, şûra; dana, dâna; hala, hâlâ.* Düzeltme işareti (^) nin kullanıldığı öteki yerler için *İmla Kılavuzu*’na bakılabilir (Zülfikar 2000).

14.2.3. İnce Söylenmesi Gerekirken Kalın Söylenen Sesler

Alfabemizde sadece bir *k* harfi bulunur. Ancak söyleyişte birbirinden farklı iki *k* vardır. Biri ağzın ön kısmında, diğeri ağzın arka kısmında oluşur. Birincisine ince, ikincisine kalın *k* denir. Türkçe kökenli kelimelerde ince *k* ile kalın ünlüler aynı hecede bulunamaz. Kalın *k* ise ince ünlülerle aynı hecede olamaz. Ancak alıntı kelimelerden bu kurala uymayanlar vardır. Söz gelişi hikâye kelimesinde *a* kalın olduğu hâlde *k* ince söylenir.

“Hakkari” **k ince**

“istihkam” **k ince**

“Eşkâl” **k ince**

“vekâlet” **k ince**

Alfabemizde sadece bir *l* harfi bulunur. Ancak söyleyişte ince ve kalın olmak üzere iki *l* vardır.

Gerillalar **l ince**

Laiklik **l ince**

Kontrol **l ince**

Kalın söylenmesi gerekirken ince söylenen sesler

Alfabemizdeki k, g, l seslerinin söyleyişte kalın ve ince olmak üzere ikişer karşılıkları vardır. *Figân, ikamet, rekabet, zülfikâr, ıslah* gibi kelimelerde bulunan g ve k'ler kalın söylenmelidir. Aşağıda bu tür kelimelerde yapılan yanlışlıklar gösterilmiştir.

“...birinci kat ikâmetgâh, müze olarak kullanılıyor.” **doğrusu:** ikâmetgâh (ka- kalın, -gâh ince)

“Artık bu sistemi mutlak surette gözden geçirip islâh etmenin gerekliliğini...”
doğrusu: ıslah

“menkibe” **doğrusu:** menkıbe

“Ekônomiden sorumlu Devlet Bakanı” **doğrusu:** Ekonomiden

“...hangi rakibin düşeceği önemlidir...” **doğrusu:** *rakip* kelimesinde k sesi kalın telâffuz edilmelidir.

14.2.4. Ses Fazlalığı

Bazen gereksiz ses fazlalıklarına da rastlanmaktadır. Bunun başlıca sebebi mahallî söyleyişten gelen alışkanlıklardır. Batı kökenli kelimelerde görülen fazlalıklar ise daha çok eğitimsizliğin sonucudur.

“Hemi muhabbet edelim, hemi de burda yemeğimizi yapalım.” **doğrusu:** hem

“...dışarda aktif biryikene...” **doğrusu:** biriyken

“Makarnamızı sonra iyicene yağlıyacağız.” **doğrusu:** iyice

“teksitil” **doğrusu:** tekstil

“poroce” **doğrusu:** proje

“iddiya” **doğrusu:** iddia

“titizliklen” **doğrusu:** titizlikle

“yasalarlan, dünyaynan, vermeknen, kesinliklen” **doğrusu:** yasalarla, dünyayla, vermekle, kesinlikle

14.2.5. Ulama Eksikliği

Sonunda ünsüz bulunan kelimelerle, başında ünlü bulunan kelimeler bir kelime grubu içinde arka arkaya geldiği zaman ulama yapılır. Ulama, konuşmada akıcılığı sağlayan bir unsurdur. Aşağıda “doğrusu” olarak gösterilen örnekler, imlayı değil okunuşu yansıtmaktadır.

“... kat etmeye” doğrusu: katetmeye

“...icat ettiği” doğrusu: icadettiği

14.2.6. Yumuşatılması Gereken Seslerin Sert Söylenmesi

Özel isimlere gelen eklerin kesmeyle ayrılması, sonunda sert ünsüzler bulunan kelimelerde yanlış telâffuzlara yol açabilmektedir. Sinop’un, Zonguldak’a gibi yazılışlar sadece yazımı ilgilendirir; sondaki sert ünsüzler söylerken yumuşatılmalıdır. Sinop’un yazılır, fakat Sinobun okunur; Zonguldak’a yazılır, fakat Zonguldağa okunur. Aşağıdaki örneklerde sert ünsüzler yumuşatılması gerekirken yumuşatılmamıştır. “Doğrusu” olarak gösterilen, imla değil söyleyiştir.

“Ferzan Özpetek’in filmi...” **doğrusu:** Özpeteğin

“...Bosna-Hersek’in..” **doğrusu:** Herseğin

Geldikleri dilde yumuşak ünsüzlerle biten bazı kelimeler Türkçeye girerken sesçe değişikliğe uğrar; sondaki yumuşak ünsüz sertleşir: renk, Ahmet, metot, bant... Bu tür kelimeler ünlüyle başlayan bir ek alırlarsa sert ünsüzlerini yumuşatırlar: renge, Ahmedî, metodun bandı... Aşağıdaki örneklerde yumuşatılması gereken sesler yumuşatılmamıştır.

“... stadındaki...” **doğrusu:** stadındaki

“Konuşmalarınız banta alınıyor.” **doğrusu:** banda

“...göke baktığımız zaman” **doğrusu:** göğe

“Gemlik’e döndü” **doğrusu:** Gemliğe

14.2.7. Hatalı Yumuşatma

Üst maddedeki kural, aslı (geldiği dildeki biçimi) yumuşak olan sesler içindir. Kaset, paket gibi kelimelerde ise t’ler aslıdır; Türkçeye girerken sertleştirilmemiştir. Dolayısıyla bu tür kelimelerde t’ler yumuşatılmaz. Aşağıdaki örneklerde görülen d’leştirme yanlıştır.

“pakedinden” **doğrusu** paketinden

“Kasedinden” **doğrusu** kasetinden

14.2.8. Hatalı Vurgu

Türkçeyi etkili kullanmak ve güzel konuşmak isteyenlerin kelimelerin telâffuzu kadar vurgularına da çok dikkat etmeleri gerekmektedir. Bunun bilincinde olanlar, bu konudaki eksikliklerini gidermek için özel çabalar göstermekte, güzel konuşma ve diksiyon kursları gibi kurslarda eğitim almaktadırlar. Türkçeyi daha etkili, daha güzel ve daha doğru kullanmak için, çok gerekli olan, vurgu konusuna önem verilmelidir. Yerinde ve doğru yapılan vurgular,

Türkçenin aslında var olan söyleyiş güzelliğine daha da bir güzellik katacaktır. Vurgunun yalnızca etkili bir konuşma için değil, anlam için de çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Vurgu, kelimeler arasında anlamı ayırt edici bir özelliğe sahip olduğu gibi, anlamın üzerinde yoğunlaştığı kelimeyi belirleyici özelliğe de sahiptir. Bunun için de vurgulanmak istenen kelimenin yerinde ve doğru kullanılması çok önemlidir (Dursunoğlu 2006).

Türkçede kelime vurgusu genellikle son hecede bulunur. Ancak bazı ekler vurguyu kendilerinden önceki heceye atarlar. Bazı kelimelerin de vurgusu başta olur. Yanlış hece üzerindeki vurgu dilin ahengini bozar ve kulağı tırmalar. Bazen de anlam kaymasına yol açar. Söz gelişi ilk hecesi vurgulu söylenen *Kurtuluş* Ankara'daki bir semti anlatır; son hecesi vurgulu olan *kurtuluş* ise “kurtulma” demektir. Anlam kaymasına yol açmasa da yanlış vurgu hoş görülemez. Çünkü vurgu dilin ayırt edici özelliklerinden biridir. Bunun en açık delili, yabancı aksanın ilk önce yanlış vurgudan anlaşılmasıdır

-*da / -de* ekiyle “dahi” anlamındaki *da / de* bağlacı yazıda sık sık birbirine karıştırıldığı gibi konuşma sırasında da zaman zaman karıştırılmaktadır. Bu ek ve bağlacın konuşma sırasında karıştırıldığı vurgudan anlaşılır. Bitişik yazılan *-da / -de* eki vurguyu üzerinde taşır; ayrı yazılan *da / de* bağlacı ise vurgusuzdur, vurgu kendinden önceki hecede bulunur.

Söz gelişi “*Meydanda çok insan toplanmış.*” dersek vurgu *-da* eki üzerinde olur.

“*Meydan da kalabalık, caddeler de.*” dediğimiz zaman ise *da* ve *de* bağlaçları vurgusuzdur; vurgu kendilerinden önceki hecededir.

14.3. Özensiz Dil Kullanımı

Bazı çalışmalarda “dil kirliliği” başlığı altında özellikle özentili yoluyla dile giren kelimeler ve gramer unsurları üzerinde durulmuştur. Popüler dil tartışmalarında da sıkça duyulan “dil kirlenmesi” ve “dilde yozlaşma” ifadeleri ile genellikle yabancı dillerden özentili yoluyla yapılan alıntılarının yaygın kullanımını yanında, konuşmada ve yazıda ölçünlü (standart) olmayan biçimlere yer verilmesi kastedilmektedir. Biz bu bölümde dil kirlenmesi veya dilde yozlaşma yerine “özensiz dil kullanımı” ifadesini tercih ettik. Bu başlık altında öncelikle **diller arası ilişkiler** konusuna değinilecektir. **Özensiz dil kullanımı** olarak gördüğümüz **Günümüz Türkçesindeki Yabancı Dil Unsurları, Yabancı Gramer Unsurları, Kalıp Hâlinde Yapılan Tercüme ve Özensiz Yazım** sorunları ele alınacaktır.

İnsanın yaşamında ve kişilik gelişiminde ana dilinin çok önemli bir yeri vardır. Dili yeterli düzeyde olan kişiler genellikle daha sağlıklı ilişki kurarlar, hayatta daha çok başarılı olurlar. Kendi dilini iyi bilip düzgün kullanmanın önemli bir yararı da yabancı bir dili öğrenmeyi kolaylaştırmasıdır. Gerçekten, etkili bir yabancı dil öğretiminin altyapısını, iyi bir ana dili eğitimi oluşturur.

Türkçenin bugün için en büyük ve en önemli sorunlarından biri “Amerika” yoluyla İngilizce unsurların istilasına uğramasıdır. Bunun nedeni de (dünyadaki birçok toplumda olduğu gibi) her yönüyle “Amerikanlaşma” özentisine yenik düşüyor olmamızdır.

İngilizcenin Türkçe üzerindeki olumsuz etkisi konusunda Şükrü Haluk Akalın şunları söylemektedir: “Günümüz Türkçesinin en önemli sorunu, yabancı dillerin, özellikle de İngilizcenin, Türkçeyi olumsuz olarak etkilemesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan ve İngiliz kültürleri bütün dünya dillerini etkilemeye başlamıştı. Türkiye’de İngilizce ile öğretime başlandığı 1950’lerde Anglo-Sakson kültürünün yoğun etkisi de kendisini hissettirir. İngilizce sadece Türkçeyi değil, başka dilleri de etkiliyordu. Fransızlar dillerini korumak amacıyla yasa bile çıkardılar. Yabancı dil öğrenme düşüncesi, zamanla yabancı dille öğretime dönüştü ve yaygınlaştı. Çocuklarımıza yabancı dil öğretilim. Hatta çocuklarımız bir değil birkaç yabancı dil bilsinler. Ama yabancı dille öğretim, yanlış bir yol. Yabancı dili yabancı dil dersinde öğretilim. Matematiği, fiziği, kimyayı gençlerimiz ana dillerinde Türkçe olarak öğrensin. İngiliz-Amerikan kültürünün etkisi sadece dilde değil, pek çok alanda kendisini gösterdi. Beslenme alışkanlıklarımızdan, giyime, müziğe kadar pek çok alanda bir etkilenme söz konusu. Ancak, en fazla dikkati çeken de dildeki etkilenme oluyor. Dilimizi olduğu kadar, diğer ulusal değerlerimizi de yaşatmak zorundayız.”

14.3.1. Diller Arası İlişkiler

Türkçe tarih boyunca çok farklı dillerle ve kültürlerle komşuluk yaptığı veya bir arada yaşadığı için alış veriş yaptığı dil sayısı oldukça çoktur. Yazılı kaynaklar itibarıyla Türkçenin yabancı dillerle etkileşimini Göktürkler dönemine kadar götürmek mümkündür. Göktürk Yazıtlarında yabancı unsurların sayısı % 1’in altındadır ve önemli bir kısmı Çince dir. Bunun yanında Sogd, Sanskrit ve Tibet kökenli birkaç kelimeye de rastlanır (Küçük 2007). Uygurlar döneminde çeşitli kavimlerle ilişkilerinin sonunda Budizm, Manihaizm, Brahmanizm dinlerinin dünya görüşünü yansıtan kelimeleri almış, İslam dininin kabulüyle Arapça ve Farsça kaynaklı kelimeleri, terimleri ve ifadeleri kullanmış ve 19. yüzyıl ile birlikte Türkçedeki Batı kaynaklı kelimelerin artışı görülmüştür. Türkçenin Doğu ya da Batı kökenli yabancı dil unsurlarının etkisinde kalmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri, Türk milletinin tarih boyunca değişik medeniyetler, kültürler ve dinlerle ilişki içinde olmasıdır. Zira bir toplum bir medeniyet alanından başka bir medeniyet alanına yöneldiğinde, o medeniyetin kültürüyle tanıştığında ya da din değiştirdiğinde, buna bağlı olarak o toplumun yaşayış tarzında, sosyal değer ölçülerinde, istek ve ihtiyaçlarında değişiklikler görülür. Bunlar, dilin dış yapısında bazı değişimlere ve yenilenmelere yol açar. Demir’in de (2003) belirttiği gibi Türkçe tarihi gelişmesi sürecinde çok geniş bir alana yayılmış, kendisine yapı olarak benzeyen veya benzemeyen çok sayıda dille karşı karşıya gelmiş, bunlardan bir kısmıyla yoğun etkileşimde bulunmuştur. İlişkide bulunduğu dillerden çok sayıda öğeyi rahatça aldığı gibi kendisi de başka dillere aynı yoğunlukta dil ögesi vermiştir.

Aşağıdaki tabloda “ev” kavramı altında değerlendirebileceğimiz Farsça, Arapça, Fransızca ve İtalyancadan dilimize girmiş kelimeler verilmiştir.

Farsça	Arapça	Fransızca	İtalyanca
pencere	mutfak	balkon	banyo
panjur	sofa	gardırop	karyola
divan	sandalye	komodin	mobilya
duvar	tabak	konsol	vazoz
bahçe	Sürahi	Kalorifer	kırlent

Bu tablo bize, yabancı kökenli olsa da kabul görmüş, benimsenmiş, severek kullanılmış ve Türk dilinin benliğine, yapısına uydurulmuş kelimelerin dilimiz için bir zenginlik olarak kabul etmek gerektiğini göstermektedir. Bu sözcükleri yabancı diye dilimizden attığımızı düşünelim. İşte o anda ifade gücümüz zayıflar; bazı şeyleri söyleyemez, anlatamaz, çaresizlikten şaşkına döneriz. İşte bu nedendir ki halkımızın çoğunluğunun kullandığı artık Türkçeleşmiş saydığımız sözcükleri kullanmak, bu tür kelimeleri zenginlik kabul etmek gerekir. Ancak kullanım sıklığı olmayan yabancı kelimeler için böyle değildir. Dilimize Farsçadan giren “şehir” kelimesine bakalım. Türkçede *şehirçilik*, *şehirli*, *şehirleşmek* gibi türemiş; *şehir hatları*, *şehir rehberi*, *şehir turu*, *şehirler arası gibi tamlamalar dilde kullanılmaktadır. Bu örnekte bize dilde kabul görmüş kelimelerin yeni unsurlarla birlikte kullanılarak dile zenginlik kattığını göstermektedir.*

Diller arası alış verişte ve etkileşimde, dil dışı öğeler daha çok belirleyicidir. Yani dili daha eski, köklü ve güçlü olan değil, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan daha güçlü olanların dili etkileyen, verici dil durumuna gelir. Toplumların, devletlerin dil dışı etkinlikleri ve ilişkileri, dillerin alıcı ya da verici dil olmasını sağlar. Verici diller genellikle yönetenlerin, üretenlerin; merkezi, şehri, üst kültürü temsil edenlerin dilidir. Bu diller, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyo-psikolojik sebeplerle öne çıkar ve bir cazibe merkezi hâline gelirler. Bilgi ve teknoloji gibi yeniliklerin ve yeni kavramların da kaynağı hep bu toplumlardır. Dolayısıyla bilimde, teknikte ve iktisadi hayatta olduğu gibi düşünce ve kavram dünyasında da bu toplumlar ve onların dili kaynak hâline gelir. Düşüncelerimizi, kavram ve değerler dünyamızı bu dillerin belirlediği çerçevede algılar ve anlatırız (Buran 2006).

Dile yabancı kelimelerin girmesi konusunda Hayati Develi (2011) şunları söylemektedir: Karmaşık kültürel münasebetlerin sonucu olarak dile yabancı kelimelerin girmesi kaçınılmazdır. Saf bir dil yoktur. Bir kültür başka kültürleri tanıyıp onlardan kimi unsurları alıp zenginleştikçe kendi diline bu unsurların isimleri de girer, dili de zenginleşmiş olur. Bu tür yabancı kelimelere “kültür alıntıları” denilmektedir. Ancak bir de “özenti alıntıları” vardır. Özenti alıntısı tabiri, dilde var olan kelime ve kavramların yerine başka bir dilden, genellikle, kültürel, siyasi ve iktisadi olarak daha üstün olan bir milletin dilinden alınmış kelimeleri ifade eder. Burada dilsel bir ihtiyaç yok gibi görünür, belki konuşanı başka bir dildeki kelimeyi, terimi, kalıbı kullanmaya iten psikolojik bir ihtiyaç vardır. Ana dilinde

karşılığı olan bir kelimeyi bırakıp yabancı bir kelimeyi kullanan insan, genellikle bir kültürel eksikliği kapatmaya çalışmaktadır. Kendisini çok bilgili göstermeye çalışmak hitap ettiği kişi ya da kişilere o yabancı üst kültüre ne kadar yakın olduğunu ispat etmek, toplumda oluşan kimlik kırılmasının da etkisiyle kendinin aslında başka ve yüksek bir kimliğe sahip olduğunu, mensubu bulunduğu yerli halktan farklılaştığını anlatmaya çalışmak, özentili alıntılarını gerekli kılabilen psiko-kültürel ihtiyaçlardandır. Söz konusu yabancı kelimeler, kültür alıntısı olarak girdiği sürece Türkçe adına kederlenip üzülmeye gerek yoktur. Çünkü Türk dilinin bütün bu unsurları özümseyecek, Türkçeleştirecek güçlü bir yapısı vardır. Asıl tehlike özentili alıntılarını gerekli kılan psiko-kültürel ihtiyaçlardır. Dili yabancı kelimelerin istilasından korumanın tek yolu her alanda üretken olmak ve yerli düşündürmektir. Aksi takdirde özentili alıntılardan, dilin gereksiz yabancı unsurlarla kirletilmesinden kurtulamayız.

14.3.2. Günümüz Türkçesindeki Yabancı Dil Unsurları

Bugün Türkçede özensiz bir dil kullanımı ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Yemek adları, ticari yer adları, kıyafet, tekstil, gıda, alışveriş merkezleri ve hatta yerleşim yerleri de bu özensizlikten payına düşeni almaktadır.

Dildeki yabancı unsurlar denilince, hemen herkesin aklına ilk olarak, sözlük düzeyindeki alıntılar gelir. Gerçekten de diller arasında en çok ilişki “kelime alıntıları” şeklinde olmaktadır. Ancak günümüz Türkçesinde kelime alıntılara ek olarak “yabancı gramer unsurları ” ve “kalıp hâlinde yapılan tercüme de” görülmektedir.

14.3.2.1. Kelime Alıntıları

Dış etkilenme sonucunda dil unsurlarının alınması ya kültür (bilgi) alıntıları ya da özentili yoluyla olur

Yukarıda belirttiğimiz gibi dillerdeki alıntılar kültür (bilgi) alıntıları ve özentili alıntılar olmak üzere iki genel başlıkta incelenebilir.

a) Kültür (Bilgi) Alıntıları: Bilgi alıntıları, temelinde öğrenmenin ve bilgilenmenin yer aldığı alıntılardır. Nitekim her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihi ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı bilgilenme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerinden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi diline taşır, onların dillerinden alıntılar yapar (Karaağaç, 2002). Kültür tarihimize baktığımızda İslamiyet’in kabulünden sonra Arapça ve Farsçadan alınan dini kavramlar (farz, sünnet, namaz, oruç vb.) dilimizdeki yabancı unsurların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Osmanlının son döneminde ise Fransızcadan dilimize giren kelimeler (arkeoloji, botanik, demokrasi, senfoni vb.) günümüzde ise bu alıntı türü daha çok İngilizceden dilimize girmektedir. Bilgiyi ve teknolojiyi üretkenlerin yaptığı adlandırmalar, diğer dillere olduğu gibi geçebilir. Bu tür kelimeler bazen alıcı dil tarafından kendi sözlerini yerleştirebilir. Türkçede bunun örnekleri çoktur: bilgisayar (computer), buzdolabı (refrigerator), yazıcı (printer) örnek olarak verilebilir.

b) Özenti Alıntıları: Bilgi alıntılarının yanında kişi ve toplulukların başka kişi ve topluluklardan bilgilenme ve öğrenme olmaksızın siyasi ve iktisadi üstünlük, yönetici-yönetilen ilişkisi, özenti ve moda bahaneleriyle dil dışı konularda yaptığı alıntılar da vardır. Bunlara özenti alıntıları denir (Karaağaç, 2002). Özenti alıntılar, daha çok gençlerin arasında ya da entel, şık, gösterişli olmanın yabancı dille olacağını sanan kişilerin yaptığı aktarımlardır (Günay, 2007: 51). Yazılı ve görsel iletişim araçlarının özensiz tutumu, bugün Türkçede moda hâline gelen alıntı sözcüklerin yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. Söz gelişi, adviser “danışman”, branç “kuşluk yemeği”, bye-bye “Allaha ısmarladık” agresif “saldırgan”, antipatik “sevimsiz”, bestseller “çok satan”, body-guard “koruma”, departman “bölüm”, financial “mali”, report “para durumu”, prodüksiyon “yapım”, prodüktör “yapımcı”, informatik “bilişim”, kampüs “yerleşke”, manşet “başlık”, medya “kitle iletişim araçları”, mega “büyük”, mikro “küçük”, out “dışarı”, provoke etmek “kıskırtmak”, show “gösteri”, showman “gösteri adamı”, skor “sonuç”, sponsor “parasal destekçi”, talk show “ayaküstü söyleşi”, zapping “geçgeç” gibi.

Özenti alıntıları konusunda Prof. Dr. Hamza Zülfikar’ın (2004) Türk Dili dergisinde çıkan bir yazısındaki ifadeleri buraya aktaralım:

İlgi çekici olan ve üzerinde durulması gereken hususlardan biri, batı kökenli kelimelerin artık bir anlamıyla Türkçeye girmiyor olmasıdır. Bir bakıyorsunuz, kısa sürede kelimenin geldiği dildeki öteki anlamları da cümlelerde yer alıyor. Böylece söz konusu yabancı bir kelimenin ait olduğu dildeki yan ve mecaz anlamları da Türkçeye taşınıyor. Terimlerde, biraz sınırlı olmakla birlikte genel dile mal olan yabancı pek çok kelime de bu özelliği görmek mümkündür. Hazırcı, özenici olduğumuz için böyle bir sözün hangi anlamıyla alınacağını düşünmeden batı kökenli bir kelimeyi var olan öteki anlamlarıyla dile sokmaya çalışıyoruz. Türkçede böyle bir söze ihtiyaç var mı, yok mu, Türkçedeki karşılığı ne olabilir diye düşünmeden, dikkatli davranmadan büyük bir istekle kelimeyi anlamlarıyla dile sokmaktan çekinmiyoruz. Geçmişte de bunların örnekleri vardır. *Mevsim* bir süre sonra yerini *sezon*’a bıraktı. Dilde *taban*, *esas* varken bu anlamlarda batıdan alınan *baz* tercih edildi. *İktisat* gitti yerine *ekonomi* geldi, Şimdi artık *nesil* ve bunun karşılığı olan Türkçe *kuşak* eskimiş gibi, bu iki sözün yerini *jenerasyon* aldı. Genellikle örneklerin Avrupalı olanları tercih ediliyor. Denebilir ki sıralanan *mevsim*, *esas*, *iktisat*, *nesil* kelimeleri de Türkçe kökenli değildir. Unutmamak gerekir ki, bu tür kelimeleri yüzlerce yıl kullanmışız, bunlardan birçok deyim, birleşik fiil, terim türetmişiz. İstesek de bu kelimeleri gözden çıkaramayız.

Dildeki değişim ve gelişmeleri etkileyen alıntı kelime ve şekiller belli bir oranı geçmediği sürece, o dilin tabii seyri veya bünyesi bozulmuş sayılmaz. Ayrıca bu kelimelerin dilin ifade gücünü arttırmada önemli katkıları da olabilir. Ancak bugün Türkiye Türkçesi için bu durum düşündürücü ve kaygılandırıcı bir nitelik kazanmıştır. Dünyanın resmî değilse de büyük oranda geçerli olan İngilizceden alınan kelime ve şekillerle, deyim, kalıplaşmış ifade ve cümlelerin konuşma ve yazı dilinde gittikçe artan bir sıklıkta görülmesi düşündürücü hale gelirken bu etkilenmenin geniş bir kitlenin günlük yaşayışından düşünce dünyasına,

zevklerinden hayata bakışına, duygularından bilincine kadar uzanması kaygılandırıcı olmuştur.

Osmanlının son döneminde artan Batılılaşma eğilimi ile dilimize başta Fransızca olmak üzere pek çok Avrupalı kelime almıştır. Özellikle 1950'lerden sonra Amerikan ve İngiliz etkisi birçok konuda olduğu gibi Türkçede de kendini göstermeye başlamış maalesef günümüzde özentili alıntılar olarak dilimizi işgal eder duruma gelmiştir. Fransızcadan dilimize giren plaj (Fr. Plage) yerine İngilizce olarak beach yazıp biç okumak bu özentili alıntısına bir örnektir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirdiğimiz dil ve yazı devrimi çok önemli başarılar sağlamışsa da Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimeleri bile Amerikalılar gibi yazmaya başlamamız (eskidji-pasha-yemish vb) ve Türkçe gramer kurallarını değil de İngilizce kurallarla yapılan (Ali's kırtasiye) dilimizin karşı karşıya kaldığı tehlikeleri göstermektedir

14.3.2.2. Yabancı Gramer Unsurları

Osmanlı Devleti döneminde, Arapça ve Farsça dil bilgisi yapıları dilimize girmiş ve bilinçli aydınların en büyük itirazı bu tür yabancı unsurlara karşı olmuştur. Arapçada olmayan kelimeleri Arapça kurallara göre Türkçede kullanmışlar yine Farsça tamlama yapısı Türkçe kelimelerde de işletilmiştir. Türkçede çokluk eki +lar +ler ekleriyle yapılmasına rağmen bugün Türkçe kelimelere İngilizce çokluk biçimi olan “s” getirildiği görülmektedir. Yine Türkçede tanımlık (harf-i tarif) olmamasına rağmen özellikle otel adlarında the biçiminin kullanılması Türkçenin yapısına aykırı olan kullanımlardır (Gülsevin, 2006).

Aşağıdaki iş yeri adlarına baktığımızda özensizliğin ne kadar ürkütücü boyutlara ulaştığı görülmektedir:

Attaleia Holiday Village, Bread House, Club Aldiana, Club Turan Prince, Hair Stüdyo Kuaför, Hale's Home, Nice Food Gıda, Niko Dry Center, Ofisland, Pakhim Boys And Girls, Pasaport Pizza, Pastaland, Pizza Cafe, Sandvich House, The Akupuncture, The Body Shop, The Career Center, The Marmara Hotel...

Türkçenin bir özelliği de sondan eklemeli bir dil olmasıdır. Yeni kelimeler kök ve gövdelere getirilen eklerle yapılır. Ön ek ise Türkçede bulunmaz. Yunanca asıllı olan anti- bir ön ektir. “Ön ek Türkçede yoktur. Türkçede ekler kelimenin sonuna gelir, başa gelmez” deriz ve öyle de öğretiriz. Hint-Avrupa dillerine özgü olan anti- ön ekinin meta-, mono-, poli-, oto-, pro-, pre-, hyper-, maga- gibi daha başka çeşitlerinin de olduğunu ve bunlarla kurulmuş yüzlerce kelimenin Türkçede kullanıldığını görmezlikten gelir, nedense bunları dilimiz için bir tehlike saymayız. Yalnızca anti- ön ekiyle kurulu aşağıdaki örneklere bakalım:

antialerjik, antiasit, antibalistik, antibiyotik, antibiyoz, antibranşiyal, antidamping, antidemokrat, antidemokratik, antidiüretik, antidromik, antidot, antiempyralist, antiempyralizm, antifaşist, antifaşizm, antifriz, antihijyenik, antihormon, antijen, antikapitalist, antikapitalizm, antikatot, antikiklon, antikoagülant, antikomünist, antikomünizm, antikodon, antikor, antimikrobiyal, antimisin, antimitotik, antimitagen, antinomi, antioksin, antioksidan, antiparalel, antipati, antipatik, antipetal, antiport,

antipropaganda, antisemit, antisemitist, antisemitizm, antisepal, antisepsi, antiseptik, antiserum, antisiklon, antispesifik, antitank, antiterminasyon, antiterör, antitez, antitoksit, antitoksin, antiviral...

Türkçe Sözlük'ten, *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*'nden derlenen bu sözler gösteriyor ki, "Türkçede ön ek yoktur" demek artık pek mümkün değil. Unutmamak gerekir ki, bu yabancı kelimelerin bir de *antibiyotik tedavi*, *antipati duymak* gibi başka kullanımları da vardır. Ancak bunun önüne geçmek küçülen dünyada iletişimin, bilgi aktarmanın bu kadar yoğun olduğu bir ortamda o kadar da kolay değildir. Sadeleştirme çalışmalarının başladığı 1930'lu yıllardan bu yana bilinen ve üzerinde düşünülen bu batı kökenli ön eklerin Türkçe bir kelime ile karşılanması yoluna gidilmiş, ancak sayılı örnekler dışında, bu yolda yeterince başarı sağlanamamış, *anti-* ön ekli biçimlerin akını özellikle son yıllarda durdurulamamış ve bunlara uygun karşılık bulmak her zaman mümkün olamamıştır. Kabul etmek gerekir ki, bu eklerle yapılmış kelimeleri kullanmamak, yerine tek kelimedenden oluşan Türkçe bir karşılık bulup koymak da o kadar kolay değildir. Başta *Dîvânü Lûgati't-Türk* olmak üzere eski kaynaklarımızdaki kelimeler daha çok somut sözlerdir. Sayıca sınırlı olan soyut sözler de bu tür kelimeleri karşılamaya yetmez. Türkçeye yerleşmiş ve tabana inmiş bazı doğu kökenli kelimeleri esas alıp bunlarda türetmeye gitmek de pek tercih edilmiyor. Bu sebeple karşılık bulmanın bir hayli güç olduğu ortadadır (Zülfikar 2001)

14.3.2.3. Kalıp Hâlinde Yapılan Tercümeleler

Diller arasındaki etkileşim bazen kelime sınırını aşarak kelime gruplarına ve cümlelere kadar uzanır. Bazı kelime grupları ve deyimler kaynak dilden hedef dile kaynak dildeki yapısıyla ve kelime kelime aktarılır. Oysa aynı fikri anlatmak için hedef dilde başka ifade kalıpları, başka deyimler vardır. Dolayısıyla hedef dilin deyim ve ifade kalıpları dikkate alınmadan yapılan bu tür çeviriler yanlış sayılır ana dildeki ifade imkânlarını kullanmak esastır. Aksi hâlde bugün olduğu gibi *çeviri Türkçesi* denilen, dilimizin yapısına aykırı anlatımlar etrafı sarar. Daha çok yabancı film ve dizilerde rastlanan bu tür yanlışlar, ana dilini yeterince bilmemekten veya acele tercümeden kaynaklanmaktadır.

İngilizcenin söz dizimine bağlı kalınarak Türkçenin yapısal özellikleri göz önünde bulundurulmadan yapılan çeviriler Türkçenin yapısına uygun olmayan ifadeleri ortaya çıkarmaktadır. Bu ifadelerden bazılarını çalışmada Ayşenur Sır (2013) aktarmıştır:

Aman Tanrı'm!	Oh my God!
Bana şans dile!	Wish me luck
Bir sonraki durak ne zaman?	When is the next stop?
Bir şans daha vermek,	to give one more change
Bütün zamanların en	..of all times
Görüşürüz!	See you later

İyi şanslar!	All the best!
Kahretsin!	Damn!; Damn it!
Karım iyi bir aşçıdır.	My wife is a good cook
Kendine iyi bak.	Take good care of yourself
Kes artık!	Stop it!
Korkarım.	I am afraid
Nasıl gidiyor?	How's it going?
Sana nasıl yardım edebilirim?	How can I help you?
Sanırım...	I think...
Sen onun için özelsin.	You are very special for him/her
Seni görmek ne güzel!	It's nice to see you!
Size nasıl yardım edebilirim?	How can I help you?
Sizin için ne yapabilirim?	What can I do for you?
Sorun yok.	No problem
Sürünüyoruz.	(Just) muddling through
Şimdi hiç olmadığım kadar mutluyum	I am happy as never before
Tanrı aşkına!	For God sake!
Umarım.	I hope
Üzgünüm.	I am sorry
Yorum yok	No comment

Çeviri yoluyla dilimize girmiş bu tür kalıplarla ilgili Prof. Dr. Hamza Zülfikar'ın (2004) verdiği örnek oldukça ilginçtir:

Size (sana) tekrar döneceğim, Bana geri döner misin?

Bu ara özellikle telefon konuşmalarında *Size (sana) tekrar döneceğim* veya *Bana geri döner misin?* biçiminde cümleler kullanılıyor. Özellikle ticarethanelerde veya çeşitli kuruluşların sekreterliklerinde haber almak veya haber vermek, bir bilgiyi doğrulamak üzere bu söze sık sık başvuruluyor. Bu söz anlaşılan son yıllarda çeviri yoluyla dilimize giren

cümlelerden biridir. *I call back* biçiminde İngilizcede sık geçen bu cümlelerin Türkçeye çevrilmiş biçimi olan *Size (sana) tekrar döneceğim* veya *Bana geri döner misin?* biçimleri çeşitli kanallardan bilgi almak veya bir bilgiyi tamamlamak amacıyla telefondaki konuşmacılar arasında geçmektedir. Bundan önce de bu tür kalıp sözler *Kendine iyi bak, Bizi izlemeye devam ediniz* gibi tercüme yoluyla Türkçeye aktarılmıştı.

Türkçe kelimeler içermesi ve Türkçenin kurallarına göre yapılmış cümleler olması bakımından dilimiz için fazlaca zararlı olmayan bu gelişmede beni düşündüren husus, sanki Türkçede böyle bir anlatımı karşılayacak sözler yokmuş gibi çeviri sözlere gidilmesidir. Bu anlatım *Sizi tekrar arayacağım* diyerek pek iyi karşılanabilir. Böyle bir cümle kullanmakta bir eksiklik mi var? Bu cümleyi rahatlıkla kurabilen bir Türk, neden böyle bir çeviri söze başvurur? Bu gelişmede teknolojinin, haberleşme ağlarının genişlemesinin büyük rolü olduğu bir gerçektir. Yabancı dil bilenlerin ve kendi dilinin inceliklerini yeterince bilmeden körü körüne bildiği yabancı dilin sözlerini Türkçeye çevirerek konuşanların artması bu olumsuz gelişmeye sebep olarak gösterilebilir. Anlaşılan işin temelinde yabancı dil hayranlığı, yabancı dillerin söz kalıplarına özenme bulunmaktadır.

14.3.3. Özensiz Yazım

Yabancı kelimelerin İngilizce orijinalleri gibi yazılması da yaygınlaşmıştır. Henüz yerleşmemiş, yerleşmemiş kelimelerin orijinal yazımları ile verilmeleri makul karşılanabilir ancak eskiden dilimize girip yerleşmiş birçok yabancı kelimenin bile artık orijinal yazımları ile verildiği görülmektedir. Özellikle televizyon ve radyo kurumları ve buralardaki yayınlar, dergi adlarındaki yabancı kaynaklı kelimelerin orijinal yazımları ile gösterilmeleri bu özensizliği halka yayma yolunda aracı olmaktadır. Türkçenin sesleri, kendi alfabemizle Türkçe gibi değil de Amerikalıların kullandığı gibi İngilizce olarak yazılır olmuştur. Türkçe için Türkiye’de kullanılacak yazıyı, 1928 yılında yaptığı 1353 sayılı alfabe yasası ile belirlemişti. O alfabeye, İngilizcede olmayan “ş”, “ç” harfleri konulmuştu. Türkçede “ş” sesi “sh” harfleri, “i” sesi “y” harfi ve “v” sesi “w” harfi ile gösterilemez. Alfabemizde “x” harfi yoktur. İngilizcedeki /iks/ okunuşu, Türkçede kullanılamaz (Gülsevin, 2006).

Dilimiz kimliğimiz olduğuna göre dilimizi yitirirsek kimliğimizi de yitireceğimiz bellidir. Her dile yabancı sözcükler girebilir, ancak bu sözcüklerin okunup yazılmaları ve girdikleri dildeki kullanımları bu dilin kurallarına kesinlikle aykırı olamaz. Bütün dilbilimcilerin paylaştıkları ortak görüş, sözcükleri alınsa bile, ‘yabancı kural alınmaz’dır. Futbolla ilgili aşağıdaki alıntılara bakalım:

futbol – football

körner – corner

penaltı – penalty

ofsayt – off side

gol – goal

frikik – free kick

bek – back

Görüldüğü gibi hepsi de okunuşlarına az çok bağlı kalınarak Türk alfabesine göre yazılmış ve söylenmektedir. Öyleyse yeni giren sözcüklerin ayrıcalıkları nedir? Hele ‘show’ sözcüğündeki ‘w’ Türk alfabesinde zaten yoktur. *En-ti-vi*, *si-en-en*, *eyç-es-bi-si* gibi kısaltmaların İngiliz abecesinin okunuş kurallarına göre seslendirilmesi kesinlikle kabul edilemez yüzkarası oldubittilerdir (Tosun 2005).

Aşağıdaki örneklerde son zamanlarda özellikle iş yeri adlarında sıkça karşılaşılan özensiz yazıma örnektir:

dervish (=derviş), yemish (= yemiş), pasha (=paşa), Aly (=Ali), copy (=kopya), efendy (=efendi), derichi (=derici), kebabchi (= kebabçı), eskidji (= eskici), simitchi (=simitçi), neshe (= neşe), café (=kafe), casino (=gazino), fax (=faks), lux (=lüks), maximum (=maksimum), Taxim (=Taksim) gibi.

Bunların dışında internetin yaygın kullanımıyla birlikte sosyal medyadaki yazışmalarda da özensizlik arttığı görülmektedir: Kelimelerdeki Ünlü Harflerin Yazılmaması (‘tmm [tamam]’; ‘mrhb [merhaba]’; ‘nbr cnm.’; slm [selam]); Kelimelerdeki Ünsüz Harflerin Yazılmaması (‘ii [iyi]’; ‘böle’ [böyle]; ‘yazıorum die [yazıyorum diye]’; ‘diosam [diyorsam]’; Kelimelerin Yazımındaki Değişiklikler ‘yüsünden [yüzünden]’; ‘sisde [sizde]’; ‘tikat [dikkat]’; Konuşma Diline Ait Unsurların Kullanılması (‘ii be nolsun işte.’; ‘güsel olur walla yaa) akla gelen ilk örneklerdir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2009). *Türkçenin güncel sorunları*.
<http://turkoloji.cu.edu.tr/DIL%20SORUNLARI/02.php> (ET. 19.09.2019).
- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. TDK Yayınları: Ankara.
- Beyreli, L. & Çetindağ Z.; Çelepoğlu A. (2008). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Pegem Akademi: Ankara.
- Buran, A. (2006). *Dil ilişkileri ve kavram tercümelemleri üzerine bir değerlendirme*. XII. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Şöleni. (10-17 Mayıs 2006, Bakü/Azerbaycan).
- Demir, N. (2003). *Popüler dil tartışmalarına dil ilişkileri açısından bakış*. Ankara Ticaret Odası-Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı: Ankara. 2003. s.37-44.
- Demir, N. (2010). *Yabancı kelimeler ve yazım sorunları. tarihi dönemler ve günümüzdeki durum hakkında gözlemler*. Türk Dil Kurumu 75. Dil Bayramı. Ankara: TDK. 218-228.
- Develi, H. (2011). *Dil doktoru dile ve türkçeye dair yazılar*. Kesit Yayınları: İstanbul.
- Dursunoğlu, H. (2006). *Türkiye türkçesinde vurgu*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7.cilt, 1.sayı, s267-276.
- Erdem, İ. (2013). *Konuşma eğitimi esnasında karşılaşılan konuşma bozuklukları ve bunları düzeltme yolları*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı. 6(11).
- Gökdayı, H. (2008). *Dil kullanımını değerlendirmede doğru ve yanlış*. Erdem. sayı 51. s. 90-109.
- Gülsevin, G. (2006). *Dil kirliliği sorunu*. Türkçenin Çağdaş Sorunları, Edit. Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz, Gazi Kitabevi, Ankara, s. 135-164.
- Kaçmaz, B. (2007). *Türkiye türkçesinin yazılışı ve okunuşu*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Parlak yıldız, H. (2001). *Telaffuz ve imla*. Dil Dergisi. Kasım 2001, S. 109, s.48-63.
- Radyo ve TV’de Türkçenin Kullanımı. <https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-arastirmalari/3726/1989/radyo-ve-tvde-turkcenin-kullanimi.html> (ET. 19.09.2019)
- Türkçe Sözlük, (2005). TDK Yay.: Ankara.
- Vural, B. (2005). *Doğru ve güzel konuşma sanatı*. 5. Baskı. İstanbul: Hayat Yayınları.

Yazım Kuralları,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&id=50 (ET 19.09.2019).

Zülfikar, H (2002). *Etmek, olmak, eylemek, kılmak yardımcı fiilleri ve hoca üzerine*. Doğru Yazalım Doğru Konuşalım. Türk Dili, Sayı 607.

Zülfikar, H (2000). *Jurnal, sutyen, eyalet, an üzerine*. Doğru Yazalım Doğru Konuşalım. Türk Dili, Sayı 587, Ankara.